

Materiały czwartego panelu ekspertów
w ramach prac nad
Narodowym Programem Leśnym

OCHRONA

Lasy i gospodarka leśna jako narzędzia kształtowania środowiska naturalnego i ochrony przyrody

Sękocin Stary, 24 czerwca 2014 roku

redakcja naukowa
dr hab. Zbigniew Borowski i prof. dr hab. Kazimierz Rykowski

Materiały czwartego panelu ekspertów
w ramach prac nad
Narodowym Programem Leśnym

OCHRONA

Lasy i gospodarka leśna jako narzędzia kształtowania środowiska naturalnego i ochrony przyrody

Sękocin Stary, 24 czerwca 2014 roku

redakcja naukowa

dr hab. Zbigniew Borowski i prof. dr hab. Kazimierz Rykowski

Prace nad Narodowym Programem Leśnym sfinansowała
Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych
w ramach projektu „Program Rozwoju Leśnictwa” (BLP-393)

Redakcja językowa: *Antonina Arkuszewska*

Projekt graficzny: *Ewa Moczarska*

Copyright © by Instytut Badawczy Leśnictwa 2015

ISBN 978-83-62830-43-5

Nakład: 700 egzemplarzy

Instytut Badawczy Leśnictwa

Sękocin Stary, ul. Braci Leśnej 3, 05-090 Raszyn
tel. +48 22 7150300, fax +48 22 7200397
www.ibles.pl

Skład i łamanie: *Ewa Moczarska*

Druk i oprawa: Proprint Usługi Poligraficzne,
e-mail: biuro@proprint.biz.pl, tel. 22 7119991

Spis treści

7 Wprowadzenie

prof. dr hab. Kazimierz RYKOWSKI – Instytut Badawczy Leśnictwa,
Sękocin Stary

13 SESJA 1

15 Miejsce lasów i leśnictwa w polskim systemie ochrony przyrody – uwarunkowania prawne

dr inż. Anna ŻORNACZUK-LUBA – Ministerstwo Środowiska, Warszawa
inż. Łukasz PARADOWSKI – Ministerstwo Środowiska, Warszawa

22 Ochrona i użytkowanie lasów w świetle celów konwencji o różnorodności biologicznej

Robert CYGLICKI – Fundacja Greenpeace Polska, Warszawa

30 Gospodarka leśna na obszarach Natura 2000 – realizacja założeń planów zadań ochronnych

dr Sylwia JURZYK-NORDLÖW – Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska
w Szczecinie
dr inż. Michał KIEŁSZNIA – Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska,
Warszawa
dr Piotr OTAWSKI – Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa
mgr inż. Arleta SIARKIEWICZ-HOSZOWSKA – Generalna Dyrekcja
Ochrony Środowiska, Warszawa

37 Konserwatorska ochrona przyrody w lasach – stan i perspektywy

prof. dr hab. Jan HOLEKSA – Uniwersytet Adama Mickiewicza, Wydział
Biologii, Poznań

68 Idea i miejsce parków narodowych w XXI wieku. Parki narodowe w systemie ochrony przyrody w Polsce – stan obecny i przyszłość

dr Anna KALINOWSKA – Uniwersytet Warszawski, Uniwersyteckie Centrum
Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym i Zrównoważonym Rozwojem,
Warszawa

89 SESJA 2

91 Ochrona siedlisk przyrodniczych i gatunków w lasach: dynamika, restytucja/rewitalizacja/rehabilitacja czy zachowanie *status quo*?

dr hab. Władysław DANIELEWICZ – Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu,
Katedra Botaniki Leśnej

- 110 Ochrona lasu w perspektywie XXI wieku. Po pierwsze – zgodnie z naturą
prof. dr hab. Jacek HILSZCZAŃSKI – Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary
prof. dr hab. Zbigniew SIEROTA – Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary
- 114 Ochrona przyrody w lasach niepaństwowych
dr Alfred KRÓL – Zespół Ochrony Lasu w Krakowie
- 132 Miejsce i znaczenie ochrony przyrody w działalności Lasów Państwowych
Jolanta BŁASIAK – Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Warszawa
- 141 **SESJA 3**
- 143 Miary ekologicznej poprawności gospodarki leśnej: w polityce, planowaniu i na poziomie operacyjnym
Ewa REFEROWSKA-CHODAK – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Katedra Ochrony Lasu i Ekologii, Warszawa
- 168 Analiza dokumentów techniczno-gospodarczych pod kątem ochrony przyrody w lasach
dr Ryszard KAPUŚCIŃSKI – Liga Ochrony Przyrody, Warszawa
- 181 Miejsce ochrony przyrody w leśnych dokumentach planistycznych
dr Janusz DAWIDZIUK – Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej, Sękocin Stary
dr Stanisław ZAJĄCZKOWSKI – Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej, Sękocin Stary
- 196 Miejsce gospodarki leśnej w dokumentach planistycznych z zakresu ochrony przyrody
dr Sylwia JURZYK-NORDLÖW – Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Szczecin
dr inż. Michał KIEŁSZNIA – Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa
dr Piotr OTAWSKI – Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa
mgr inż. Arleta SIARKIEWICZ-HOSZOWSKA – Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa
- 199 „Ekologizacja” leśnictwa w dokumentach branżowych w opinii organizacji pozarządowych
dr Paweł PAWLACZYK – Klub Przyrodników

211 **SESJA 4**

- 213 Gospodarka łowiecka: ochrona przyrody, zarządzanie zwierzyną czy rekreacja?
dr hab. inż. Andrzej TOMEK – Uniwersytet Rolniczy w Krakowie (profesor emerytowany), Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu (profesor wizytujący)
prof. dr hab. Henryk OKARMA – Instytut Ochrony Przyrody PAN w Krakowie
- 218 Społeczne motywacje użytkowania lasu i ochrony przyrody w lasach: skazani na konflikt czy poszukujący współpracy?
Adam WAJRAK – dziennikarz
- 224 Ochrona przyrody w zrównoważonej gospodarce: wspomaganie czy hamowanie rozwoju?
dr Andrzej KASSENBERG – Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa
- 237 Czy gospodarka leśna jest (może być) narzędziem ochrony przyrody?
Rozważania przyrodnika
prof. dr hab. Romuald OLACZEK – Uniwersytet Łódzki, Łódź

249 **Podsumowania i rekomendacje**

277 **Aneksy**

- 279 Aneks 1. Sprawozdanie z organizacji i przebiegu panelu OCHRONA
- 281 Aneks 2. Nasi Eksperci
- 293 Aneks 3. Lista uczestników

Wprowadzenie

prof. dr hab. Kazimierz RYKOWSKI

Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary

Czwarty panel ekspertów OCHRONA, zorganizowany w ramach prac nad Narodowym Programem Leśnym [materiały z trzech pierwszych paneli: KLIMAT (2014), WARTOŚĆ (2014) i DZIEDZICTWO (2014) zostały opublikowane w kolejnych tomach pod tymi samymi tytułami]¹ miał być w zamierzeniu debatą zbliżającą stanowiska konfrontacyjne. Rozwinięcie hasła konferencji panelowej „OCHRONA: Lasy i gospodarka leśna jako narzędzia kształtowania środowiska naturalnego i ochrony przyrody” wskazywało na nieuniknione zderzenie poglądów głównych grup interesu, skupionych wokół dwóch opcji: ochroniarsko-ekologiczno-środowiskowej i użytkowo-produkcyjno-drzewnej. Pierwsza grupa była reprezentowana przez organizacje ekologiczne i środowiska związane z ochroną przyrody, druga – przez administrację leśną Lasów Państwowych i przemysł drzewny. Tak czarno-biały podział był jedynie zabiegiem mającym wydobyć istotę sporu, który toczy się w polskim życiu publicznym zawsze, kiedy pojawiają się zamiary rozszerzenia istniejących obiektów ochrony przyrody (Puszcza Białowieska) lub powołania nowych (np. Park Narodowy Lasy Mazurskie), lub też kiedy następuje zderzenie potrzeb rozwojowych na terenach już objętych ochroną lub cennych przyrodniczo i wymagających ochrony (Dolina Rospudy).

¹ W pierwszym tomie KLIMAT (IBL, 2014) zawarto omówienie koncepcji całego projektu oraz przedstawiono założenia, cele, strukturę i schemat jego realizacji oraz organizację prac.

Z punktu widzenia człowieka i jego doświadczenia (antropocentryzm) argumenty za ochroną przyrody – pomijając wąskie, doraźne myślenie grupowe – sprowadzają się do zachowania tych elementów z przyrodniczego otoczenia człowieka, które są niezbędne dla jego zdrowia i powodzenia jako gatunku: czystego powietrza, czystej wody o określonym składzie chemicznym, zdrowej żywności, produkowanej w sposób nie niszczący gleby, oraz do zachowania możliwie szerokiej puli genowej roślin i zwierząt, która stabilizuje środowisko życia i jest rezerwą na przyszłość. Do tego dochodzą i ostatnio nabierają znaczenia takie imponderabilia, jak jakość życia, piękno, wrażenia estetyczne, przeżycia duchowe, świadomość tożsamości z naturą. Jakie argumenty pozostają dla bio- czy ekocentryzmu, w których przecież dobro człowieka spotyka się z dobrem przyrody i znika biegunowość interesów różnych grup społecznych? W istocie rzeczy są to te same argumenty, gdyż racje ekologiczne służą długookresowym kalkulacjom ekonomicznym, a racjonalna ochrona przyrody jest najlepszą inwestycją w przyszłość.

To prawda, że świat bez białych niedźwiedzi i trójpalczastych dzieciółów byłby uboższy, mniej piękny, a może nawet mniej użyteczny. Bez białych niedźwiedzi i trójpalczastych dzieciółów świat, choć już nie taki, choć z uszczerbkiem dla piękna, ale nie zginie – będzie istniał nadal. Wiadomo już, że spośród kilku czy kilkunastu milionów gatunków żyjących na Ziemi (wciąż nie wiemy, ile ich jest naprawdę, chociaż wiemy, że wymarło już ponad 90% gatunków, które kiedyś zasiedlały Ziemię) ogromna większość może wyginąć bez widocznego skutku dla człowieka. Znane są bardzo proste, stabilne i wydajne ekosystemy oparte na kilku gatunkach. Nie wszędzie sprawdziła się teoria zapożyczona z cybernetyki, że im więcej gatunków, tym bardziej trwały jest ekosystem. Zależy to, jak wiemy, od warunków bytowania, w tym głównie klimatycznych. Ale istnieją gatunki, bez których człowiek istnieć nie może: spośród milionów gatunków organizmów żyjących na Ziemi gatunki najważniejsze dla egzystencji człowieka to nie ginące białe niedźwiedzie i dziecióły trójpalczaste, ale... mikroorganizmy. To one kontrolują skład i stan atmosfery, kondycję gleby, stan materii organicznej, przepływ energii (regulacja tlenu, dwutlenku węgla, etc.). Dla tych gatunków nie urządza się kampanii przywiązywania się do drzew. W tym świecie panują czyste podziały: te gatunki, które zagrażają naszemu zdrowiu (organizmy chorobotwórcze) lub uszczuplają dostępny dla człowieka produkt końcowy („szkodniki”, organizmy rozkładające materię organiczną), są metodycznie tępione i nie budzą najmniejszego zainteresowania organizacji ekologicznych. Chociaż w ogólnym bilansie zdrowia biosfery są może bardziej potrzebne niż niedźwiedzie czy dziecióły. Ich nikt nie chroni, jakkolwiek upominanie się o martwe drewno w lesie to droga do zachowania właśnie m.in. mikroorganizmów.

W tym miejscu opuszczamy jednak ramy materialnej racjonalności ochrony przyrody i szukamy argumentacji pozamaterialnych. Taką argumentację znalazł panel WARTOŚĆ, wskazując potrzebę ochrony lasów i ochrony przyrody nie tylko ze względu na wartości społeczne, ale także – a może nawet przede wszystkim – ze względu na wartości ważne dla człowieka w sensie gatunku biologicznego, tzn. na wartości egzystencjalne, warunkujące trwałość życia w sensie globalnym. Uznając lasy za najważniejszy na lądzie komponent systemu podtrzymującego życie na naszej planecie,

panel WARTOŚĆ potwierdził potrzebę uwzględniania kategorii wartości obiektywnej, samoistnej lub samocelowej, niezależnej od subiektywnych wyborów i potrzeb, niezależnej od podmiotu wartościującego – kategorię wartości samej w sobie, takiej jak wartość życia.

Dzisiejszą ochronę przyrody zbudowano na takich wartościach, jak rzadkość, wyjątkowość, unikatowość, również wiekowość, nie zaś na wartościach wynikających z ważności funkcji systemów przyrodniczych i pełnionych przez nie ról niezbędnych do zachowania trwałości życia. Są też ważniejsze powody do ochrony przyrody, do których należy nasze powinowactwo z innymi organizmami i powinności etyczne względem istoty zjawiska nazwanego „życie”. Człowiek potrzebuje świata zewnętrznego, potrzebuje „dzikiej” przyrody, tzn. obszaru, który zmienia się bez jego udziału, gdzie działają siły od człowieka niezależne. Takie obszary są potrzebne, żeby można było co jakiś czas zajrzeć i zobaczyć, jak wygląda świat bez nas. Świat, który rządzi się swoimi prawami. Zapominamy bowiem – a zdarza się to coraz częściej, kiedy przebywamy w stworzonej przez siebie rzeczywistości wirtualnej – że są to prawa, które rządzi również nami. Wielu ludzi, znacznie więcej niż sądzi się powszechnie, odczuwa potrzebę istnienia „dzikiej” przyrody. Większość z nas, jak wynika z badań socjologicznych, chce po prostu wiedzieć, że jest taki obszar, gdzie przyroda nie została zmieniona i zniszczona, choć pewnie nigdy w życiu nie wybiorą się tam osobiście.

W pluralistycznej kulturze współczesnej mamy do czynienia z permanentną debatą i nigdy nie jest ostatecznie przesądzone, które stanowiska są słuszne. A jeśli któreś z nich są słuszne w danej chwili, to nie wiadomo, czy tak samo będzie w przyszłości? Potrzebna jest zatem gotowość do kompromisu i negocjacji, pomimo przekonania o słuszności swojego stanowiska. Różnica zdań to szansa wypracowania lepszego rozwiązania.

Powyższe myśli towarzyszyły tworzeniu koncepcji konferencji panelowej OCHRONA i formułowaniu jej zakresu, doborze ekspertów i uzgadnianiu tytułów opracowań.

Zakres konferencji obejmował: wpływ zagospodarowania lasu na ochronę przyrody; analizę dokumentów techniczno-gospodarczych z punktu widzenia ochrony przyrody w lasach; ujęcie użytkowania przyrody wg konwencji o różnorodności biologicznej; problemy na osi ‘ochrona przyrody leśnej i użytkowanie lasu’ oraz pojęcie użytkowania; ocenę programów ochrony przyrody w nadleśnictwach; zagadnienia gospodarki leśnej na obszarach Natura 2000: podział kompetencji i odpowiedzialności w dziedzinie ochrony przyrody; zagadnienia tzw. czynnej ochrony przyrody – jej cele i skutki; problemy ochrony przyrody w aspekcie zmian klimatycznych; miejsce lasów i gospodarki leśnej w zagospodarowaniu przestrzennym.

Pierwsza sesja panelu poświęcona była ogólnej problematyce zarządzania ochroną przyrody w Polsce i miejscu lasów i leśnictwa w ustawach i regulacjach dotyczących ochrony, w tym realizacji w gospodarce leśnej celów konwencji o różnorodności biologicznej oraz ochrony na obszarach Natura 2000. W trakcie sesji omówiono problematykę konserwatorskiej ochrony przyrody w lasach oraz ideę i miejsce parków narodowych w systemie ochrony, prezentując stan obecny i przyszłość.

W sesji drugiej zajęto się działalnością Lasów Państwowych w zakresie ochrony przyrody, w tym ochroną lasu, jako działem gospodarki leśnej, w perspektywie

XXI wieku oraz ochroną siedlisk przyrodniczych w lasach, poddając pod rozważenie wiele możliwości ochrony, jak restytucja, rewitalizacja, rehabilitacja czy po prostu zachowanie *status quo* tych siedlisk. Ważnym punktem programu było zaprezentowanie działalności Lasów Państwowych w zakresie podstawowych działań gospodarki leśnej, w tym zwłaszcza hodowli i ochrony lasu, służących ochronie przyrody. Po raz pierwszy w szerszym ujęciu zaprezentowano problematykę ochrony przyrody w lasach niepaństwowych.

Analizy obowiązujących dokumentów, regulujących zarówno gospodarkę leśną, jak i ochronę przyrody, zaprezentowano w sesji trzeciej. Znalazły się tu analizy kryteriów i wskaźników oceny ekologicznej poprawności polskiej gospodarki leśnej na poziomie polityki, planowania oraz na poziomie operacyjnym, w relacji do norm europejskich, ustalonych w ramach MCPFE (Ministerialnego procesu ochrony lasów w Europie). Obowiązujące dokumenty analizowane były z punktu widzenia zarówno gospodarki leśnej, ochrony przyrody, jak i planowania leśnego. Organizacje pozarządowe przedstawiły także własną ocenę tzw. ekologizacji leśnictwa.

W sesji czwartej zebrano opinie o gospodarce łowieckiej w kontekście ochrony przyrody (ochrona przyrody, zarządzanie zwierzyną czy rekreacja?) oraz postawiono szereg pytań natury ogólnej: czy ochrona i użytkowanie lasu skazane są na konflikt czy poszukiwanie współpracy? Czy ochrona przyrody w zrównoważonej gospodarce wspomaga czy hamuje rozwój? I pytanie podsumowujące: czy gospodarka leśna jest – lub czy może być – narzędziem ochrony przyrody?

Łącznie wystąpiło 23 ekspertów z 17 instytucji, którzy przygotowali 18 opracowań.

W panelu OCHRONA wzięło udział 104 uczestników z 36 instytucji, w tym: 2 ministerstw, 3 urzędów wojewódzkich, 11 ośrodków naukowych, 6 jednostek Lasów Państwowych, 2 instytucji ochrony środowiska, stowarzyszenia Ruch Obrony Lasów Polskich, oraz przedstawiciele organizacji prywatnych właścicieli lasów i prywatnego przemysłu drzewnego, przedstawiciele samorządów i inni. Na podstawie opracowań ekspertów oraz dyskusji opracowano 35 rekomendacji do Narodowego Programu Leśnego.

Niniejszy tom nie rozstrzyga dylematów i nie niweluje konfliktów, które powstają w zderzeniu gospodarki leśnej z ochroną przyrody w lasach. Wskazuje jedynie sposoby zajmowania się nimi lub zarządzania konfliktami. Argumentuje potrzebę nowego definiowania, w imię wzajemnego zrozumienia, wielu obiegowych pojęć, zarówno w ochronie przyrody, jak i w gospodarce leśnej. Planowanie gospodarcze, nie tylko w leśnictwie, musi obejmować planowanie ochronne i przewidywać skutki działalności gospodarczej. Ochrona przyrody w lasach musi być włączona w produkcję dóbr i pełnienie usług. Być może pytanie najważniejsze pojawia się w kontekście zmian klimatycznych: czy jest racjonalne chronić coś, czego przyroda nie jest w stanie ochronić sama i skazuje na wymarcie? Jaką akceptowalną perspektywę należy wyznaczyć dla zapobiegania ekstynkcji gatunków?

W perspektywie roku 2030 i dalej do 2080, zarówno ochronę, jak i użytkowanie przyrody, czeka głębokie przewartościowanie, nie tylko pod kątem filozofii i koncepcji, ale także poziomu operacyjnego. Przewidział to w pewnym sensie jeden z najważniejszych ekologów XX wieku Charles ELTON pisząc w *The Ecology of Invasions by Ani-*

mals and Plants (New York, 1958): „Jeśli człowiek nie ma zamiaru być jedyną żyjącą siłą niszczącą wszystko i sterylizującą całą resztę świata, trzeba stworzyć generalną zasadę takiego działania, które byłoby najlepsze i najkorzystniejsze dla człowieka. Oznacza to znalezienie rozsądnych zasad koegzystencji człowieka z przyrodą, nawet jeśli ma to być zmodyfikowany typ człowieka i zmodyfikowany typ przyrody. Tak właśnie rozumiem ochronę przyrody”.

Oddając Czytelnikom czwarty tom materiałów z prac nad Narodowym Programem Leśnym, należy żywić nadzieję, że idee zawarte w opracowaniach oraz sformułowane na ich podstawie rekomendacje znajdą się w końcowej wersji dokumentu i przyczynią się do poszukiwania optymalnych rozwiązań. Różnice interesów czy opinii staną się siłą konstruktywną i będą zachęcać do publicznej debaty, nie do protestów.

SESJA 1

Miejsce lasów i leśnictwa w polskim systemie ochrony przyrody – uwarunkowania prawne

dr inż. Anna ŻORNACZUK-ŁUBA, inż. Łukasz PARADOWSKI

Ministerstwo Środowiska, Warszawa

Wstęp

Ochrona przyrody jest jedną z wiodących przesłanek uznania leśnictwa za trwale zrównoważone. W Polsce, w obecnym porządku prawnym, zasadnicza część problematyki związanej z ochroną przyrody w lasach uregulowana jest w kilku ustawach oraz kilkunastu aktach wykonawczych. Do najważniejszych z pewnością należy zaliczyć ustawę o ochronie przyrody (Dz.U. z 2013 r., poz. 627) oraz ustawę o lasach (Dz.U. z 2011 r. Nr 12, poz. 59). Niewątpliwie duże znaczenie mają również zobowiązania międzynarodowe, m.in. wynikające z wstąpienia Polski do Unii Europejskiej.

Uwarunkowania międzynarodowe

Polski system ochrony przyrody kształtowany jest w ciągłym odniesieniu do uwarunkowań i działań międzynarodowych. Do najważniejszych można zaliczyć konwencje o różnorodności biologicznej, berneńską, bońską i wynikające z niej porozumienia, ramsarską, waszyngtońską (CITES), z Aarhus, helsińską, paryską, Europejską Konwencję Krajobrazową oraz Ramową Konwencję Karpacką i wynikające z niej porozumienia. Wstępując do Unii Europejskiej Polska zobowiązała się również do wdrożenia ekologicznej sieci obszarów Natura 2000. Ponadto nasz kraj zaangażowany jest w działania międzynarodowego procesu politycznego na rzecz trwale zrównoważonej gospodarki leśnej w Europie – Forest Europe (dawniej Ministerialny proces ochrony lasów w Europie).

Poniżej krótko scharakteryzowano wybrane umowy i procesy międzynarodowe w kontekście warunków prowadzenia trwale zrównoważonej gospodarki leśnej.

Konwencja o różnorodności biologicznej (Convention on Biological Diversity – CBD) z 5 czerwca 1992 roku, uchwalona podczas tzw. szczytu Ziemi w Rio de Janeiro, rozszerzyła pojęcie ochrony przyrody o działania na rzecz całych ekosystemów. Jej

postanowienia wychodzą z ram konserwatorskiej ochrony wybranych i najcenniejszych składników przyrody, kładąc nacisk na ochronę przez właściwe kształtowanie i użytkowanie zasobów przyrodniczych. Obecnie do konwencji przystąpiły 194 strony, w tym Unia Europejska.

W celu wsparcia działań na rzecz powstrzymania utraty bioróżnorodności na świecie opracowuje się krajowe strategie, plany lub programy działań dotyczące ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej.

Przyjęta w maju 2011 r. „Strategia ochrony różnorodności biologicznej Unii Europejskiej do roku 2020” określa ramy działań dla osiągnięcia celów CBD. Kilka ze sformułowanych w tej strategii zadań ma istotne znaczenie dla gospodarki leśnej, w szczególności dla powstrzymania pogarszania się stanu wszystkich gatunków i siedlisk objętych unijnym prawodawstwem (pełne wdrożenie dyrektyw ptasiej i siedliskowej).

W 1996 r. Polska ratyfikowała konwencję, a tym samym zobowiązała się włączyć ochronę i zrównoważone użytkowanie różnorodności biologicznej do odpowiednich sektorowych i międzysektorowych planów, programów i polityk. Obecnie dobiega końca proces opracowania i konsultacji „Programu ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z planem działań na lata 2014–2020”. Dokument ten stanowi kontynuację „Krajowej strategii ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej oraz programu działań na lata 2007–2013”, jak również analogicznego dokumentu, dotyczącego lat 2003–2006.

Celem nadrzędnym „Programu” jest poprawa stanu różnorodności biologicznej i pełniejsze powiązanie jej ochrony z rozwojem społeczno-gospodarczym kraju. Ten cel, jak również cele strategiczne oraz zadania zawarte w planie działań, są rezultatem dyskusji i konsultacji przeprowadzonych z przedstawicielami środowisk zainteresowanych instytucjonalnie zobowiązaniami wynikającymi ze strategii ochrony różnorodności biologicznej Unii Europejskiej.

Realizacja „Programu” wymaga zaangażowania wszystkich zainteresowanych stron, jednakże główny wysiłek spoczywa na Ministerstwie Środowiska i nadzorowanych przez nie jednostkach organizacyjnych, m.in. na Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, Głównym Inspektoracie Ochrony Środowiska, Krajowym Zarządzie Gospodarki Wodnej oraz Państwowym Gospodarstwie Leśnym Lasy Państwowe. W realizację „Programu” włączone zostały także inne resorty, zgodnie z posiadanymi kompetencjami.

Cele oraz zadania „Programu” adresowane są do wielu różnych środowisk angażujących się na rzecz ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej lub ją wspierających, a znaczącą rolę w procesie planowania i realizacji działań tego i poprzednich dokumentów odgrywają również aspekty pośrednio lub bezpośrednio związane z gospodarką leśną. W zakresie celu „Wzmocnienie różnorodności biologicznej poprzez zrównoważone gospodarowanie w leśnictwie” w projekcie „Planu działań na lata 2014–2020” zaproponowano zadania dotyczące m.in. ochrony populacji rzadkich rodzimych gatunków w ekosystemach leśnych, czy utrzymania i wspierania struktury i funkcji ekosystemów leśnych.

Natura 2000 – podstawą polityki różnorodności biologicznej w Unii Europejskiej jest dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa oraz dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia

21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory, transponowane do prawa polskiego. Dla wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej stanowią one podstawę do współpracy dla zachowania najbardziej zagrożonych oraz cennych gatunków i siedlisk w Europie.

Ogólnym celem tych dyrektyw jest zapewnienie właściwego stanu ochrony zagrożonych gatunków i siedlisk przyrodniczych. Państwa członkowskie zobowiązane są do podjęcia odpowiednich środków dla osiągnięcia tego celu, w tym poprzez stworzenie zintegrowanego systemu ochrony. Jednocześnie należy uwzględnić wymagania gospodarcze, społeczne i kulturowe oraz cechy regionalne i lokalne poszczególnych obszarów.

W Polsce tereny leśne zajmują 46% całkowitej powierzchni obszarów specjalnej ochrony ptaków i aż 52% obszarów tzw. siedliskowych. Oznacza to, że lasy odgrywają kluczową rolę w ochronie siedlisk i populacji gatunków Natura 2000.

Celem Europejskiej Sieci Obszarów Natura 2000 nie jest zapobieganie działalności gospodarczej, ale promowanie metod godzących potrzeby produkcyjne z ochroną najcenniejszych europejskich gatunków i siedlisk. Pełne wdrożenie postulatów sieci Natura 2000 w lasach stanowi istotne wyzwanie najbliższych lat.

Forest Europe (dawniej Ministerialny proces ochrony lasów w Europie) jest międzynarodową platformą rozwoju i wsparcia idei zrównoważonego leśnictwa w Europie. Ten zainicjowany w 1990 r. proces polityczny wywarł ogromny wpływ na gospodarkę leśną w państwach europejskich. W jego ramach wypracowano wiele narzędzi politycznych w celu promowania i implementacji zrównoważonej gospodarki leśnej (SFM). Do podstawowych osiągnięć zalicza się opracowanie definicji trwale zrównoważonej gospodarki leśnej oraz kryteriów i wskaźników jej oceny. Sygnatariuszami Forest Europe są wszystkie państwa członkowskie UE, Unia Europejska oraz 19 innych krajów Europy. Polska jest od wielu lat głęboko zaangażowana w proces, któremu przewodziła w latach 2004–2007 i zorganizowała 5. ministerialną konferencję w dniach 5–7 listopada 2007 r. w Warszawie. Podczas konferencji warszawskiej ministrowie odpowiedzialni za lasy krajów sygnatariuszy przyjęli Deklarację Warszawską oraz dwie rezolucje dotyczące zagadnień lasów, drewna i energii oraz wody w lesie.

Rola ministra środowiska w polskim systemie ochrony przyrody

Zgodnie z ustawą o działach administracji rządowej (Dz.U. z 2013 r., poz. 743) minister środowiska kieruje takimi działami administracji rządowej jak gospodarka wodna i środowisko. Dział „środowisko” obejmuje sprawy ochrony i kształtowania środowiska oraz racjonalnego wykorzystywanie jego zasobów, ochrony przyrody, w tym w parkach narodowych i krajobrazowych i w rezerwatach przyrody, oraz ochrony gatunków roślin, zwierząt i innych tworów przyrody, a także sprawy leśnictwa, ochrony lasów i gruntów leśnych oraz łowiectwa. Minister jest również organem sprawującym nadzór nad jednostkami bezpośrednio odpowiedzialnymi za ochronę przyrody w lasach, w tym nad Generalną Dyrekcją Ochrony Środowiska, parkami narodowymi i Państwowym Gospodarstwem Leśnym Lasy Państwowe.

Do głównych zadań ministra środowiska w zakresie ochrony przyrody należy sprawowanie nadzoru nad realizacją ustawy o ochronie przyrody, w tym wydawanie rozporządzeń wykonawczych, a także koordynacja procesu organizowania i funkcjonowania sieci Natura 2000 oraz przygotowywanie projektów dokumentów strategicznych.

Ministerstwo Środowiska jest urzędem administracji rządowej, powołanym rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 26 października 1999 r. w sprawie utworzenia Ministerstwa Środowiska (Dz.U. Nr 91, poz. 1017) do obsługi ministra środowiska. Za realizację zadań ministra środowiska w zakresie leśnictwa, ochrony przyrody, ochrony lasów i gruntów leśnych, łowiectwa, ocen oddziaływania na środowisko oraz organizmów genetycznie zmodyfikowanych odpowiada Departament Leśnictwa i Ochrony Przyrody.

Podstawy prawne, cele i zakres ochrony przyrody w lasach

Od czasu przełomowej konferencji Narodów Zjednoczonych na temat środowiska i rozwoju, która odbyła się w 1992 roku, w brazylijskim mieście Rio de Janeiro, wiele państw oraz międzynarodowych organizacji uznało godzenie potrzeb środowiskowych, ekonomicznych i społecznych za najważniejszy model postępu cywilizacyjnego. Również Polska przystąpiła do tego procesu, zapewniając ochronę środowiska naturalnego – zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju – na poziomie Konstytucji (art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, z dnia 2 kwietnia 1997 r.).

W ostatnich latach rząd RP podjął prace nad zintegrowanym systemem dokumentów strategicznych. W zakresie ochrony przyrody najistotniejsza wydaje się być tu zatwierdzona w kwietniu 2014 r. Strategia „Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko – perspektywa do 2020 r.”. W dokumencie tym wskazano zrównoważone gospodarowanie zasobami środowiska jako istotny cel rozwoju kraju. Będzie on realizowany między innymi poprzez działania na rzecz zachowania bogactwa gatunkowego i różnorodności biologicznej oraz wielofunkcyjnej gospodarki leśnej.

Przekonanie co do potrzeby wdrażania zrównoważonego rozwoju przybrało więc praktyczny wymiar w istniejącym prawodawstwie, dokumentach strategicznych i podjętych zobowiązaniach międzynarodowych. Regulacje te mają istotny wpływ na wiele aspektów życia, w tym oddziałują na zakres, metody i możliwości prowadzenia gospodarki leśnej.

W ramach procesu politycznego Forest Europe (dawniej Ministerialny proces ochrony lasów w Europie) opracowano definicję trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, która została przyjęta na konferencji w Helsinkach w 1993 roku (MCPFE 1993, rezolucja H1). Definicja ta została wdrożona w 1997 roku do polskiego porządku prawnego – art. 6 ust. 1 pkt 1a ustawy o lasach.

Lasy zajmują blisko jedną trzecią powierzchni kraju i bezsprzecznie są bardzo istotnym elementem ochrony przyrody w Polsce. Niewątpliwie wynika to z ich unikatowego potencjału do pełnienia ważnych funkcji środowiskowych. Podstawą do włączenia wszystkich właścicieli i zarządców lasów do działań na rzecz ochrony przyrody jest art. 4 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody. W przepisie tym zobowiązano zarówno osoby fizyczne i prawne, jak i inne jednostki organizacyjne (w tym PGL Lasy Państwowe) do

dbałości o przyrodę, będącą dziedzictwem i bogactwem narodowym. W szczególności ma ona na celu:

- utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów;
- zachowanie różnorodności biologicznej;
- zachowanie dziedzictwa geologicznego i paleontologicznego;
- zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów, wraz z ich siedliskami, przez utrzymywanie siedlisk lub przywracanie ich do właściwego stanu ochrony;
- ochronę walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień;
- utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych, a także pozostałych zasobów, tworów i składników przyrody;
- kształtowanie właściwej postawy człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję w dziedzinie ochrony przyrody.

Zgodnie z przyjętym w prawie modelem – realizacja wyżej przytoczonych celów ochrony przyrody w lasach następuje głównie poprzez zrównoważone wykorzystanie wszystkich funkcji lasów i specjalną ochronę obszarów szczególnie cennych przyrodniczo. Wdrożony w Polsce ekologiczny model leśnictwa zakłada również powszechną ochronę, trwałość i powiększanie zasobów leśnych naszego kraju, co odzwierciedlają ujęte w prawie i wewnętrznych regulacjach Lasów Państwowych szczegółowe zasady prowadzenia gospodarki leśnej.

Cele ochrony przyrody uwzględniane są już na etapie planowania gospodarki leśnej. Od roku 1996 w ramach planu urządzenia lasu sporządza się program ochrony przyrody dla nadleśnictwa. Dokument ten systematyzuje wiedzę oraz określa zadania z zakresu szeroko rozumianej ochrony przyrody w nadleśnictwie.

Podstawowym narzędziem służącym do oceny wpływu planu urządzenia lasu na elementy przyrodnicze jest prognoza oddziaływania na środowisko, wykonywana w ramach strategicznej oceny oddziaływania na środowisko. Procedura ta zapewnia analizę wszystkich dostępnych informacji o możliwym oddziaływaniu projektowanych działań na środowisko i jego poszczególne elementy. Zakres proceduralny tego procesu został uregulowany w ustawie z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz.U. z 2013 r., poz. 1235 z późn. zm.).

Najwyższą formą ochrony przyrody w Polsce, zgodnie z ustawą o ochronie przyrody, jest park narodowy. Działalnością parku narodowego kieruje dyrektor parku narodowego. W zakresie planowania gospodarki leśnej w granicach parku narodowego i otuliny parku narodowego przewidziano, że projekty planów urządzenia lasu, uproszczonych planów urządzenia lasu i zadań z zakresu gospodarki leśnej wymagają uzgodnienia z dyrektorem parku narodowego w zakresie ustaleń tych planów lub zadań mogących mieć negatywny wpływ na ochronę przyrody.

Wszystkie z dziewięciu pozostałych form ochrony przyrody bezpośrednio dotyczą zarówno lasów prywatnych, jak i gruntów będących w zarządzie Lasów Państwowych. Dlatego też właściciele, użytkownicy i zarządcy lasów są obowiązani do realizacji zabiegów ochronnych uwzględnionych w planach urządzenia lasu lub uproszczonych planach urządzenia lasu. Lasy, niezależnie od formy własności, pełnią funkcje publiczne. Funk-

cje te ze względu na swoją wagę podlegają powszechnej ochronie. Zgodnie z Konstytucją (art. 74 ust. 1) władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom. Mając na uwadze tak rozumiane bezpieczeństwo społeczeństwa, państwo może nakładać pewne ograniczenia prawa do korzystania z własności (w drodze określonej ustawą), jeżeli te ograniczenia nie naruszają samej istoty prawa własności. Ustawodawca, określając prawa i obowiązki właścicieli lasów, kieruje się więc nadrzędnym interesem publicznym w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego.

Polski system ochrony przyrody przewiduje również sporządzanie specjalnych dokumentów planistycznych w zakresie ochrony przyrody dla obszarów stanowiących określone formy ochrony przyrody. Są to plany ochrony i zadania ochronne dla parków narodowych i rezerwatów przyrody oraz plany zadań ochronnych lub plany ochrony dla obszarów Natura 2000. W przypadku obszarów Natura 2000 przewidziano możliwość uwzględnienia odpowiedniego zakresu zadań ochronnych w planie urządzenia lasu dla nadleśnictwa. W takim przypadku projekt planu urządzenia lasu wymaga uzgodnienia z regionalnym dyrektorem ochrony środowiska w zakresie zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000.

Ważnym elementem ochrony przyrody w polskich lasach jest ochrona gatunkowa. Szczególnym jej elementem jest tzw. ochrona strefowa, czyli tworzenie stref wyłączonych z realizacji zadań gospodarczych wokół gniazd i innych miejsc bytowania gatunków chronionych. Ustalenie i likwidacja stref ochrony następuje w drodze decyzji administracyjnej regionalnego dyrektora ochrony środowiska. W obecnym kształcie ta forma ochrony uznawana jest za bardzo skuteczną, należy jednak pamiętać, że stanowi realne ograniczenie prowadzenia gospodarki leśnej.

Podsumowanie

Lasy pełnią ważne funkcje środowiskowe, gospodarcze i społeczne. Właściwe zrównoważenie tych zadań w polskim systemie prawnym wymaga ścisłej współpracy wielu instytucji, środowisk zawodowych, naukowych i społecznych. Należy w dalszym ciągu dążyć do jak najlepszego wdrożenia modelu trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, tak aby wszystkie najważniejsze potrzeby ekologiczne i społeczne, w tym ochrona przyrody, były realizowane na całkowicie zadowalającym poziomie.

Literatura

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa. 26.1.2010 PL Dz.U. L 20/7.

Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory. Dz.U. L 206 z 22.7.1992 r.

GUS, Leśnictwo 2013. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.

GUS, Ochrona środowiska 2013. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.

Informacja o stanie lasów oraz realizacji „Krajowego programu zwiększania lesistości” w 2012 r. Warszawa, Rada Ministrów.

Komunikat komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu regionów – Nasze ubezpieczenie na życie i nasz kapitał naturalny – unijna strategia ochrony różnorodności biologicznej na okres do 2020 r. KOM(2011) 244, Bruksela, Komisja Europejska, dnia 3.5.2011.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483.

Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska, podpisana 25 czerwca 1998 w Aarhus. Dz.U. UE z 2005 r. L 124/4.

Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r, ratyfikowana przez Polskę w roku 1996. Dz.U. z 2002 r., Nr 184, poz. 1532.

„Krajowa strategia ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej” oraz „Program działań na lata 2007–2013”. Załącznik do uchwały nr 270/2007 Rady Ministrów z dnia 26 października 2007 r.

MCPFE 1993.. Rezolucja H1. Ogólne wytyczne dla zrównoważonej gospodarki leśnej dla lasów Europy. https://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/d508cf61b774093f3b4521a7c103f3fd.pdf.

„Program ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej” oraz „Plan działań na lata 2014–2020”. Projekt z dnia 23 maja 2014 r. http://www.mos.gov.pl/g2/big/2014_05/ef8371fe47d9a9bb3be-69f50e55019fd.pdf.

Projekt założeń do projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie przyrody z dnia 25.04.2014 r.

Strategia „Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko – perspektywa do 2020 r.” Załącznik do uchwały nr 58 Rady Ministrów z dnia 15 kwietnia 2014 r. Mon. Pol., 2014, poz. 469.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. z 2013 r., poz. 62 z późn. zm.

Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach. Dz.U. z 2011 r., Nr 12, poz. 59 z późn. zm.

Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. Dz.U. z 2013 r., poz. 123 z późn. zm.

Ochrona i użytkowanie lasów w świetle celów konwencji o różnorodności biologicznej

Robert CYGLICKI

Fundacja Greenpeace Polska, Warszawa

Wprowadzenie

Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro 5 czerwca 1992 r. (Dz.U. z 2002 r., Nr 184, poz. 1532), wprowadziła nową jakość w myśleniu o ochronie przyrody, rozumianą bardzo często wyłącznie poprzez ochronę gatunków i siedlisk. Zgodnie z definicją zawartą w artykule 2 konwencji, różnorodność biologiczna jest rozumiana jako „różnicowanie wszystkich żywych organizmów pochodzących *inter alia* z ekosystemów lądowych, morskich i innych wodnych ekosystemów oraz słodkowodnych oraz zespołów ekologicznych, których są częścią. Dotyczy to różnorodności w obrębie gatunku, pomiędzy gatunkami oraz różnorodności ekosystemów”. W ten sposób do prawa międzynarodowego po raz pierwszy wprowadzono pojęcie ochrony ekosystemowej. Wiedza na jej temat stanowi punkt wyjścia do dyskusji o polityce państwa służącej ochronie i użytkowaniu lasów w kontekście ochrony ich różnorodności biologicznej.

W przestrzeni publicznej dominuje pogląd, według którego prowadzona w Polsce gospodarka leśna jest zgodna z zasadami ekorozwoju, a tym samym zapewnia ochronę różnorodności biologicznej lasów. Dowodzić tego mają między innymi prognozy zubożania wybranych zbiorowisk florystycznych w sytuacji biernej ochrony lasów na przykładzie Puszczy Białowieskiej. Tymczasem z punktu widzenia celów konwencji o różnorodności biologicznej zmiany udziału poszczególnych gatunków są jak najbardziej pożądane, o ile wzmacniają złożoność i różnorodność procesów ekologicznych. To właśnie w tym duchu prowadzone są prace stron konwencji, które dostrzegają istnienie sprzężeń zwrotnych pomiędzy zmianami klimatu, utratą różnorodności biologicznej i naturalnymi ekosystemami leśnymi.

Niniejsze opracowanie składa się z trzech części. W pierwszej omówiona została ocena realizacji celów konwencji o różnorodności biologicznej w świetle obecnego stanu lasów w Polsce i prowadzonej w nich gospodarki leśnej. W drugiej przedstawiono ocenę

możliwości łączenia ochrony przyrody z jej użytkowaniem. Nawiązuje do niej też trzecia część opracowania, która została poświęcona ochronie różnorodności biologicznej polskich lasów w perspektywie następnych kilkudziesięciu lat.

Ocena stanu obecnego

Polska, będąc stroną konwencji o ochronie różnorodności biologicznej, podjęła się wdrożenia światowego planu ochrony różnorodności do roku 2020, na który składa się 5 celów strategicznych i 20 celów operacyjnych (tzw. celów Aichi – miejscowość w Japonii). W odniesieniu do tego planu, a także w bezpośrednim nawiązaniu do strategii powstrzymania utraty różnorodności na terenie Unii Europejskiej, sformułowano krajową strategię ochrony różnorodności biologicznej (projekt na lata 2014–2020 został niedawno opublikowany). Ponieważ częścią tej strategii są różnego rodzaju instrumenty wdrożeniowe, możemy przyjąć, że wypełniliśmy formalne zobowiązania wynikające z prawa międzynarodowego. Pozostaje jednak pytanie, czy obecne instrumenty prawne, rynkowe i finansowe pozwolą skutecznie przeciwdziałać utracie leśnej różnorodności biologicznej i w jakim stopniu, a także czy umożliwią nam w kolejnych dekadach korzystanie z elementów przyrody w sposób zrównoważony. W poszukiwaniach odpowiedzi, przyjrzymy się ocenie obecnego stanu polskich lasów według wskaźników i wytycznych przyjętych podczas konferencji ministrów w sprawie ochrony lasów w Europie (skrót angielski: MCPFE).

Obok wskaźników dotyczących ciągłości funkcji produkcyjnych lasów, najważniejsze dla realizacji celów konwencji są parametry dotyczące zachowania, ochrony i wzmocnienia leśnej różnorodności biologicznej. Analiza wskaźników ciągłości produkcji wskazuje, że obecna gospodarka leśna powinna umożliwić realizację potrzeb surowcowych przyszłych pokoleń. Co więcej, wzrost zasobów drzewnych we wszystkich klasach wiekowych jest wyższy niż średnia europejska. Zawdzięczamy to nie tyle zwiększającej się powierzchni obszarów leśnych (według standardu międzynarodowego lesistość Polski jest mniejsza od przeciętnej w Europie), co utrzymywaniu pozyskania masy drewna na poziomie niższym od przyrostu miąższości drzewostanów. Przy czym warto zauważyć, że w kolejnych latach sytuacja ta najprawdopodobniej ulegnie zmianie, chociażby na skutek ustawowych zmian w rozliczaniu ilości drewna pozyskiwanego w cięciach przedrębnych.

O ile wzrost intensywności pozyskania masy drewna względem przyrostu zasadniczo nie daje powodów do niepokoju, o tyle tego samego nie możemy powiedzieć o wskaźnikach biologicznych naszych lasów. Według uśrednionych wyników dla wszystkich wskaźników mówiących o zachowaniu, ochronie i wzmacnianiu różnorodności biologicznej, polskie lasy mieszczą się w średniej europejskiej (Raport o stanie lasów Europy 2011; ang. SoEF 2011). Jeżeli jednak te same dane ocenimy pod kątem parametrów mających zasadniczy i kluczowy wpływ na poprawę wartości biologicznej i trwałość leśnych ekosystemów – takie jak naturalność, wielkość powierzchni chronionych, skład gatunkowy, sposób odnowy czy też ilość martwego drewna – to dostrzeżemy kilka faktów, które powinny pobudzić do głębszej refleksji.

Naturalność lasów i powierzchnie chronione

Pod względem naturalności Polskie lasy są bardzo ubogie. Tylko 0,34% powierzchni leśnej to lasy, w których strukturę nie ingerował człowiek (Stachura-Skierczyńska 2007). Co więcej, w części z tych obszarów nadal prowadzona jest gospodarka leśna, która pogarsza ich wartość biologiczną (np. Puszcza Białowieska, Puszcza Borecka czy też lasy wokół Arłamowa). Dla porównania, w krajach takich jak Estonia, Dania, Białoruś, Bułgaria, Rumunia, Słowenia, Turcja czy Chorwacja, lasy naturalne zajmują więcej niż 2% powierzchni leśnej. Co ciekawe, w wyżej wymienionych krajach łączny udział obszarów, dla których głównym celem ochrony jest różnorodność biologiczna, jest większy niż w Polsce (tzw. klasa 1 MCPFE). Należy przy tym podkreślić, że dotyczy to lasów, w których chroni się procesy biologiczne bez jakiegokolwiek ingerencji (MCPFE 1.1), takich, w których dopuszcza się minimalną interwencję człowieka (MCPFE 1.2) oraz lasów, w których prowadzi się czynną ochronę przyrody (MCPFE 1.3). Jeżeli do obszarów leśnych, gdzie ochrona różnorodności biologicznej jest priorytetem, dołączymy obszary, gdzie głównym celem ochrony jest krajobraz i elementy naturalne (klasa 2 MCPFE) to Polska lepiej wypadnie na tle takich krajów jak Szwecja, Norwegia, Dania, Litwa, Białoruś, Ukraina, Rumunia, Austria, ale gorzej w porównaniu z Estonią, Czechami, Węgrami, Szwajcarią i zdecydowanie gorzej w porównaniu ze Słowacją oraz Niemcami.

Dla lepszego obrazu sytuacji warto bliżej zapoznać się z przykładem Niemiec, gdzie ok. 30% lasów jest chronionych ze względów biologicznych i kolejne 50% ze względów krajobrazowych. Tymczasem w Polsce łączny udział lasów chronionych jako parki narodowe, krajobrazowe i rezerваты przyrody nie przekracza 10% (SoEF 2011). Oczywiście należy zwrócić uwagę, że posługiwanie się europejskim parametrem udziału powierzchni chronionych (MCPFE 1.1–1.3 w połączeniu z MCPFE 2) nie jest w stanie zastąpić szczegółowej interpretacji danych o faktycznym stanie ochrony leśnej różnorodności biologicznej. Autorzy „Raportu o stanie lasów w Polsce 2012” słusznie zauważają, że paneuropejskie wskaźniki powierzchni chronionych nie biorą pod uwagę na przykład drzewostanów ochronnych, w których ograniczenia użytkowania gospodarczego są niejednokrotnie większe niż wynikające z przynależności do parku krajobrazowego. Dlatego też, chcąc uniknąć błędów interpretacyjnych, przy ocenie stanu różnorodności biologicznej lasu lepiej posługiwać się wskaźnikami dotyczącymi obszarów leśnych, gdzie głównym celem ochrony jest różnorodność biologiczna (MCPFE 1.1–1.3), a także wskaźnikami mówiącymi o powierzchniowej wielkości obszarów tzw. ptasich i siedliskowych na terenach leśnych. Ich zestawienie nie pozostawia większych wątpliwości. Na tle wielu innych krajów europejskich, Polska ma wiele do nadrobienia w powierzchniowej ochronie lasów, w których ochrona różnorodności biologicznej lub krajobrazu i innych elementów naturalnych przyrody stanowi priorytet. Świadczą o tym między innymi podejmowane na szczeblu centralnym próby powiększenia powierzchni parków narodowych w Polsce. Jak do tej pory są one nieskuteczne. Sytuacja ta nie ulegnie zmianie dopóki nie zostaną zmienione wadliwe przepisy dotyczące sposobu powoływania nowych parków narodowych i zmiany ich granic.

Sposób odnowy i skład gatunkowy

W roku 2010 udział w Polsce lasów, które powstały dzięki odnowie naturalnej, był najmniejszy w Europie (SoEF 2011). Wskaźnik odnowy naturalnej ulega stopniowej poprawie. Według „Raportu o stanie lasów w Polsce 2012” w latach 1976–1980 udział odnowień naturalnych w odnawianej powierzchni ogółem wynosił 3,4%, w latach 2001–2012 wynosił 11%. Nie zmienia to jednak faktu, że w tym obszarze Polska negatywnie wyróżnia się na tle innych krajów europejskich.

Obowiązek stosowania w pierwszej kolejności odnowień naturalnych nie przynosi oczekiwanych rezultatów w zakresie ochrony różnorodności biologicznej lasów. Nie pozwalają na to obecne instrukcje urządzania i hodowli lasu, które w sposób zawężający interpretują lasotwórcze czynniki przyrodnicze, a także promują gatunki o większej wartości produkcyjnej (takie jak na przykład dęby, buk, świerk), kosztem tych, które mogą mieć większą wartość biologiczną (np. grab).

Większość leśnych zbiorowisk w Polsce składa się z drzew jednego gatunku, w tym samym wieku i podobnych pod względem wysokości. Tymczasem różnorodność biologiczna lasu jest związana z jego składem gatunkowym. Dlatego też warto przyrzeć się kolejnemu paneuropejskiemu wskaźnikowi odwołującemu się do składu gatunkowego drzewostanów. W całej Europie, z pominięciem Rosji, na lasy składają się drzewostany w 51% składające się z jednego gatunku, w 29% – 2–3 gatunków, w 15% – 4–5 gatunków i w 5% – 6 i więcej gatunków. Pod względem różnorodności składu gatunkowego drzewostanów polskie lasy wypadają gorzej niż lasy na Litwie, Białorusi, w Czechach czy też na Słowacji (Jabłoński 2012).

Martwe drewno

Obecna gospodarka leśna stosunkowo małą wagę poświęca roli martwego drewna w funkcjonowaniu ekosystemów leśnych. W sposób ograniczony docenia jego rolę w kształtowaniu różnorodności biologicznej, w tym we wpływie na kondycję populacji poszczególnych gatunków roślin i zwierząt oraz na obieg pierwiastków chemicznych w przyrodzie. Pod tym względem polska gospodarka leśna jest podobna do tej, która prowadzona jest w Finlandii. Zastanawiające są jednak dane, z których wynika, że średnia europejska (z pominięciem Rosji) dla ilości martwego drewna wynosi 10 m³/ha. W Polsce jest to niecałe 6 m³/ha, w Niemczech 15 m³/ha, a w Czechach 12 m³/ha (SoEF 2011). Z pewnością problemów w interpretacji tych danych nastęrcza niespójność metody pomiarowej, ale nie zmienia to faktu, że ilość martwego drewna w polskich lasach jest niewystarczająca. Co więcej, wydaje się, że problem ten został dostrzeżony przez same Lasy Państwowe, które rozpoczęły na ten temat dyskusję.

Ze względu na skuteczność rozwiązań służących realnej poprawie wartości biologicznych lasów największym wyzwaniem będzie zmiana zasad gospodarki leśnej i preferowanie drewna martwego grubego zamiast drobnego. Dotychczasowe badania pokazują, że wpływ materiału drobnego na modyfikację i tworzenie nowych warunków siedliskowych w lasach jest minimalny w porównaniu z wpływem martwego drewna grubego.

Różnorodność biologiczna i trwałość lasu

Obecna gospodarka leśna stanowi większe zagrożenie dla krajowej różnorodności biologicznej niż rozwój sieci drogowej czy też obecnie obserwowane procesy eutrofizacji. Świadczy o tym między innymi ilość konfliktów zidentyfikowanych w ramach państwowego programu monitoringu środowiska. Część z rozpoznanych problemów została przekazana do rozstrzygnięcia podczas prac nad planami zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000. Rozwiązanie pozostałych będzie wymagać zmian w podejściu do użytkowania lasów.

Różnorodność biologiczna polskich lasów jest w dużej mierze warunkowana historycznie (np. uproszczenia struktury drzewostanów w XIX i XX w.). Nie należy jednak zapominać, że obecna gospodarka leśna opiera się na zasadach hodowli lasu, które obowiązują w Polsce od przeszło kilkudziesięciu lat. Jeżeli więc nie poddamy ich głębokiej rewizji i nie powiążemy tego procesu ze zmianą pokoleniową, trudno będzie ustrzec się przed kolejnymi błędami. Zmiany wymaga podejście według którego trwałość lasu odnoszona jest do stanu konkretnych powierzchni, lecz z olbrzymim uproszczeniem funkcji i złożoności ekosystemów leśnych.

Jaskrawym przykładem obrazującym potrzebę krytycznego spojrzenia na dotychczasowe praktyki jest ograniczanie bazy nasiennej do wybranych drzewostanów. Selekcja jako taka zmniejsza różnorodność. Nie ulega więc wątpliwości, że obecna gospodarka leśna zawęży pulę genetyczną nasion, wpływając w ten sposób na zmniejszenie różnorodności biologicznej. Przy okazji warto dodać, że działanie to jest zbyt kosztowne. Innym przykładem jest budowa utwardzanych dróg leśnych w Bieszczadach, co przyczynia się do fragmentacji siedlisk niedźwiedzia brunatnego (Selva i in. 2011) i powiększa koszty jego ochrony w ogólnym rachunku ekonomicznym prowadzonej gospodarki leśnej.

Ocena możliwości łączenia ochrony przyrody z jej użytkowaniem

W latach 90. poprzedniego wieku naukowcy ustalili, że silnie zróżnicowane biologicznie ekosystemy pełnią bardziej produktywną rolę. Jednocześnie zwrócili uwagę, że zagrożenie to znacząco wychodzi poza tradycyjne rozumienie funkcji produkcyjnych. Uwzględnia ono wycenę ekonomiczną usług ekosystemowych czy też funkcji rekreacyjnych lasu. Jeżeli w ten sposób spojrzymy na tę kwestię, to ochrona przyrody poprzez jej użytkowanie jest jak najbardziej możliwa. Nawet w przypadku rekreacyjnego wykorzystania elementów przyrody mamy możliwość jej skutecznej ochrony, o ile oczywiście będziemy trzymać się z góry określonych zasad (np. zakaz poruszania się w strefach lęgowych ptaków). Nie zawsze będzie to łatwe, ale jest możliwe. Przykładem tego mogą być licznie odwiedzane parki narodowe w Tanzanii, których przychody pozwalają chronić przyrodę na poziomie, jakiego moglibyśmy sobie życzyć również u nas.

Co do funkcji produkcyjnych lasu w ujęciu tradycyjnym, można dowodzić, że prowadzona gospodarka leśna wpływa na poprawę stanu populacji wybranych gatunków

zwierząt lub roślin, ale nie da się udowodnić jej korzystnego wpływu na złożoność procesów biologicznych i wartość dodaną dla całego ekosystemu leśnego. Świadczą o tym między innymi badania prowadzone w Puszczy Białowieskiej na temat relacji pomiędzy owadami zapylającymi, roślinami o mięsistych owocach, a także ptakami i ssakami korzystającymi z tych roślin jako źródła pokarmu, a jednocześnie pełniącymi ważną rolę w rozprzestrzenianiu ich nasion. Sama zmiana zagęszczenia drzew poprzez ich wycinkę uruchamia efekt kaskadowy, który dotyczy całych zespołów zwierząt od nich zależnych. Stąd też nawet stosunkowo niewielki poziom intensywności wyřębu (ten na terenie Puszczy Białowieskiej jest mniejszy niż w innych polskich lasach) odbija się negatywnie na różnorodności biologicznej lasu i jego funkcjonowaniu (Albrecht i in. 2014).

Biorąc powyższe pod uwagę, należałoby uznać, że ochrona przyrody poprzez jej użytkowanie jest niemożliwa do spełnienia, w tradycyjnym ujęciu funkcji produkcyjnych lasu. Sytuacja nie jest jednak beznadziejna. Rozwiązania tego typu dylematów zdają się podsuwać badania ekonomistów. Ich wyniki pozwalają wnioskować, że połączenie tradycyjnych funkcji produkcyjnych, rekreacyjnych i ochronnych jest możliwe, o ile będziemy rozpatrywać to zagadnienie na poziomie dużych kompleksów leśnych czy też w odniesieniu do całego kraju (Żylicz 2013). Aby tak się stało, przede wszystkim należałoby rozpocząć planowanie gospodarki leśnej na poziomie dużych masuwów leśnych, bez sztucznie wytyczanych granic pomiędzy poszczególnymi nadleśnictwami (np. nadleśnictwa Puszczy Białowieskiej). Planowanie to powinno odbyć się zgodnie z zasadę strefowania, według której pewne obszary podlegałyby regularnej gospodarce leśnej, inne charakteryzowałyby się pozyskaniem o wiele mniej intensywnym, a jeszcze inne zostałyby całkowicie wyłączone z użytkowania na potrzeby produkcji wyrobów z drewna. Do tych ostatnich zaliczyć należy obszary marginalne dla obecnej gospodarki leśnej w ujęciu tradycyjnym, a niezwykle cenne dla ochrony różnorodności biologicznej – lasy łęgowe, bory wilgotne i bagienne, olsy i lasy bagienne.

Równowagę pomiędzy tradycyjnymi funkcjami produkcyjnymi, rekreacyjnymi i ochronnymi lasów można osiągnąć poprzez zmiany w ustawie o lasach. Kluczowe w tym zakresie wydaje się wprowadzenie odpowiednich mechanizmów finansowych, które pozwoliłyby, w sposób czytelny i zrozumiały dla obywateli, transferować zyski ze sprzedaży surowca na cele związane z ochroną przyrody. Należałoby także jak najszybciej objąć opieką prawną pozostałe fragmenty lasów mających charakter naturalny lub zbliżony do naturalnego, tak aby celem ich ochrony było zachowanie ciągłości naturalnych procesów ekologicznych. Lasy te stałyby się punktem referencyjnym dla obszarów użytkowanych gospodarczo. Zyski z takiego rozwiązania byłyby obopólne – zachowanie ciągłości użytkowania i ochrony przyrody, a także korzyść z obserwacji procesów biologicznych pod kątem adaptacji lasów do zmian wywołanych wzrostem stężenia gazów cieplarnianych w atmosferze i zachwianiem obiegu związków azotu w przyrodzie.

Ustanowienie prawem chronionych lasów referencyjnych, charakteryzujących się niewielką ingerencją człowieka (patrz Stachura-Skierczyńska 2007), mogłoby być pierwszym krokiem w kierunku harmonizacji działań służących potrzebom sektora leśno-drzewnego oraz działań systemowo powiązanych z potrzebami ochrony przyrody. Kolejnym krokiem powinna być zmiana ustawy o lasach oraz wdrożenie nowych mechanizmów finansowych, w celu zapewnienia ciągłości użytkowania i ochrony leśnych

ekosystemów na potrzeby obecnych i przyszłych pokoleń. Równolegle powinna toczyć się dyskusja na temat zmian w podejściu zasad hodowli i urządzania lasów, tak aby ich użytkowanie służyło zwiększeniu różnorodności biologicznej (np. zwiększenie udziału martwego drewna poprzez pozostawianie na danej powierzchni 20% starych drzew), przy jednoczesnym zachowaniu tradycyjnych funkcji produkcyjnych lasów.

Różnorodność biologiczna lasów w perspektywie kilkudziesięcioletniej

Zgodnie z obecnymi prognozami w najbliższych dekadach lesistość Polski wzrośnie nieznacznie. Do roku 2050 lasy stanowiąc będą 33% powierzchni kraju. Uwzględniając obserwowane trendy, należy się spodziewać zwiększenia presji na różnorodność biologiczną lasów. Głównymi czynnikami takiej presji będzie wzrost zapotrzebowania na surowiec drzewny (przemysł drzewny i energetyka) oraz negatywne skutki zmian klimatu. Obserwacja dotychczasowych działań służących ochronie przyrody oraz tempa poprawy wskaźników związanych z różnorodnością biologiczną lasów – dotyczących np. wielkości powierzchni chronionych, składu gatunkowego czy też ilości martwego drewna – pozwala wnioskować, że istniejących zagrożeń nie wyeliminują spodziewane zmiany demograficzne (do roku 2050 Polek i Polaków będzie o 5 milionów mniej). Także samo wdrożenie sieci obszarów Natura 2000, współistniejących z parkami narodowymi i rezerwatami przyrody, nie zapewni skutecznej realizacji celów konwencji.

Paradoksalnie, chcąc chronić klimat i gospodarować lasami, możemy przyczyniać się do wzrostu emisji gazów cieplarnianych, a także negatywnie wpływać na towarzyszące im zmiany różnorodności biologicznej. Paradoks ten jest dość dobrze widoczny w przypadku spalania węgla i biomasy leśnej w kotłach elektrowni węglowych. Wytwarzana w nich energia, dzięki najwyższemu w Europie wsparciu dla technologii współspalania, niewątpliwie daje dodatkowe zyski spółkom energetycznym. Działanie to jednak jest niekorzystne ze względu na końcowy bilans emisji gazów cieplarnianych.

W 2011 średnia sprawność wytwarzania energii elektrycznej ze spalania biomasy w kotłach węglowych (bez strat na przesyle) wyniosła ok. 26% (Wiśniewski i in. 2012). To niewiele, jeżeli weźmiemy pod uwagę nakłady energetyczne związane z jej transportem, a także wszelkiego rodzaju emisje towarzyszące pozyskaniu biomasy leśnej i przygotowywaniu powierzchni pod kolejne uprawy. Na domiar złego, im więcej spalimy biomasy leśnej w sposób nieefektywny energetycznie, tym więcej będziemy jej potrzebować. Jest to więc jeden z paradoksów, który towarzyszy obecnej polityce klimatycznej Polski. Podobnie, działania służące zwiększeniu poziomu lesistości kraju, mogą prowadzić do zubożenia różnorodności biologicznej ekosystemów innych niż leśne.

Spodziewane w kolejnych dekadach zmiany klimatu i wyższe średnie roczne temperatury będą miały niekorzystny wpływ na lasy i gospodarkę leśną, czego nie zmieniają proponowane do tej pory działania. Zmiana wielkości i struktury opadów, zdarzenia ekstremalne, częstsze gradacje szkodników czy też zmniejszenie różnorodności biologicznej, wymagają zmian na poziomie dotychczasowej polityki państwa, która powinna uwzględnić skumulowany efekt niekorzystnych zjawisk. Biorąc pod uwagę, że

lasy przetrwały 300 milionów lat bez pomocy człowieka i jako takie stanowiły jeden z najbardziej złożonych i odpornych na zmiany klimatu ekosystemów planety, niemądre byłoby nie skorzystać z ich naturalnych procesów adaptacyjnych. Jeżeli zgodzimy się co do tego, nasze kolejne kroki powinny prowadzić do objęcia całkowitą ochroną lasów naturalnych (0,41% powierzchni), wyłączenia z gospodarki leśnej obszarów dla niej marginalnych, ale ważnych z punktu widzenia różnorodności ekosystemów leśnych i towarzyszącej im gospodarki wodnej (bory wilgotne i bagienne, olsy i lasy bagienne, lasy łęgowe), a także wprowadzenia zasady strefowania gospodarki leśnej pod kątem jej intensywności oraz potrzeb ochrony dużych kompleksów leśnych.

Podsumowanie w jednym akapicie

Skuteczna realizacja celów konwencji o różnorodności biologicznej w zakresie ochrony i zrównoważonego użytkowania polskich lasów wymaga: a) zmiany przepisów ustawy o ochronie przyrody w zakresie możliwości poszerzania granic istniejących parków narodowych oraz tworzenia nowych obszarów chronionych; b) nowelizacji ustawy o lasach pod kątem harmonizacji działań produkcyjnych z potrzebami ochrony przyrody (zapewnienie odpowiedniego udziału lasów chronionych na poziomie krajowym i wspólny mechanizm ich finansowania); c) zrewidowania dotychczasowych planów i instrukcji urzędzenia lasów.

Literatura

- Albrecht J., Berens D., Jaroszewicz B., Selva N., Brandl R., Farwig N. 2013. Correlated loss of ecosystem services in coupled mutualistic networks. *Nature Communications* 5: 3810.
- Jabłoński M. 2012. Lasy i gospodarka leśna w Polsce w świetle raportu Stan lasów Europy 2011. Warszawa, Instytut Badawczy Leśnictwa.
- Piąty krajowy raport z wdrażania Konwencji o różnorodności biologicznej. 2014. Warszawa, Ministerstwo Środowiska.
- Selva N., Zwijacz-Kozica T., Sergiel A., Olszańska A., Zięba F. 2011. Plan ochrony niedźwiedzia brunatnego w Polsce. Warszawa, SGGW.
- Stachura-Skierczyńska K. 2007. Ocena wartości biologicznej lasów w Polsce. Warszawa, OTOP.
- State of Europe's Forests 2011. Status & Trends in Sustainable Forest Management in Europe. FOREST EUROPE Liaison Unit Oslo, the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) and the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO).
- Wiśniewski G., Michałowska-Knap K., Arcipowska A. 2012. O niezrównoważonym wykorzystaniu odnawialnych zasobów energii w Polsce i patologii w systemie wsparcia OZE. Propozycje zmian podejścia do promocji OZE i kierunków wykorzystania zasobów biomasy. Warszawa, Instytut Energetyki Odnawialnej (EC BREC IEO).

Gospodarka leśna na obszarach Natura 2000 – realizacja założeń planów zadań ochronnych

dr Sylwia JURZYK-NORDLÖW*, dr inż. Michał KIEŁSZNIA**,
dr Piotr OTAWSKI**, mgr inż. Arleta SIARKIEWICZ-HOSZOWSKA**

* Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Szczecinie

** Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa

Wstęp

W roku 2014 zakończył się pierwszy etap tworzenia przez regionalne dyrekcje ochrony środowiska i Generalną Dyrekcję Ochrony Środowiska planów zadań ochronnych, zwanych pzo, dla wybranych obszarów Natura 2000. Obecnie ustanowionych jest ponad 300 pzo. Zapisy znajdujące się w tych aktach dotyczą między innymi warunków prowadzenia gospodarki leśnej w siedliskach przyrodniczych. W większości z nich znajdują się ustalenia i zapisy regulujące gospodarkę leśną w obszarach Natura 2000 będących w zarządzie regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych, wypracowane w ramach konsultacji społecznych i wielu burzliwych spotkań oraz debat pomiędzy tworzącymi plany przyrodnikami i naukowcami, opracowującymi zarządzenia pracownikami regionalnych dyrekcji ochrony środowiska a prowadzącymi gospodarkę leśną na tych obszarach pracownikami regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych. Zarządzenie regionalnego dyrektora ochrony środowiska w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 PLB/PLH jest aktem prawa miejscowego regulującym działania ochronne dla utrzymania przedmiotów i celów ochrony w obszarach Natura 2000. Można więc sądzić, że zapisy te są społecznie akceptowalne i że przyświeca im idea ochrony środowiska przyrodniczego, ochrony naturalnych procesów przyrodniczych i rzadkich, zagrożonych wyginięciem, gatunków flory, fauny i mikoflory czy ochrony zespołów roślinnych reprezentujących siedliska przyrodnicze cenne zdaniem Polski i całej wspólnoty europejskiej.

Czy plan zadań ochronnych spełnia wszystkie pokładane w nim nadzieje?

Zarządzenia regionalnych dyrektorów ochrony środowiska w sprawie planów zadań ochronnych mają charakter powszechnie wiążący i obowiązujący, są więc aktami prawa powszechnego (Rakoczy 2013). W każdym z ustanowionych planów zadań ochronnych zawarte są opis granic i mapa obszaru Natura 2000, zidentyfikowane rzeczywiste i potencjalne zagrożenia, wskazane cele działań ochronnych, działania ochronne ze wskazaniem podmiotów odpowiedzialnych za ich wykonanie, zakres i terminy przeprowadzenia prac związanych z monitoringiem przedmiotów ochrony, zakres prac w przypadku korekty przebiegu granic w celu uzyskania spójności obszaru Natura 2000 oraz zmiany w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin dotyczące eliminacji lub ograniczenia zagrożeń wewnętrznych lub zewnętrznych niezbędnych dla utrzymania lub odtworzenia właściwego stanu ochrony przedmiotów ochrony (Dz.U. z 2013 r., poz. 627 ze zm.).

Wśród zapisów ustanowionych już planów zadań ochronnych, a odnoszących się do gospodarki leśnej, spotyka się różne ustalenia mające na celu ochronę przedmiotów ochrony obszarów Natura 2000, czyli ptactwa bądź siedlisk przyrodniczych, w tym reprezentujących je zespołów roślinnych, i innych gatunków fauny. Przytaczając niektóre z zapisów, chcemy zwrócić uwagę na ich wartość dla zachowania różnorodności biologicznej w siedliskach leśnych, a jednocześnie poddać je ocenie (tab. 1–2).

Analizując ustalenia różnych PZO, dotyczące często tych samych gatunków bądź tych samych siedlisk przyrodniczych (tab. 1–2), nasuwa się pytanie: które z tych działań mogą przynieść lepszy efekt ekologiczny? Czy lepsze jest ogólne sformułowanie celu o jasnym przesłaniu, dające możliwość właściwemu nadleśniczemu szerokie pole realizacji, czy szczegółowe wskazania z rozbudowanymi celami, które mają być realizowane w trakcie działań ochronnych w określonych wydzieleniach leśnych?

Lektura planów zadań ochronnych, a szczególnie ustaleń działań ochronnych, pozwala stwierdzić, że jest to katalog działań czynnej ochrony, który w zestawieniu dla tych samych gatunków bądź siedlisk przyrodniczych może stanowić propozycje działań dla leśnych siedlisk przyrodniczych. Przede wszystkim katalog stanowi obraz samego siedliska i pokazuje, jak wiele trzeba wykonać działań, by zapewnić leśnemu siedlisku możliwość stałego utrzymania w czasie i przestrzeni. Na tle takich siedlisk przyrodniczych jak torfowiska, które od kilkunastu lat są w Polsce renaturyzowane przez organizacje pozarządowe lub służby ochrony przyrody, bądź półnaturalne trwałe użytki zielone, które od kilku lat są otoczone finansowym wsparciem ze strony Unii Europejskiej w formie dopłat rolnośrodowiskowych oraz kontrolą realizacji działań, inne leśne siedliska przyrodnicze nie były objęte prawnie skonkretyzowanymi zapisami wskazującymi zakres działania ochronnego w konkretnych wydzieleniach leśnych, oczywiście poza zapisami planów ochrony rezerwatów. Biorąc to pod uwagę, należy uznać, że korzystniejsze dla odpowiedzialnych za gospodarkę leśną nadleśniczych są szczegółowe zapisy realizacji działań ochronnych, mówiące, w jaki sposób osiągać zakładane cele ochronne we wskazanych oddziałach leśnych. Organem koordynującym realizację celów ochrony w obszarach Natura 2000 jest regionalny dyrektor ochrony środowiska.

Tabela 1. Przykłady zapisów działań ochronnych dotyczących gatunków ptaków

Przedmiot ochrony	Działania ochronne		Obszar wdrażania	Podmiot odpowiedzialny za wykonanie	Termin
1	2		3	4	5
A224 lelek <i>Caprimulgus europaeus</i>	Unikanie zalesienia śródleśnych terenów otwartych. Ograniczenie zalesienia istniejących śródleśnych terenów otwartych, będących biotopami telka. Ustalenia powinny być wprowadzone na etapie prac nad planem urządzenia lasu przy udziale regionalnej dyrekcji ochrony środowiska, uczelni wyższych, organizacji pozarządowych itp. Ochrona bierna.		Cały obszar Natura 2000 z wyłączeniem części pokrywającej się z rezerwatem przyrody	Miejscowi nadleśnicowie i regionalny dyrektor ochrony środowiska	Przez cały okres obowiązywania planu zadań ochronnych
A067 gagol <i>Bucephala clangula</i>	Uwzględnienie wymogów ochrony gągoła w gospodarce leśnej: – wyłączenie z ciec rębnych drzewostanów nad brzegami jezior i rzek w pasie o szerokości odpowiadającej około 2 wysokościom drzewostanów. Szerokość powinna być dostosowana do warunków terenowych. – pozostawianie w lasach drzew dziuplastych oraz obumierających, z wyjątkiem drzew zagrażających bezpieczeństwu ludzi i mienia.		Cały obszar Natura 2000	Nadleśniczy nadleśnictwa i inni właściciele lasów	Przez cały okres obowiązywania planu zadań ochronnych
A074 kania ruda <i>Milvus milvus</i>	Prowadzenie racjonalnej gospodarki leśnej nie powodującej niszczenia siedlisk i ostoi gatunku		Cały obszar Natura 2000	Nadleśniczy nadleśnictwa	Przez cały okres obowiązywania planu zadań ochronnych
A074 kania ruda <i>Milvus milvus</i> A075 bielik <i>Haliaeetus albicilla</i> A094 rybołów <i>Pandion haliaetus</i> A223 włochatka <i>Aegolius funereus</i>	Pozostawianie kęp starodrzewi na zrębach. Pozostawienie na zrębach kęp drzewostanów w wieku powyżej 80 lat, wraz z dolnymi partiami drzew i nienaruszonym runem, o powierzchni co najmniej 10 arów na działkach zrębowych o powierzchni 1,0–2,0 ha, natomiast na zrębach większych niż 2,0 ha nie mniejszej niż 5% całkowitej powierzchni pasa manipulacyjnego / powierzchni zrębowej i powierzchni pojedynczej kępy nie mniejszej niż 10 arów. Wyznaczanie biogrup w sposób umożliwiający ich łączenie. Nie tworzenie kęp z najłabszych drzew. Przy wyznaczaniu biogrup należy uwzględnić szczególne ukształtowanie terenu i warunki hydrologiczne. Nie ma konieczności tworzenia biogrup w przypadku: bloków upraw pochodnych, jeśli tworzą je gatunki, dla których założono dany blok lub w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa ludzi.		Cały obszar Natura 2000 z wyłączeniem części pokrywającej się z rezerwatem przyrody	Miejscowi nadleśnicowie	Przez cały okres obowiązywania planu zadań ochronnych

Tabela 2. Przykłady zapisów działań ochronnych dotyczących siedlisk przyrodniczych

Przedmiot ochrony	Działania ochronne	Obszar wdrażania	Podmiot odpowiedzialny za wykonanie	Termin
1 9110 kwaśne buczyny (<i>Luzulo-Fagetum</i>)	2 1. Dostosowanie gospodarki leśnej do wymogów ochronnych siedliska poprzez stopniowe, w ramach prac gospodarczych, usuwanie z drzewostanu: 1) gatunków obcych geograficznie, tak aby ich udział nie przekraczał 1%, 2) sosny pospolitej tak, aby jej udział nie przekroczył 10%. Zapis nie dotyczy drzew będących pozostałością dawnego parku przypalcowego (stanowisko 8 oddział 117b,c, obręb 2 N-ctwo). Gatunki obce geograficznie i ekologicznie należy usuwać tylko z obszarów zajętych przez kwaśną buczynę. 2. Uprzątnięcie odpadów znajdujących się w obszarze siedlisk. 3. Dostosowanie gospodarki leśnej do wymogów ochrony siedliska poprzez: 1) stosowanie rębni złożonych z długim okresem odnowienia, 2) pozostawienie na powierzchni manipulacyjnej nie mniej niż 5% powierzchni drzewostanu macierzystego wraz ze wszystkimi składnikami strukturalnymi (nienaruszone wszystkie warstwy drzewostanu). Powinny być one zaznaczone w terenie na etapie ciecprzygotowawczych i pozostawione do naturalnego rozpadu i tworzyć jeden zwarty płat drzewostanu. 3) zwiększanie ilości martwego drewna na powierzchni siedliska poprzez pozostawianie wydzielających się drzew, o ile nie zagraża to bezpieczeństwu publicznemu. 4) pozostawianie martwych drzew o długości pnia powyżej 3 m i grubości powyżej 50 cm (o ile takie drzewa występują w drzewostanie) w ilości co najmniej 5 sztuk na 1 ha. W przypadku braku w drzewostanie takich drzew, pozostawianie martwych drzew o możliwie największej długości i największej średnicy pnia w ilości co najmniej 5 szt. na 1 ha, 5) stosowanie w odnowieniu wyłącznie buka, a na powierzchniach, gdzie nie odnawia się buk – dębu szypułkowego lub sosny (do 10% powierzchni drzewostanu).	3 Nadl. Oddz. 236g, 222h, 117b obręb 2; Oddz. 74d, 74b, 74c, 95a, 155k. Nadl. 236f, 236g, 236h. Nadl. Oddz. 70, 71, 72, 75, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 101. Nadl. Oddz. 117b,c obręb 2	4 Nadleśnictwa:	5 Przez cały okres obowiązywania planu zadań ochronnych

1	2	3	4	5
	4. Dostosowanie gospodarki leśnej do wymogów ochrony siedliska poprzez stopniowe usuwanie sosny z drzewostanu w ramach prac gospodarczych zmierzające do osiągnięcia zgodności składu gatunkowego drzewostanu z warunkami siedliskowymi.			
9110 kwaśne buczyny (<i>Luzulo-Fagetum</i>)	Pozostawienie drzew martwych, zamierających oraz wykrótów i złomów, a także pozostawienie we wszystkich cięciach rębnych wszystkich typów rębni, nie mniej niż 5% drzewostanu na kolejne pokolenie drzewostanu i docelowo do naturalnej śmierci i rozpadu.	Działki leśne 220a, 222f, 357n, 358n	Nadleśniczy nadleśnictwa	Przez cały okres obowiązywania planu zadań ochronnych
91E0 łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (<i>Salicetum albo-fragilis</i> , <i>Populetum albae</i> , <i>Alnion glutinoso-incanae</i>) i olsy źródłiskowe	Wyłączenie z użytkowania gospodarczego (z zachowaniem możliwości działań dla zachowania drożności dróg, interwencyjnych działań ochrony lasu w razie konieczności).	Działki leśne 194f, 195i, 223b, 224a, 225f, 221g, 251c, 252b, c, 334a, 336g, 290g, 305i, 348f, g, 220h, 336A I, n, p, 337a, b, 357j, (pow. 35, 60 ha).	Nadleśniczy nadleśnictwa	Przez cały okres obowiązywania planu zadań ochronnych
9110 kwaśne buczyny (<i>Luzulo-Fagetum</i>) 9160 grąd subatlantycki (<i>Stelario-Carpinetum</i>) 91E0 łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (<i>Salicetum albo-fragilis</i> , <i>Populetum albae</i> , <i>Alnion glutinoso-incanae</i>) i olsy źródłiskowe	Stopniowe eliminowanie gatunków obcych ekologicznie i geograficznie ze wszystkich pięter drzewostanu aż do uzyskania właściwej oceny stanu.	Wszystkie płaty siedlisk	Nadleśniczy nadleśnictwa	Przez cały okres obowiązywania planu zadań ochronnych

Precyzyjne określenie działań i czynności, determinowane przyjęciem określonych celów, nie będzie powodowało szerokiej interpretacji sposobów i zasadności wykonywania pewnych działań przez nadleśniczych, jak to może mieć miejsce w przypadku ustaleń bardzo ogólnych przy kontroli realizacji założeń PZO. Akt prawa miejscowego, jakim jest zarządzenie regionalnego dyrektora ochrony  rodowiska w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000, pociąga za sobą realizacj  zawartych w nim obowiązków. Zgodnie z art. 28 ust. 10 pkt 4 ustawy o ochronie przyrody plan zadań ochronnych zawiera określenie zadań ochronnych, ze wskazaniem podmiotów odpowiedzialnych za ich wykonanie i obszarów ich wdrażania w konkretnym obszarze Natura 2000.

Czy potrzebne są inne normy regulujące gospodark  leśną w celu wyeliminowania jej wpływu na przedmioty ochrony i zapewniające realizacj  długoterminowych celów obszaru Natura 2000?

Pomiędzy jednostkami zarządzającymi obszarami Natura 2000, tzn. regionalnymi dyrekcjami Lasów Państwowych, a jednostkami koordynującymi, czyli regionalnymi dyrekcjami ochrony  rodowiska zawierane są porozumienia w granicach obszaru ich działania. Mają one na celu ustalenie zasad prowadzenia gospodarki leśnej w chronionych siedliskach przyrodniczych i ustanowienie stref ochrony ostoi lub stanowisk objętych ochron  gatunków flory, fauny i mikoflory, które w efekcie mają polepszy  stan ochrony leśnych siedlisk przyrodniczych i ochron  gatunkową oraz zminimalizować niekorzystne oddziaływanie leśnej działalności gospodarczej. W nielicznych porozumieniach szczeg lowo określony jest skład gatunkowy drzewostanów dla siedlisk przyrodniczych będących przedmiotem ochrony w obszarze Natura 2000, mający pozytywny wpływ na ich stan ochrony. Skład gatunkowy drzewostanów na chronionych leśnych siedliskach wskazany w porozumieniach wypracowywany jest w drodze konsultacji pomiędzy naukowcami przyrodnikami a leśnikami, organizacjami ekologicznymi i organem ochrony przyrody. Niekiedy konsultacje dotyczą także ograniczeń dotyczących stosowania niektórych rębni oraz udziału grupy gatunków biocenotycznych. Mają one charakter szczególowy i przekładają się praktycznie na zapisy w planach urządzenia lasu. Są egzekwowane i kontrolowane przez wewnętrzne audyty branży leśnej.

Wydaje się istotne rozważenie, czy zalecenie realizacji takich szczególowych działań w postaci porozumie  między RDOŚ a RDLP jest potrzebne w kontekście powstałych i powstających planów zadań ochronnych, a jeżeli jest potrzebne, to czego dokładnie może dotyczą i na poziomie jakich wewnętrznych dokumentów regulujących gospodark  leśną powinno b y  przedłożone: instrukcji, zasad czy zarządzeń?

Literatura

- Rakoczy B. 2013. Plany zadań ochronnych a plany urządzania lasu. w: B. Rakoczy (red.) Wybrane problemy zarządzania obszarami Natura 2000. Poznań, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych o. Wielkopolski. s. 69–79.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. z 2013 r., poz. 627 ze zm.
- Zarządzenie Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Szczecinie z dnia 29 kwietnia 2014 r. w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 Ostoja Drawska PLB320019.
- Zarządzenie Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Szczecinie z dnia 30 kwietnia 2014 r. w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 Puszcza Goleniowska PLB320012.
- Zarządzenie Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Szczecinie z dnia 30 kwietnia 2014 r. w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 Ostoja Ińska PLB320008.
- Zarządzenie Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Szczecinie z dnia 29 kwietnia 2014 r. w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 Mirosławiec PLH320045.
- Zarządzenie Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Szczecinie z dnia 6 maja 2014 r. w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 Dolina Wieprzy i Studnicy PLH220038.

Konserwatorska ochrona przyrody w lasach – stan i perspektywy

prof. dr hab. Jan HOLEKSA

Uniwersytet Adama Mickiewicza, Wydział Biologii, Poznań

Wstęp

Lasy nieprzypadkowo od samego początku zorganizowanej ochrony przyrody zajmowały w niej miejsce najważniejsze i nadal tę pozycję zajmują. Kilka jest powodów tego, że najwięcej obiektów powołanych do ochrony wartości przyrodniczych było i jest w dalszym ciągu sytuowanych w ekosystemach leśnych. Po pierwsze, państwa, w których rozwijały się i były wprowadzane w życie koncepcje współczesnej ochrony przyrody, znajdują się na obszarach, gdzie lasy były w przeszłości dominującym elementem naturalnych krajobrazów, a i dzisiaj zajmują jeszcze znaczne powierzchnie. Po drugie, to właśnie lasy pozwalały rzeszom miłośników natury na kontakt z przyrodą, która zachowała wiele cech naturalności umożliwiającej dostrzeżenie ogromnego bogactwa związków między grzybami, roślinami i zwierzętami oraz warunkami ich występowania. Co więcej, lasy rosły niedaleko siedzib ludzkich i były łatwo dostępne, w odróżnieniu od pierwotnej przyrody odległych i trudnych w eksploracji bagien, wysokogórskich hal, lodowych i piaszczystych pustyń. Lecz cechą najważniejszą, na którą już dawno zwrócono uwagę, jest ogromne bogactwo form życia występujących w każdej biocenozie lasu – bogactwo nieporównywalnie większe niż w jakiegokolwiek innej formacji. W strefach leśnych znaczna część różnorodności biologicznej mieści się zatem w lasach i dlatego lasy trzeba chronić, aby tę różnorodność zachować.

W ciągu ponad stu lat ochrona przyrody w lasach zmieniała swoje oblicze. Jej przemiany były rezultatem ewolucji postrzegania piękna przyrody i rozwoju wiedzy o funkcjonowaniu ekosystemów leśnych. W rezultacie motywy tworzenia pierwszych parków narodowych i rezerwatów przyrody były wówczas inne niż współcześnie. Inaczej niż dziś były formułowane cele ochrony przyrody. Za kulturowymi przeobrażeniami i coraz lepszym poznaniem ekologii lasów podążają zmiany oczekiwań, jakim powinny odpowiadać obiekty służące ochronie ekosystemów leśnych i bogactwa gatunkowego ich biocenoz.

Niewątpliwie, poza wspomnianymi już uwarunkowaniami, które sprzyjają ochronie przyrody i skłaniają do tworzenia obiektów służących coraz lepszej realizacji jej celów, obecne są też inne czynniki – nazwijmy je społeczno-ekonomicznymi bądź politycz-

nymi – oddziałujące na rozwój systemu ochrony przyrody. Jest wśród nich polityka naukowa, polityka oddziałująca na rozwój różnych gałęzi gospodarki, w tym tak bliskich ochronie przyrody jak: leśnictwo, rolnictwo i turystyka. Trzeba zgodzić się na wstępie, że ochrona przyrody współistnieje z innymi wymiarami aktywności społecznej i wobec większości z nich jest obojętna, a tylko z niektórymi odnosi wspólne korzyści. Są jednak i takie sfery życia społecznego i gospodarczego, z którymi ochrona przyrody konkuruje o zasoby albo wręcz popada w konflikt, bo użytkowanie tych zasobów ogranicza realizację celów ochrony. Nie można ich pominąć, chcąc zrozumieć przeszłość i obecny stan ochrony przyrody. Nie można też ich zlekceważyć przy formułowaniu propozycji rozwoju systemu obszarów służących ochronie przyrody, w tym szczególnie ochronie bogactwa przyrodniczego lasów, które są także ważnym składnikiem bogactwa ekonomicznego i mają znaczący udział w funkcjonowaniu gospodarki państwa i w kształtowaniu warunków życia sporej części jego ludności.

Pierwszym zagadnieniem rozważanym w niniejszym opracowaniu jest zasadność utożsamienia ochrony konserwatorskiej z ochroną przyrody wyłączoną z użytkowania (Szujewski 2009, Olaczek 2010), w tym z ochroną rezerwatową, służącą zachowaniu bogactwa przyrodniczego lasów. Kolejnym celem jest przedstawienie dotychczasowych przemian w systemie rezerwatowej ochrony przyrody w lasach Polski i wskazanie warunków przyczyniających się do rozwoju sieci rezerwatów leśnych lub utrudniających jej tworzenie. Rozpoznanie aktualnego stanu ochrony bogactwa przyrodniczego lasów jest następnym zadaniem, które należy zrealizować, aby wskazać braki w istniejącej sieci rezerwatów, ujawnić zjawiska dotąd pomijane bądź niedostatecznie uwzględniane oraz zwrócić uwagę na ewentualne potrzeby jej rozbudowy w związku z naturalnymi i antropogenicznymi przemianami środowiska.

Niejednoznaczność wyrażenia „ochrona konserwatorska”

Zachowanie w kolejnych ustawach o ochronie przyrody funkcji głównego konserwatora przyrody i wojewódzkich konserwatorów przyrody sugeruje, że ochrona konserwatorska pozostaje głównym kierunkiem działań służących zachowaniu wartości przyrodniczych. I taki punkt widzenia przyjmowany jest w opracowaniach na temat systemu ochrony przyrody w Polsce (np. Makomaska-Juchiewicz i in. 2003, Symonides 2003). Tymczasem zwrot „konserwatorska ochrona przyrody” nie pojawia się ani razu w żadnej z ustaw o ochronie przyrody ogłoszonych od 1936 r. Co zatem kryje się za przytoczonym sformułowaniem? Jakiego rodzaju ochronę przyrody mamy na myśli, mówiąc o ochronie konserwatorskiej? Ta wstępna refleksja nad znaczeniem słów jest ważna dla realizacji ochrony przyrody, ponieważ słowa używane do opisu zjawisk, niosą ze sobą treści, które formują ich rozumienie. W tym przypadku wydaje się, że słowo „konserwatorska” nadaje ochronie przyrody znamiona bliskie ochronie zabytków kultury, która funkcjonuje w świadomości społecznej znacznie mocniej niż ochrona przyrody. Można się zatem spodziewać, że rozumienie konserwatorskiej ochrony zabytków będzie w znacznym stopniu determinowało pojmowanie konserwatorskiej ochrony przyrody.

Należy w tym miejscu przypomnieć, że we wczesnym okresie rozwoju ochrony przyrody obiekty zasługujące na zachowanie ze względu na walory przyrodnicze – czy to pomnikowe drzewa, rzadkie gatunki czy wyjątkowe pod względem wieku starodrzewy – nazywano zabytkami przyrody (Szafer 1973). Stąd, podobnie jak w przypadku ochrony zabytków kultury, przywiązywano uwagę przede wszystkim do zachowania tego stanu, który stał za motywami objęcia ich ochroną. Zrozumiałe, że takie podejście do ochrony przyrody nazwano ochroną konserwatorską.

Według słownika języka polskiego słowo „konserwacja” oznacza zabiegi mające na celu utrzymanie czegoś w dobrym stanie. Konserwacji podlegają zabytki kultury, a ich utrzymaniem we właściwym stanie zajmują się konserwatorzy zabytków. Niewątpliwie i w przypadku ochrony przyrody mamy do czynienia z działaniami konserwatorskimi, za pomocą których utrzymywane są w odpowiednim – dobrym – stanie okazałe i sędziwe drzewa oraz ich zgrupowania, a także wybrane populacje zagrożonych gatunków roślin i zwierząt. Ochrona konserwatorska pozwala zachować całe ekosystemy, które bez takiej ochrony uległyby zanikowi na skutek zaprzestania ich dotychczasowego użytkowania. Należą do nich bez wątpienia ekosystemy łąkowe, ale także niektóre leśne, jak dąbrowa świetlista i bór chrobotkowy (Danielewicz, Pawlaczyk 2004, Jakubowska-Gabara 2004). Dzięki ochronie konserwatorskiej możliwe jest również utrzymanie pożądanej struktury krajobrazów, zwłaszcza tych, w powstaniu których znaczącą rolę odegrała działalność człowieka. Owszem, można uznać, że ma ona również zastosowanie tam, gdzie dla zachowania naturalnych walorów krajobrazu trzeba ograniczyć użytkowanie do takich form, które tym walorom nie zagrażają. Ochrona konserwatorska jest zatem szczególną formą ochrony czynnej i zmierza do utrwalenia pożądanego stanu przyrody (Rykowski 1996). Była ona stosowana powszechnie u początków wcielania w życie idei ochrony przyrody (Nowakowski, Łonkiewicz 1996), natomiast obecnie jej znaczenie jest znacznie mniejsze.

Pozostając w sferze ochrony zabytków, trzeba zauważyć, że konserwacją zabytku nie jest jego restauracja, czyli przywrócenie mu dawnej, utraconej formy. Tym bardziej nie jest nią rekonstrukcja, czyli odtworzenie obiektu, który został zniszczony. Analogicznie można przyjąć, że ochroną konserwatorską nie jest przywrócenie obiektom przyrodniczym stanu bliższego naturalnemu przy użyciu elementów, które są w nich jeszcze obecne. Nie jest nią również odbudowa tego stanu przy wykorzystaniu elementów, które się w nich nie zachowały. Obie sytuacje mogą dotyczyć przywrócenia dominacji liściastych gatunków drzew na siedliskach lasów liściastych i lasów mieszanych, na których w przeszłości zostały one zastąpione przez gatunki iglaste, protegowane w ramach gospodarki leśnej. Jeśli drzewa liściaste są nadal obecne, nawet w postaci szczątkowego udziału, możemy mówić o wspomaganiu procesu prowadzącego do odzyskania przez las cech naturalnych. Jest to niewątpliwie ochrona czynna, którą można nazwać ochroną czynną wspomagającą (Szwagrzyk, Holeksa 2000). Powinna ona służyć przyspieszeniu spontanicznych przemian ekosystemu leśnego, bez ingerencji w ich kierunek. Inna jest sytuacja tam, gdzie w jakimś fragmencie lasu brak drzew liściastych i nie ma ich też w pobliżu. Nie wystarczy wtedy wspomaganie spontanicznych procesów, ponieważ brak źródeł diaspor na długo może hamować powrót pożądaných gatunków na miejsca, z których zostały w przeszłości wyeliminowane. Należy wówczas podjąć działania

zmierzające do odtworzenia składu gatunkowego biocenozy leśnej, a następnie wspomagać już zainicjowane procesy. Zabiegi stosowane w pierwszym etapie można nazwać ochroną czynną odtwarzającą, które po pewnym czasie zastąpi ochrona wspomagająca (Szwagrzyk, Holeksa 2000). Ani jedna, ani druga nie są ochroną konserwatorską, ponieważ ich celem nie jest zachowanie określonego stanu ekosystemu leśnego, lecz zainicjowanie i przyspieszanie jego przemian.

Ochroną konserwatorską nie jest też ochrona bierna, usankcjonowana w polskim systemie ochrony przyrody jako ochrona ścisła. Jej celem jest wyeliminowanie wszelkich bezpośrednich ingerencji w chronione obiekty, aby ich stan był wyrazem przebiegu naturalnych procesów przyrodniczych (Olaczek 2000). Często mówi się wręcz, że celem jest ochrona tychże procesów. Przy tej ochronie nie ma lepszego lub gorszego stanu chronionego obiektu. Za tą ochroną stoi pogląd, że żadne działania konserwatorskie nie są w stanie zapewnić zachowania pełnego bogactwa gatunkowego biocenozy lasu, w której żyją tysiące rozmaitych mikroorganizmów, grzybów, roślin i zwierząt o bardzo odmiennych wymaganiach wobec zasobów środowiskowych i tworzących bogatą sieć związków międzygatunkowych. Trzeba się zgodzić, że przedmiotem działań konserwatorskich na polu ochrony przyrody w lasach mogą być pojedyncze drzewa bądź ich ugrupowania wyróżniające się określonymi cechami morfologicznymi, wybrane gatunki bądź grupy gatunków o podobnych wymaganiach wobec zasobów środowiska, drzewostany o specyficznej strukturze, a nawet krajobrazy leśne, na które składają się przede wszystkim drzewostany o zróżnicowanym składzie gatunkowym i specyficznym układzie przestrzennym. Natomiast działania konserwatorskie w odniesieniu do całych biocenoz skazane są na niepowodzenie, ponieważ nie są w stanie uwzględnić jednocześnie potrzeb wielu gatunków o bardzo różnych wymaganiach wobec zasobów środowiska. W praktyce ograniczają się do ingerencji w drzewostan i są wykonywane pod hasłem zapewnienia „trwałości lasu” (Bobic 2014). U podłoża tych często wykonywanych zabiegów jest postrzeganie zamierania drzew, a niekiedy całych drzewostanów – procesu jak najbardziej naturalnego – jako zjawiska negatywnego. Z całą pewnością działania zachowawcze można nazwać „ochroną konserwatorską”, bo starają się utrzymać las w określonym stanie. Jednak dość częste po dziś dzień stosowanie metod konserwatorskich w parkach narodowych i rezerwach przyrody nie jest wyrazem dbałości o stan chronionych obiektów, lecz zazwyczaj dowodzi niedostatków wiedzy na temat ekologii ekosystemów leśnych.

Dotychczasowe rozważania prowadzą do wniosku, że dzisiejsze rozpowszechnienie konserwatorskiej ochrony przyrody w parkach narodowych i rezerwach przyrody jest niewłaściwe i w najbliższych latach należy radykalnie ograniczyć jej stosowanie na rzecz ochrony biernej. Chyba że polskie określenie „konserwatorska ochrona przyrody” potraktujemy jako tłumaczenie angielskiego sformułowania *nature conservation*. Jednak trzeba być ostrożnym, bo podobnie jak w wielu innych sytuacjach, za kalką językową nie podąża kalka znaczeniowa.

Metody konserwatorskiej ochrony przyrody można natomiast stosować – poza parkami narodowymi i rezerwami – na terenie parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, w leśnych kompleksach promocyjnych i wreszcie na obszarach wytypowanych w ramach sieci Natura 2000.

Sugeruję, że tam właśnie powinniśmy mieć do czynienia z ochroną konserwatorską ukierunkowaną na umocnienie i zachowanie wybranych cech środowiska sprzyjających różnorodności organizmów tworzących biocenozy leśne. Tą ochroną konserwatorską nie zajmę się jednak, ponieważ jest ona przedmiotem innych wystąpień w ramach panelu „Ochrona”. Pozostaje mi zatem skupić się na rezerwatowej ochronie lasów, choć – moim zdaniem – w tym przypadku rzadko mamy do czynienia z potrzebą ochrony konserwatorskiej.

Dwa typy rezerwatów chroniących lasy

Na początku dokonać trzeba rozróżnienia na dwa podstawowe typy rezerwatów leśnych. W obiektach należących do pierwszego typu chronione są całe ekosystemy leśne, czyli wszystkie gatunki składające się na leśną biocenozę wraz z ich środowiskiem fizycznym, czyli biotopem. Są one zazwyczaj określane jako „fitocenotyczne”, a rzadziej jako „biocenotyczne”, z dodatkiem „fizjocenotyczne”. W dalszej części niniejszego opracowania będą określane jako rezerваты biocenotyczne, ponieważ właśnie one najlepiej służą zachowaniu bogactwa biologicznego biocenoz leśnych. Przy ustalaniu celu ochrony tych rezerwatów najczęściej zwraca się uwagę na zachowanie naturalnego lasu reprezentującego określony typ zbiorowiska leśnego bądź zespół leśny. Nierzadko jako przedmiot ochrony wymieniany jest drzewostan lub starodrzew o określonym składzie gatunkowym. Bywa też, że określając cel biocenotyczny podkreśla się występowanie rzadkich i chronionych roślin, drzew pomnikowych lub stanowisk drzew na granicy zasięgu. Znacznie rzadziej wzmiankowana jest obecność rzadkich gatunków zwierząt.

Do drugiej grupy należą rezerваты znacznie zróżnicowane pod względem przedmiotu ochrony. Najliczniejsze są rezerваты florystyczne i faunistyczne, których zadaniem jest zachowanie stanowisk wybranych gatunków roślin lub zwierząt. Do florystycznych należą niewątpliwie rezerваты chroniące rzadkie gatunki drzew lub stanowiska gatunków drzew usytuowane na granicy ich zasięgów. Obszary leśne zajmują także znaczną powierzchnię w rezerwach, w których chronione są środowiska nieleśne – torfowiskowe i wodne, lub które zostały utworzone dla ochrony przyrody nieożywionej, obiektów archeologicznych i historycznych. Ponadto lasy są najważniejszym składnikiem naturalnych krajobrazów chronionych w wielu rezerwach krajobrazowych. Lasy nie są głównym przedmiotem ochrony w omawianych rezerwach, a w przypadku rezerwatów krajobrazowych, torfowiskowych i wodnych nie zajmują całego obszaru. Tym niemniej obiekty te są ważnym składnikiem systemu ochrony ekosystemów leśnych, ponieważ zarówno pod względem liczby, jak i powierzchni, stanowią znaczące uzupełnienie leśnych rezerwatów biocenotycznych.

W nawiązaniu do rozważań z poprzedniej części, można zauważyć, że metody ochrony konserwatorskiej mają zastosowanie w rezerwach należących do drugiej grupy. Zabezpieczenie stanowisk konkretnych gatunków roślin i zwierząt, zachowanie walorów krajobrazu i elementów krajobrazu sprzyjających różnorodności biologicznej, a także utrzymanie trwałości środowisk torfowiskowych i wodnych wymaga aktywnych działań, które muszą być adekwatne do zmian zachodzących w środowisku przyrodni-

czym. Z zupełnie inną sytuacją mamy zazwyczaj do czynienia w leśnych rezerwach biocenotycznych, w których decydujące znaczenie powinny mieć naturalne procesy przyrodnicze determinujące dynamikę i strukturę chronionych lasów. Wyjątkiem od tej reguły są środowiska leśne związane z różnymi formami użytkowania lasu. Mimo że chroniące je rezerваты zaliczane są do biocenotycznych, to należy w nich stosować metody ochrony konserwatorskiej.

Historia tworzenia systemu ochrony rezerwatowej w polskich lasach i jego obecny stan

Dziewiętnastowieczny ruch ochrony przyrody nie mógł znaleźć na ziemiach polskich podatnego gruntu, ponieważ przypadł na okres, w którym podstawowym dążeniem angażującym aktywność społeczną było odzyskanie niepodległości państwowej. Tym niemniej pierwsze rezerваты powstały jeszcze przed pierwszą wojną światową. W granicach zaboru austriackiego był to rezerwat leśny „Pamiętka Pieniacka”, utworzony przez hrabiego Włodzimierza Dzieduszyckiego w jego majątku na Podolu i chroniący buczynę na obszarze 22 ha (Brzęk 1998). W zaborze rosyjskim za pierwszy tego typu obiekt uchodzi rezerwat w Złotym Potoku, powołany przez hrabiego Karola Raczyńskiego w jego włościach na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Jako datę jego powstania przyjmuje się rok 1907, kiedy hrabia Raczyński zakazał wyrębu drzew i w ten sposób objął las ochroną. Do odzyskania niepodległości w 1918 roku w granicach Polski było już 39 rezerwatów, a do roku 1939 ich liczba zwiększyła się do 186, przy łącznej powierzchni 28,6 tysięcy hektarów. Były wśród nich 124 rezerваты leśne (Symonides 2008).

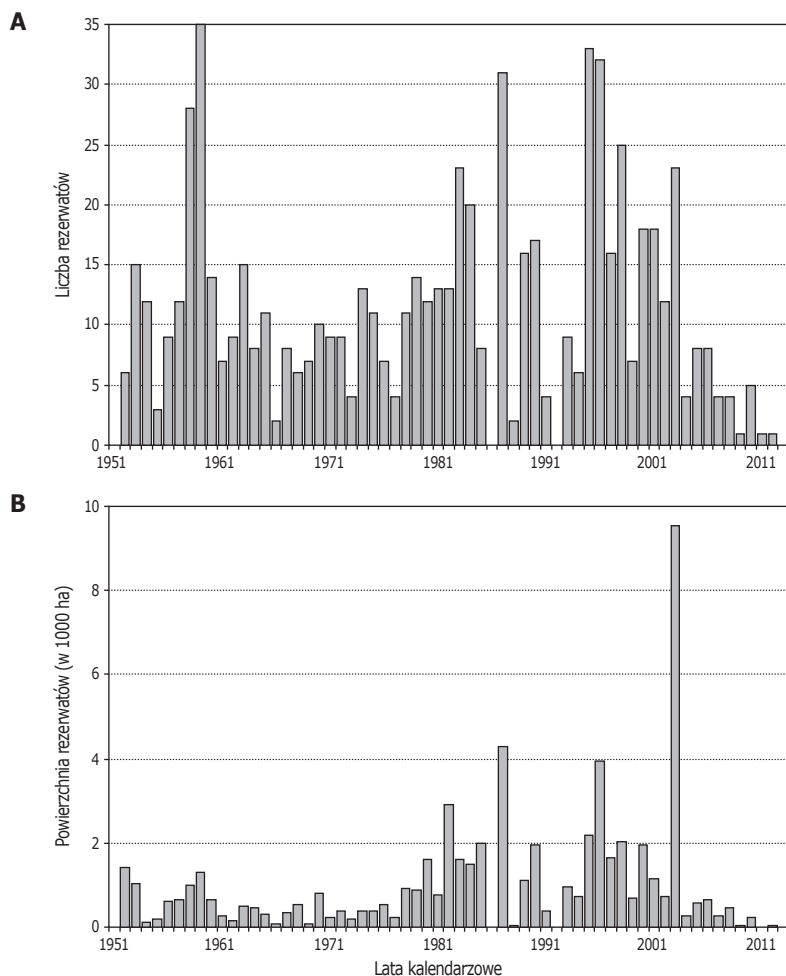
Na skutek zmian granic po drugiej wojnie światowej Polska utraciła 156 przedwojennych rezerwatów na ziemiach wcielonych do Związku Radzieckiego, a jednocześnie zyskała 133 obiekty uznane za rezerваты na terenach należących wcześniej do Rzeszy Niemieckiej. Był wśród nich rezerwat w Pustkowie Tucholskim utworzony w 1827 roku, który dzisiaj nosi nazwę „Cisy Staropolskie im. Leona Wyczółkowskiego” (Symonides 2008).

Dla odtworzenia powojennej historii rezerwatowej ochrony lasów bezcennym źródłem informacji na temat niemal wszystkich rezerwatów okazał się Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody¹. W niniejszym opracowaniu wykorzystano dane dotyczące lokalizacji, roku powstania, wielkości, rodzaju, przedmiotu i celu ochrony poszczególnych obiektów. W przypadku braku potrzebnych danych w Rejestrze korzystano z innych materiałów. Szczególnie obfitym źródłem informacji okazał się portal Wikipedia.pl, w którym w sposób systematyczny przedstawiono wszystkie rezerваты Polski z podziałem na województwa. W przypadku województw łódzkiego i wielkopolskiego skorzystano z osobnych wydawnictw (Socha 2011, Lamentowicz 2013).

Początki powojennej ochrony rezerwatowej lasów przypadają na lata czterdzieste XX wieku. W 1947 roku powstał na Mazurach rezerwat faunistyczny Czapliniec, chro-

¹ Adres strony internetowej: crfop.gdos.gov.pl

niący drzewostan sosnowy, w którym gnieździła się kolonia czapli siwej. Rok później ochroną objęto śródleśne torfowisko wraz z otaczającym je lasem usytuowane w granicach Olsztyna. Pierwsze rezerваты, które można zaliczyć do grupy biocenotycznych, zostały powołane w 1952 roku. W roku następnym utworzono kolejnych piętnaście, a w końcu lat pięćdziesiątych było ich już 135. Najwięcej leśnych rezerwatów biocenotycznych powstało w 1959 roku – 35 (ryc. 1A).

Ryc. 1. Liczba leśnych rezerwatów biocenotycznych utworzonych w latach 1951–2013 (A) i ich powierzchnia (B).

Część rezerwatów biocenotycznych istniała już przed drugą, a nawet przed pierwszą wojną światową. Między innymi las w Złotym Potoku, objęty ochroną w 1907 roku, stał się ponownie rezerwatem w 1957 roku. W tym samym roku przywrócono ochronę na terenie „Barnowca” w Beskidzie Sądeckim, który po raz pierwszy został nią objęty

już w 1906 roku przez hrabiego Adama Stadnickiego. Interesujące byłoby zebranie wiadomości na temat kontynuacji ochrony w przedwojennych rezerwach leśnych. Ujawniłoby to, że niektóre z nich należą do grupy najstarszych, a zarazem najcenniejszych w Europie, w których ochrona trwa od ponad stu lat. Należy żywić nadzieję, że informacje o kontynuacji ochrony w przedwojennych rezerwach zostaną zamieszczone w Centralnym Rejestrze Form Ochrony Przyrody i staną się powszechnie dostępne.

Po rekordowych latach 1958 i 1959 tempo tworzenia nowych leśnych rezerwatów biocenotycznych spadło nieco w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, jednak niemal każdego roku powstawało ich kilka lub kilkanaście. W rezultacie, w roku 1980 było ich już 311. Koniec lat siedemdziesiątych zapoczątkował drugą falę w tworzeniu rezerwatu sieci służącej ochronie lasów. Jej apogeum przypadło na połowę lat dziewięćdziesiątych. W 1995 i 1996 roku powołanych zostało 65 nowych obiektów, a w ciągu zaledwie czterech lat, 1995–1998, powstały 103 nowe rezerwaty, czyli niewiele mniej niż w całych latach pięćdziesiątych. Wyraźny spadek liczby powoływanych rezerwatów nastąpił po 2003 roku, a rok 2007 zapoczątkował trwający do dziś okres stagnacji (ryc. 1A). Druga fala tworzenia sieci rezerwatu ochrony lasów kończy się wraz z utworzeniem wyjątkowego rezerwatu o nazwie „Lasy Naturalne Puszczy Białowieskiej”. Został on powołany jako pojedynczy obiekt i w Centralnym Rejestrze Form Ochrony Przyrody widnieje on pod jedną pozycją. Ponadto dla kilkunastu jego fragmentów ustalono jeden wspólny cel i sporządzono wspólny plan ochrony. Jest to sytuacja zupełnie nieporównywalna z wszystkimi pozostałymi, w których obszary powołane dla ochrony biocenoz leśnych są jednostkami wyodrębnionymi przestrzennie. Dlatego w niniejszym opracowaniu uznano, że jest to tylko formalnie jeden obiekt, natomiast z przyrodniczego punktu widzenia jest to szesnaście odrębnych rezerwatów.

Według stanu na koniec roku 2013 w Polsce było 695 leśnych rezerwatów biocenotycznych². Oprócz nich lasy były chronione jeszcze w 273 rezerwach służących ochronie wybranych gatunków flory i fauny (159 rezerwatów) oraz torfowisk (22) i zachowaniu przyrody nieożywionej, obiektów archeologicznych i historycznych (32) oraz utrzymaniu piękna krajobrazów (60). Trzeba jednak pamiętać, że pewna liczba rezerwatów, zwłaszcza utworzonych w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego wieku, znalazła się później w granicach parków narodowych. Nie są one zamieszczane w dzisiejszych rejestrach, co stanowi kolejną trudność w odtwarzaniu historii ochrony rezerwatu w naszym kraju.

Tworzenie sieci leśnych rezerwatów biocenotycznych przedstawia się inaczej, jeśli zamiast liczby tworzonych obiektów wziąć pod uwagę ich powierzchnię. Okazuje się wtedy, że po pierwszym okresie wyraźnego przyrostu powierzchni lasów podlegających ochronie, który przypadł na lata pięćdziesiąte, aż do późnych lat siedemdziesiątych powiększyła się ona nieznacznie. Pierwsze symptomy poprawy niekorzystnej sytuacji można obserwować w roku 1978, odkąd niemal corocznie przez następne 25 lat powierzchnia rezerwatów biocenotycznych powiększała się o około 1000 ha, a w niektórych latach przyrost był jeszcze większy. Wyróżniające się pod tym względem były

² Licząc rezerwat „Lasy Naturalne Puszczy Białowieskiej” jako 16 odrębnych obiektów.

lata 1987, 1996 i 2003. W 1987 roku powstało 31 rezerwatów o łącznej powierzchni prawie 4300 ha. W 1996 roku utworzono 32 rezerwaty o powierzchni blisko 4000 ha. Rekordowy był rok 2003, kiedy sieć służąca ochronie biocenoz leśnych powiększyła się o 23 obiekty zajmujące powierzchnię ponad 10 tysięcy hektarów (ryc. 1B). Stało się to głównie za sprawą utworzenia rezerwatu „Lasy Naturalne Puszczy Białowieskiej”. W 2013 roku leśne rezerwaty biocenotyczne zajmowały powierzchnię 61 110 ha, co stanowiło 0,67% polskich lasów i 0,20% powierzchni kraju.

Warto zastanowić się nad przyczynami przedstawionej czasowej zmienności tworzenia rezerwatów, która zapewne nie dotyczy tylko obiektów chroniących lasy. Duża liczba rezerwatów powstałych w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia była rezultatem powojennego zaangażowania różnych środowisk w budowanie zrębów ochrony przyrody i zabezpieczenia jej najcenniejszych fragmentów. Do najaktywniejszych na tym polu należało zapewne środowisko naukowe i środowisko leśne. Niewątpliwie pierwsze miejsce wśród najbardziej zaangażowanych należy się botanikom, a zwłaszcza geobotanikom, którzy pracując intensywnie w terenie nad rozpoznaniem różnicowania szaty roślinnej, uzyskali bardzo dobre rozeznanie stanu jej zachowania. Świadectwem tej aktywności, trwającej zresztą do dziś, jest wzmiankowanie określonego zespołu bądź zbiorowiska leśnego w sformułowaniu celu ochrony wielu rezerwatów i zaliczenie ich pod względem typu ochrony do rezerwatów fitocenotycznych, jakby ochronie miała podlegać tylko roślinna część leśnych biocenoz.

O ile wspomniany pierwszy okres szybkiego rozwoju sieci rezerwatowej był dość krótki, bo trwał zaledwie siedem lat, od 1953 do 1959 roku, to pod koniec lat siedemdziesiątych rozpoczęło się trwające ponad dwadzieścia lat intensywne uzupełnianie tej sieci nowymi obiektami. Był to czas przemian społecznych, z których przynajmniej niektóre mogły przyczynić się do rozwoju idei ochrony przyrody i utworzenia nowych rezerwatów. W kontekście poruszanych zagadnień ważne było pojawienie się kilku prężnie działających organizacji zaangażowanych w ochronę przyrody. Kolejnym pozytywnym czynnikiem było powstanie nowych uczelni w regionach znajdujących się z dala od dotychczasowych centrów akademickich. Utworzenie w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych uniwersytetów w Białymstoku, Olsztynie, Opolu i Szczecinie oraz w 2001 roku w Rzeszowie, w których powołano wydziały biologii, sprawiło że spore grupy botaników i zoologów zaczęły pracować w terenach słabiej dotąd eksplorowanych. Jest to widoczne zwłaszcza na Opolszczyźnie i na Podkarpaciu.

Utworzenie wielu rezerwatów w ostatnich dwóch dekadach XX wieku miało niewątpliwie związek ze stanem zachowania lasów w tamtym czasie. Można przypuszczać, że lasy objęte ochroną rezerwatową w latach pięćdziesiątych należały do najlepiej zachowanych. Z całą pewnością nie wyczerpano wtedy wszystkich możliwości, dzięki czemu kolejne rezerwaty, choć niezbyt liczne, powstawały przez następne dwadzieścia lat. Do lat dziewięćdziesiątych wiele drzewostanów, które czterdzieści lat wcześniej były młode i z tego względu nieatrakcyjne dla potrzeb ochrony przyrody, osiągnęło prawdopodobnie stan, który uczynił z nich obiekty nadające się do objęcia ochroną rezerwatową. Na taką możliwość wskazuje ponad dwukrotny wzrost udziału powierzchniowego drzewostanów starszych niż 100 lat w Lasach Państwowych w ciągu czterdziestu lat – z około 500 tysięcy do ponad 1 miliona hektarów („Raport o stanie lasów 2012”). Sugeruje to,

że pewna część powierzchni leśnej, mimo użytkowania porastających ją drzewostanów, staje się coraz bardziej atrakcyjna z punktu widzenia ochrony przyrody tylko na skutek starzenia się drzew.

Intrygujące jest raptowne wyhamowanie tworzenia rezerwatów po 2003 roku i wyraźne utrzymywanie się spadkowego trendu do 2013 roku, kiedy nie utworzono żadnego rezerwatu. Wydaje się, że najbardziej prawdopodobną przyczyną tej tendencji było, i nadal jest, skoncentrowanie wysiłków i dostępnych funduszy na tworzeniu obszarów ochrony siedlisk i ochrony ptaków Natura 2000, co zostało w ostatniej dekadzie uznane za zadanie priorytetowe. Drugim czynnikiem niekorzystnie wpływającym na uzupełnianie luk w systemie ochrony rezerwatów są zmiany zachodzące w polityce naukowej. Premiowanie badań znajdujących oddźwięk międzynarodowy i zwiększających wartości wskaźników bibliometrycznych spowodowało, że prace o charakterze fizjograficznym, opisowym i zwracające uwagę na walory przyrodnicze w skali regionalnej czy nawet ogólnopolskiej nie znajdują uznania w oczach gremiów dokonujących oceny osiągnięć naukowych poszczególnych osób i jednostek naukowych. Powszechne deprecjonowanie wartości takich studiów skutkuje coraz mniejszą liczbą osób zainteresowanych ich realizacją. Istnieje realne zagrożenie, że już w niedalekiej przyszłości środowisko botaników i zoologów zajmujących się prowadzeniem poszukiwań florystycznych i faunistycznych, a także fitosocjologów, którzy w przeszłości mieli największy wkład w rozwój sieci obszarów chronionych, zostanie mocno zdziesiątkowane na polskich uczelniach i w instytutach badawczych. Nie wydaje się, aby mógł ich ktoś zastąpić w działaniach na rzecz ochrony przyrody.

Według Zielonego (1999), który przytacza dane zaczerpnięte z Rocznika Statystycznego GUS z 1997 roku, w 1996 roku było Polsce 18 ścisłych rezerwatów leśnych o łącznej powierzchni 1011 ha. Ankietowe badania E. Referowskiej-Chodak wykazały na koniec 2002 roku stosowanie ochrony ścisłej w 33 rezerwach leśnych na powierzchni 1325 ha (dane niepublikowane). Z kolei w „Raporcie o stanie lasów w Polsce 2005” (2006) jest informacja, że na terenie Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe było 66 rezerwatów ścisłych, których sumaryczna powierzchnia wynosiła 2939 ha. Liczby te dotyczą wszystkich rezerwatów położonych na terenie Lasów Państwowych, a nie tylko leśnych. W późniejszych raportach rocznych wzmianki o rezerwach ścisłych już nie ma. Próżno też szukać informacji o rezerwach ścisłych w Centralnym Rejestrze Form Ochrony Przyrody. Informacje o ochronie ścisłej znalazły się natomiast w zestawieniach rezerwatów sporządzonych przez dwie z szesnastu regionalnych dyrekcji ochrony środowiska: w województwie kujawsko-pomorskim i podlaskim. Wydaje się, że brak informacji o ochronie ścisłej w Centralnym Rejestrze jest związany z jej bardzo małą powierzchnią i niewielkim zainteresowaniem tą formą ochrony. Tymczasem w rezerwach chroniących biocenozy leśne ma być zabezpieczony przebieg naturalnych procesów przyrodniczych, co można uczynić najlepiej w warunkach ochrony ścisłej.

Wielkość leśnych rezerwatów biocenotycznych

W ciągu ostatnich siedemdziesięciu lat zmieniała się nie tylko liczba tworzonych co roku rezerwatów, lecz także ich wielkość. Połowa z rezerwatów utworzonych w pierwszych dwóch powojennych dekadach była mniejsza niż 20 ha, przy czym ponad 10% było rezerwatów bardzo małych, nie przekraczających 5 ha³. W kolejnych dziesięcioleciach tworzono coraz mniej takich niewielkich rezerwatów, lecz powstawały one jeszcze po roku 2000 (ryc. 2A). Niespełna 5-hektarowych rezerwatów jest obecnie ponad 40, a najmniejszy, rezerwat „Rogoźno” w Wielkopolsce, ma zaledwie 0,4 ha i, jak zapisano w rozporządzeniu, został powołany „w celu ochrony lasu mieszanego z bukiem i klonem polnym”. Jednocześnie z upływem lat tworzono coraz więcej dużych rezerwatów o powierzchni kilkuset hektarów. O ile do końca lat pięćdziesiątych tylko 6% rezerwatów (8 spośród 135) było większych niż 160 ha, a ich udział powierzchniowy wynosił 42%, to wśród rezerwatów utworzonych po 2000 roku 21% było większych niż 160 ha (19 spośród 89), a ich udział powierzchniowy wynosił 71% (ryc. 2). W rezultacie zmian wielkości nowo tworzonych rezerwatów ostatnie sześćdziesiąt lat można podzielić na trzy wyraźne okresy. Do lat siedemdziesiątych ich przeciętna powierzchnia mieściła się między 40 a 60 ha, w kolejnych dwóch dziesięcioleciach wynosiła około 100 hektarów, natomiast po 2000 roku osiągnęła prawie 160 ha (ryc. 3).

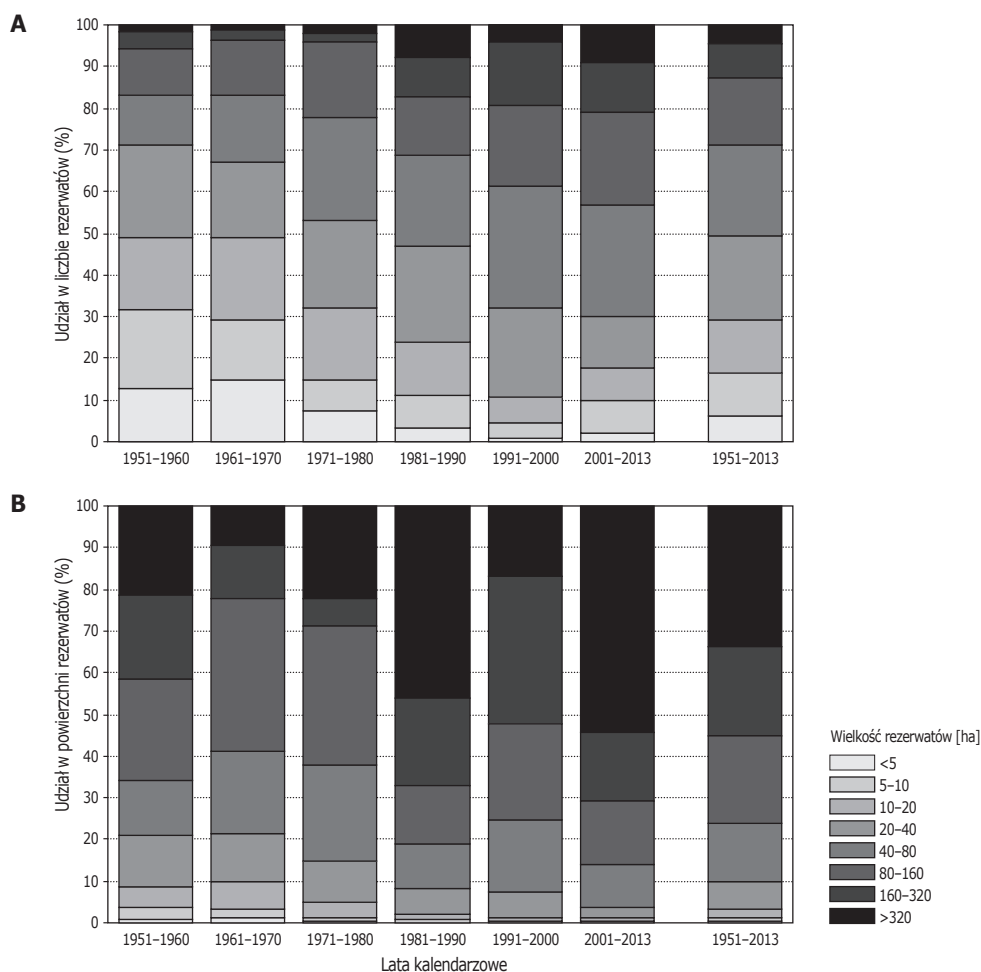
Przeciętna wielkość wszystkich leśnych rezerwatów biocenotycznych utworzonych w latach 1951–2013 wynosi 88,8 ha (ryc. 3). Rezerwatów bardzo małych, o wielkości poniżej 10 ha, jest 113 i stanowią one 16% wszystkich powołanych dla ochrony leśnych biocenoz; połowa ma wielkość poniżej 40 ha, a rezerwatów o powierzchni ponad 160 ha jest 88, czyli 13%. Udział powierzchniowy najmniejszych, poniżej pięciohektarowych rezerwatów jest znikomy. Zajmują one 652 ha, co stanowi zaledwie 1% powierzchni wszystkich rezerwatów. Z kolei większe niż 160 ha obejmują łącznie 33 725 ha i skupiają 55% powierzchni chronionych biocenoz leśnych (ryc. 2).

Wielkość rezerwatu leśnego jest ważną cechą, ponieważ od niej zależy przebieg niektórych procesów determinujących strukturę lasu i jej przemiany (Holeksa 1997). Dlatego o wielkości tworzonych rezerwatów nie powinna decydować tylko powierzchnia biochory leśnej uznanej za godną ochrony. Równie ważne jest to, w jaki sposób las jest postrzegany – czy zainteresowanie budzi cała biocenoza lasu, czy też zwracają uwagę jej szczególne cechy bądź obecność wybranych składników. W pierwszej połowie XX wieku najważniejszym celem była ochrona rzadkich i zagrożonych gatunków drzew, sporo uwagi poświęcano też zachowaniu starych drzew i drzewostanów oraz stanowisk drzew na granicach ich zasięgów geograficznych.

Z czasem głównym celem rezerwatowej ochrony lasów stało się zabezpieczenie naturalnych zbiorowisk roślinnych, a starania szły w kierunku objęcia nią wszystkich typów leśnych fitocenoz. Już ta przemiana celów ochrony spowodowała, że fragment lasu wystarczający wcześniej do zachowania stanowiska jednego gatunku drzewa bądź

³ Wielkość rezerwatów przyjęto według stanu podanego w Centralnym Rejestrze Form Ochrony Przyrody, co oznacza, że jeśli rezerwat już po utworzeniu był powiększany, to przyjmowana była jego ostateczna wielkość, a nie wielkość w momencie powstania. Informacji o powiększaniu rezerwatów nie zamieszczono w Centralnym Rejestrze. Ponadto, z analizy wielkości rezerwatów wyłączone są te, które stały się częścią parków narodowych.

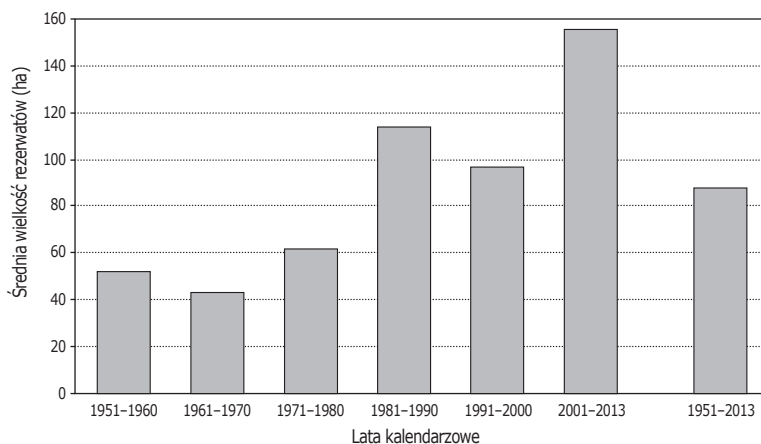
wyróżniającego się wiekiem starodrzewu okazał się za mały dla zachowania bogactwa gatunkowego naturalnej fitocenozy leśnej, składającej się z wielu gatunków drzew i jeszcze liczniejszych gatunków runa leśnego. Dzięki podejściu fitosocjologicznemu dostrzeżono, że chroniąc las, nie wystarczy skupić uwagi tylko na gatunkach drzew i na drzewostanie, lecz należy także uwzględnić jego pozostałe warstwy. W tej zmianie podejścia do ochrony przyrody wyraźny jest wpływ wiedzy naukowej. Nieoceniona okazała się wiedza z zakresu geobotaniki, łączącej florystykę, fitosocjologię i geografie roślin z ekologią.

Ryc. 2. Udział liczbowy (A) i powierzchniowy (B) leśnych rezerwatów biocenotycznych o różnej wielkości w kolejnych dekadach i łącznie dla okresu 1951–2013.

Rezultatem wzrostu znaczenia fitosocjologii dla ochrony przyrody było także coraz większe uznanie dla stosowania ochrony ścisłej w rezerwach leśnych i na obszarach

lasów w parkach narodowych. Fitosocjologia starała się bowiem wykazać, że zgodnie z teorią klimaksu, naturalne fitocenozy leśne, należąc do najwyższej zorganizowanych układów ekologicznych, są stabilne i że spontanicznie zachodzące procesy ekologiczne tę stabilność podtrzymują, a jednocześnie zapewniają zachowanie pełnego bogactwa gatunkowego (Dziewolski 1973). Wyciągano stąd wniosek, że wystarczy chronić procesy ekologiczne w ramach ochrony ścisłej, a skład gatunkowy i struktura fitocenozy będzie się utrzymywała w granicach określonego typu fitosocjologicznego (Olaczek i in. 1996).

Ryc. 3. Średnia wielkość leśnych rezerwatów biocenotycznych tworzonych w kolejnych dekadach oraz łącznie w latach 1951–2013.

Przyjmując koncepcję klimaksu, według której równowaga ekologiczna osiągnana jest w każdym miejscu leśnej biochory, jeśli tylko pozwala na to czas, można było uznać, że nawet w niewielkich rezerwach da się ochronić bogactwo gatunkowe leśnej biocenozy. Jednak już w latach siedemdziesiątych zarysowała się tendencja odchodzenia od tworzenia bardzo małych rezerwatów (ryc. 2). Obejmowanie ochroną rezerwatową większych powierzchni leśnych nie miało jednak na celu stworzenia lepszych warunków do zachowania ich naturalności, lecz było związane z chęcią uwzględnienia większej zmienności siedliskowej lasów – chroniono już nie tylko pojedyncze typy fitocenoz, lecz także fizjocenozy, czyli krajobrazy roślinne. To jest zapewne powód zwiększającej się od lat siedemdziesiątych liczby rezerwatów, w których cel ochrony określono jako „fizjocenotyczny” (por. Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody).

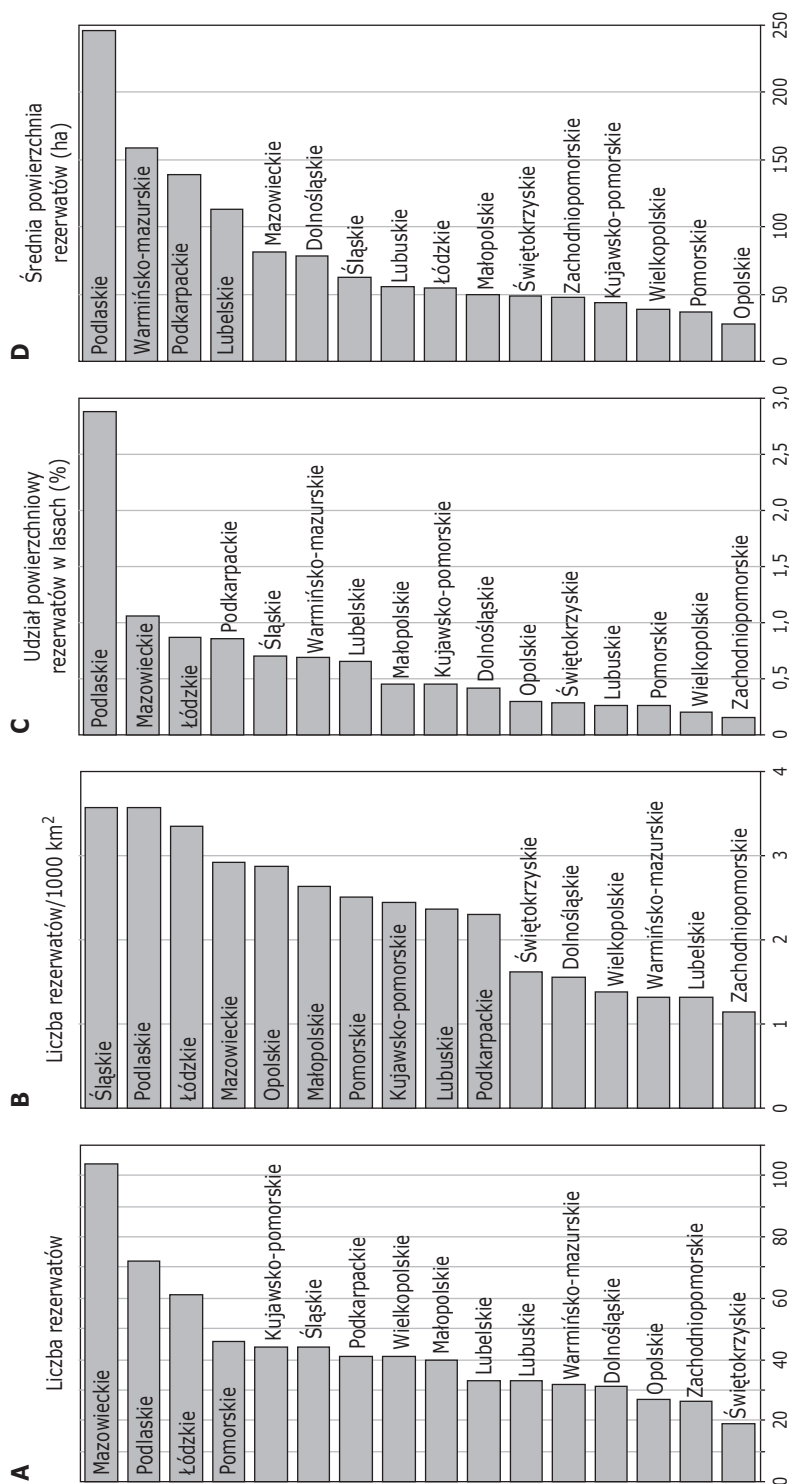
Jeszcze do niedawna gwałtowne i jednocześnie na dużym obszarze obumieranie drzew uznawano wyłącznie za konsekwencję wcześniejszej, niewłaściwej gospodarki leśnej, która w przeszłości doprowadziła do powstania sztucznych, jednowiekowych i jednogatunkowych drzewostanów. W latach 70. XX w. nałożyły się na to zanieczyszczenia, których niekorzystne oddziaływanie również usiłowano zrozumieć z uwzględnieniem paradygmatu równowagi biologicznej. Tymczasem od końca lat siedemdziesiątych gromadzona jest wiedza ukazująca w zupełnie innym świetle dynamikę lasów, jako kształtowaną przez czynniki biotyczne i abiotyczne niezależne od oddziaływań antropo-

genicznych. Okazało się, że w większości lasów we wszystkich strefach klimatycznych dochodzi do gwałtownych zdarzeń określanych mianem zaburzeń (Pickett, White 1985, Johnson, Miyanishi 2007). Dotyczy to przede wszystkim ubogich w gatunki drzewiaste lasów strefy borealnej i lasów wysokogórskich. Tym niemniej przedstawiono wiele dowodów na to, że i lasy mieszane strefy umiarkowanej oraz lasy tropikalne nie są wolne od takich epizodów. W Europie Środkowej i Zachodniej, kolebce fitosocjologii, mała jest szansa na zaobserwowanie zniszczeń warstwy drzew obejmujących spore obszary w lasach uznanych za naturalne. Zdecydowanie częściej występują one na naszym kontynencie w lasach gospodarczych. Różnica ta nie wynika jednak tylko z większej wrażliwości drzewostanów kształtowanych ręką człowieka na destrukcyjne działanie czynników naturalnych, lecz jest w znacznym stopniu rezultatem znikomej powierzchni lasów pozbawionych presji gospodarczej. Skoro takie lasy zajmują niewielką powierzchnię, to i niektóre zachodzące w nich zjawiska przyrodnicze można zaobserwować niezmiernie rzadko. Są one jednak obserwowane nie tylko w borach sosnowych i świerkowych, gdzie sprzyja im ubóstwo gatunkowe warstwy drzew, lecz także w bogatych w gatunki lasach mieszanych. Przykładem może być zniszczenie drzewostanu w jednym z najstarszych słowackich rezerwatów – Badinsky Prales – gdzie w latach czterdziestych ubiegłego stulecia wichura powaliła kilka hektarów buczyny (Reif, Walentowski 2008).

Uwzględnienie zjawisk ekologicznych skutkujących grupowym lub wielkopowierzchniowym obumieraniem drzew prowadzi do innego rozumienia równowagi lasu. Naturalny las nie jest już postrzegany jako stabilny w każdym miejscu, lecz jako zróżnicowana przestrzeń i zmieniająca się w czasie mozaika jego różnych postaci dynamicznych. Wielkość płatów jednorodnych zależy od typu lasu. Zazwyczaj są one większe w lasach o drzewostanach uboższych w gatunki. Równowaga takich przestrzeni zróżnicowanych biocenoz leśnych wyraża się stabilnością udziału powierzchniowego poszczególnych postaci i realizuje się na tym większej powierzchni, im większe są jednorodne płaty lasu. Na podstawie dotychczas przeprowadzonych badań można przyjąć, że stan równowagi zostaje osiągnięty na powierzchni co najmniej 50 ha w lasach mieszanych w górach i na niżu oraz co najmniej 100 ha w górskich borach świerkowych (Holeksa 1997, Parviainen 2005). Taką wielkość należy uznać za minimalną w przypadku tworzenia biocenotycznych rezerwatów leśnych, jeśli mają spełniać swoje zadanie. Można zauważyć, że w ostatnich latach coraz więcej rezerwatów spełnia to kryterium powierzchniowe, skoro w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych przeciętna wielkość rezerwatów nowo tworzonych wynosi około 100 ha, a po 2000 roku nawet ponad 150 ha.

Rozmieszczenie leśnych rezerwatów biocenotycznych

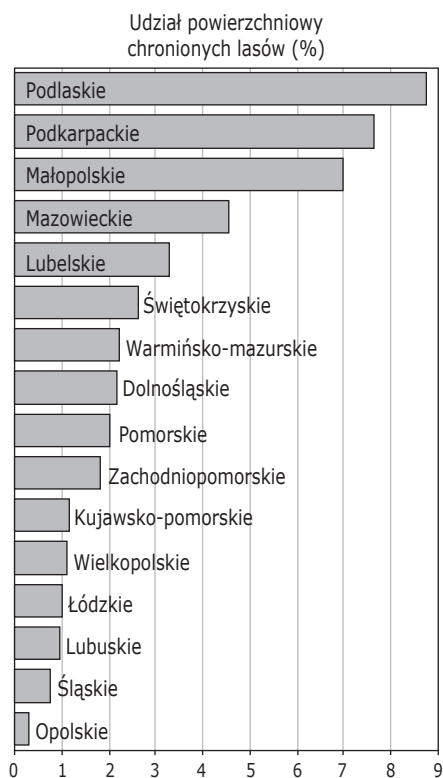
Ze względu na zakres informacji zawartych w Centralnym Rejestrze Form Ochrony Przyrody możliwe jest przedstawienie rozmieszczenia rezerwatów jedynie na tle województw. Najwięcej obiektów służących ochronie biocenoz leśnych powstało w województwie mazowieckim. Pozytywnie pod względem liczby rezerwatów wyróżniają się województwa podlaskie i łódzkie. Z kolei w województwie świętokrzyskim ochroną objęto wyraźnie mniej fragmentów lasów niż gdzie indziej (ryc. 4A). Najbardziej gęstą sieć

Ryc. 4. Liczba leśnych rezerwatów biocenotycznych (A), ich zagęszczenie (B), udział powierzchniowy (C) i średnia wielkość (D) w poszczególnych województwach

rezerwatów leśnych mają województwa: śląskie, podlaskie i łódzkie, w których przeciętnie na obszarze 1000 km² znajdują się ponad trzy rezerwaty. Natomiast najslabiej rozwinięta sieć rezerwatów leśnych jest w województwie zachodniopomorskim, gdzie na 1000 km² przypada tylko jeden obiekt (ryc. 4B).

Pod względem udziału powierzchniowego lasów chronionych w rezerwach wyróżnia się przede wszystkim województwo podlaskie, gdzie stanowią one prawie 3% wszystkich lasów. Ponad jednoprocentowy udział lasów w rezerwach jest jeszcze tylko w mazowieckim. Najslabiej reprezentowane w sieci rezerwatów są lasy w województwie zachodniopomorskim. Tylko nieznacznie lepsza sytuacja panuje w dwóch innych województwach zachodniej Polski: wielkopolskim i lubuskim, a oprócz tego jeszcze w pomorskim, świętokrzyskim i opolskim. Tych sześć województw wyraźnie odbiega od pozostałych (ryc. 4C).

Ryc. 5. Udział powierzchniowy lasów chronionych w rezerwach i parkach narodowych w ogólnej powierzchni lasów w poszczególnych województwach.

100 ha: warmińsko-mazurskim, podkarpackim i lubelskim. Z kolei w województwie opolskim rezerwaty są wyraźnie mniejsze niż na pozostałym obszarze Polski – mają przeciętnie zaledwie 27 ha. Do województw o najmniejszych rezerwach należą także pomorskie i wielkopolskie (ryc. 4D).

Obraz przestrzennego zróżnicowania biocenotycznej ochrony lasów zmienia się mocno, jeśli do powierzchni rezerwatów biocenotycznych zostanie dodana powierzchnia lasów w parkach narodowych, w których również chronione są leśne biocenozy, oraz w pozostałych rezerwach obejmujących lasy. Powyżej 5% powierzchni leśnej chronione jest w trzech województwach: podlaskim, podkarpackim i małopolskim, gdzie najlepiej rozwinięta jest sieć parków narodowych. Zdecydowanie z najgorszą sytuacją mamy do czynienia na Opolszczyźnie, gdzie chronionych jest zaledwie 0,32% lasów, a tylko z nieco lepszą w kilku województwach, w których nie ma żadnego parku narodowego: śląskim, łódzkim i kujawsko-pomorskim. Są jeszcze dwa województwa: lubuskie i wielkopolskie, gdzie mimo obecności parków narodowych, łączna powierzchnia lasów chronionych jest bardzo mała (ryc. 5).

Województwo podlaskie wyróżnia się średnią wielkością rezerwatów biocenotycznych, która wynosi tu prawie 250 ha. Jeszcze w trzech innych województwach średnia wielkość rezerwatów przekracza

Ochrona rezerwatu lasów jest najlepiej rozwinięta w województwie podlaskim, gdzie tworzą one sieć najbardziej gęstą (ryc. 4B), zajmują największą część obszarów leśnych (ryc. 4C) i są największe (ryc. 4D). Drugim wyróżniającym się pozytywnie jest województwo mazowieckie, gdzie utworzono największą liczbę leśnych rezerwatów biocenotycznych (ryc. 4A), zajmujących łącznie ponad 1% powierzchni leśnej (ryc. 4C). Na drugim biegunie znajduje się grupa kilku województw, do których w pierwszym rzędzie zaliczyć należy zachodniopomorskie, o najrzadszej sieci rezerwatów (ryc. 4B), oraz świętokrzyskie o najmniejszej liczbie rezerwatów (ryc. 4A). Województwo to wyróżnia się też najmniejszym udziałem powierzchni lasów chronionych w rezerwach (ryc. 4C). Województwem o niekorzystnych cechach sieci leśnych rezerwatów biocenotycznych jest także Wielkopolska. Choć posiada sporo rezerwatów, to jednak należy do województw, w których tworzą one najrzadszą sieć (ryc. 4B), ich udział powierzchniowy w lasach i średnia powierzchnia są najmniejsze (ryc. 4D). Należy jeszcze zwrócić uwagę na Opolszczyznę, która należy do województw o najgęstszej sieci rezerwatów (ryc. 4B), jednak są to najczęściej obiekty bardzo małe (ryc. 4D). Słaba reprezentacja innych form ochrony przyrody w lasach, a zwłaszcza brak parku narodowego, powoduje, że w województwie opolskim lasy są chronione zdecydowanie słabiej niż w jakimkolwiek innym województwie (ryc. 5).

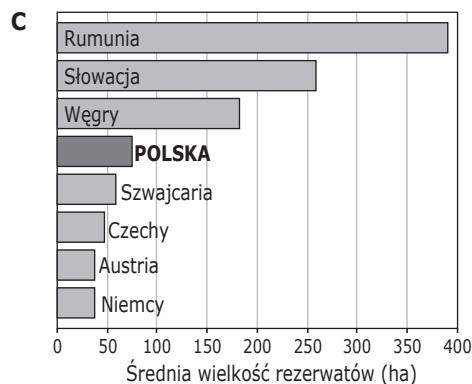
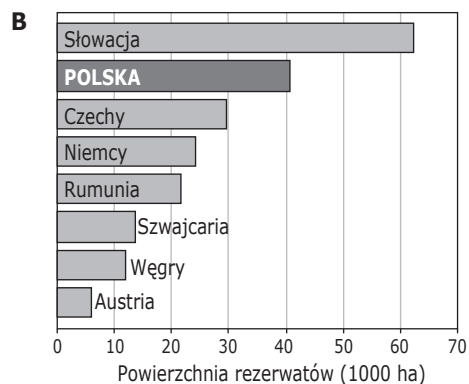
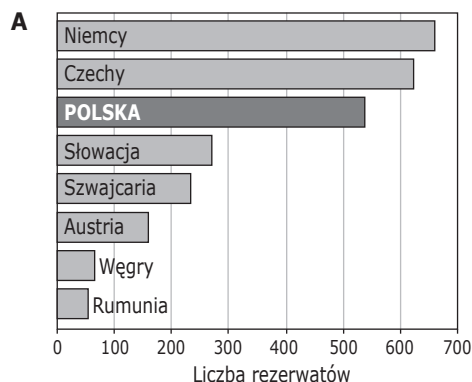
Ochrona biocenotyczna lasów w Polsce na tle innych krajów środkowej Europy

Bardzo trudne jest porównywanie stanu rezerwatuowej ochrony w różnych państwach. Obiekty pełniące podobne zadania są inaczej nazywane, a samo pojęcie rezerwatu przyrody jest rozumiane inaczej. Niech wystarczy jeden przykład: w Czechach lasy chronione są w granicach parków narodowych, narodowych rezerwatów przyrody, narodowych pomników przyrody, regionalnych rezerwatów przyrody i regionalnych pomników przyrody (Hort i in. 1999). Trudno dociec, które z tych kategorii są porównywalne z rezerwatami leśnymi utworzonymi w Polsce.

Inną przyczyną jest wątpliwa wiarygodność danych zamieszczonych w różnych opracowaniach o międzynarodowym charakterze. Parviainen (2005) w swojej pracy przeglądowej zamieścił rycinę przedstawiającą powierzchnię lasów ściśle chronionych w rezerwach przyrody, w centralnych częściach parków narodowych i w innych kategoriach obszarów chronionych w stosunku do ogólnej powierzchni lasów w poszczególnych krajach. Polska wypada tam najgorzej w porównaniu z 17 krajami Europy. Stało się tak, ponieważ z opracowania Zielonego (1999), na którym oparł się Parviainen, wzięto tylko informację o 18 rezerwach ścisłych w Polsce, których sumaryczna powierzchnia wynosiła 1011 ha. Parviainen (2005) pominął natomiast obszary ochrony ścisłej w polskich parkach narodowych. Gdyby je uwzględnił, to udział powierzchniowy ochrony ścisłej lasów w Polsce w 1999 roku osiągnąłby 0,68% w ogólnej powierzchni lasów, co usytuowałoby nasz kraj na 9 miejscu wśród 17 krajów europejskich. Z kolei Schuck i in. (1994) podali, że w Polsce jest 40 rezerwatów ścisłych o łącznej powierzchni prawie 59 tysięcy hektarów. Pisząc tak, autorzy zaliczyli zapewne do rezerwatów ścisłych

18 obiektów reprezentujących tę właśnie kategorię ochrony oraz obszary ochrony ścisłej znajdujące się w granicach 22 parków narodowych. Nie można wykluczyć, że podobne nieścisłości zdarzają się w odniesieniu do innych krajów.

Mając na uwadze powyższe zastrzeżenia, porównano stan ochrony rezerwatowej

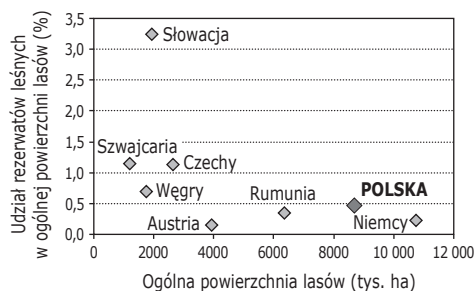
Ryc. 6. Liczba rezerwatów leśnych (A), ich łączna powierzchnia (B) i średnia wielkość (C) w państwach środkowej Europy

lasów w Polsce z danymi pochodzącymi z innych państw środkowej Europy: Austrii, Czech, Niemiec, Rumunii, Słowacji i Węgier. Porównanie dotyczy lat dwudziestych XX w., ponieważ dysponowano danymi pochodzącymi z tamtego czasu. Liczba rezerwatów leśnych była wówczas pozytywnie skorelowana z całkowitą powierzchnią lasów. Wyjątkiem były Czechy, gdzie przy trzykrotnie mniejszej lesistości w porównaniu z Polską, było o kilkadziesiąt rezerwatów więcej niż w naszym kraju, ponieważ zaliczono do nich, oprócz rezerwatów przyrody (o randze ogólnokrajowej i regionalnej), również pomniki przyrody (ryc. 6A). Z kolei pod względem powierzchni lasów objętych ochroną rezerwatową wyróżniała się Słowacja. W tym niewielkim kraju, który ma ponad cztery razy mniej lasów niż Polska, powierzchnia rezerwatów leśnych była o 50% większa niż w Polsce (ryc. 6B). Pod względem średniej wielkości rezerwatów leśnych państwa środkowej Europy rozdzielały się na dwie wyraźne grupy. Do pierwszej należały Rumunia, Słowacja i Węgry. Przeważały w nich rezerваты o wielkości kilkuset hektarów. W państwach drugiej grupy średnia wielkość rezerwatów nie przekraczała 100 ha, przy czym w Austrii i w Niemczech były one przeciętnie dwukrotnie mniejsze niż w Polsce (ryc. 6C).

W porównywanych państwach środkowej Europy powierzchnia rezerwatów leśnych była negatywnie związana z całkowitą powierzchnią lasów: im więcej było lasów, tym mniejszy był w nich udział powierzchniowy rezerwatów. Dla-

tego tylko w najmniejszych państwach: Czechach, Słowacji, Szwajcarii i na Węgrzech udział powierzchniowy chronionych lasów był większy niż w Polsce (ryc. 7), natomiast w Niemczech udział powierzchniowy rezerwatów był ponad dwukrotnie mniejszy niż w Polsce, a w Rumunii o 1/3 mniejszy.

Podsumowując, można stwierdzić, że w latach dziewięćdziesiątych Polska prezentowała się jako przeciętny kraj środkowej Europy, zarówno pod względem liczby i powierzchni rezerwatów, jak i ich udziału powierzchniowego. Jest możliwe, że wyniki byłyby nieco inne, gdyby skorzystano z materiałów z ostatnich lat. Od 2000 roku w Polsce utworzono ponad 100 rezerwatów zajmujących prawie 16 tysięcy hektarów. W tym samym czasie w Austrii liczba rezerwatów leśnych powiększyła się o 21, a ich powierzchnia o około 2200 ha⁴. Zaskakuje podobieństwo Polski i Austrii pod względem tempa powiększania sieci rezerwatów po 2000 roku: liczba rezerwatów zwiększyła się o 18% w Polsce i o 13% w Austrii, natomiast ich powierzchnia wzrosła w obu krajach o 36% w stosunku do stanu z 1999 roku.

Ryc. 7. Udział powierzchniowy rezerwatów leśnych i powierzchnia lasów w państwach środkowej Europy

Przyszłość ochrony biocenoz leśnych w rezerwach przyrody

Dzisiejszy stan ochrony rezerwatowej jest efektem ponad stu lat starań o zachowanie najcenniejszych fragmentów polskich lasów, podejmowanych najpierw przez właścicieli ziemskich, potem przede wszystkim przez ludzi nauki. Od około 30 lat do tych grup dołączyły aktywnie i efektywnie działające organizacje społeczne, jednoczące miłośników przyrody i osoby dysponujące bardzo dobrym przygotowaniem w zakresie nauk przyrodniczych. Rzadziej wśród twórców systemu ochrony przyrody lasów wymieniani są przedstawiciele środowiska leśników. Znacznie częściej są oni postrzegani jako oponenci stojący na przeszkodzie tworzenia nowych rezerwatów. Warto byłoby poświęcić więcej uwagi dotychczasowemu zaangażowaniu na rzecz ochrony przyrody wielu przedstawicieli tej społeczności. Należy to uczynić nie tylko dlatego, aby zmienić niesprawiedliwy wizerunek leśnika – dewastatora przyrody, kierującego się doraźnymi korzyściami. Trzeba to uczynić, ponieważ przyszłość ochrony przyrody w lasach coraz bardziej będzie zależała od pracy leśników – od sposobu gospodarowania na terenach leśnych poza rezerwatami i parkami narodowymi. Wiedza z zakresu ekologii coraz wyraźniej ukazuje, że biocenozy leśnych z całym ich bogactwem biologicznym nie da się ochronić na niewielkich, izolowanych wyspach leśnych wyłączonych z użyt-

⁴ Aktualna liczba i powierzchnia rezerwatów leśnych w Austrii jest zamieszczona na stronie: bfw.ac.at/100/1306.html.

kowania. Otaczający je ocean lasów gospodarczych powinien być bardziej dostępny dla wielu leśnych gatunków związanych z lasami naturalnymi. Nie można jednak przy tym zapominać, że tak jak realizacja celów ochrony przyrody domaga się respektowania określonych wymogów wynikających z praw przyrodniczych, tak leśnictwo osiąga swoje cele pod warunkiem stosowania się do reguł ekonomicznych rządzących działalnością gospodarczą.

Docelowa liczba rezerwatów, ich wielkość i udział powierzchniowy są zatem z jednej strony uwarunkowane zróżnicowaniem szaty leśnej i cechami poszczególnych typów lasu, a z drugiej strony głębokością zmian w ekosystemach leśnych powodowanych przez ich gospodarcze wykorzystanie. Można mówić o trzech regułach, które powinny być brane pod uwagę:

1. Tym więcej potrzeba rezerwatów, im bardziej lasy są zróżnicowane; zróżnicowanie to jest związane przede wszystkim ze zmiennością warunków klimatycznych i glebowych, ale także wynika ze zróżnicowania form użytkowania lasów.
2. Tym większe powinny być rezerваты, im większa jest powierzchnia, na której las osiąga stan równowagi wyrażający się stałością udziału powierzchniowego jego różnych postaci.
3. Tym więcej powinno być rezerwatów i tym większy powinien być ich udział powierzchniowy, im bardziej lasy zostały zmienione na skutek ich gospodarczego wykorzystania i stały się niedostępne dla gatunków związanych z lasami naturalnymi.

Reguły te wyznaczają kierunek prac nad rozwojem sieci leśnych rezerwatów biocenotycznych, aby jeszcze lepiej spełniała ona swoją rolę. Jednak zanim przystąpi się do planowania dalszego rozwoju systemu rezerwatów służących ochronie biocenoz leśnych, trzeba uporządkować i uzupełnić dane na ich temat.

Uporządkowanie dokumentacji rezerwatów

Pierwszym krokiem na drodze do poprawy sieci rezerwatowej jest sporządzenie pełnej dokumentacji wszystkich rezerwatów, w której znajdują się wszystkie niezbędne informacje. Bardzo dużo zostało już wykonane, czego dowodem jest Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody oraz zestawienia wykonane przez poszczególne regionalne dyrekcje ochrony środowiska. Jednak równie dużo pozostało jeszcze do zrobienia, zwłaszcza konieczne jest uzupełnienie luk w tej bazie danych. Należałoby potem zweryfikować przedmiot ochrony i jej cel w każdym rezerwacie, uwzględniając jednolite zasady. Dotyczy to zwłaszcza rodzaju, typu i podtypu rezerwatu, ponieważ zaklasyfikowanie obiektu do jednej z wielu kategorii determinuje stosowane w nim metody. Warto byłoby zastanowić się nad uproszczeniem tej bardzo skomplikowanej, bo aż trzypoziomowej klasyfikacji, która nie jest zapewne łatwa w użyciu. Tym bardziej, że te same nazwy znajdują się na różnych poziomach. Na przykład niektóre rezerваты zaliczone do kategorii leśnych mają służyć przede wszystkim ochronie stanowisk wybranych, rzadkich i zagrożonych gatunków. Z drugiej strony są rezerваты zaliczone do kategorii florystycznych chroniące lasy naturalne, w których znajdują się stanowiska rzadkich gatunków. Za ilustrację tych problemów niech posłuży kilka przykładów.

W województwie dolnośląskim są dwa rezerваты, które zostały zaliczone do kategorii leśnych i typu florystycznych. „Błyszcz” powołano dla „zachowania ze względów przyrodniczych, naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych lasów grądowych, łęgowych i olsów z bogatą i unikalną florą”. Z kolei rezerwat „Nad Groblą” został utworzony dla zachowania z tych samych względów „jednego z największych w Polsce skupień drzewiastych form brekinii na naturalnych stanowiskach z licznymi gatunkami roślin chronionych, położonego na różnych typach skał wulkanicznych”. Pierwszy jest niewątpliwie rezerwatem leśnym, drugi natomiast nie pasuje do tej kategorii, ponieważ przedmiotem ochrony jest w nim przede wszystkim stanowisko brekinii, a żaden typ lasu nie został wspomniany w sformułowaniu celu ochrony (por. Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody). Jednocześnie do rezerwatów florystycznych zaliczonych zostało kilka rezerwatów, które w pierwszym rzędzie służą niewątpliwie ochronie biocenozy leśnych. Takim jest na przykład „Bukowiec” w Małopolsce, który zabezpiecza „naturalny fragment buczyny karpackiej ze stanowiskiem bluszczu *Hedera helix*”. Być może w 1959 roku, kiedy rezerwat był tworzony, stanowisko bluszczu mogło wzmacniać uzasadnienie potrzeby objęcia ochroną wspomnianego lasu. Trudno natomiast przypuszczać, aby dzisiaj stanowisko bluszczu, nawet najobficiej kwitnącego, zasługiwało bardziej na ochronę niż naturalna buczyna, w której się ono znajduje. Podobne przykłady nie są liczne, ale wskazują na potrzebę weryfikacji rezerwatów pod kątem zaliczenia ich do określonych rodzajów i typów.

Spora część rezerwatów leśnych zaliczona została do florystycznych bądź fitocenotycznych. Wydaje się, że taka klasyfikacja wcale nie musi odzwierciedlać priorytetów ochronnych, lecz jest związana ze specjalnością osób, które miały znaczący udział w ich tworzeniu. Jak już wspomniano, przez wiele dekad najbardziej aktywnym środowiskiem naukowym na polu ochrony przyrody w Polsce byli geobotanicy. To w znacznej części dzięki ich pracy sieć rezerwatów liczy już prawie półtora tysiąca obiektów. Wiele rezerwatów stanowi odzwierciedlenie specyficznego dla ich specjalności punktu widzenia, który koncentruje się na rzadkich lub zagrożonych gatunkach roślin oraz na cechach fitocenozy, zwłaszcza na gatunkach diagnostycznych i warunkach im sprzyjających (Holeksa 2005). Pomijana jest przy tym zoocenoza i mikrobiocenoza, a także elementy lasu sprzyjające wielu gatunkom roślin epifitycznych i epiksylicznych. Zgodnie z obecnym punktem widzenia, rezerваты powinny znacznie częściej reprezentować typ biocenotyczny, a nie fitocenotyczny czy florystyczny.

W dokumentacji poszczególnych obiektów, poza wymienionymi już koniecznymi uzupełnieniami i zmianami, warto byłoby umieszczać informacje o dotychczasowej historii zmian ich powierzchni, łącznie z historią przedwojenną, a nie tylko od lat pięćdziesiątych, oraz o stosowaniu ochrony ścisłej (biernej) i ochrony czynnej. Pierwsza z tych informacji pozwoli chociażby na łatwe wyłuskanie obiektów najcenniejszych z punktu widzenia ochrony określonych przedmiotów. Druga natomiast da możliwość rozeznania się w zakresie aktualnej ingerencji w przyrodę rezerwatów. Wydaje się, że dotychczas niewiele uwagi poświęcano długotrwałości ochrony i właściwemu planowaniu ingerencji w przyrodę rezerwatów. Już samo sporządzenie listy obiektów poddanych ochronie ścisłej pozwoliłoby spostrzec, że nie zawsze jest ona stosowana właściwie. Za przykłady niewłaściwego zastosowania ochrony ścisłej może prawdopodobnie służyć

rezerwat „Dębice” w kujawsko-pomorskim, gdzie brak ingerencji może skutkować zanikiem dąbrowy świetlistej, która swoje powstanie i istnienie zawdzięcza najpewniej długotrwałej ingerencji ludzkiej (Jakubowska-Gabara 2004). Wątpliwości może też budzić objęcie ochroną ścisłą części rezerwatu „Cisy Staropolskie im. Leona Wyczółkowskiego”, w którym chronione jest stanowisko cisa pospolitego. Spontaniczny przebieg naturalnych procesów nie zawsze jest korzystny dla zachowania pożądanego stanu populacji wybranego gatunku.

Potrzeby uzupełnienia sieci leśnych rezerwatów biocenotycznych

Leśne rezerваты biocenotyczne zajmują obecnie 0,67% powierzchni polskich lasów, a wraz z lasami chronionymi w innych rezerwach i parkach narodowych ten udział zwiększa się do 3,11%. W stosunku do powierzchni kraju jest to ponad trzykrotnie mniej (0,20% i 0,90%), co wynika z lesistości Polski wynoszącej 29%. Na tle innych krajów środkowej Europy stan ochrony lasów w Polsce nie przedstawia się źle ani pod względem liczby chronionych obiektów, ani też ich łącznej powierzchni.

Dzięki zaangażowaniu kilku pokoleń fitosocjologów siedliskowe zróżnicowanie szaty leśnej jest dość dobrze reprezentowane w sieci rezerwatów (Denisiuk i in. 1991, Denisiuk 2008). Nieco gorzej przedstawia się reprezentacja zróżnicowania geograficznego, co można prześledzić na poziomie województw. Dla porównania sieci leśnych rezerwatów biocenotycznych w województwach utworzono syntetyczny wskaźnik obejmujący liczbę rezerwatów przypadających na 1000 km² powierzchni (ryc. 4B), ich udział powierzchniowy w lasach (ryc. 4C) oraz średnią wielkość (ryc. 4D). Przeprowadzono standaryzację każdej cechy i dla każdego województwa obliczono średnią z trzech uzyskanych w ten sposób wartości liczbowych. Można ją nazwać względnym wskaźnikiem stanu sieci leśnych rezerwatów biocenotycznych w województwie.

Ryc. 8. Względny wskaźnik stanu ochrony rezerwatowej biocenoz leśnych w poszczególnych województwach. Im dłuższa jest strzałka skierowana w górę lub w dół tym bardziej stan ochrony odbiega od stanu przeciętnego dla szesnastu województw.

Najwyższą wartość wskaźnika stanu sieci leśnych rezerwatów biocenotycznych charakteryzuje się Podlasie, a wyraźnie wyższe wartości ponad średnią wskaźnik ten przybiera jeszcze w trzech województwach: mazowieckim, podkarpackim i łódzkim. Do województw, w których stan ochrony rezerwatowej biocenoz leśnych jest zbliżony do przeciętnego można zaliczyć (kolejność według wartości wskaźnika): lubelskie, warmińsko-mazurskie, śląskie, kujawsko-po-

można zaliczyć (kolejność według wartości wskaźnika): lubelskie, warmińsko-mazurskie, śląskie, kujawsko-po-

morskie, pomorskie i małopolskie. W pozostałych województwach: wielkopolskim, dolnośląskim, lubuskim, zachodniopomorskim, świętokrzyskim i opolskim sieć leśnych rezerwatów biocenotycznych jest słabiej rozwinięta, przy czym w trzech wymienionych na końcu jej stan odbiega od średniej wyraźnie na minus (ryc. 8).

Przeprowadzone porównanie wskazuje, że sieć leśnych rezerwatów biocenotycznych wymaga w pierwszej kolejności uzupełnienia w pięciu województwach południowej i zachodniej Polski, od Opolszczyzny po zachodnie Pomorze, łącznie z Wielkopolską. Poprawienie niekorzystnej sytuacji jest także potrzebne w regionie świętokrzyskim. Trzeba mieć nadzieję, że regres w tworzeniu nowych rezerwatów, który ma miejsce od około dziesięciu lat, skończy się niedługo. Do tego potrzebne jest między innymi zrozumienie, że na obszarach Natura 2000 nie jest w pełni możliwe zrealizowanie ochrony biocenozy leśnych i że nadal konieczny jest wysiłek skierowany na tworzenie nowych rezerwatów, zwłaszcza tam, gdzie ich sieć jest dalece niewystarczająca.

Potrzeba powiększenia istniejących rezerwatów leśnych

Zdecydowanie negatywną cechą polskich rezerwatów leśnych jest ich niewielka powierzchnia. Dopiero w ostatnich kilkunastu latach ta niekorzystna sytuacja zaczęła ulegać zmianie na lepsze, lecz nadal pozostało sporo do zrobienia. Przyszłe działania powinny iść w trzech kierunkach. Po pierwsze, nowe rezerваты powinny być na tyle rozległe, aby możliwy był niezakłócony przebieg procesów ekologicznych kształtujących biocenozę leśną, zwłaszcza tych procesów, które powodują znaczące przestrzenne zróżnicowanie lasu, mimo podobieństwa warunków glebowych. Dotyczy to zwłaszcza zjawisk powodujących nagłe zmiany w warstwie drzew – zaburzeń ekologicznych, obejmujących nieraz znaczne powierzchnie. Powierzchnia rezerwatów powinna być wielokrotnie większa od wielkości zaburzeń typowych dla poszczególnych siedlisk leśnych.

Drugim kierunkiem działania jest powiększanie rezerwatów już istniejących. Ten kierunek powinien być realizowany zwłaszcza w rezerwach najstarszych. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych utworzono sporo bardzo małych rezerwatów, które takimi pozostały do dzisiaj. Były one sytuowane w niewielkich fragmentach lasu o najwyższym w tamtym czasie stopniu naturalności. Były to zatem fragmenty lasu najcenniejsze z punktu widzenia przeważającego wówczas konserwatorskiego podejścia do ochrony przyrody. Wiele z nich po 40–60 latach nieprzerwanej ochrony stało się jeszcze cenniejszymi obiektami. Ich powiększenie poprawi warunki ochrony fragmentów lasu, w których prawdopodobnie zachowało się więcej niż gdziekolwiek indziej grzybów, roślin i zwierząt typowych dla lasów naturalnych, zwanych też relikktami lasów pierwotnych. Ze względu na niewielką powierzchnię tych najstarszych rezerwatów populacje wspomnianych gatunków są niewielkie i nie mogą odgrywać większej roli jako populacje źródłowe zasilające okoliczne lasy o mniej sprzyjających warunkach.

Dla poprawy niekorzystnej sytuacji warto też uwzględnić możliwość zmiany przedmiotu ochrony w niektórych dużych rezerwach. Dotyczy to zwłaszcza rozległych rezerwatów krajobrazowych, obejmujących spore obszary leśne. Ochrona biocenozy leśnych na ich obszarze nie stoi zapewne w sprzeczności z ochroną krajobrazu, choć

niewątpliwie wymagałaby zmiany sposobów gospodarowania w drzewostanach. Pod koniec 2013 roku było 25 krajobrazowych rezerwatów o wielkości ponad 100 ha i znaczącym udziale powierzchniowym lasów, które w całości albo częściowo mogłyby zostać objęte ochroną biocenotyczną.

Potrzeba rozszerzenia stref ochrony ścisłej w rezerwach biocenotycznych

Przedmiotem ochrony w leśnych rezerwach biocenotycznych powinny być procesy ekologiczne kształtujące przemiany lasu i jego strukturę. Nie można oczekiwać, że ochrona całej biocenozy zapewni trwałą obecność wszystkich gatunków w tych miejscach, w których były one obecne w chwili utworzenia rezerwatu. Dlatego jej zastosowanie nie jest dobrym rozwiązaniem w kilku szczególnych przypadkach. Nie powinna być stosowana tam, gdzie chodzi o zachowanie stanu populacji jakiegokolwiek gatunku. W takim rezerwacie powinno się podejmować działania sprzyjające temu gatunkowi, ale niekoniecznie korzystne dla innych. Dotyczy to w pierwszym rzędzie rezerwatów florystycznych i faunistycznych, ale również rezerwatów leśnych, w których zwraca się uwagę na jeden lub kilka wybranych gatunków.

Z ochroną ścisłą nie powinniśmy mieć do czynienia również tam, gdzie chodzi o ochronę lasów, które swoją specyficzną strukturę i skład gatunkowy zawdzięczają długotrwałej działalności człowieka. Należą do nich niewątpliwie dąbrowa świetlista i bór chrobotkowy. W jednym i drugim potrzebna jest aktywna ochrona zapobiegająca nadmiernej depozycji materii organicznej, zbyt dużemu zwarciu drzewostanu i rozwojowi podszytu i podrostu drzew (Danielewicz, Pawlaczyk 2004, Jakubowska-Gabara 2004).

Ochrona ścisła nie jest właściwą metodą ochrony w małych rezerwach, w których niemożliwe jest osiągnięcie stanu równowagi, czyli względnie stabilnego udziału powierzchniowego różnych postaci dynamicznych lasu. Jest wysoce prawdopodobne, że w takich rezerwach może dojść do jednoczesnego rozpadu warstwy drzew na znacznej powierzchni i gatunki związane ze zwartymi drzewostanami lub bytujące w niewielkich lukach znajdują się w gorszych warunkach. Nagłe zjawiska typu wiatrował lub gradacji owadów mogą przyczynić się do krótkookresowej obfitości pewnych mikrosiedlisk, jak posuszu lub leżaniny, po czym nieuchronnie nastąpi ich długotrwały niedobór. Aktywna ochrona powinna zapobiegać takim gwałtownym zmianom poprzez zwiększanie różnorodności strukturalnej lasu, który dzięki temu będzie reagował w sposób przestrzennie zróżnicowany na działanie czynników zaburzających.

Dotychczasowa wiedza jest przesłanką twierdzenia, że tylko niektóre typy lasu, zajmujące znikomą powierzchnię, zawdzięczają swoje powstanie i utrzymywanie się różnej aktywności człowieka. Dotyczy to przede wszystkim wspomnianej już dąbrowy świetlistej i boru chrobotkowego. Matuszkiewicz (2007) sugeruje, że czynniki antropogeniczne mogą także przyczyniać się do powstania innych zbiorowisk leśnych, między innymi subborealnego boru mieszanego, wyżynnego boru jodłowego i pomorskiego lasu bukowo-dębowego. Coraz więcej danych wskazuje też, że lasy dębowo-grabowo-lipowe, czyli grądy, uznawane dotychczas za całkowicie naturalne, nie są takimi w pełni,

ponieważ typowy dla nich spory udział dębu szypułkowego może być efektem przeszłego protegowania tego gatunku (Bobiec 2012). Ze względu na duże rozmiary, długowieczność, strukturę kory, cykliczną produkcję obfitujących w związki pokarmowe żołądź i trwałość martwych pni, dęby pełnią w biocenozach grądowych specyficzną rolę, której nie są w stanie pełnić inne gatunki drzew. Być może utrzymanie dębu w biocenozach grądowych jest możliwe tylko przy wydatnym wspieraniu jego odnowienia, co wiąże się z zastosowaniem czynnej ochrony. W przypadku objęcia grodu ochroną ścisłą trzeba liczyć się ze zmianami warstwy drzew, a wraz z nimi z transformacją całej biocenozy. Dotychczasowa ochrona grądów w wielu regionach Polski wykazała ponad wszelką wątpliwość, że takim nienaturalnym elementem grądów jest sosna. Być może w niedługim czasie dzięki ochronie grądów zbierzemy więcej dowodów na to, że również nie są one sprzyjającym siedliskiem dla dębu szypułkowego. Konieczne jest zatem zróżnicowanie form biocenotycznej ochrony grądów. Wydaje się, że uzasadnione byłoby zastosowanie wobec nich zarówno ochrony ścisłej, jak i ochrony czynnej, przy czym konieczne będzie podjęcie decyzji, które rezerваты i na jakiej powierzchni będą pełnić jedną lub drugą rolę. Nie jest wykluczone, że wzbogacanie wiedzy o ekologii naszych lasów zaowocuje w przyszłości zmianą poglądów na temat naturalności również innych zespołów leśnych. Nie dowiemy się tego jednak, jeśli nie zastosujemy wobec nich ochrony biernej i nie pozwolimy na spontaniczny przebieg procesów odpowiedzialnych za formowanie się w nich składu gatunkowego warstwy drzew.

Omówione wyjątki od ochrony ścisłej nie powinny jednak powodować, że ta forma ochrony w dalszym ciągu będzie należała do rzadkości. Wprost przeciwnie, ochrona ścisła jest zdecydowanie najlepszą metodą zabezpieczenia bogactwa biologicznego biocenoz leśnych i powinna stać się metodą standardową, a każde odstępstwo od niej powinno być uzasadnione. Dla tej formy jest miejsce w przeważającej liczbie rezerwatów leśnych o powierzchni ponad 50 ha, w których przedmiotem ochrony nie jest wybrany gatunek bądź inny element lasu.

Zwiększenie roli lasów gospodarczych w ochronie przyrody

Dla powodzenia ochrony rezerwatowej ważna jest relacja między lasami chronionymi na niewielkich powierzchniach rezerwatów a lasami rozciągającymi się wokół nich, w których prowadzona jest gospodarka leśna i ograniczane są zasoby mikrosiedlisk sprzyjających wielu gatunkom leśnym uznawanym za relikty lasów pierwotnych. Słuszna wydaje się zasada, że tym większa powinna być powierzchnia poddana ochronie, im bardziej niekorzystne warunki dla biologicznego bogactwa lasów panują na obszarach przeznaczonych do gospodarczego wykorzystania. Tymczasem porównując państwa środkowej Europy, można zauważyć, że rezerwatów jest więcej tam, gdzie lasy zachowały więcej naturalnych cech. Niewątpliwie, na Słowacji, gdzie rezerваты zajmują ponad 3% powierzchni leśnej, są one bardziej naturalne niż w większości innych krajów środkowej Europy, gdzie udział powierzchniowy chronionych lasów wynosi co najwyżej około 1%. Przyczyną takiego stanu jest tworzenie rezerwatów przede wszystkim w lasach, które w największym stopniu zachowały cechy naturalności, a takich na Słowacji nie brakuje.

Odzwierciedleniem tej zasady jest także kilkakrotnie większy udział powierzchniowy rezerwatów w lasach na Podlasiu niż w jakimkolwiek innym regionie Polski. Prowadzi to do wniosku, że sieć rezerwatów tworzona jest powszechnie według możliwości ich lokowania we fragmentach lasów o cechach naturalności, a nie według potrzeby zapewnienia większej reprezentacji rezerwatów leśnych tam, gdzie ich biologiczne bogactwo jest bardziej zagrożone. Tymczasem należałoby się kierować jedną i drugą zasadą, chroniąc fragmenty lasów, w których różnorodność gatunkowa nie została jeszcze zubożona, a wobec ich niedostatku, poddając ochronie także lasy już zmienione, aby zatrzymać dalszą utratę ich bogactwa.

W lasach gospodarczych zwraca uwagę najczęściej niewielka ilość butwiejących pni, które ze względu na różnorodność sposobów zamierania i długotrwałość procesu rozkładu martwych tkanek budujących pień tworzą całą gamę mikrosiedlisk służących liczным gatunkom saprotroficznych grzybów, epiksylicznych roślin zarodnikowych i saproksylobiontycznych zwierząt bezkręgowych. Ponadto w lasach zagospodarowanych drzewa rzadko osiągają wiek i rozmiary takie jak w lasach naturalnych. Niedostatek starych i grubych drzew oznacza ubóstwo organizmów, które mogą żyć jedynie w szczelinach mocno urzeźbionej kory, w dziuplach naturalnych i wykutych przez ptaki, w wypróchniałych fragmentach pni zainfekowanych przez grzyby o okazałych owocnikach, na grubych konarach, w spękaniach kory i pni powstałych na skutek wiatru i piorunów, na wierzchołkach ułamanych pni, wreszcie na okazałych pagórkach wykrotów powstałych po wywróceniu grubych drzew (Winter, Möller 2008). Gospodarka leśna przyczynia się też do zubożenia gatunkowego drzewostanu oraz zmniejszenia zróżnicowania wieku i rozmiarów drzew, co z kolei przynosi efekt w postaci zubożenia bioty epifitycznych porostów i flory mszaków z powodu zawężenia zróżnicowania właściwości kory pokrywającej pnie. Te wszystkie zjawiska są niekorzystne dla różnorodności biologicznej lasów.

Istnieje wiele doniesień wykazujących, że lasy gospodarcze w porównaniu z wyłączonymi z zagospodarowania są znacznie uboższe w gatunki korzystające z wymienionych mikrosiedlisk. Wielokrotnie wykazano też, że bogactwo gatunkowe zmniejsza się wraz ze wzrostem intensywności użytkowania lasu, a w szczególności ze zmniejszeniem liczby martwych pni. Omawiając problem zubożenia gatunkowego lasów, w których pozyskuje się drewno, trzeba jednak zwrócić uwagę na przynajmniej dwa, raczej słabo zbadane, a często nawet pomijane zagadnienia. Porównanie lasów naturalnych i wykorzystywanych gospodarczo na podstawie powierzchni o identycznej wielkości niezmiennie ujawnia mniejsze bogactwo gatunkowe lasów zagospodarowanych, a zwłaszcza tych najmocniej eksploatowanych (Økland i in. 1996, Edman i in. 2004, Sippola i in. 2004, Küffer, Senn-Irlet 2005a). Jednak nie jest to równoznaczne z wykazaniem, że lasy te są niedostępne dla wielu gatunków spotykanych w lasach naturalnych. Tak zwane relikty puszczańskie nie muszą być wcale gatunkami spotykanymi wyłącznie w ostatnich naturalnych fragmentach dawnych puszczy. Jest prawdopodobne, że przynajmniej część z nich znajduje dla siebie miejsce także w lasach użytkowanych gospodarczo, tylko że występują w nich znacznie rzadziej (Küffer, Senn-Irlet 2005b). Interesujących wyników mogłyby dostarczyć badania mające na celu wykazanie, ile razy większa powinna być powierzchnia lasu gospodarczego niż powierzchnia lasu naturalnego, aby ich bogactwo

gatunkowe było podobne. Równie ciekawym rezultatem takich badań byłoby dostarczenie dowodu, że przy obecnym sposobie zagospodarowania bogactwo gatunkowe lasu użytkowanego nawet na bardzo dużej powierzchni nie osiąga bogactwa spotykanego w lasach naturalnych. Wiele jest też do zrobienia w zakresie poznania mechanizmów rozprzestrzeniania się poszczególnych gatunków uznawanych za relikty puszczańskie (Jonsson i in. 2005). Wiąże się z tym następne zagadnienie, które dotyczy stopnia zbadania obu typów lasu. Otóż jest wysoce prawdopodobne, że resztki lasów naturalnych skupiały dotychczas znacznie większą uwagę florystów, faunistów oraz badaczy bioty porostów i grzybów niż rozległe obszary lasów zagospodarowanych. Tymczasem poszukiwania poczynione w ramach wyznaczania obszarów Natura 2000 ujawniły, że pewna liczba gatunków znanych dotychczas wyłącznie lub niemal wyłącznie z najlepiej zachowanych lasów w parkach narodowych ma swoje nieraz obfite stanowiska także w lasach gospodarczych (Wilk i in. 2010, Mokrzycki i in. 2013). Dopiero takie badania pozwolą na sformułowanie odpowiedzi na pytanie o satysfakcjonującą z punktu widzenia ochrony przyrody gęstość sieci rezerwatów i ich udział powierzchniowy.

Niewątpliwie nie można czekać na wyniki tych badań i wraz z powiększaniem sieci rezerwatów trzeba jednocześnie dążyć do zmian w sposobie zagospodarowania lasów, aby uczynić je jeszcze bardziej dostępnymi dla możliwie największej liczby gatunków i zmniejszyć prawdopodobieństwo ich zaniku. Nie można przy tym jednak zapominać, że lasy poza rezerwatami i parkami narodowymi, pomimo wprowadzanych zmian, mają nadal spełniać wymogi stawiane gospodarstwu leśnemu przez prawa ekonomii oraz mają wypełniać ważne funkcje społeczne.

Leśnie rezerwaty biocenotyczne wobec spodziewanych zmian klimatu

Lasy gospodarcze nie są, przynajmniej dla części reliktyw puszczańskich, niedostępnym oceanem skutecznie izolującym niewielkie enklawy lasów chronionych w rezerwach. Łagodzi to pesymistyczny pogląd, według którego wiele gatunków napotka trudne do pokonania bariery w trakcie ewentualnej wymuszonej migracji na północ w związku z ocieplaniem się klimatu (Peters, Meyers 1991). Dla zmniejszenia efektów zmian klimatycznych już teraz proponuje się powiększanie sieci rezerwatowej. Hannah i in. (2007) obliczyli, rozważając sytuację w zachodniej Europie, że dla zachowania bogactwa gatunkowego w warunkach zmieniającego się klimatu powierzchnia rezerwatów powinna ulec zwiększeniu o 16% w stosunku do jej obecnego stanu. Zwraca się też uwagę, że dla ułatwienia przemieszczania się gatunków należałoby zapewnić łączność między chronionymi powierzchniami poprzez tworzenie korytarzy bądź niewielkich obszarów pośrednich (*stepping stones*), z jednoczesnym likwidowaniem przeszkód utrudniających wędrówkę (Mansourian i in. 2009). Borykając się z ewentualnymi problemami związanymi ze zmianami klimatu trzeba odejść od ochrony konserwatorskiej ukierunkowanej na zachowanie pojedynczych gatunków bądź zachowanie określonych struktur w ekosystemach leśnych. Takie działania nie są w stanie uwzględnić potrzeb wielu gatunków i ich zróżnicowanych wymagań wobec zasobów środowiska. W tej sytuacji w rachubę

wchodzi przede wszystkim ochrona procesów ekologicznych (Welch 2005), zwłaszcza procesu migracji.

W rozważaniach nad ewentualnymi skutkami ocieplania się klimatu cała uwaga zwrócona jest na rozbudowywanie istniejącej sieci obszarów chronionych. Nie jest to jedyny możliwy kierunek działań. Być może nawet ważniejsze byłoby uczynienie warunków w lasach otaczających rezerваты bardziej korzystnymi dla jak największej liczby składników leśnych biocenoz. W tym zakresie powinny być pomocne działania zaproponowane już przy omawianiu możliwości zwiększania roli lasów gospodarczych w ochronie przyrody. Wzrost ilości mikrosiedlisk sprzyjających różnym grupom gatunków na rozległych obszarach lasów gospodarczych wydaje się lepszym rozwiązaniem niż tworzenie niewielkich enklaw lasu naturalnego, gdzie tych mikrosiedlisk jest pod dostatkiem, lecz korzystające z nich gatunki mają niewielką szansę na wydostanie się z nich.

O właściwą politykę naukową wspierającą ochronę przyrody

Na politykę naukową państwa składają się działania mające pobudzić środowiska naukowe do takiego ukierunkowania swoich wysiłków, aby w najwyższym stopniu przyczynić się do rozwoju gospodarczego i społecznego, przy wykorzystaniu własnego potencjału badawczego, jak i poprzez rozwijanie współpracy międzynarodowej. Polityka ta jest realizowana za pomocą odpowiedniego systemu ocen osiągnięć naukowych i instrumentów finansowych, pozwalających kierować środki tam, gdzie wydają się one być najlepiej spożytkowane. W ostatnich latach tym podstawowym narzędziem służącym do oceny osiągnięć naukowych stały się rozmaite wskaźniki bibliometryczne, bez których nie może się już obejść żadna ewaluacja instytucji naukowych i ocena pojedynczych pracowników naukowych. Bez osiągnięcia odpowiednich progów ilościowych coraz trudniejsze staje się osiąganie kolejnych stopni w karierze naukowej. Ocena jest prosta, a jej wyniki są łatwe do przewidzenia, dlatego chcący utrzymać swoją dotychczasową pozycję w środowisku naukowym lub ją poprawić powinni podejmować decyzje zgodne z oczekiwaniami, zmieniając jeśli trzeba przedmiot swoich badań. Ci, którzy nie poddają się rygorom oceny i starają się realizować swoje wcześniejsze zainteresowania niezgodne z oczekiwaniami stają na straconej pozycji, niepewni dalszego awansu lub utrzymania dotychczasowego statusu.

Warto sobie uświadomić, jak niekorzystna jest w tych okolicznościach sytuacja pracowników naukowych przez lata zaangażowanych w badania podstawowe wykorzystywane w ochronie przyrody. To dzięki ich wysiłkowi: botaników, zoologów i mikologów przez lata gromadzone były informacje służące budowaniu systemu ochrony przyrody w Polsce. W dużej części jego obecny stan jest zasługą tych, którzy wykonali wiele opracowań ukazujących różnicowanie roślinności, świata zwierząt i bioty grzybów w skali lokalnej lub co najwyżej regionalnej. Ten wysiłek jest obecnie oceniany bardzo nisko, albo wręcz nie przypisuje mu się żadnej wartości naukowej. Skutek jest łatwy do przewidzenia – niewiele osób zdecyduje się podążać w stronę badań fizjograficznych, nie przynoszących żadnych profitów naukowych według dzisiejszych kryteriów. Na tym

jednak nie skończą się prawdopodobnie konsekwencje przyjętej polityki naukowej. Jej dalszym następstwem będzie brak zainteresowania środowisk naukowych dziedziną ochrony środowiska naturalnego, ani dalszym kształtowaniem systemu ochrony przyrody. Trzeba sobie uzmysłwić, że system ten nie może być budowany wyłącznie dzięki zaangażowaniu miłośników przyrody zrzeszonych w wielu organizacjach działających na rzecz jej ochrony. Potrzebna jest praca wielu dobrze wykształconych przyrodników, posiadających szeroką wiedzę i dysponujących odpowiednim warsztatem naukowym.

Czy pierwszym symptomem tego stanu rzeczy jest wyraźny regres w tworzeniu nowych rezerwatów przyrody w ostatnich latach? Być może, jest to tylko uboczny efekt silniejszego zaangażowania w realizację programu Natura 2000. Najbliższe lata pokażą, czy tendencja ta jest trwała i czy ochronę przyrody, w tym system leśnych rezerwatów biocenotycznych, osiągną skutki obecnej polityki naukowej.

Wnioski końcowe

1. W leśnych rezerwach biocenotycznych chronionych jest obecnie 0,67% lasów Polski. Korzystne byłoby poddanie reżimowi ochronnemu panującemu w rezerwach około 1% powierzchni lasów, przy czym uzupełnienie dotychczasowej sieci obszarów chronionych powinno w pierwszym rzędzie uwzględnić południowo-zachodnią, zachodnią i północno-zachodnią część naszego kraju, gdzie rezerwatów jest mało, są niewielkie i ich udział powierzchniowy jest niski.
2. Biocenozy lasu powinny być chronione w dużych rezerwach, o powierzchni co najmniej 50 ha, choć bardziej odpowiednie są jeszcze większe powierzchnie. Duże rezerваты należy tworzyć przede wszystkim w tych regionach, w których jest ich największy niedobór, czyli głównie w województwach północnej i zachodniej Polski. Na szczególną uwagę w tym względzie zasługuje Opolszczyzna, gdzie nie ma ani parku narodowego, ani rezerwatu leśnego o wielkości ponad 100 ha. Innym kierunkiem działania powinno być powiększanie niewielkich już istniejących rezerwatów, zwłaszcza rezerwatów najstarszych, w których od wielu dziesięcioleci chronione są najcenniejsze fragmenty lasów.
3. Zdecydowanie należy zwiększyć rozpowszechnienie ochrony ścisłej, ponieważ najbardziej sprzyja ona zachowaniu pełnego bogactwa gatunkowego biocenoz leśnych. Jej stosowanie jest możliwe przede wszystkim w rezerwach dużych, o wielkości co najmniej 50 ha. Ochronie ścisłej nie można jednak poddawać lasów, w których kształtowaniu ma udział człowiek. Nie może być także stosowana w obiektach służących ochronie wybranych składników lasu.
4. Zbyt jednostronnie sformułowany jest cel ochrony w wielu rezerwach leśnych poprzez położenie nacisku na roślinny komponent biocenoz. Warto dokonać przeglądu rezerwatów leśnych pod kątem adekwatności sformułowania celu i przedmiotu ochrony.
5. Rezerваты leśne nie mogą być enklawami siedliskowymi otoczonymi przez lasy gospodarcze. Lasy służące przede wszystkim produkcji drewna powinny mieć większe znaczenie w ochronie przyrody. Ich rola powinna ulec zwiększeniu również

w kontekście prognozowanych zmian klimatu. Im to znaczenie będzie większe, tym mniejsza będzie potrzeba rozwijania systemu biocenotycznych rezerwatów leśnych.

Piśmiennictwo

- Bobiec A. 2012. Białowieża primeval forest as a remnant of culturally modified ancient forest. *European Journal of Forest Research* 131: 1269–1285.
- Bobiec A. 2014. Ochrona zagrożonych ekosystemów i naturalnej różnorodności gatunkowej na terenach leśnych – osiągnięcia i zadania na przyszłość. W druku.
- Brzęk G. 1998. Włodzimierz Dzieduszycki – życie i dzieło. *Analecta* 7, 2: 189–223.
- Danielewicz W., Pawlaczyk P. 2004. Sosnowy bór chrobotkowy (*Cladonio-Pinetum*) i chrobotkowa postać *Po-eucedano-Pinetum*, w: Herbich J. (red.). Lasy i Bory. Poradnik ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Warszawa, Ministerstwo Środowiska, 5, s. 291–296.
- Denisiuk M. 2008. Ochrona szaty roślinnej w aktualnej strukturze rezerwatów przyrody w Polsce. *Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody* 27, 3: 107–133.
- Denisiuk Z., Kalembe A., Mielnicka B., Pilipowicz W., Przybylski J. 1991. Problems of the contemporary reserve protection in Poland with special regard to vegetation. *Ochrona Przyrody* 48: 7–29.
- Dziewolski J. 1973. Ochrona przyrody w leśnictwie, w: W. Michajłow (red.), *Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka*. Warszawa, PWN, 205–222.
- Edman M., Kruys N., Jonsson B.G. 2004. Local dispersal sources strongly affect colonization patterns of wood-decaying fungi on spruce logs. *Ecological Applications* 14: 893–901.
- Hannah L., Midgley G., Anelma S., Araujo M., Hughes G., Martinez-Meyer E. i in. 2007. Protected area needs in a changing climate. *Frontiers in Ecology and the Environment* 5: 131–138.
- Holeksa J. 1997. Wielkość rezerwatów a możliwość ochrony naturalnych ekosystemów leśnych. *Ochrona Przyrody* 54: 3–13.
- Holeksa J. 2005. Advantages and disadvantages of the strong position of phytosociology for nature conservation in Poland. *Ecological Questions* 6: 19–27.
- Hort L., Tesař V., Vrška T. 1999. Forest reserve research network. The Czech Republic country report. w: J. Diaci, Virgin forests and forest reserves in Central and East European countries, Proceedings of the invited lecturers' reports presented at the COST E4 management committee and working groups, Meeting in Ljubljana, Slovenia, Ljubljana, s. 25–44.
- Jakubowska-Gabara J. 2004. Świetlista dąbrowa *Potentillo albae-Quercetum*. w: Herbich J. (red.). Lasy i Bory. Poradnik ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Warszawa, Ministerstwo Środowiska, 5, s. 261–265.
- Johnson E.A., Miyanishi K. 2007. Plant disturbance ecology. The process and the response. Amsterdam, Elsevier.
- Jonsson B.G., Kruys N., Ranius T. 2005. Ecology of Species Living on Dead Wood – Lessons for Dead Wood Management. *Silva Fennica* 39: 289–309.
- Küffer N., Senn-Irlet B. 2005a. Diversity and ecology of wood-inhabiting ascomycetous basidiomycetes on fallen woody debris in various forest types in Switzerland. *Mycological Progress* 4: 77–86.
- Küffer N., Senn-Irlet B. 2005b. Influence of forest management on the species richness and composition of wood-inhabiting basidiomycetes in Swiss forests. *Biodiversity and Conservation* 14: 2419–2435.
- Lamentowicz Ł. 2013. Leśne rezerваты przyrody województwa wielkopolskiego. Poznań, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych O/ Wielkopolski.
- Makomaska-Juchiewicz M., Perzanowska J., Tworek S. 2003. Ochrona konserwatorska. w: R. Andrzejewski, A. Weigle (red.), *Różnorodność biologiczna Polski*. Warszawa, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska.
- Mansourian S., Belokurov A., Stephenson P.J. 2009. The role of forest protected areas in adaptation to climate change. *Unasylva* 60: 63–69.

- Matuszkiewicz J.M. (red.) 2007. Geobotaniczne rozpoznanie tendencji rozwojowych zbiorowisk leśnych w wybranych regionach Polski. IG i PZ PAN, Warszawa.
- Mokrzycki T., Borowski J., Byk A., Rutkiewicz A. 2013. Waloryzacja ekosystemów Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Spalsko-Rogowskie” na podstawie struktury zgrupowań chrząszczy (Coleoptera) zasiedlających pniaki. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej w Rogowie* 35,2: 48–81.
- Nowakowski A., Łonkiewicz B. 1996. Polska polityka kompleksowej ochrony zasobów leśnych. w: B. Łonkiewicz (red.), *Ochrona i zrównoważone użytkowanie lasów w Polsce*. Warszawa, Fundacja IUCN Poland, s. 17–28.
- Økland B., Bakke A., Hågvær S., Torstein K. 1996. What factors influence the diversity of saproxylic beetles? A multiscaled study from a spruce forest in southern Norway. *Biodiversity and Conservation* 5: 75–100.
- Olaczek R., Głowaciński Z. i in. 1996. *Ochrona przyrody w Polsce*. Warszawa, Liga Ochrony Przyrody.
- Olaczek R. 2010. Blaski i cienie ochrony przyrody we Wspólnocie Europejskiej. *Biuletyn Komitetu Ochrony Przyrody PAN* 1/2010: 25–32.
- Parviainen J. 2005. Virgin and natural forests in the temperate zone of Europe. *Forest, Snow and Landscape Research* 79: 9–18.
- Peters R.L., Meyers J.P. 1991. Preserving biodiversity in a changing climate. *Issues in Science and Technology* 8: 66–72.
- Pickett S.T., White P.S. (eds) 1985. *The ecology of natural disturbance and patch dynamics*. Orlando, Academic Press.
- Raport o stanie lasów w Polsce 2005. Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Warszawa 2006.
- Raport o stanie lasów w Polsce 2012. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa 2013.
- Reif A., Walentowski H. 2008. The assessment of naturalness and its role for nature conservation and forestry in Europe. *Waldökologie, Landschaftsforschung und Naturschutz* 6: 63–76.
- Rykowski A. 1996. Ochrona różnorodności biologicznej w lasach. w: B. Łonkiewicz (red.), *Ochrona i zrównoważone użytkowanie lasów w Polsce*. Fundacja IUCN Poland, Warszawa, s. 169–184.
- Schuck A., Parviainen J., Bücking W. 1994. A review of approaches to forestry research on structure, succession and biodiversity of undisturbed and semi-natural forests and woodlands in Europe. *European Forest Institute Working Paper* 3.
- Sippola A.-L., Similä M., Mönkkönen M., Jokimäki J. 2004. Diversity of polyporous fungi (Polyporaceae) in northern boreal forests: effects of forest site type and logging intensity. *Scandinavian Journal of Forest Research* 19: 152–163.
- Socha G. 2011. Rezerваты przyrody województwa łódzkiego. Łódź, Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska.
- Symonides E. 2008. *Ochrona przyrody*. Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szafer W. 1973. Dzieje ochrony przyrody w Polsce i w innych krajach. w: W. Michajłow (red.), *Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka*. Warszawa, PWN, s. 13–63.
- Szwagrzyk J., Holeksa J. 2000. Cele i metody ochrony ekosystemów leśnych na przykładzie planu ochrony Babio-górskiego Parku Narodowego. *Ochrona Przyrody* 57: 3–17.
- Szujecki A. 2009. Wielkopowierzchniowa ochrona przyrody w Lasach Państwowych. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej w Rogowie* 11, 2: 10–16.
- Welch D. 2005. What should protected areas managers do in the face of climate change? *The George Wright Forum* 22: 75–93.
- Wilk T., Jujka M., Krogulec J., Chylarecki P. 2010. Ostoje ptaków o znaczeniu międzynarodowym w Polsce. Marki, OTOP.
- Winter S., Möller G.C. 2008. Microhabitats in lowland beech forests as monitoring tool for nature conservation. *Forest Ecology and Management* 255: 1251–1261.
- Zielony R. 1999. Natural forests and forests protected by law in Poland. w: J. Diaci, *Virgin forests and forest reserves in Central and East European countries, Proceedings of the invited lecturers' reports presented at the COST E4 management committee and working groups, Meeting in Ljubljana, Slovenia, Ljubljana*, s. 45–66.

Idea i miejsce parków narodowych w XXI wieku. Parki narodowe w systemie ochrony przyrody w Polsce – stan obecny i przyszłość

dr Anna KALINOWSKA

Uniwersytet Warszawski, Uniwersyteckie Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym
i Zrównoważonym Rozwojem, Warszawa

Historia tworzenia i rozwój obszarów chronionych na świecie

Celem otoczenia ochroną wybranych miejsc na Ziemi, niezależnie od czasu ich powstania i położenia na świecie, było zachowanie tego, co może zostać zniszczone, bezwrotnie utracone, a co cechują wybitne walory przyrodnicze, krajobrazowe, kulturowe czy mistyczne. Obszary chronione powstawały w poszczególnych krajach i początkowo brak było szczegółowych wzorców dla tego rodzaju obiektów. Jednak najczęstszym powodem było zachowanie cennego fragmentu przyrody i krajobrazu dla przyszłych pokoleń. Innym powodem było zachowanie obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych dla wypoczynku oraz turystyki, a także dla edukacji. Liczne są także obszary, których głównym powodem powstania były badania naukowe. Najliczniejszą grupą obszarów chronionych są te, które powstały dla ochrony występujących tam rzadkich i zagrożonych gatunków oraz ich siedlisk.

Coraz częściej chroni się obszary, które oprócz przyrody mają zachować dorobek historyczny człowieka i ukształtowany przez niego krajobraz. Obecnie zwraca się także uwagę na spójność w ochronie walorów krajobrazowych oraz przyrodniczych (Benett 2003; Brown i in. 2005). Należy przypomnieć, że wiele obszarów chronionych powstało jako rezerваты łowieckie. Część z nich stanowi obecnie „normalne” obszary chronione, a część nadal służy łowiectwu. Skuteczną formą ochrony są również obszary, których właścicielami są społeczności lokalne, traktują one bowiem otaczającą ich przyrodę jako swoje dziedzictwo i kapitał, który pozwala im, pod warunkiem ochrony i odpowiedniego użytkowania, na lepsze życie.

Pomimo iż większość obszarów chronionych stanowi własność państwową, władz regionalnych lub lokalnych, coraz więcej jest chronionych obszarów prywatnych, zakładanych i prowadzonych ze względów komercyjnych, których właścicielami są zarówno

osoby prywatne, jak i spółki, fundacje lub organizacje pozarządowe. Należy przy tym zaznaczyć, że niektóre z nich mają znaczące osiągnięcia ochroniarskie.

W XIX w. powstawały pierwsze obiekty, które można uznać za obszary chronione w dzisiejszym rozumieniu. Tworzyły je rządy, a także zajmujące się ochroną przyrody organizacje społeczne, które wykupywały w tym celu cenne przyrodniczo obiekty. I tak w 1805 r. w Danii powstał pierwszy rezerwat przyrody powołany z przyczyn naukowych. W 1864 r. objęto ochroną lasy sekwojowe w Yosemite w Kalifornii. W połowie XIX w. również w USA objęto ochroną lasy w Yellowstone. Tam też w roku 1872 powołano pierwszy na świecie park narodowy.

W Europie pierwszymi parkami narodowymi były: położony w Szwajcarii Park Narodowy Suisse, ostatecznie zatwierdzony przez władze federalne tego kraju w 1914 r., oraz parki narodowe utworzone w 1909 r. w Szwecji (Abisko, Sarek i in.)¹. W roku 1932 powstał pierwszy park międzynarodowy – Międzynarodowy Park Pokoju Waterton – Glaciar na granicy Kanady i USA. Następnym tego rodzaju obiektem był powstały parę lat później park w Pieninach, otwarty w wyniku porozumienia pomiędzy władzami Polski i Czechosłowacji.

System obszarów chronionych stale rozwijał się i obecnie stał się najważniejszym elementem ochrony przyrody na świecie. Ważnym krokiem w kierunku uznania międzynarodowego znaczenia parków narodowych i rezerwatów była rezolucja Rady do Spraw Ekonomicznych i Społecznych ONZ (UN Economic and Social Council – ECOSOC) z roku 1959, która uznała tego rodzaju obszary chronione za ważny czynnik w kształtowaniu racjonalnego korzystania ze środowiska naturalnego. Z inicjatywy ECOSOC Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję w sprawie utworzenia światowej listy parków narodowych². Obecnie szacuje się, weryfikując dostępne dane, że odsetek obszarów objętych ochroną na świecie wynosi ok. 11,3%. Według danych Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody IUCN w roku 2014 około 15% powierzchni lądów i 3% powierzchni oceanów stanowiły tereny chronione³.

Liczba parków narodowych na świecie stale wzrasta i jest nadzieja, że wszystkie najcenniejsze ekosystemy świata zostaną objęte tą formą ochrony. Ostatnio rozwija się także sieć międzynarodowych obszarów chronionych, przede wszystkim w ramach Sieci Rezerwatów Biosfery. Najwięcej międzynarodowych obszarów chronionych znajdowało się w Europie – 64 takich obiektów (z tego 8 trójstronnych), obejmujących 239 różnego rodzaju obszarów chronionych (Sandwith i in. 2001).

Koordinacją współpracy międzynarodowej w ochronie przyrody zajmuje się Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) oraz jej agendy. Działają na tym polu także bardzo wpływowe organizacje międzynarodowe, jak Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody (IUCN) ze swą Komisją Obszarów Chronionych (WCPA).

W ramach monitoringu prowadzonego na potrzeby konwencji o różnorodności biologicznej stwierdzono, że mimo przekroczenia stawianego przez nią celu objęcia

¹ Rocznica utworzenia tych parków, tj. 24 maja 1909, obchodzona jest przez Europejską Federację Parków Narodowych i Natury EUROPARC jako Dzień Parków Narodowych.

² Pierwsza lista, zgodnie z rezolucją ONZ nosiła nazwę Światowej Listy Parków Narodowych i Równoważnych im Rezerwatów (World List of National Parks and Equivalent Reserves).

³ www.iucn.org/global-forum-on-protected-areas-puts-nature-at-the-heart-of-a-sustainable-future

ochroną 10% całkowitej powierzchni Ziemi, ciągle wiele obszarów nie jest chronione w wystarczający sposób. Tak więc rozwojowi sieci obszarów chronionych na świecie powinno towarzyszyć wzmocnienie efektywności zarządzania i skuteczności służenia celom ochrony przyrody (Radziejowski 2011). Właśnie podnoszenie jakości zarządzania i włączenie w ten proces wielu partnerów zewnętrznych było też jednym z istotnych postulatów wyrażonych w *The Promise of Sydney*⁴ – końcowym dokumencie VI Światowego Kongresu Parków w Sydney w 2014 r.

Historia tworzenia parków narodowych w Polsce

Chociaż ochrona przyrody ma w Polsce długą tradycję, o możliwości tworzenia obszarów chronionych można mówić dopiero po odzyskaniu niepodległości kraju w roku 1918. Wtedy to naukowcy i orędownicy ochrony przyrody mogli przystąpić do działań zmierzających do zorganizowania państwowej struktury ochrony przyrody. Już pod koniec 1919 r. powstała Tymczasowa Państwowa Komisja Ochrony Przyrody, z siedzibą w Krakowie. W 1926 r. w miejsce tej Komisji powołano Państwową Radę Ochrony Przyrody. Rada ta działała na obszarze kraju poprzez regionalne komitety ochrony przyrody, mające w głównych miastach akademickich Polski sieć lokalnych delegatur. Ścisłe związany z Radą był urząd Delegata Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego ds. Ochrony Przyrody. Stanowił on organ wykonawczy Rady z siedzibą również w Krakowie. W ramach współpracy polsko-czechosłowackiej rodziła się myśl tworzenia wspólnych, „międzynarodowych” parków narodowych. Dzięki temu w latach 1932-1934 powstał Park Narodowy w Pieninach, obejmujący teren położony po obu stronach granicy. W roku 1934 ogłoszona została przygotowana z inicjatywy Państwowej Rady Ochrony Przyrody ustawa o ochronie przyrody⁵. Z inicjatywy Rady utworzono też 186 rezerwatów przyrody, zaplanowano powołanie dalszych (ok. 200) tego typu obiektów i 4500 obiektów przyrodniczych uznano za pomniki przyrody. Wielką rolę w zapewnianiu organizacyjnego wsparcia przy tworzeniu parków odegrało powołane w 1924 roku przedsiębiorstwo Polskie Lasy Państwowe. Pierwsze parki narodowe powołano jako jednostki Lasów Państwowych: Leśnictwo Park Narodowy w Białowieży, wielkopolski, babiogórski, pieniński oraz w Czarnohorze (Karpaty Wschodnie) (Goetel 1937). Kolejny park narodowy, jednostka Lasów Państwowych „Park Tatrzański”, powołany formalnie na kilka miesięcy przed wybuchem II wojny światowej, praktycznie rozpoczął działalność w 1947 jako pierwszy po wojnie. Chociaż niektóre z tych obiektów były parkami narodowymi tylko z nazwy (niewielkie rozmiary, brak specjalistycznej administracji), to dokonania II Rzeczypospolitej w zakresie ochrony przyrody należy ocenić bardzo wysoko, zwłaszcza że działo się to w warunkach odbudowy państwowości w Polsce po 120-letnim okresie jej braku i przy ścisłym przestrzeganiu prawa własności terenów, co nie zawsze stanowiło regułę w latach powojennych. Dużą rolę w tworzeniu obiektów chronionych w Polsce ode-

⁴ The Promise of Sydney www.worldparkcongress.org/about/promise_of_sydney.html.

⁵ Dziennik Ustaw RP, R. 1934 nr 31, poz. 274.

grały takie organizacje społeczne jak Liga Ochrony Przyrody, które m.in. prowadziły akcję zbierania funduszy na wykup obszarów cennych przyrodniczo, przekazywanych później na rzecz rezerwatów i parków narodowych.

Zarysowana tu struktura organizacji ochrony przyrody przetrwała II wojnę światową i utrzymywała się do 7 kwietnia 1949 r., kiedy to sejm uchwalił nową ustawę o ochronie przyrody. Ustawa ta stanowiła podstawę tworzenia nowych rezerwatów przyrody i parków narodowych (w niektórych przypadkach było to odtwarzanie parków istniejących już przed wojną), oraz wprowadzania ochrony gatunkowej zwierząt i roślin. Ustawa o ochronie przyrody z 7 kwietnia 1949 podkreślała publiczny interes tworzenia parków narodowych. W ciągu 42 lat jej obowiązywania utworzono 16 parków narodowych, zwłaszcza że w drugiej połowie lat pięćdziesiątych zwiększyło się zainteresowanie sprawami ochrony środowiska. Forsowana wówczas industrializacja kraju zwróciła uwagę środowisk naukowych na jej negatywne konsekwencje dla przyrody i warunków życia ludzi i pobudziła wiele inicjatyw kręgów naukowych oraz organów ochrony przyrody na rzecz racjonalnego gospodarowania środowiskiem przyrodniczym (Radziejowski 2011).

Przemiany ustrojowe na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych wpłynęły również na rodzaj działań na rzecz ochrony przyrody w Polsce. W roku 1991 uchwalono nową ustawę o ochronie przyrody – znalazły się w niej istotne zmiany przepisów dotyczące parków narodowych. Do 1000 ha został powiększony minimalny obszar parku narodowego, wprowadzono strefę ochronną, czyli otulinę, na obszarach graniczących z parkiem, utworzono też Krajowy Zarząd Parków Narodowych w celu koordynowania ich działalności oraz wprowadzono obowiązek sporządzania planów ochrony. Pod koniec ostatniej dekady XX wieku wymieniono całe prawo ochrony środowiska w Polsce, w związku z naszymi staraniami w sprawie wejścia do Unii Europejskiej. W latach 90. XX w. utworzono pięć parków narodowych i powiększono kilka już istniejących. Ostatni park – PN Ujście Warty, powołano w 2001 r., i to na wniosek samorządów miejscowych. W roku 2004 wprowadzono ustawę o ochronie przyrody, w myśl której utworzenie parku narodowego wymaga zgody samorządów gmin położonych na terenie projektowanego parku. Ustawa definiuje park jako „obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz wartości krajobrazowe” (art. 8, pkt. 2). Ustawa ta rozwiązała Krajowy Zarząd Parków Narodowych. W latach 2008–2009 przeprowadzono reformę zarządzania ochroną przyrody, m.in. poprzez przekazanie części uprawnień w tym zakresie samorządom terytorialnym. Jak wynika z tego przeglądu, prawo ochrony przyrody w odniesieniu do parków narodowych ulegało częstym zmianom, co z jednej strony miało wpłynąć na jego większą skuteczność, ale z drugiej strony nie zapewniało stabilności instytucji odpowiedzialnych za realizację zadań ochrony przyrody.

Kategorie parków narodowych

Historycznie ukształtowana nomenklatura obszarów chronionych obejmuje wiele kategorii jak rezerваты przyrody, parki narodowe, parki krajobrazowe oraz wiele innych⁶, jednak pojęcia te nie są jednoznaczne i różnie stosowane w różnych krajach. W różnych krajach parki krajobrazowe zwane są parkami natury, obszarami chronionego krajobrazu, parkami regionalnymi, obszarami chronionej przyrody, a w Wielkiej Brytanii i w Japonii także parkami narodowymi (Phillips 2002). Europejska federacja EUROPARC posługuje się następującą definicją parków narodowych⁷: „Park narodowy, zgodnie z międzynarodowym rozumieniem tego słowa, stanowi duży naturalny obszar o znaczeniu narodowym. Chronione są w ten sposób ekosystemy nie przekształcone przez działalność ludzką. W obrębie parku przyroda winna rozwijać się w sposób nieskrępowany i nie zakłócany przez człowieka. Parki służyć winny edukacji i rekreacji, dając możliwość odwiedzającym kontaktu z naturą i odpoczynku w nieskażonym środowisku. Na terenie parku narodowego wyklucza się eksploatację surowców naturalnych, budowę hydroelektrowni, eksploatację lasów, rolnictwo, polowania. W parkach narodowych natura winna mieć możliwość życia zgodnie ze swoimi prawami”.

W celu ujednolicenia pojęć Komisja Obszarów Chronionych (WCPA) Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody (IUCN) zaproponowała nową definicję takich obszarów. Obszar chroniony to „Ścisłe określona przestrzeń geograficzna, uznana przez odpowiednie władze i społeczność lokalną i przeznaczona do osiągania długoterminowych celów w zakresie ochrony przyrody, wraz z występującymi tam usługami ekosystemowymi i walorami kulturowymi, zarządzana poprzez środki prawne lub też inne środki efektywne” (Dudley 2008). Definicja ta podkreśla, że głównym celem obszarów chronionych jest ochrona przyrody, w tym różnych gatunków zwierząt i roślin oraz tworów i zjawisk przyrody nieożywionej oraz całych ekosystemów i wytwarzanych przez nie usług ekosystemowych, niezbędnych dla funkcjonowania samej przyrody jak i ludzkości. Ochronie przyrody towarzyszyć powinna ochrona walorów kulturowych danego obszaru oraz ochrona dóbr i walorów służących zrównoważonemu jego użytkowaniu przez człowieka. W przypadkach konfliktowych warunkiem winno być uznanie konieczności zachowania walorów przyrody.

Pomimo wysiłków na rzecz ujednolicenia pojęć, na liście obszarów chronionych, publikowanej od roku 1962 przez ONZ, a tworzonej przy współpracy ze Światową Komisją Obszarów Chronionych Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody, obiekty chronione były organizowane według nieporównywalnych kryteriów. W wyniku wielu dyskusji ostatecznie na IV Kongresie Parków Narodowych w roku 1992 zarekomendowano 6 kategorii ochronnych⁸. Obecnie podział obszarów chronionych wg celów ochrony, kryteriów zarządzania i użytkowania, proponowany przez IUCN uznany został przez Organizację Narodów Zjednoczonych jako podstawa przy sporządzaniu

⁶ W opracowaniu Sandwith, Shine i in. 2001 na temat transgranicznych obszarów chronionych wymienia się ponad 120 kategorii obszarów chronionych stosowanych w różnych krajach świata

⁷ „A definition of terms”, <http://www.europarc.org/international/data/definitionterms.htm> dostęp: 2014

⁸ W literaturze polskiej zagadnienie to było omawiane m.in. w pracach Okołowa (1995), Radziejewskiego (1996), Symonides (2008).

list tych obiektów. Głównym kryterium rozróżniania poszczególnych kategorii jest sposób zarządzania i użytkowania poszczególnych obszarów dla realizacji głównych celów, dla których organizowane są obszary chronione. Podsumowaniem toczącej się kilka lat dyskusji jest wydany w 2008 roku nowy przewodnik IUCN stosowania kategorii obszarów chronionych w praktyce zarządzania nimi (Dudley 2008). Niestety, proces kategoryzacji według tych nowych kryteriów nie został przeprowadzony dla polskich parków narodowych i w różnych źródłach (np. Rocznik Statystyczny GUS) podawana jest kategoryzacja sporządzona przed 1992 r. Według niej większość polskich parków narodowych zalicza się do kategorii II, a parki Ojcowski i Wigierski do kategorii V, jako obszary chronione głównie ze względu na walory krajobrazu. Parki Biebrzański, Magurski, Narwiański, Gór Stołowych i Ujścia Warty, jako utworzone po roku 1992 w ogóle nie mają określonej kategorii. Mimo że w Polsce międzynarodowa klasyfikacja obszarów chronionych oficjalnie nie jest stosowana, to można założyć, że kategoria I odpowiada niektórym rezerwatom ścisłym, a zwłaszcza obszarom ochrony ścisłej w parkach narodowych, kategoria II to nasze parki narodowe (być może z wyjątkami), kategoria III w zasadzie nie występuje w naszym kraju w rozumieniu stosowanym przy sporządzaniu Światowej Listy Obszarów Chronionych, kategoria IV odpowiada rezerwatom, kategoria V to nasze parki krajobrazowe, a kategoria VI to obszary chronionego krajobrazu. Byłoby celowe przeprowadzenie, przy zastosowaniu narzędzi proponowanych przez IUCN, szczegółowej klasyfikacji naszych obszarów prawnie chronionych.

Do specjalnej międzynarodowej kategorii obszarów chronionych zalicza się rezerwat biosfery programu UNESCO Człowiek i Biosfera (MaB), których historia sięga roku 1968, kiedy to odbyła się konferencja UNESCO poświęcona zagadnieniom związków i sprzeczności pomiędzy ochroną przyrody a koniecznością użytkowania zasobów przyrodniczych przez człowieka. Status światowego rezerwatu biosfery przyznany został aż 8 polskim parkom: Babiogórskiemu, Białowieskiemu, Bieszczadzkiemu (który jest częścią trójkątnego polsko-słowacko-ukraińskiego Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery Karpaty Wschodnie), Słowińskiemu, Kampinoskiemu, a także Poleskiemu w ramach Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery Polesie Zachodnie. Częścią międzynarodowych rezerwatów biosfery: słowacko-polskiego oraz czesko-polskiego są także parki narodowe Tatrzański oraz Karkonoski (Breymeyer 1997). Ważną kategorią międzynarodową w ochronie przyrody są też miejsca dziedzictwa światowego (World Heritage) UNESCO. W roku 1975 weszła w życie konwencja UNESCO o ochronie światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Na jej podstawie wyróżnia się również obiekty przyrodnicze o szczególnych, unikatowych w skali świata walorach. Obszary takie zwą się oficjalnie World Heritage Sites, a taki tytuł przysługuje również niektórym parkom narodowym. Białowieski PN od roku 1978, jako jedyny z polskich parków narodowych, znajduje się na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Najstarszą inicjatywą europejską przyjętą na rzecz obszarów chronionych było ustanowienie w roku 1965 wyróżnienia w postaci dyplomu europejskiego przyznawanego obiektom ważnym z punktu widzenia ochrony przyrody. Dyplom, którego przyznanie poprzedzone jest specjalną ewaluacją, nadawany jest na 5 lat. W Polsce dyplom taki przyznano Białowieskiemu PN oraz Bieszczadzkiemu PN.

Wszystkie polskie parki narodowe są równocześnie obszarami Natura 2000, wyznaczonymi na podstawie dyrektyw Unii Europejskiej, a dyrektor parku sprawuje nadzór nad tym obszarem, nawet gdy jego granice przekraczają granice parku.

Obszar parków narodowych i ich rozmieszczenie w Polsce

Obszar parków narodowych w Polsce to 314 619,4 hektara (w tym pod ochroną ścisłą 71 294,3 ha), a otaczająca je strefa ochronna to ponad 447 838,8 ha. Wraz z wodami przybrzeżnymi Bałtyku wchodzącymi w skład Wolińskiego Parku Narodowego to 317 386 ha (Rocznik Statystyczny GUS 2013). Choć powierzchnia terenów o różnych formach ochrony przyrody pokrywa w Polsce niemal 6,5 mln ha i jest jedną z największych w Europie, to trudno porównywać powierzchnie konkretnych parków narodowych w różnych krajach ze względu na niejednorodną ich klasyfikację. W Polsce parki narodowe stanowią niewiele ponad 1% powierzchni kraju. Powierzchnia zajmowana przez poszczególne parki bardzo się różni i tak najmniejszy obszarowo jest Ojcowski Park Narodowy, który zajmuje 2146 ha, a największy z parków – Biebrzański Park Narodowy, jest ponad 27 razy większy (59 223 ha). Polskie parki narodowe nie należą do dużych. Przeciętny obszar polskiego parku narodowego wynosi 14 tys. hektarów, co wydaje się niewiele w porównaniu z największymi parkami narodowymi w Europie, takimi jak np. austriacki PN Wysokie Taury, liczącym 200 000 ha. Za to polskie parki tworzą sieć stosunkowo równomiernie rozmieszczoną na obszarze kraju, obejmując najcenniejsze fragmenty głównych regionów fizycznogeograficznych i najcenniejsze rodzaje ekosystemów. Najbardziej charakterystyczne dla polskich parków są ekosystemy leśne, gdyż 61,4% powierzchni zajmują lasy, a w parkach Roztoczańskim, Magurskim i Babiogórskim lasy stanowią ponad 95% powierzchni. Jedynie w PN Ujście Warty oraz w Narwiańskim PN udział lasu nie przekracza 2%, za to są to parki o największym udziale gruntów rolnych – aż 70% (ponad 14% powierzchni ogólnej parków). Znaczny udział mają też wody, zarówno przybrzeżne wody Bałtyku podlegające ochronie w Słowińskim PN i Wolińskim PN, jak i wody jezior, stawów i rzek. Osiem parków znajduje się w pasie gór – sześć w Karpatach i dwa w Sudetach, a trzy parki na wyżynach środkowopolskich – dwa na Wyżynie Małopolskiej i jeden na Roztoczu. Pięć parków położonych jest na nizinach środkowopolskich (jeden na Polesiu Lubelskim, trzy na Nizinie Podlaskiej i jeden na Nizinie Mazowieckiej) i pięć parków w pasie pojezierzy (dwa na Pojezierzu Wielkopolskim, dwa na Pojezierzu Pomorskim i jeden na Pojezierzu Suwalskim) i dwa na Pobrzeżu Bałtyckim (Hibszner 2013).

Chociaż parki narodowe dobrze uwzględniają bogactwo ekosystemów i krajobrazów Polski, to już ich rozmieszczenie w strukturze administracyjnej kraju nie jest tak równomierne. Najbogatsze w parki jest województwo małopolskie i podlaskie, natomiast aż w pięciu województwach (kujawsko-pomorskim, łódzkim, opolskim, śląskim i warmińsko-mazurskim) nie ma żadnego parku.

Ochrona ścisła została wprowadzona na ponad 20% powierzchni parków narodowych, w największym stopniu w Bieszczadzkim PN (aż 63,6%), Tatrzańskim PN (58,7%) oraz Białowieskim PN (54,4%). Ochronie krajobrazowej, obejmującej głównie prywatne grunty rolne, podlega około 16% całkowitej powierzchni parków. Ochrona częściowa

dotyczy 64% powierzchni parków. Na ponad połowie powierzchni parków prowadzona jest czynna ochrona ekosystemów, siedlisk lub gatunków, której celem jest zachowanie obecnego stanu przyrody lub renaturyzacja.

Zagrożenia obszarów chronionych

Zagrożeniem dla parków narodowych są te same negatywne czynniki zakłócające funkcjonowanie środowiska, które stanowią niebezpieczeństwo dla pozostałych obszarów świata. Tak więc przyroda parków narodowych narażona jest na skutki skażeń powietrza atmosferycznego, zanieczyszczenia wód, erozję i zanieczyszczenia gleb, deforestację, utratę zagrożonych gatunków zwierząt i roślin, uciążliwości związane z oddziaływaniem osadnictwa, dróg, zakładów przemysłowych i górnictwa. Obserwuje się też znaczące już zmiany w funkcjonowaniu przyrody obszarów chronionych w wyniku zmian klimatycznych i przewiduje się ich nasilenie wraz z nasileniem globalnego ocieplenia (Case Studies on Climate Change 2007). Oczywiście stopień tych zagrożeń uzależniony jest od regionu świata, a także od poziomu organizacji ochrony przyrody w danym kraju oraz od sprawności i efektywności zarządzania obszarami chronionymi. Bardzo ważny jest też stopień świadomości ekologicznej społeczeństwa i jego akceptacja dla obszarów chronionych. Tam, gdzie społeczeństwo nie widzi korzyści dla siebie z istnienia parku narodowego, nie ma dostatecznej świadomości wartości przyrody, a jej ochrona jest utrudniona. Może to mieć podłoże etniczne, kulturowe, a najczęściej podyktowane jest względami ekonomicznymi. Inaczej jest tam, gdzie współgospodarzami obszarów chronionych są społeczności lokalne, do których trafia duża część dochodów pochodzących np. z turystyki. W krajach wysoko rozwiniętych przyrodę chroni skuteczne prawo i odpowiednie służby utrzymywane na odpowiednim poziomie z budżetu państwa. Oczywiście i tam wielką rolę odgrywa świadome ekologicznie społeczeństwo, w tym proekologiczne organizacje społeczne.

Rozpatrując zagrożenia obszarów chronionych należy skoncentrować się na kilku podstawowych problemach, które obecnie wydają się najbardziej dotkliwe. Pierwszym problemem, występującym w obrębie krajów zarówno rozwiniętych, jak i rozwijających się, jest presja człowieka na zdobywanie nowych terenów dla rolnictwa, osadnictwa, rozbudowy przemysłu i górnictwa, obiektów infrastruktury technicznej – w tym głównie dróg. Ich lokalizacja w pobliżu parku lub tuż poza jego granicami stwarza realne zagrożenia dla przyrody⁹. Inwestycje takie zakłócają stosunki wodne, powodują zanieczyszczenia atmosfery, generują hałas, narażają naturalne zespoły przyrodnicze na inwazję gatunków obcych oraz szkodliwe zabiegi agrotechniczne. Często mamy do czynienia z koniecznością (lub wymuszeniem) przeprowadzenia przez tereny chronione inwestycji liniowych takich jak drogi czy linie kolejowe. Z takimi konfliktowymi sytuacjami mamy do czynienia często w Europie, znane są także z naszych krajowych doświadczeń.

⁹ Do zagrożeń, oprócz takich jak np. hałas, skażenia powietrza czy też nadmierna penetracja rekreacyjna, należy zjawisko „wciskania się” urbanizacji na obszary chronione, tj. rozprzestrzenianie się miast, ang. urban sprawl (Cities and Protected Areas 2001, Kozłowski 2006).

Aby przeciwdziałać skutkom konfliktów pomiędzy inwestycjami a obszarami chronionymi, konieczne jest wprowadzanie otulin, stref ograniczonego użytkowania wokół obszarów o szczególnej wartości przyrodniczej¹⁰. Niezbędne jest także konsekwentne stosowanie ocen oddziaływania inwestycji na środowisko, dla wyboru wariantu lokalizacji jak najmniej szkodliwego dla środowiska.

Drugim problemem jest negatywne oddziaływanie turystyki. Jeszcze ćwierć wieku temu, gdy pisano na temat negatywnego oddziaływania turystyki na obszary chronione, dotyczyło to przede wszystkim tzw. turystyki masowej. Za główne zagrożenie uważano nadmiernie rozbudowaną infrastrukturę: hotele, ośrodki wypoczynkowe, urządzenia narciarskie itp. Zwracano też uwagę na nadmierną koncentrację ruchu turystycznego, wycieczkowego na terenach szczególnie modnych obszarów chronionych. Wszystko to powodowało zmiany środowiska, nieraz na poważną skalę, prowadziło do zmniejszenia różnorodności biologicznej, stwarzało problemy ekonomiczne i groźbę zakłócenia tożsamości kulturowej społeczności lokalnych. Te niekorzystne zjawiska mają miejsce również obecnie, tylko że na znaczenie większą skalę.

Trzecim problemem, który trzeba brać pod uwagę, rozważając zagrożenia obszarów chronionych, są zmiany klimatu. Niezależnie do tego, czy przyczyny tych zmian są naturalne czy też antropogeniczne – spowodowane przez nadmierną działalność gospodarczą człowieka, pociągają za sobą zmiany w środowisku przyrodniczym obszarów chronionych na całym świecie. Raport UNESCO na temat wpływu zmian klimatycznych na obiekty dziedzictwa światowego zwraca uwagę na wiele konsekwencji dla przyrody i ludzi. Rozmiar tych zagrożeń zależy będzie od tempa zmian klimatycznych oraz od skuteczności działań mających na celu ograniczenie emisji gazów cieplarnianych. Zależć też będzie od podejmowania lub zaniechania działań w obrębie obszarów chronionych obejmujących np. tworzenie warunków dla zachowania gatunków szczególnie wrażliwych na zmiany czy zapewniających im możliwość migracji (Kalinowska 2008). Warto też wspomnieć o problemie, istotnym w wielu miejscach świata, skutków konfliktów wojennych dla parków narodowych i ich przyrody (Oglethorpe i in. 2004).

Wszystkie z wymienionych zagrożeń w skali świata stanowią niebezpieczeństwo również dla polskich parków narodowych (nawet, potencjalnie, te wynikające z konfliktów, w świetle sytuacji na Ukrainie). Rodzaje zagrożenia definiują dyrektorzy parków przy opracowaniu rocznych zadań ochronnych i planów ochrony parków. Analiza zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych parków przeprowadzona przez Hibszerę w 2011 roku dla wszystkich 23 parków wskazuje, że najczęściej wymieniane niebezpieczeństwa to presja urbanizacji na tereny parku i otulinę, wzrost ruchu turystycznego, rozwój motoryzacji, w szczególności rozbudowa sieci dróg. Osobny problem charakterystyczny dla polskich parków narodowych to funkcjonowanie na terenie parków obiektów w obcym zarządzie, np. bazy rybackiej czy domu wypoczynkowego oraz gruntów stanowiących własność prywatną (np. 42% gruntów Pienińskiego PN czy większość gruntów Narwiańskiego PN to grunty prywatne). Na terenach parków chroniących przyrodę terenów otwartych wielkim problemem staje się zaniechanie tradycyjnych metod uprawy, zanikanie charakterystycznych gatunków roślin i zwierząt w wyniku zaprzestania gospodarki pastwiskowej

¹⁰ Zasada taka stosowana jest w rezerwatach biosfery programu MaB.

i łąkowej. Zanikaniu wielu gatunków związanych z ekosystemami rolniczymi, traconymi wskutek zaniechania uprawy, towarzyszy pojawianie się gatunków inwazyjnych. Niemal powszechnie wymieniane są zagrożenia związane z zanieczyszczeniem gleb i wód powierzchniowych i gruntowych parków. Oprócz presji wynikającej z lawinowego wzrostu natężenia ruchu turystycznego coraz większym problemem staje się niekontrolowana penetracja parków poza szlakami, płoszenie zwierząt i pozostawianie odpadów, a nawet nielegalne wysypiska odpadów. Podkreślana jest też utrata walorów krajobrazowych spowodowana budową nowych obiektów infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej i sportowej na terenie otuliny parków oraz w bezpośrednim sąsiedztwie. Zwłaszcza presja urbanistyczna na tereny parków jest bardzo poważnym problemem wynikającym ze słabości systemu planowania przestrzennego w Polsce, szczególnie z chronicznego braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w gminach.

Podstawy prawne funkcjonowania parków narodowych w Polsce

Źródłami prawa w Polsce są Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z roku 1997, ratyfikowane traktaty międzynarodowe, w tym traktat o przystąpieniu do Unii Europejskiej z 2003 roku, który od 1 maja 2004 roku wprowadza formalnie do naszego prawa dorobek prawny UE, oraz ustawy uchwalone przez sejm RP wraz z aktami wykonawczymi. Polska jest uczestnikiem wielu wielostronnych międzynarodowych porozumień zawartych w ramach systemu Organizacji Narodów Zjednoczonych, z których, w odniesieniu do parków, szczególnie istotna jest konwencja o różnorodności biologicznej. Polski system prawny w zakresie ochrony środowiska opiera się na kilkudziesięciu aktach prawnych, z których kluczowe znaczenie dla parków narodowych ma ustawa o ochronie przyrody.

W roku 2004 Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął ustawę o ochronie przyrody, regulującą całość problematyki dotyczącej ochrony przyrody w Polsce¹¹. Ustawa ta miała w pełni dostosować nasze prawo w zakresie ochrony przyrody do legislacji UE. W roku 2008 sejm przyjął dwie ustawy¹², które m.in. wprowadzają nowy system zarządzania ochroną przyrody. Przepisy te przekazują kompetencje w zakresie zarządzania obszarami objętymi siecią Natura 2000 oraz prowadzenia procedur realizacji inwestycji mogących mieć szkodliwy wpływ na te obszary specjalnie powołanej instytucji – Dyrekcji Ochrony Środowiska. Wspomniane ustawy wprowadzają szereg zmian w ustawie o ochronie przyrody, ustawie „Prawo ochrony środowiska”, a także w innych ustawach¹³.

¹¹ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. (Dz.U. 04.92.880 z dnia 30 kwietnia 2004 r.). Jest to czwarta w historii naszego prawa ustawa o ochronie przyrody. Poprzednie były uchwalane w latach 1934, 1949 oraz 1991. Historię polskiej legislacji w zakresie ochrony przyrody opisuje w swej pracy z 1990 roku Radecki.

¹² Wspomniane już akty prawne: Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw, oraz Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz.U. 2008, Nr 199, poz.1227)

¹³ W lutym 2009 roku kancelaria sejmu opublikowała jednolity tekst ustawy o ochronie przyrody, który wykorzystano w dalszej części pracy, omawiając sytuację prawną obszarów chronionych w Polsce

Najważniejszą formą ochrony przyrody w polskim systemie prawnym jest park narodowy. Według artykułu 8 ustawy o ochronie przyrody park narodowy „obejmuje obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi o powierzchni przynajmniej 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe”. Parki tworzy się dla zachowania różnorodności biologicznej, przyrody nieożywionej, krajobrazu, odtwarzania zniekształconych składników przyrody oraz siedlisk roślin, zwierząt i grzybów. Parki narodowe tworzone są rozporządzeniem Rady Ministrów, po uzgodnieniu z samorządami terytorialnymi (art. 10) i za zgodą właścicieli terenów niebędących własnością skarbu państwa (art. 7). Utworzenie parku jest celem publicznym w rozumieniu ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2000 r., Nr 46, poz. 543 ze zm.), co oznacza możliwość zastosowania przepisów o wywłaszczeniu właścicieli gruntów na zasadach określonych w tej ustawie. W otoczeniu parku narodowego może być wyznaczona otulina, a w niej strefa ochronna zwierzyny łownej (art. 11).

Zgodnie z art. 12, obszar parku jest udostępniany dla celów naukowych, edukacyjnych, turystycznych i sportowych. Artykuł ten upoważnia także dyrektora parku narodowego do wprowadzenia opłat za wejście na teren parku lub też na pewne jego obszary. Zebrane w ten sposób środki przeznacza się na infrastrukturę turystyczną i edukacyjną oraz na ochronę przyrody.

Dla parków narodowych tworzy się plany ochrony. Powinny one być ustanowione nie później niż 5 lat od czasu powołania danego obszaru (art. 18) i obejmować okres 20 lat (art. 20). W planach tych ustala się także różne rodzaje stref ochronnych: ochrony ścisłej, czynnej i krajobrazowej (art. 20, ust. 3, pkt 3). Do czasu opracowania planu ustalane są zadania ochronne: dla parków narodowych – przez ministra właściwego do spraw środowiska; dla rezerwatów – przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska.

Jeżeli plany ochrony sporządzone dla parków narodowych, rezerwatów lub parków krajobrazowych, a także plany urządzenia lasów (w obrębie których położone są obszary Natura 2000 lub ich części) spełniają warunki przewidziane w ust. 8 artykułu 29, stają się one planem dla objętej nimi części obszaru Natura 2000. W przypadku, gdy obszar Natura 2000 (lub jego część) położony jest w obrębie parku narodowego, sprawującym nadzór nad nim jest dyrektor parku narodowego.

Parkiem narodowym zarządza dyrektor parku narodowego, którego powołuje (spośród kandydatów wyłonionych w konkursie) minister środowiska na okres kadencji trwającej 5 lat (art. 101, ust. 1 i 2). Dyrektor parku kieruje parkiem, odpowiada za realizację celów wynikających ze statutu parku (nadanego przez ministra do spraw środowiska), a także innych dokumentów, jak np. plan ochrony parku (sporządza projekt planu ochrony parku), wydaje rozporządzenia w zakresie turystycznego, naukowego i edukacyjnego użytkowania obszaru parku i na terenie parku reprezentuje skarb państwa. Minister może mu powierzyć zadania w zakresie nadzoru nad obszarami Natura 2000 poza obszarem parku (art. 103).

Przy dyrektorze parku narodowego działa rada naukowa jako organ opiniodawczy i doradczy dyrektora parku narodowego. Praktycznie cała obsługa parków narodowych wykonywana jest przez kierowaną przez dyrektorów służbę parków narodowych. Artykuł 103 ustawy o ochronie przyrody nakłada bardzo szerokie zadania na tę służbę.

Odpowiada ona za ochronę przyrody, badania naukowe, działalność edukacyjną, a także zwalczanie przestępstw wymierzonych przeciwko mieniu i przyrodzie parku. Pracownikom służby parków narodowych przysługuje ochrona przewidziana dla funkcjonariuszy publicznych w trakcie wykonywania czynności służbowych.

Od dnia 1 stycznia 2012 roku parki z mocy ustawy o ochronie przyrody uzyskały osobowość prawną, a 27 kwietnia 2012 roku utworzyły Związek Pracodawców Polskich Parków Narodowych, jako zrzeszenie państwowych osób. Związek ma na celu ochronę praw oraz reprezentowanie interesów zrzeszonych członków związku wobec związków zawodowych pracowników, organów władzy i administracji państwowej i organów samorządowych oraz instytucji dysponujących środkami publicznymi. Członkiem Związku może być park narodowy reprezentowany przez dyrektora parku. Najwyższą instancją w dziedzinie ochrony przyrody jest minister środowiska (do roku 1999 minister ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa), w imieniu którego nadzór nad tą problematyką pełni główny konserwator przyrody, jeden z zastępców ministra w randze sekretarza lub podsekretarza stanu (art. 81, 92 ustawy o ochronie przyrody).

W strukturze Ministerstwa Środowiska są specjalistyczne jednostki organizacyjne odpowiedzialne za ochronę przyrody, leśnictwo, nadzorujące parki narodowe i obszary Natura 2000¹⁴. Organem doradczym ministra w zakresie ochrony przyrody jest Państwowa Rada Ochrony Przyrody.

Finansowanie parków narodowych

Do końca 2010 roku parki narodowe, zgodnie z art. 8 ustawy z dn. 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody oraz z ustawą z dn. 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych funkcjonowały jako państwowe jednostki budżetowe, pokrywające swoje wydatki z budżetu państwa i odprowadzające dochody do budżetu państwa, z zastrzeżeniem dochodów gromadzonych na rachunku własnym. Do końca roku 2010 parki dysponowały gospodarstwami pomocniczymi. Udział środków wypracowanych przez gospodarstwa w realizacji zadań parku przekraczał nawet 50%. Gospodarstwa takie przestały funkcjonować z końcem grudnia 2010 r. Nowy model polegał na tym, że od początku 2011 r. parki odprowadzały do budżetu państwa całość przychodów, a środki na zadania, które do tej pory finansowały gospodarstwa pomocnicze, otrzymywały z rezerwy celowej Ministerstwa Finansów.

Przykładowo koszt funkcjonowania parków narodowych jako państwowych jednostek budżetowych w roku 2011 wynosił ok. 200 mln zł, z czego z budżetu państwa przeznaczono ok. 137 mln zł. Powyższe środki były środkami przyznanymi parkom narodowym w ramach limitu na 2011 r. dla państwowych jednostek budżetowych (ok. 84 mln zł) oraz środkami, o które występuje resort w ramach rezerwy celowej (ok. 53 mln zł), tworzonej na podstawie art. 94 ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. „Przepisy wprowadzające

¹⁴ Według stanu na 31 marca 2008 roku. Do roku 2004 jednostką nadzorującą parki narodowe był Krajowy Zarząd Parków Narodowych, podlegający bezpośrednio ministrowi środowiska.

ustawę o finansach publicznych” (Dz.U. Nr 157, poz. 1241 ze zm.). Kwota przyznawana w ramach limitu dla państwowych jednostek budżetowych pozwalała jedynie na finansowanie wynagrodzeń pracowników parków narodowych, z wyłączeniem pracowników przejętych w 2011 r. z gospodarstw pomocniczych po ich likwidacji. Działania z zakresu ochrony przyrody, w tym zadania związane z udostępnianiem obszarów parków narodowych oraz finansowaniem wynagrodzeń pracowników przejętych z gospodarstw pomocniczych były finansowane z rezerwy celowej, o której mowa powyżej (ok. 53 mln zł) oraz z innych źródeł (np. środki z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej, w łącznej kwocie ok. 35 mln zł). Ten sposób finansowania dość szybko okazał się niewystarczająco dobry i zaistniała konieczność zmiany formy organizacyjno-prawnej parków. Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 roku o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw wprowadziła zmianę organizacyjno-prawną parków narodowych z jednostek budżetowych na państwowe osoby prawne. Istotną zmianą było umożliwienie prowadzenia działalności gospodarczej, co zapewnia łatwiejsze funkcjonowanie i finansowanie działalności parków (Pater 2013).

Niezależnie od przedstawionych zmian nastąpił znaczny postęp finansowania działań parków i prowadzonej w nich edukacji ekologicznej wraz z powołaniem w roku 1989 funduszy ochrony środowiska – Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz funduszy wojewódzkich. Większość przedsięwzięć inwestycyjnych, jak nowoczesne muzea czy wyposażenie ośrodków edukacyjnych w parkach narodowych, oczyszczalnie ścieków czy infrastruktura techniczna, nie powstałoby, gdyby nie dotacje z tych funduszy. Tylko w latach 1989–2010 NFOSiGW przekazał na rzecz 23 parków ponad 320 mln złotych, finansując w ten sposób przedsięwzięcia o kosztach ogólnych przekraczających 519 mln zł. W sumie w tym okresie podpisano 1241 umów o dofinansowanie zadań prowadzonych w parkach. Finansowane są nie tylko inwestycje, ale i przedsięwzięcia nie inwestycyjne, dotyczące ochrony ekosystemów i gatunków roślin i zwierząt, m.in. renaturyzacja składu ichtiofauny. NFOŚiGW finansował również sporządzanie planów ochrony dla 21 parków, wykup gruntów w celu poddania ich renaturyzacji oraz tworzenie systemów ochrony przeciwpożarowej. Udział Funduszu w utrzymaniu i prowadzeniu bieżącej działalności naukowej, dydaktycznej i edukacyjnej parków narodowych wynosi ok. 25–30% rocznie (Fundusz dla Natury 2011).

Fundusz współfinansuje również udział ekspozycji parków narodowych na festynach podczas ogólnopolskich obchodów Dnia Ziemi, a także wiele parkowych publikacji książkowych i dziesiątki folderów oraz przewodników po ścieżkach przyrodniczych. Fundacja EkoFundusz to działająca w latach 1992–2011 instytucja zarządzająca środkami pochodzącymi z ekokonwersji polskiego długu zagranicznego, która finansowała na terenie parków narodowych wiele projektów czynnej ochrony przyrody. Dotowane były także uzupełniające je zadania dotyczące infrastruktury edukacyjno-turystycznej. Ze środków EkoFunduszu powstało np. 145 km ścieżek edukacyjnych, 13 zadaszonych platform widokowych i ponad 150 tablic informacyjnych (Nowicki, Sitnicki 2007). Od lat 90. XX w. coraz większy udział w finansowaniu zadań parków mają fundusze Unii Europejskiej. Możliwe jest także uzyskanie dofinansowania przez Norweski Mechanizm Finansowy czy Fundusz Szwajcarski.

Jedynym instrumentem UE koncentrującym się wyłącznie na współfinansowaniu projektów w dziedzinie ochrony przyrody jest program LIFE+ (komponent I „przyroda i różnorodność biologiczna” oraz komponent III „informacja i komunikacja”). Jednym z przykładów realizacji projektu LIFE w parkach może być „Aktywna ochrona ptaków wodnych i błotnych na terenie Polderu Północnego w Parku Narodowym Ujście Warty poprzez poprawę warunków wodnych siedlisk lęgowych oraz miejsc żerowania i odpoczynku w czasie migracji i zimowania.” Dużą rolę odgrywa Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko (POIiŚ), jeden z głównych rządowych programów operacyjnych na lata 2007–2013, dysponujący kwotą 28 mld euro, przy 9 mld euro wkładu krajowego. Z tej kwoty przeznaczono 4,8 mld euro na środowisko, w podziale na 15 priorytetów z których na priorytet V „ochrona przyrody i kształtowanie postaw ekologicznych” przeznaczono 105 mln euro. Instytucją odpowiedzialną za wdrażanie priorytetu V jest Centrum Koordynacji Projektów Środowiskowych (CKPŚ), a o fundusze na projekty mogły się ubiegać w drodze konkursu m.in. parki narodowe (Bioróżnorodność w praktyce 2012). CKPŚ wspiera szczególnie działania edukacyjne skierowane do społeczności lokalnych, zamieszkujących obszary chronione lub w ich sąsiedztwie, oraz ogólnopolskie kampanie skierowane do grup zawodowych wywierających największy wpływ na przyrodę. Przykładem takiego projektu prowadzonego przez park narodowy jest: „Akademia Tatry – kształtowanie postaw proekologicznych różnych grup użytkowników Tatr”, prowadzona przez Tatrzański Park Narodowy. Istotne znaczenie mają też projekty usprawniające komunikację pomiędzy decydentami a społecznościami lokalnymi na terenach obecnych lub potencjalnych konfliktów na tle ochrony przyrody. Właśnie takim projektem (o kwocie dofinansowania 1 800 000 zł) jest „Platforma na rzecz współpracy dla zrównoważonego rozwoju rejonu Puszczy Białowieskiej”. Niektóre zadania w parkach są też współfinansowane przez Lasy Państwowe.

Edukacja i komunikacja społeczna prowadzona przez parki

Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody obszar 23 polskich parków narodowych jest udostępniany w celach edukacyjnych, a w konsekwencji działalność edukacyjna jest jednym z zadań służb odpowiedzialnych za ochronę przyrody. Najczęstsze formy edukacji w parkach to muzea przyrodnicze (których jest w parkach narodowych 20), wydawnictwa popularnonaukowe, ścieżki dydaktyczne oraz zajęcia prowadzone w ośrodkach edukacyjnych. W samym roku 2010 prawie milion osób odwiedziło parkowe muzea, a w 20 działających w parkach ośrodkach edukacyjnych odbyło się 4677 imprez edukacyjnych (Hibszter 2013). W każdym z parków wiele tysięcy osób uczestniczyło w zajęciach edukacyjnych, zwłaszcza ukierunkowanych na ludność mieszkającą w parku lub otulinie. Szczególnie ważna dla upowszechniania wiedzy o polskich terenach chronionych jest seria filmów dokumentalnych o wszystkich 23 parkach narodowych. Ta „Filmoteka Parków Narodowych”, emitowana w różnych kanałach TV i wydana na DVD, stanowi znakomitą promocję polskiej przyrody i pomoc na szkolnych zajęciach i w ośrodkach edukacyjnych parków narodowych. Z pomocą Narodowego Funduszu

Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej powstało też wiele filmów o zagrożonych gatunkach, takich jak głuszec, wąż Eskulapa czy nietoperze (Kalinowska 2008, 2014).

Podobne funkcje poznawcze i wychowawcze pełni edukacja w parkach krajobrazowych. Pewien problem polega jednak na tym, by nie powstawał w społecznej świadomości obraz terenów chronionych jako jedynej możliwości zachowania cennej przyrody, co zmniejsza motywację do ochrony przyrody w innych miejscach jako mniej wartej zabiegów (Kalinowska 1999). Funkcja edukacyjna parków ma znaczenie w kreowaniu postaw prośrodowiskowych, co stanowi ważny czynnik w zapobieganiu i łagodzeniu konfliktów społecznych związanych z ochroną przyrody (Radziejowski 2011, Hibszer 2013).

Problemy funkcjonowania parków w perspektywie do roku 2030

Kierunki rozwoju parków narodowych do roku 2030 wyznaczają zarówno przewidywane wpływy antropogeniczne, procesy społeczno-ekonomiczne, zmiany klimatyczne, jak i stopień realizacji zaleceń przyjętych w dokumentach strategicznych polskich, unijnych i międzynarodowych.

Przewiduje się, że nastąpi dalsza naturalizacja szaty roślinnej w parkach narodowych w wyniku procesów naturalnych i celowych zabiegów, jak np. wymiany drzewostanów w Drawieńskim Parku Narodowym. Dla zachowania zespołów nieleśnych będzie konieczne stosowanie dodatkowych zabiegów takich jak prowadzenie wypasu czy koszenie łąk, jak np. w Biebrzańskim PN. Należy wziąć pod uwagę niebezpieczeństwo nasilenia inwazji gatunków obcych. Można się spodziewać dalszych zmian wynikających z zaniku ekstensywnego rolnictwa i wypasu bydła, łączenia gruntów rolnych, a w efekcie zaniku miedzi, co skutkować będzie zmniejszaniem różnorodności biologicznej terenów rolniczych w otulinach parków.

W zarządzaniu parkami powinno się nadal czerpać z doświadczeń i dobrych praktyk dwóch poprzednich dekad, kiedy istotną zmianę w podejściu do roli i funkcjonowaniu parków narodowych wprowadziła konferencja ONZ „Środowisko i Rozwój” w Rio de Janeiro w 1992 roku. Przyjęto tam zasady zrównoważonego rozwoju także w odniesieniu do ochrony przyrody, co wyraża najlepiej konwencja o różnorodności biologicznej. Wizja parków narodowych łącząca aspekty ekologiczne, społeczne i ekonomiczne została uwzględniona także w postanowieniach światowych kongresów parków (World Parks Congress) IUCN – największych zgromadzeń profesjonalnych. Zarówno IV Światowy Kongres Parków obradujący w Caracas w 1992 r., jak i V Kongres w Durbanie w 2003 r. oraz VI Kongres Parków w Sydney w 2014 r. zaowocowały zaleceniem zarządzania parkami w duchu zrównoważonego rozwoju. Deklaracja z Caracas zawiera postulat, aby rządy brały pod uwagę potrzeby i aspiracje ludności miejscowej oraz gwarantowały jej zyski związane z funkcjonowaniem obszarów chronionych i aby traktowano lokalne organizacje jako partnerów w procesie zarządzania parkami i podejmowaniu decyzji (IUCN 1992). Te idee partycypacji społecznej, jeszcze silniej wyrażone w deklaracji z Durbanu (IUCN 2003a, b, c), były też hasłem przewodnim kolejnego, VI Światowego

Kongresu Parków w Sydney w listopadzie 2014 r. Hasło tego Kongresu – „Ludzie, Parki, Planeta”, wskazuje, że w usługach naturalnych ekosystemów na terenach chronionych upatruje się antidotum na globalne wyzwania takie jak zmiany klimatu czy zagrożenia ekologiczne. W zaleceniach wszystkich instytucji i organizacji związanych z terenami chronionymi pojawiają się wskazówki angażowania przy realizacji idei parków jak największej liczby partnerów. Na przykład w deklaracji przyjętej na III Kongresie Rezerwatów Biosfery w 2008 r. w Madrycie postuluje się wzmocnienie współpracy z lokalnymi społecznościami, administracją różnego szczebla, prywatnymi przedsiębiorcami, mediami, organizacjami pozarządowymi i ośrodkami naukowymi. Do takiej szerokiej współpraca powinny dążyć również polskie parki narodowe.

Komisja Obszarów Chronionych (WCPA) IUCN, tak jak i inne międzynarodowe gremia specjalistów od ochrony obszarowej, we wszelkich przygotowywanych strategiach zwracają uwagę na nowe wyzwania, jakie stoją przed ochroną przyrody, takie jak ocieplanie się klimatu, wzrost liczby ludności, zapotrzebowanie na tereny rolnicze. W planach działań dla parków wymienia się takie cele jak: ustanawianie właściwych relacji pomiędzy terenami zurbanizowanymi a chronionymi oraz włączanie prywatnego sektora w działania na rzecz rezerwatów biosfery.

W perspektywie do 2030 roku ważne wydaje się budowanie związków pomiędzy lokalną gospodarką a parkami narodowymi, np. wskazywanie parku jako znaku promocyjnego dla lokalnych produktów. To jeden z przykładów jak parki narodowe, oprócz pełnienia funkcji ochronnych, winny wskazywać możliwości wdrażania w praktyce idei zrównoważonego rozwoju. Dotyczy to także dziedziny turystyki. Turystyka jest jedną z najważniejszych gałęzi gospodarki świata, dlatego ograniczanie strat w środowisku wywoływanych przez turystykę w parkach powinno się osiągać nie tyle przez stosowanie zakazów, co poprzez mądre kształtowanie popytu na turystykę. Wiąże się to z koniecznością kształtowania świadomości ekologicznej nie tylko turystów, ale także organizatorów ruchu turystycznego, odpowiednie zagospodarowanie turystyczne obszarów chronionych, budowę alternatywnych atrakcji sportowo – turystycznych poza obszarami chronionymi, które przyciągnęłyby część ruchu turystycznego, odciążając same parki.

Konwencja o różnorodności biologicznej zaleca wszystkim krajom przygotowanie strategii ochrony różnorodności biologicznej i zrównoważonego, trwałego z niej korzystania, w perspektywie do roku 2020. Podczas 10 konferencji stron konwencji o różnorodności biologicznej (COP 10) w 2010 roku w Nagoi w Japonii przyjęto znowelizowany „Plan strategiczny na lata 2011–2020”. Cele planu to m.in. powiększenie globalnej powierzchni obszarów chronionych lądowych do 17% i morskich do 10%. Znamienne, że cel 1 planu głosi: „Do roku 2020 ludzie będą świadomi wartości, jaką ma różnorodność biologiczna i będą znali kroki, które muszą poczynić, by ją chronić i korzystać z niej w sposób zrównoważony”. W tym celu Zgromadzenie Ogólne ONZ na wniosek sekretariatu konwencji proklamowało lata 2011–2020 Dekadą Różnorodności Biologicznej. To dla parków narodowych duże wyzwanie edukacyjno-promocyjne, nakładające obowiązek organizacji w kolejnych latach wydarzeń promujących różnorodność biologiczną parku i osiągnięte dzięki niej korzyści z usług ekosystemowych.

Odpowiedzią Unii Europejskiej na dokumenty przyjęte w Nagoi jest przygotowana i przyjęta przez Komisję Europejską w maju 2011 roku strategia „Our life insurance,

our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020” (Nasze ubezpieczenie na życie, nasz kapitał naturalny. Strategia różnorodności biologicznej Unii Europejskiej do roku 2020)¹⁵. Celem tak określonej strategii jest nie tylko zatrzymanie tempa utraty różnorodności biologicznej w krajach Unii Europejskiej do roku 2020, ale, jeśli tylko możliwe, odtworzenie już utraconych wartości, a także odwrócenie światowego trendu utraty bioróżnorodności. Jednym z podstawowych, wiodących do celu zadań, powinno być zaangażowanie społeczeństwa na wszystkich etapach wdrażania strategii. Nową proponowaną formą społecznego udziału jest tzw. citizen’s science, czyli aktywność społeczna polegająca na prowadzeniu własnych obserwacji służących powszechnemu monitorowaniu stanu i zagrożeń przyrody. Taka forma społecznych obserwacji to dobry pretekst do rozwoju wolontariatu w parkach narodowych. Podkreślana jest też w strategii konieczność budowania partnerstwa i dialogu pomiędzy różnymi użytkownikami różnorodności biologicznej. Strategia zaleca też, by europejska kampania „Biodiversity – we are all in this together” (Różnorodność biologiczna: do niej należymy, od niej zależymy) była kontynuowana w kolejnych latach jako kampania koncentrująca się na sieci obszarów Natura 2000. Należy się też spodziewać nie tylko przyjęcia krajowej strategii do roku 2020 (wciąż jeszcze nie ogłoszonej) i wynikających z niej zaleceń dla parków narodowych, ale i jej aktualizacji po roku 2020.

Ostatni park narodowy został ustanowiony w Polsce w 2001 r. Czy jest szansa na powstanie nowego parku do roku 2030? Teoretycznie, taki plan zapisany jest w dokumencie strategicznym „Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju do 2030” (2011) przyjętym przez Radę Ministrów w 2011 r. (Mon. Pol. z 27.04.2012, poz. 252): „W celu zwiększenia stopnia ochrony funkcji obszarów węzłowych oraz walorów przyrodniczych krajobrazowych Polski zostaną powołane nowe parki narodowe: Jurajski PN, Mazurski PN, Turnicki PN i powiększone niektóre z istniejących już parków narodowych. Jak wiadomo, próby takie już były i kończyły się niepowodzeniem z m.in. z powodów lokalnych konfliktów społecznych (Hibszer 2013). Dalsze prace nad tworzeniem Turnickiego PN (obecnie nazywanym PN Pogórza Karpackiego) są prowadzone i należy mieć nadzieję, że uda się pokonać społeczne opory oraz zapewnić finansowanie (Dembek 2013),

W praktyce jednak powołanie nowych obszarów chronionych o najwyższym reżimie ochronnym, jak park narodowy, będzie wymagało intensyfikacji działań edukacyjno-promocyjnych i odpowiedniego poziomu komunikacji społecznej, by uzyskać akceptację społeczności lokalnych. Niezbędne też będzie zaproponowanie takich strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, aby zmiana warunków dotychczasowego użytkowania terenu wiązała się z podnoszeniem poziomu życia mieszkańców. Trzeba tu wspomnieć, wbrew opiniom upatrującym jedyną przyczynę impasu w powstawaniu parków w zapisie ustawy z 2004 r. o wymogu zgody samorządów lokalnych, że takie samo jest też stanowisko WCPA IUCN oraz ustalenia w innych krajach UE. Równocześnie, przy tworzeniu nowego parku, trzeba brać pod uwagę konieczność zapewnienia w budżecie państwa odpowiednich środków na organizację i funkcjonowanie parku. Budżet może

¹⁵ Communication from the European Commission: Our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020. (COM (2011)244).

być równie istotną barierą dla powołania nowego parku, jak sprzeciw samorządów lokalnych.

Równie potrzebne jak powstanie nowego parku jest zapewnienie łączności ekologicznej pomiędzy już istniejącymi obszarami chronionymi. Zgodnie z „Koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju do 2020” obszary chronionego krajobrazu, wraz z drobnymi formami powoływanymi lokalnie, mają umożliwiać zachowanie łączności ekologicznej między obszarami parków narodowych, rezerwatów i parków krajobrazowych a dolinami rzek. Wciąż brakuje wystarczających podstaw prawnych do ochrony korytarzy ekologicznych i trwałego wyznaczania ich sieci. Niezbędna jest więc integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawy ochrony najcenniejszych zasobów krajobrazowych oraz różnorodności biologicznej. Należy mieć nadzieję, że działania w tym zakresie obejmą wyznaczenie i ochronę spójnego systemu obszarów ochrony z wykorzystaniem obszarów zintegrowanej sieci KSOCh i sieci Natura 2000 oraz doprowadzą do umocowania prawnego systemu korytarzy ekologicznych.

Niestety, można się obawiać, że jeżeli nie zostanie wzmocniony system planowania przestrzennego, nadal wzrastać będzie presja na zabudowę terenów otuliny parków, a także wewnątrz parków na terenach niebędących w ich zarządzie. Uważa się, że obserwowane w Polsce obniżenie rangi planowania przestrzennego, brak hierarchiczności planów, brak planów ochrony obszarów cennych przyrodniczo oraz obniżenie roli analiz fizjograficznych są jednymi z przyczyn nadmiernej eksploatacji przestrzeni przyrodniczej, prowadzącej do powstawania zagrożeń dla przyrody parków narodowych. Presja na nowe inwestycje budowlane może być jedną z przyczyn konfliktów społecznych w wielu parkach.

W przyszłości potęgować się też będą skutki zmian klimatu i związane z tym wpływy na przyrodę parków (deficyt wody lub jej nadmiar, susze, powodzie, przesunięcie w czasie okresów wegetacyjnych).

Przygotowany dla Ministerstwa Środowiska dokument „Adaptacja wrażliwych sektorów i obszarów Polski do zmian klimatu” (2013) wprawdzie nie dotyczy bezpośrednio parków narodowych, ale wskazuje na konieczność działań zapobiegających przewidywanemu wzrostowi zagrożeń pożarami. W dokumencie proponuje się także rozwijanie stosownych działań edukacyjnych w parkowych centrach edukacji oraz wyposażenie ich w małe stacje meteorologiczne służące stałym obserwacjom.

W nadchodzących latach, do roku 2020, należy się też liczyć ze zmianami demograficznymi, przejawiającymi się zwiększaniem udziału mieszkańców miast oraz starzeniem się społeczeństwa. Działania edukacyjno-promocyjne w ośrodkach edukacyjnych w parkach oraz infrastruktura turystyczna powinny uwzględniać zmianę przekroju wiekowego odwiedzających park. Można to osiągnąć poprzez budowę udogodnień dla niepełnosprawnych i programy edukacji skierowane do słuchaczy „Uniwersytetów Trzeciego Wieku”. Ze względu na niebezpieczeństwo powstawania problemów wynikających z różnic interesów towarzyszących funkcjonowaniu lub powiększaniu parków istotne jest utworzenie specjalnej grupy profesjonalnych negocjatorów służących pomocą w rozwiązywaniu potencjalnych konfliktów.

Jeśli chodzi o finansowanie parków, to należy się spodziewać zwiększenia zarówno możliwości finansowania z funduszy unijnych, jak i liczby problemów związanych z ko-

niecznością generowania własnych dochodów wobec nierównomiernych szans w tym zakresie różnych parków. Status państwowej osoby prawnej wymagać będzie większej przedsiębiorczości od parków mniej znanych, którym trudniej osiągać przychody z turystyki. Zwiększenie finansowania działań na rzecz ochrony przyrody jest zaleceniem (wynikającym ze „Strategii UE do 2020 roku”) dla każdego kraju członkowskiego. Równocześnie finansowanie zadań na obszarze Natura 2000 będzie możliwe ze środków unijnych. Tak więc obecność obszarów Natura 2000 we wszystkich parkach narodowych staje się dla nich szansą na zdobywanie dodatkowych środków, zarówno krajowych, jak i unijnych. Można się też spodziewać, że pewnym pozafinansowym zyskiem dla parku będzie wykonywanie części prac w ramach rozwijanego wolontariatu. Także dla podkreślenia rangi parków narodowych istotne byłoby zniwelowanie dysproporcji płacowych pomiędzy służbami parku a pracownikami Lasów Państwowych.

Prognoza sytuacji parków narodowych do roku 2080

Trudno prognozować stan rozwoju systemu parków i zmiany, zarówno przyrodnicze, jak i społeczno-ekonomiczne, wpływające na kondycję parków narodowych do roku 2080. Jednak w kolejnych dziesięcioleciach należy spodziewać się, zgodnie z przewidywaniami klimatologów, zwiększonej amplitudy zjawisk atmosferycznych, zwiększonego zagrożenia powodzią i suszą, a także konsekwencji przesunięcia okresów fenologicznych dla różnorodności biologicznej. Należy się też spodziewać zmian w przyrodzie parków związanych z zachodzącą sukcesją. Przewidywane zmiany w rolnictwie spowodują dalsze pogłębianie się zjawiska zarastania terenów rolnych i zaniku łąk i pastwisk. Konieczne stanie się rozstrzygnięcie dylematu, czy chronić procesy przyrodnicze czy też stan różnorodności biologicznej, dla której park został utworzony. Będzie stanowić to duże wyzwanie, zarówno jeśli chodzi o konieczne zabiegi ochronne, jak i przygotowywanie planów ochrony. Niezbędne też będzie podejmowanie działań zapobiegających inwazjom gatunków obcych oraz nowych dla naszej strefy klimatycznej organizmów chorobotwórczych. Powinno się też przewidywać intensyfikację działań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa przeciwpożarowego.

Ze względu na postępującą fragmentację terenu, związaną z zagęszczeniem infrastruktury liniowej i chaotyczną urbanizacją oraz z budownictwem rekreacyjnym, trudno sądzić, by istniała szansa utworzenia kolejnego parku narodowego o wymaganym obszarze. Jeżeli planowanie przestrzenne będzie skutecznie respektowane, to możliwe będzie jedynie pewne powiększenie obszarów otuliny parków już istniejących (i parków, które ewentualnie zostaną utworzone do roku 2020).

Jeśli chodzi o długookresowe zjawiska pozytywne, można mieć nadzieję, że ciągła działalność edukacyjna, prowadzona przez dziesięciolecia w ośrodkach edukacyjnych parków, doprowadzi do wysokiego poziomu świadomości ekologicznej społeczeństwa. Do głosu dojdą pokolenia, do których od najmłodszych lat skierowana jest edukacja przyrodnicza. W konsekwencji zachowania użytkowników parku (respektowanie regulaminu parku, korzystanie jedynie ze szlaków, wolontariat na rzecz parku itp.) powinny sprzyjać ochronie przyrody, powinien wzrosnąć poziom akceptacji parków przez lud-

ność miejscową, a wypracowane lepsze mechanizmy komunikacji społecznej służyć będą rozwiązywaniu konfliktów. Równocześnie powinien też wzrosnąć prestiż parku i jego znaczenie ekonomiczne, bo należy mieć nadzieję, że koncepcja usług ekosystemowych zostanie do roku 2060 w pełni zaakceptowana przez ekonomistów. Należy mieć nadzieję, że zostaną wypracowane mechanizmy godnego finansowania parków zgodnie z wyceną korzyści ze świadczonych usług ekosystemowych wynikających z jego obecności (Ekonomia ekosystemów 2012).

Literatura

- Adaptacja wrażliwych sektorów i obszarów Polski do zmian klimatu do roku 2070. Opracowanie i wdrożenie strategicznego planu adaptacji dla sektorów i obszarów wrażliwych na zmiany klimatu. 2013. Warszawa, Instytut Ochrony Środowiska. [http://ios.edu.pl/klimada/Adaptacja 2070.pdf](http://ios.edu.pl/klimada/Adaptacja%2070.pdf).
- Bioróżnorodność w praktyce. 2012. Warszawa, Centrum Koordynacji Projektów Środowiskowych.
- Breymeyer A. (red.) 1997. Rezerваты biosfery w Polsce. Warszawa, Polski Komitet Narodowy MaB. Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzcyk.
- Brown J., Mitchell N., Beresford M. 2005. The Protected Landscape Approach. Linking Nature, Culture and Community. Gland – Cambridge, IUCN.
- Case Studies on Climate Change and World Heritage. 2007. Paris, UNESCO – WHC.
- Cities and Protected Areas. 2001. Parks. Vol. 11, No 3. Gland – Cambridge, IUCN.
- Communication from the European Commission: our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020. (COM 2011)244.
- Dembeck W. 2013. Idea parku narodowego Pogórza Karpackiego jako kontynuacja Turnickiego PN w działaniach Państwowej Rady Ochrony Przyrody. w: Ochrona przyrody w Polsce wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych. Warszawa, Komitet Ochrony Przyrody PAN, Państwowa Rada Ochrony Przyrody. Z. Mirek, A. Nikel, K. Walusiak, Ł. Wilk (red.) Materiały konferencyjne. [http:// www.ib.pan.krakow.pl/kop-pan/konfer/2013.pdf](http://www.ib.pan.krakow.pl/kop-pan/konfer/2013.pdf).
- Dudley N. (red.) 2008. Guidelines for Applying Protected Area Management Categories, Gland, IUCN.
- Ekonomia ekosystemów i bioróżnorodności w polityce lokalnej i regionalnej 2011. Kraków, Fundacja Sendzimira.
- Fundusz dla Natury. Projekty w ochronie biologicznej różnorodności 2011. Warszawa, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.
- Goetel W. 1937. O ochronie przyrody gór. Wierchy, 15.
- Hibisz A. 2013. Parki narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych. Katowice, Uniwersytet Śląski.
- IUCN 1992. Caracas Action Plan. Declaration and Conclusion of the World Congress of National Parks and Protected Areas. Caracas, Venezuela.
- IUCN 2003a World Parks Congress 2003, Emerging Issues, Durban, IUCN.
- IUCN 2003b World Parks Congress 2003, Protected Areas in 2023. Scenarios for uncertain future, Durban, IUCN.
- IUCN 2003c World Parks Congress 2003, Recommendations. Durban, IUCN.
- Kalinowska A. 1999. Edukacja w parkach i wokół parków. w: B.W. Wołoszyn, T. Postawa (red.), Forum Dyskusyjne „Parki narodowe – ich funkcja w czasie i przestrzeni”, Trzebinia, 24.11.1999, s. 46–49. Kraków, Komitet Ochrony Przyrody PAN.
- Kalinowska A. 2008. Artykuł 13. W poszukiwaniu społecznego wsparcia w zarządzaniu Konwencją o różnorodności biologicznej. Polska praktyka na tle doświadczeń światowych. Warszawa, Agencja Wydawnicza A. Grzegorzcyk.

- Kalinowska A. 2014. Polski krajobraz edukacji dla ochrony przyrody na tle tendencji światowych. w: Z. Mirek, A. Nickel (red.) Ochrona przyrody w Polsce wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych. Komitet Ochrony Przyrody PAN. Kraków 151–173.
- Kozłowski S. (red.). 2006. Żywiłowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce. Białystok–Lublin–Warszawa, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko.
- Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju do 2030. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w 2011 roku. Mon. Pol. z 27.04.2012 r., poz. 252.
- Krajowa strategia ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej oraz Program Działań na lata 2007–2013. Załącznik do uchwały Rady Ministrów nr 270/2007 z dnia 26.10.2007 r.
- Nowicki M., Sitnicki S. (red.) 2007. Ochrona środowiska w praktyce. 15 lat EkoFunduszu. 2007. Warszawa, Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzcyk.
- Oglethorpe J., Shambough J., Kormos R. 2004. Parks in crossfire: strategies for effective conservation in areas of armed conflict. *Parks*, 14, 1.
- Okołów C. 1995. Kategorie obszarów chronionych i zasady ich wyróżniania. *Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody*, 14 (4).
- Pater B. 2013. Finansowanie parków narodowych w Polsce na przykładzie Roztoczańskiego i Wigierskiego Parku Narodowego. IX Kongres Ekonomistów Polskich. <http://www.pte.pl>.
- Projekty współfinansowane ze środków V priorytetu programu operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2007–2013. 2013. Warszawa, Centrum Koordynacji Projektów Środowiskowych.
- Radecki W. 1990. Zarys dziejów prawnej ochrony przyrody i środowiska w Polsce. Kraków, Oddział Akademicki PTTK, Regionalna Pracownia Krajoznawcza.
- Radziejowski J. (red.) 1996. Obszary chronione w Polsce. Warszawa, Instytut Ochrony Środowiska.
- Radziejowski J. 2011. Obszary chronionej przyrody. Historia, stan obecny, wyzwania przyszłości. Warszawa, Wszechnica Polska, Szkoła Wyższa Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.
- Rocznik Statystyczny GUS. 2013. Informacje i opracowania statystyczne. Ochrona środowiska. 2014. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- Sandwith T., Shine C., Hamilton L., Shepard D. 2001. Transboundary Protected Areas for Peace and Cooperation. Gland–Cambridge, IUCN.
- Symonides E. 2008. Ochrona przyrody. Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. Dz.U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. Nr 92, poz. 880, z późn. zm.; Dz.U. z 2005 r. Nr 113, poz. 954; Dz.U. z 2005 r. Nr 130, poz. 1087.
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. Dz.U. Nr 199, poz. 1227, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. z 2011 r. Nr 224, poz. 1337.

SESJA

2

Ochrona siedlisk przyrodniczych i gatunków w lasach: dynamika, restytucja/rewitalizacja/rehabilitacja czy zachowanie *status quo*?

dr hab. Władysław DANIELEWICZ

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Katedra Botaniki Leśnej

Uwagi wstępne

Niniejsza wypowiedź odnosi się zasadniczo do trzech pojęć: „siedlisko przyrodnicze”, „siedliska przyrodnicze będące przedmiotem zainteresowania Wspólnoty” i „gatunki będące przedmiotem zainteresowania Wspólnoty”, których znaczenie określono w dyrektywie Rady 92/43/EWG o ochronie dziko żyjącej fauny i flory oraz w obowiązującej obecnie w Polsce ustawie o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 roku (Dz.U. z 2013 r. poz. 627, tekst ujednolicony, uwzględniający późniejsze zmiany). Pojęcia te przyjęły się u nas w ostatnim dziesięcioleciu, a więc stosunkowo niedawno, w związku z czym ocena dotychczasowego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych, czyli ekosystemów, biocenoz i zbiorowisk roślinnych oraz gatunków specjalnej troski będzie dotyczyć okresu, w którym ochrona przyrody w Polsce oparta była przede wszystkim na krajowych koncepcjach i uregulowaniach prawnych. W ocenie stanu bieżącego wykorzystano wyniki monitoringu siedlisk przyrodniczych i gatunków opublikowane w ostatnim czasie przez Inspekcję Ochrony Środowiska.

Zakres tego opracowania jest następujący:

- 1) wzorce pożądanych stanów siedlisk przyrodniczych i gatunków: czy lasy naturalne = siedlisko zachowane we właściwym stanie ochrony;
- 2) możliwości i potrzeby restytucji siedlisk i gatunków podlegających ochronie;
- 3) perspektywa ochrony leśnych siedlisk przyrodniczych i gatunków do 2030 i dalej do 2080 roku: tendencje dynamiczne sukcesji a pożądane wzorce naturalności, restytucja a zmiany globalne środowiska, możliwe konsekwencje radykalnej ochrony siedlisk.

Tło międzynarodowe

Ochrona siedlisk przyrodniczych i gatunków w ramach europejskiej sieci Natura 2000 jest jedną z najmłodszych form ochrony przyrody. Jej koncepcja wpisała się do grupy licznych inicjatyw oraz umów prawnych w zakresie międzynarodowej współpracy na rzecz szeroko pojętej ochrony środowiska przyrodniczego, podejmowanych w drugiej połowie XX wieku [np. „Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego” (Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat, Ramsar, 2.02.1971), „Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt” (The Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals, Bonn, 23.06.1979), „Konwencja o różnorodności biologicznej” (Convention of Biological Diversity, Rio de Janeiro, 5.06.1992)].

Swoiste wyzwania dla ochrony przyrody w Europie wywołały dwa akty prawne – dyrektywa Rady 79/409/EWG o ochronie dziko żyjących ptaków, zwana dyrektywą ptasią (Directive on the Conservation of Wild Birds, 2.04.1979), a następnie dyrektywa Rady 92/43/EWG o ochronie siedlisk przyrodniczych oraz dziko żyjącej fauny i flory, tzw. dyrektywa siedliskowa (Directive on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora, 21.05.1992). Dyrektywa ptasia odnosi się do ochrony wszystkich gatunków ptaków występujących naturalnie w stanie dzikim na europejskim terytorium państw członkowskich i ma na celu ochronę tych gatunków, gospodarowanie nimi oraz ich kontrolę, a także ustanawia reguły ich eksploatacji. Głównym celem drugiej z wymienionych dyrektyw jest wspieranie zachowania różnorodności biologicznej przy uwzględnieniu wymagań gospodarczych, społecznych, kulturowych i regionalnych, przy czym zachowanie tej różnorodności może w niektórych przypadkach wymagać utrzymania lub wręcz pobudzania działalności człowieka.

Lista typów siedlisk przyrodniczych o znaczeniu europejskim stanowi załącznik I do dyrektywy siedliskowej, a ich bliższą charakterystykę zawiera podręcznik interpretacji siedlisk Unii Europejskiej, którego najnowsza wersja „EUR 28” ukazała się w 2013 roku (Interpretation Manual 2013).

Spośród 233 typów siedlisk o znaczeniu europejskim, w tym 81 z grupy leśnych, w Polsce występuje 81, w tym 17 zaliczonych do grupy lasów. W załącznikach II, IV i V wspomnianej dyrektywy wymienione są nazwy gatunków (także niektórych rodzajów) roślin i porostów (48 taksonów występujących w Polsce) oraz zwierząt (142 taksony stwierdzone w naszym kraju), stanowiących przedmiot zainteresowania Unii Europejskiej, których ochrona wymaga wyznaczenia specjalnych obszarów ochrony lub ochrony ścisłej albo których pozyskiwanie ze stanu dzikiego i eksploatacja mogą być ograniczone.

W zakresie poruszanej tu problematyki kluczowe znaczenie ma podlegający okresowej ocenie tzw. stan ochrony siedliska przyrodniczego, który zostanie uznany za „właściwy” jeśli:

- naturalny zasięg danego siedliska i obszary mieszczące się w obrębie tego zasięgu są stałe lub się powiększają;

- szczególna struktura i funkcja siedliska konieczne do jego długotrwałego zachowania istnieją i prawdopodobnie istnieć będą w dającej się przewidzieć przyszłości, oraz
- stan ochrony typowych gatunków tego siedliska jest właściwy.
Stan ochrony gatunków zostanie uznany za „właściwy” jeśli:
- dane o dynamice liczebności populacji rozpatrywanych gatunków wskazują, że gatunki te same utrzymują się, w skali długoterminowej, jako trwałe składniki swoich siedlisk przyrodniczych;
- naturalny zasięg gatunków nie zmniejsza się ani nie ulegnie zmniejszeniu w dającej się przewidzieć przyszłości, oraz
- istnieje i prawdopodobnie będzie istnieć siedlisko wystarczająco duże, aby utrzymać populacje chronionych gatunków przez dłuższy czas.

Z dotychczasowych sprawozdań pochodzących z 25 państw członkowskich Unii Europejskiej (Report on the Conservation Status 2009) wynika, że w okresie objętym raportem mniej niż 17% siedlisk przyrodniczych i gatunków objętych ochroną na podstawie dyrektywy siedliskowej odpowiadało kryteriom przyjętym dla właściwego stanu ochrony. Około 37% siedlisk było w stanie złym, około 28% – w niezadowalającym, natomiast stan pozostałych 18% określono jako nieznany. Największy odsetek dobrze zachowanych siedlisk odnotowano w regionie alpejskim, natomiast najmniejszy w regionie atlantyckim. Za szczególnie niekorzystny uznano ogólny stan siedlisk murawowych, podmokłych i nadbrzeżnych. Do grupy siedlisk najbardziej zagrożonych zaliczono między innymi murawy, które są związane z tradycyjnymi metodami uprawy roślin, zanikającymi w całej Unii Europejskiej. Siedliska podmokłe są ciągle przekształcane w inne formy użytkowania, a siedliska nadbrzeżne ulegają recesji pod wpływem rozwoju urbanistycznego. W przypadku siedlisk leśnych sytuacja jest na tyle zróżnicowana, że nie można zaobserwować wyraźnych tendencji ogólnych, przy czym ze 181 monitorowanych lasów nieco ponad 20% uzyskało ocenę stanu jako właściwego, prawie tyle samo – niezadowalającego, a 35% – złego (reszta – nieznanego). Mimo że stan ochrony wielu typów siedlisk i gatunków został uznany za niewłaściwy w jednym lub w kilku regionach biogeograficznych, to oceny na poziomie niektórych państw członkowskich mają bardziej optymistyczny wydźwięk. Stwierdzono też, że stan ochrony kilku gatunków, zwłaszcza dużych ssaków, takich jak niedźwiedź brunatny, bóbr i wilk, wyraźnie się poprawia, a innych, np. płazów – pogarsza.

Dotychczasowe krajowe osiągnięcia/porażki

Ochrona cennych układów przyrodniczych i gatunków ma u nas długą, bogatą i pouczającą historię. Na konieczność specjalnego traktowania problematyki zagrożenia oraz ochrony zbiorowisk roślinnych od dawna i wielokrotnie zwracano uwagę w polskiej literaturze geobotanicznej (np. Raciborski 1910, Pawłowski 1950, Fijałkowski 1982, Piotrowska 1986, Kornaś 1990, Brzeg i Wojterska 2001, Herbach 2002, Danielewicz i Maliński 2005). W okresie poprzedzającym przystąpienie Polski do Unii Europejskiej i wdrożenie sieci Natura 2000 ochrona siedlisk przyrodniczych, choć oczywiście

tak jeszcze wtedy nienazwanych, dotyczyła przede wszystkim zbiorowisk i była realizowana głównie w parkach narodowych i rezerwach, początkowo zwykle w formie ochrony ścisłej, niezależnie od której, z czasem zaczęto upowszechniać ochronę czynną. Asumptem do zróżnicowania działań ochronnych w zależności od celu ochrony były coraz częściej dostrzegane przypadki nieskuteczności tradycyjnej ochrony rezerwatuowej, zwłaszcza w odniesieniu do układów, w których spontaniczne procesy, odbiegające od wcześniejszych ludzkich wyobrażeń, prowadziły do nieoczekiwanych zmian zagrażających trwałości pożądanego stanu przyrody w konkretnym miejscu. Dotyczy to przede wszystkim nietrwałych, tzw. nieklmaksowych zbiorowisk roślinnych, ukształtowanych pod wpływem rozmaitych, na ogół historycznych, form działalności człowieka, takich jak: pasterstwo, łaskarstwo, wypalanie roślinności, pobieranie ściółki z lasów itp., oraz ekosystemów narażonych na destabilizację z powodu zmian warunków siedliskowych, np. w wyniku odwodnienia gleb bagiennych lub eliminacji zalewów w dolinach rzecznych albo wskutek innych zjawisk, np. klęsk ekologicznych czy inwazji gatunków obcego pochodzenia. Jednym z najtrudniejszych problemów w niektórych rezerwach i parkach narodowych było przejęcie tzw. leśnych zbiorowisk zastępczych, które wcześniej miały status lasów gospodarczych i mocno różniły się od fitocenoz naturalnych uważanych za wzorcowe.

Wyraźny postęp w dostosowywaniu procedur ochronnych do zróżnicowanych celów ochrony rezerwatuowej datuje się u nas od lat 90. ubiegłego wieku (Szwagrzyk 1991, Balcerkiewicz 1993, Wytyczne sporządzania planów ochrony 1997). Praktyczna ochrona przyrody wymagała bowiem coraz mocniejszego oparcia na podstawach naukowych, zwłaszcza że najnowsze osiągnięcia nauk biologicznych, szczególnie ekologii i genetyki, narzucały konieczność zrewidowania niektórych poglądów na temat funkcjonowania układów przyrodniczych (Szwagrzyk 2007). Nowe rozwiązania przyjęto w koncepcji ochrony przyrody w parkach narodowych, np. w Drawieńskim (Pawlaczyk 1995), Karkonoskim (Raj i Zientarski 1999) i Babiogórskim (Szwagrzyk i Holeksa 2000), a następnie w planach ochrony rezerwatów i parków krajobrazowych.

Doprecyzowano między innymi znaczenie takich pojęć, jak „ochrona ścisła” i „ochrona czynna”. W powszechnej świadomości zaczęło utrwalać się przekonanie, że istotą ochrony ścisłej (zwanej też ochroną bierną) jest zapewnienie przyrodzie możliwie jak największej suwerenności, co oznacza wykluczenie jakichkolwiek manipulacji jej składnikami oraz ingerencji w procesy w niej zachodzące. W związku z tym powinna mieć charakter ochrony stałej, ponadczasowej, zasadniczo bez możliwości jej przerwania, poza wyjątkowymi przypadkami wystąpienia klęsk żywiołowych, drastycznie zagrażających istnieniu obiektu chronionego lub innych obiektów przyrodniczych albo mieniu, zdrowiu i życiu ludzi. Stało się oczywiste, że ostateczny efekt tej ochrony nigdy nie jest znany, a obserwowane stany chronionej przyrody nie powinny być doraźnie wartościowane. Równocześnie zwrócono uwagę na konieczność ustalenia minimalnej powierzchni lasów objętych ochroną ścisłą, na której możliwe jest zachowanie wszystkich stadiów oraz faz rozwojowych, a przez to utrzymanie zdolności do autoreprodukcji i autoregulacji zbiorowisk leśnych (Holeksa 1997, Parviainen 2005).

W przypadku zbiorowisk, których stan jest odległy od optymalnego, lecz jest bardzo prawdopodobne, że ulegnie on poprawie, bez konieczności, przynajmniej przez pewien

czas, planowania i wykonywania zabiegów ochronnych, dobrym rozwiązaniem może być ochrona zachowawcza.

Podstawowym celem, jaki przypisano ochronie czynnej, jest uzyskanie takiego stanu przyrody, którego nie można osiągnąć przez zastosowanie ochrony ścisłej lub zachowawczej. W ramach ochrony czynnej przewidziano różne sposoby działań ochronnych, które polegają na celowej ingerencji w warunki siedliskowe, procesy ekologiczne lub niektóre składniki biocenoz. Ochrona czynna znalazła zastosowanie w stabilizowaniu zbiorowisk leśnych na określonym etapie rozwoju, czyli na utrzymywaniu ich w postaci uważanej za optymalną, która w przypadku niepodjęcia działań ochronnych uległaby zniekształceniu.

Przywracanie pożądanego, wcześniejszego stanu zbiorowisk lub/i współtworzących je populacji zagrożonych gatunków roślin zaliczono do działań o charakterze czynnej ochrony renaturalizacyjnej, polegającej między innymi na korygowaniu składu florystycznego fitocenoz (np. usuwanie gatunków obcych, wspomaganie populacji gatunków wymierających albo ich reintrodukcja) i odtwarzaniu właściwości siedlisk, które decydowały o specyfice ekosystemów (np. przywracanie dawnych warunków wodnych w sztucznie osuszonych lasach wilgotnych i bagiennych).

Podstawowym i najczęściej stosowanym sposobem czynnej ochrony zbiorowisk leśnych była dotychczas przebudowa drzewostanów polegająca na dopasowywaniu ich składu gatunkowego do wcześniej ustalonych wzorców, uznanych za właściwe dla określonych typów siedlisk. W opinii autora tej wypowiedzi, wymieniony sposób, w porównaniu z innymi rodzajami ochrony czynnej, budzi największe wątpliwości, ponieważ często w planowaniu przebudowy za bardzo koncentrowano się na pojedynczych elementach fitocenoz, a zwłaszcza na ich wyglądzie (głównie drzewostanu), kosztem pozornie mniej ważnych, innych komponentów, które w istocie mogą mieć (zazwyczaj mają) podstawowe znaczenie dla określenia swoistych cech zbiorowisk. Brak dobrych i odpowiednio sprawdzonych technik naturalizacji zbiorowisk leśnych zmuszał do stosowania klasycznych metod zagospodarowania lasu, a te nie zawsze doprowadzały do spodziewanych efektów.

Wymienione koncepcje, wypracowane na podstawach wiedzy naukowej oraz z uwzględnieniem zarówno pozytywnych, jak i negatywnych doświadczeń, stały się głównym wyznacznikiem w planowaniu i realizacji działań na rzecz ochrony zbiorowisk roślinnych w parkach narodowych, rezerwatach, a także w wielu parkach krajo-
brazowych.

Na dotychczasowy stan roślinności leśnej miało wpływ wiele różnych czynników, zwłaszcza historycznych, związanych głównie z rozwojem osadnictwa, rolnictwa, transportu, przemysłu i leśnictwa (Olaczek 1976, Zaręba 1976, Broda 2000). Obszary z dużymi kompleksami naturalnych zbiorowisk stanowią zaledwie kilka procent powierzchni kraju (Faliński 1975). W ocenie stanu różnorodności biologicznej lasów na powierzchniach BioSoil (Czerepko 2008) stwierdzono między innymi, że największą naturalnością charakteryzują się u nas trudno dostępne lasy górskie i bagienne, lasy w krainach o dużej lesistości i ekstensywnym rolnictwie. Do najbardziej zniekształconych zbiorowisk zaliczono kwaśne dąbrowy i buczyny, grądy i jedliny, na tle których wyróżniały się stosunkowo dobrze zachowane łęgi oraz olsy.

Ze zrozumiałych względów w okresie poprzedzającym realizację postanowień dyrektywy siedliskowej ochrona zbiorowisk w lasach gospodarczych długo nie należała do najważniejszych zadań, czego skutki wielokrotnie opisywano w literaturze (np. Medwecka-Kornaś 1994, Barzdajn i in. 1999, Gwiazdowicz 2006), jednak z czasem dokonał w tej dziedzinie wyraźny postęp. W ostatnich dziesięcioleciach doszło do znaczącego przewartościowania poglądów na funkcje lasów i wzrosło zainteresowanie poszukiwaniem naukowych podstaw ekologicznego modelu lasu (Brzeziecki 1991, 1999, Rykowski 2006). Regionalizację przyrodniczo-leśną oparto na podstawach ekologiczno-fizjograficznych (Trampler i in. 1990), a do zasad wyróżniania siedliskowych typów lasu włączono charakterystykę zbiorowisk leśnych, z określeniem ich stanu i tendencji dynamicznych (Bańkowski i in. 2004). Dołączyły się do tego różne inicjatywy społeczne propagujące zasady ochrony przyrody w lasach gospodarczych (np. Pawlaczyk 2000). Dużym osiągnięciem było zobowiązanie nadleśnictw do sporządzania programów ochrony przyrody. Wprawdzie początkowo koncentrowano się w nich na inwentaryzacji rzadkich i chronionych gatunków oraz drzew pomnikowych, lecz udoskonalano je nawet do tego stopnia, że przynajmniej w niektórych nadleśnictwach, jeszcze przed 2004 rokiem, pojawiły się informacje o rzadkich, zagrożonych i godnych ochrony ekosystemach i zbiorowiskach, zanim nazwano je siedliskami przyrodniczymi.

Bez zagłębiania się w charakterystykę kolejnych etapów rozwoju koncepcji ochroniarskich, warto przypomnieć, że przez wiele lat prawna ochrona gatunkowa była uważana za podstawowy kierunek działań na rzecz zapobiegania recesji taksonów, które wzbudzały zainteresowanie i troskę ze względu na małą lub zmniejszającą się liczbę stanowisk oraz niewielki lub kurczący się zasięg przestrzenny, a także w przypadku tendencji spadkowych liczebności populacji. W klasycznym ujęciu ochrona gatunkowa polega przede wszystkim na wprowadzaniu systemu licznych zakazów, np. zrywania, niszczenia, uszkodzania roślin oraz niszczenia ich ostoi czy umyślnego zabijania, okaleczania, pozyskiwania i przetrzymywania chronionych zwierząt. Od ukazania się w okresie międzywojennym rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o ochronie niektórych zabytków przyrody, inicjującego konserwatorskie podejście między innymi do rzadkich roślin i zwierząt, ochrona gatunkowa odgrywała szczególnie ważną rolę w edukacji oraz kształtowaniu świadomości i wrażliwości przyrodniczej społeczeństwa. Dzięki temu w znacznej mierze udało się zahamować niekontrolowaną eksploatację gatunków, które w przeszłości były masowo pozyskiwane ze stanowisk naturalnych. W efekcie wiele z nich, ustępujących dawniej głównie pod wpływem tradycyjnych form zbieractwa, dziś już nie jest zagrożonych. Do innych osiągnięć, jakie są związane z funkcjonowaniem prawnej ochrony gatunkowej, należy coraz większa dbałość o zabezpieczenie miejsc występowania chronionych roślin i zwierząt przed negatywnym wpływem sposobów gospodarowania przyczyniających się do redukcji i fragmentacji płatów środowiska przyrodniczego, zmian warunków siedliskowych oraz przeobrażania biocenoz. Występowanie gatunków podlegających ochronie często było i jest głównym motywem tworzenia obszarów chronionych.

Nie ulega wątpliwości, że sama eliminacja bezpośredniego, niszczącego wpływu człowieka na osobniki oraz populacje chronionych roślin i zwierząt, jakkolwiek w wielu wypadkach dała pozytywne rezultaty, nie może być traktowana jako jedyny, uniwersal-

ny i całkowicie skuteczny sposób ochrony wszystkich gatunków specjalnej troski. Nie jest niczym odkrywczym stwierdzenie, że przy zapewnieniu tego typu bezpieczeństwa, niektóre gatunki i tak nadal pozostają zagrożone, ustępując z zajmowanych stanowisk, o czym świadczą informacje zawarte w aktualizowanych co jakiś czas krajowych i regionalnych tzw. czerwonych listach oraz czerwonych księgach roślin i zwierząt. Co więcej, nawet daleko idące zapewnienie nienaruszalności biotopów takich gatunków często nie gwarantuje zachowania ich populacji lokalnych. Różnorodne i nierzadko skomplikowane przyczyny ich ustępowania są wyjaśniane na gruncie nauk biologicznych, takich jak ekologia, genetyka, biogeografia czy paleoekologia (np. Andrzejewski i Falińska 1986, Falińska 1990, 2012, Pullin 2004, Begon i in. 2006, Freeland 2008, Krebs 2011). W świetle tej wiedzy niekwestionowaną formą działań ochronnych wobec dość licznej grupy gatunków, między innymi w lasach, okazała się ochrona czynna.

Czynna ochrona najbardziej zagrożonych gatunków w warunkach *in situ* (w formie renaturalizacji biotopów, zasilania populacji i reintrodukcji) od kilku dziesięcioleci jest realizowana na terenach parków narodowych i rezerwatów przyrody (Biderman i Wiśniowski 1993), między innymi w parkach Ojcowskim (Michalik i Bąba 1999, Sołtys-Lelek i Barabasz-Krasny 2009) i Karkonoskim (Szczęśniak i in. 2009).

Dotychczasowe rozpoznanie stanu omawianych tu elementów przyrody dotyczyło przede wszystkim gatunków, a w mniejszym zakresie zbiorowisk roślinnych czy ekosystemów. Głównym, syntetycznym źródłem informacji o stanie populacji gatunków zagrożonych były do tej pory czerwone listy i czerwone księgi, a całościowym podsumowaniem uwzględniającym gatunki, zbiorowiska i krajobrazy – „Studium różnorodności biologicznej Polski” (Andrzejewski i Weigle 2003). Wiadomości o tendencjach dynamicznych rzadkich gatunków na pojedynczych stanowiskach lub na niedużych terytoriach są zawarte w materiałach niepublikowanych, głównie w planach ochrony obiektów chronionych, oraz rozproszone w bardzo licznych publikacjach zamieszczanych w łamach naukowych i popularnonaukowych czasopism ogólnokrajowych i regionalnych oraz w materiałach konferencyjnych.

Stan bieżący – ocena

Wzorce pożądanych stanów siedlisk przyrodniczych i gatunków: czy stan ochrony lasów naturalnych (siedlisk przyrodniczych) jest właściwy?

Mimo pewnych różnic w definiowaniu pojęcia „lasy naturalne”, większość autorów jest zgodna, że są to ekosystemy, które pod względem genezy, składu gatunkowego, struktury i dynamiki są zbliżone do układów pierwotnych (tzw. dziewiczych lub starych lasów), jednak ich rozwój nie był całkowicie wolny od wpływów antropogenicznych (Schuck i in. 1994, Parviainen 2005). Według Falińskiego (1969) zbiorowiska naturalne tym różnią się od zbiorowisk pierwotnych, że występują w nich ślady degeneracji, wywołanej działalnością człowieka, podobnej w skutkach do degeneracji spowodowanej czynnikami naturalnymi. Wyróżnikiem dynamiki zbiorowisk naturalnych jest domina-

cja fluktuacji nad innymi procesami ekologicznymi (Faliński 1991). W pracy na temat lasów północno-wschodniej Polski Sokołowski (2006) dzieli współczesne lasy naturalne i o wysokim stopniu naturalności na 6 kategorii: las naturalny pierwotnie, las prawie naturalny, las zbliżony do naturalnego, las półnaturalny, las wtórnie naturalny z naturalnego odnowienia, las wtórnie naturalny ze sztucznego odnowienia.

W praktyce stan zbiorowiska leśnego jest najczęściej oceniany przez odniesienie fitocenozy rzeczywistej do odpowiednich fitocenoz wzorcowych, czyli wyidealizowanych zbiorowisk leśnych ściśle związanych z określonymi warunkami biotopowymi i najpełniej oddającymi potencjał środowiskowy danego miejsca. Za miarę zwiększającej się odległości od wzorca można uznać różnice: dynamiki wewnętrznej, degeneracji fitocenoz naturalnych i degeneracji roślinności (Balcerkiewicz 2001). Ocena zgodności fitocenoz rzeczywistych z wzorcami zbiorowisk naturalnych jest zwykle przeprowadzana metodami fitosocjologicznymi, polegającymi na porównaniu składu florystycznego oraz struktury badanych płatów z charakterystyką potencjalnej roślinności naturalnej właściwej dla danego miejsca. Wynikające z takiego porównania różnice traktuje się jako przejawy degeneracji fitocenozy, czyli zniekształceń polegających na rozchwianiu jej struktury i organizacji, zmianie kompozycji gatunkowej i zatraceniu cech swoistych (Faliński 1966). Propozycję ustalania faz degeneracji na podstawie analizy list florystycznych, z ustaleniem relacji między udziałem gatunków właściwych zespołowi naturalnemu a gatunków przypadkowych i obcych, zaproponował Olaczek (1974). Autor ten wprowadził też do terminologii geobotanicznej i praktyki ochroniarskiej pojęcie „form degeneracji zespołu”, wyrażające jakościowe zmiany degeneracyjne fitocenoz.

Wzorce pożądaných stanów leśnych siedlisk przyrodniczych konstruowane na podstawie wiedzy na temat właściwości zbiorowisk naturalnych oraz ich transformacji dokonujących się pod wpływem czynników antropogenicznych, jakkolwiek mogą się różnić, w zależności od wagi przyjętych kryteriów, to najczęściej określają skład i strukturę fitocenoz znajdujących się w optymalnym stadium rozwojowym, najlepiej zachowanych na obszarach chronionych. Zastosowanie takich wzorców do oceny stanu siedlisk przyrodniczych w lasach gospodarczych jest uważane za problematyczne i budzi zrozumiałe obawy, zwłaszcza jeśli idą za tym istotne dla leśnictwa konsekwencje. Jest to problem, którego rozwiązanie wymaga wypracowania kompleksowego systemu waloryzacji leśnych siedlisk przyrodniczych, z uwzględnieniem funkcji, jakie mają pełnić lasy gospodarcze.

Za wzorce pożądaných stanów gatunków porostów, roślin i zwierząt stanowiących przedmiot zainteresowania Unii Europejskiej przyjmuje się takie stany populacji oraz ich środowisk, jakie są możliwe do utrzymania albo do osiągnięcia w danych warunkach przez odpowiednio ukierunkowane działania ochronne.

Najbardziej aktualnym zbiorem informacji, na podstawie którego można przeanalizować obecny stan ochrony siedlisk przyrodniczych i gatunków, wymienionych w załącznikach do dyrektywy siedliskowej, są publikacje dotyczące projektu pt. „Monitoring gatunków i siedlisk ze szczególnym uwzględnieniem specjalnych obszarów ochrony siedlisk Natura 2000”, realizowanego do 2006 roku przez Instytut Ochrony Przyrody PAN w Krakowie, w ramach Państwowego Monitoringu Środowiska, na zlecenie Głównego

nego Inspektoratu Ochrony Środowiska (Makomaska-Juchniewicz 2010, Makomaska-Juchniewicz i Baran 2012a, 2012b, Mróz 2010, 2012a, 2012b, Perzanowska 2010, 2012a, 2012b, Cierlik i in. 2012, 2014, Chodkiewicz i in. 2013).

W regionie kontynentalnym spośród 15 leśnych typów siedlisk przyrodniczych (Cierlik i in. 2014) ocenę najwyższą (stan właściwy) otrzymały tylko jaworzyny i lasy klonowo-lipowe (*Tilio platyphylli-Acerion pseudoplatani*), natomiast najniższą (stan zły) aż 9 typów (kwaśne dąbrowy, łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe oraz olsy źródliskowe, łęgowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe, ciepłolubne dąbrowy, sosnowy bór chrobotkowy, a także górskie bory świerkowe). Wśród najgorzej ocenionych, m.in. z powodu niewielkich zasobów martwego drewna oraz niewystarczającej powierzchni, znajdują się siedliska przyrodnicze w dolinach rzecznych, silnie przekształcone w wyniku gospodarki leśnej, a z uwagi na spontaniczną recesję – świetliste dąbrowy i bory chrobotkowe. Ocenę właściwego stanu ochrony otrzymała 1/3 gatunków roślin i 1/3 gatunków zwierząt.

Czy lasy naturalne są zachowane we właściwym stanie? Wydawać by się mogło, że na tak postawione pytanie jest tylko jedna odpowiedź. Jeśli bowiem wzorzec wyidealizowanego lasu naturalnego ma stanowić punkt odniesienia w ocenie leśnych siedlisk przyrodniczych, to powinno być oczywiste, że trwale zbiorowiska uważane za najbardziej naturalne są zachowane w tzw. właściwym stanie. Sprawą dyskusyjną może być jednak nie zawsze łatwy do ustalenia status naturalności siedliska przyrodniczego w konkretnym miejscu i w określonym czasie. Wzorcem lasów naturalnych są obiekty leśne, których naturalność nie budzi wątpliwości, lecz takich jest niewiele, w związku z czym dla części typów siedlisk przyrodniczych nie ma innych wzorców, niż lasy wcześniej zagospodarowane, a następnie objęte ochroną.

Znane są przypadki nietrafnego określenia jednostek potencjalnej roślinności naturalnej nawet w skali niedużych, chronionych obiektów leśnych, w których po upływie kilku dziesięcioleci zaobserwowano kierunek rozwoju zbiorowisk niezgodny z przewidywanym. Trudności może sprawiać ustalenie naturalności i związanej z nią trwałości fitocenoz zgodnych z wzorcem, lecz zajmujących siedliska innych zespołów. Dotyczy to między innymi kwaśnych dąbrów występujących na siedliskach grądów lub buczyn czy jodłowych borów świetokrzyskich na siedliskach lasów bukowych. Wzorzec lasu naturalnego może nie być dobrym odniesieniem do oceny stanu zbiorowisk po silnych zaburzeniach, np. wywołanych przez niezależne od człowieka, gwałtowne zjawiska atmosferyczne czy gradacje owadów, albo fitocenoz, których długookresowe, spontaniczne przemiany nie zostały wystarczająco opisane i wyjaśnione. Wzorzec ten zawodzi także w przypadku oceny wybranych fragmentów większego obszaru lasu, np. wydzieleń taksacyjnych, w których drzewostan, z racji zaawansowanego wieku, osiągnął właśnie fazę rozpadu.

Jeśli za wzorzec przyjmuje się zbiorowiska, o których specyfice i walorach przyrodniczych zadecydowały czynniki antropogeniczne lub antropozoogeniczne, a ich trwałość jest zależna od dalszego oddziaływania tych czynników, to oczywiście taki wzorzec nie może być traktowany tak samo, jak zbiorowiska naturalne. Nie jest wykluczone, że takim antropogenicznie uwarunkowanym wzorcem są nie tylko bory chrobotkowe i świetliste dąbrowy.

Obecny stan poszczególnych typów leśnych siedlisk przyrodniczych w skali krajowej, regionalnej i lokalnej jest wyraźnie zróżnicowany. Wynika to przede wszystkim z historycznie uwarunkowanych zmian powierzchni i struktury przestrzennej lasów, dawnych sposobów ich zagospodarowania i dotychczasowej ochrony zbiorowisk leśnych, ale też w znacznej mierze z naturalnych właściwości samych zbiorowisk, takich jak: rozmieszczenie geograficzne i zakres zajmowanych siedlisk, a w związku z tym częstość występowania i wielkość płatów, zmienność, złożoność struktury, specyficzne bogactwo gatunkowe i różnorodność florystyczna, swoista dynamika, przestrzenne i dynamiczne powiązania z innymi komponentami roślinności, odporność lub podatność na zaburzenia itp.

Możliwości i potrzeby restytucji siedlisk i gatunków podlegających ochronie

Restytucja, rozumiana jako zespół działań prowadzących do przywrócenia lub wykreowania właściwego stanu siedlisk i gatunków podlegających ochronie, należy do podstawowych zadań, jakie są związane z funkcjonowaniem sieci obszarów chronionych Natura 2000. Z dotychczasowych, choć jeszcze wstępnych i orientacyjnych, ocen stanu siedlisk przyrodniczych i gatunków wynika, że potrzeby w tym zakresie, zwłaszcza na terenach leśnych, mogą okazać się większe niż się do tej pory spodziewano. Trzeba zaznaczyć, że działania o charakterze restytucyjnym w lasach są realizowane na mniejszą lub większą skalę od dłuższego czasu, np. w ramach licznych lokalnych projektów ochrony zagrożonych gatunków roślin i zwierząt, regionalnych programów ochrony kuraków leśnych czy ogólnopolskiego programu małej retencji. Dotychczasowe doświadczenia pokazały, iż w wielu wypadkach restytucja stała się skutecznym środkiem służącym odtwarzaniu i zwiększaniu różnorodności biologicznej (np. restytucja jodły w Sudetach), czasami jednak kończyła się niepowodzeniem (np. próby reintrodukcji drobia) lub przynosiła efekty nadzwyczaj spektakularne, nie przez wszystkich aprobowane (jak reintrodukcja bobra).

Potrzeba restytucji siedlisk przyrodniczych w lasach wynika przede wszystkim z oceny ich stanu, a w znacznie mniejszym stopniu ze względu na ochronę zagrożonych gatunków roślin będących przedmiotem zainteresowania Unii Europejskiej, z których większość występuje przeważnie w środowisku nieleśnym. Specyficznego i często wysoce specjalistycznego podejścia wymaga ochrona licznych gatunków zwierząt, reprezentujących rozmaite grupy taksonomiczne, zasięgowe i ekologiczne.

Niezadowolający lub zły stan leśnych siedlisk przyrodniczych należy poprawiać, co w przypadku zbiorowisk zbliżonych do naturalnych, o dużej zdolności regeneracyjnej, można osiągnąć na ogół bez specjalnych zabiegów ochronnych, stosując ochronę bierną tam, gdzie nie ma to większego znaczenia dla produkcji leśnej lub z innych względów jest to możliwe. Inaczej należy traktować te zbiorowiska, z których użytkowania nie da się całkowicie zrezygnować, gdyż występują na dużych powierzchniach i lokalnie odgrywają znaczącą rolę w gospodarce leśnej, np. grądy, lasy bukowe, kwaśne dąbrowy czy nawet łęgi dębowo-wiązowo-jesionowe. W takim wypadku słusznym rozwią-

zaniem jest objęcie ochroną bierną fitocenoz reprezentatywnych, najlepiej wykształconych (lub ich fragmentów), a także tych, które zajmują na ogół niewielkie areale w strefach ekotonowych, przy ciekach, w otoczeniu bagien i na stromych zboczach, prowadząc gospodarkę uwzględniającą postulat niepogarszania „specyficznej struktury i funkcji” siedliska przyrodniczego w granicach jego zasięgu lokalnego jedynie na pozostałych terenach. Niemal w każdej sytuacji nieodłącznym kryterium wpływającym na ocenę stanu leśnego siedliska przyrodniczego jest wielkość zasobów martwego drewna pozostawionego do naturalnego rozkładu, spełnienie którego zwykle nie jest trudne.

Ochrony czynnej – rehabilitacji i rewitalizacji – wymagają przede wszystkim zagrożone siedliska przyrodnicze, których niewłaściwy stan jest zwykle następstwem negatywnych zmian warunków siedliskowych pociągających za sobą przeobrażenia składu i struktury fitocenoz. Typowymi przykładami takich siedlisk przyrodniczych są naturalne zbiorowiska lasów bagiennych i łęgowych, szczególnie podatne na zmiany warunków wodnych. Doświadczenia z realizacji programu małej retencji w Lasach Państwowych i parkach narodowych pokazują, że działania zmierzające do hydrologicznej rehabilitacji środowiska leśnego przynoszą dobre i stosunkowo szybkie efekty, sprzyjające regeneracji i rewitalizacji nie tylko poszczególnych siedlisk, lecz także całych krajobrazów hydrogenicznych. Poza wspomnianym programem pozostaje jednak rehabilitacja środowisk aluwialnych w dolinach dużych i średnich rzek.

Poprawę nieodpowiedniego stanu, czyli rewitalizację leśnych siedlisk przyrodniczych, można ponadto uzyskać przez różnego rodzaju zabiegi o charakterze korekcyjnym, np. inicjowanie i pielęgnację naturalnego odnowienia drzew, zwiększenie zróżnicowania składu gatunkowego (w lasach z natury wielogatunkowych) i struktury drzewostanów, a także przez usuwanie z nich zbędnych gatunków obcych lub rodzimych. Często trudniejszym zadaniem jest eliminowanie roślin inwazyjnych w miejscach ich masowego występowania, albowiem totalne, mechaniczne czy chemiczne zwalczanie, zwłaszcza gatunków drzewiastych, może wywołać, początkowo zwykle niezauważalne, lecz w dłuższej perspektywie – negatywne skutki w środowisku leśnym.

Odtwarzanie leśnych siedlisk przyrodniczych w miejscach, gdzie uległy one zanikowi, można przyrównać do rezerwatowej ochrony kreatywnej, polegającej na przebudowie drzewostanów, które pod względem składu gatunkowego i struktury są niezgodne z wzorcem przyjętym dla fitocenoz w stanie właściwym i nie stwarzają nadziei na szybką, spontaniczną lub wspomaganą regenerację. Sprawdzone dotychczas metody przebudowy zapewniają wprawdzie wymianę gatunków i wytworzenie drzewostanów o składzie odpowiadającym przyjętym wzorcom, jednak mogą się one przyczyniać do deformacji innych komponentów ekosystemów, takich jak gleba i runo, których regeneracja wymaga bardzo długiego czasu i której nie da się łatwo przyspieszyć. Ten aspekt restytucji jest słabo rozpoznany i zasługuje na większe niż dotychczas zainteresowanie ze strony nauki i praktyki ochroniarskiej.

Zmiany, jakie zachodzą w przyrodzie i w ludzkiej aktywności ochroniarskiej, skłaniają do zastanowienia się nad realnością długotrwałego utrzymania chronionych siedlisk przyrodniczych i gatunków we właściwym, zbliżonym do wzorca, stanie.

Perspektywa ochrony leśnych siedlisk przyrodniczych i gatunków do 2030 i dalej do 2080 roku: tendencje dynamiczne sukcesji a pożądane wzorce naturalności, restytucja a zmiany globalne środowiska, możliwe konsekwencje radykalnej ochrony siedlisk

Należy się spodziewać, że w okresie do 2030 roku dojdzie przede wszystkim do jednoznacznego uregulowania spraw organizacyjnych, prawnych i finansowych dotyczących funkcjonowania sieci Natura 2000 oraz do rozwiązania licznych problemów szczegółowych związanych z diagnostyką siedlisk przyrodniczych, planowaniem i realizacją ich ochrony oraz monitoringiem, na co uwagę zwracał między innymi Rutkowski (2009). Będzie to ważnym elementem doskonalenia i koordynacji działań „naturowych”, w dużym stopniu decydującym o przyszłości ochrony przyrody w Polsce.

Punktem wyjścia do rozważań o tendencjach dynamicznych leśnych siedlisk przyrodniczych niech będzie kilka zdań zaczerpniętych z podręcznika Weinera (2005): „Wartościowanie zjawisk przyrodniczych z naszego ludzkiego punktu widzenia jest najzupełniej zrozumiałe. Nieporozumienie powstaje wtedy, gdy ten sam system wartości przenosimy na obojętną przyrodę. Łatwo wtedy zapomnieć, że to nie dla ekosystemu jest dobrze, gdy nic się w nim nie zmienia, to my wolimy, aby tam się nic nie zmieniało”.

Zmiany, jakie dokonują się w zbiorowiskach leśnych, na obszarach chronionych i poza nimi, są dziś wystarczająco dobrze opisane (np. Brzeziecki 2005, Szwagrzyk 2010), by nie mieć wątpliwości, że w bliższej i dalszej perspektywie trzeba się liczyć z ewentualnością weryfikacji pożądanych wzorców naturalności siedlisk przyrodniczych.

Bogatym i inspirującym do przemyśleń źródłem informacji o tendencjach dynamicznych zbiorowisk leśnych w ciągu 40, 50 i więcej lat jest opracowanie Matuszkiewicz (2007). Autor poruszył w nim między innymi zagadnienie ewolucji zespołów oraz kwestię pojęcia „typu” poszczególnych zespołów, stawiając pytanie, czy zmianom ulegają tylko fitocenozy, czy także typy fitocenoz, jakimi są jednostki fitosocjologiczne, a więc czy raz opisana jednostka syntaksonomiczna może podlegać ewolucji? Wyniki badań zreferowane w tej pracy wskazują, że na przykład w nadmorskich borach bażynowych w ciągu 50 lat nastąpiły zmiany w charakterystycznej kombinacji gatunków polegające na istotnym ograniczeniu występowania gatunków uznawanych za charakterystyczne dla zespołu *Empetro nigri-Pinetum* przy utrzymaniu się wysokiej częstości gatunków wyróżniających, co sugeruje potrzebę zmiany charakterystyki zespołu. Okazało się też, że stwierdzenie nietrwałości pięciu zespołów (świeźlistej dąbrowy, pomorskiego lasu bukowo-dębowego, podgórskiej dąbrowy acydofilnej, karpackiego boru mieszanego świerkowo-jodłowego i dolnoregłowego boru świerkowo-jodłowego) i przesunięcie ich z kategorii „typ potencjalnej roślinności naturalnej” do kategorii „zbiorowisko zastępcze” musi spowodować nową interpretację typów krajobrazów roślinnych zajmujących blisko 20% powierzchni kraju. Ustalono, że w fitocenozach grądu subkontynentalnego – w Białowieskim Parku Narodowym – po wejściu drzewostanów w fazę rozpadu, zachodzi proces fluktuacji wyrażający się łączeniem małopowierzchniowych procesów

regeneracji i degeneracji związanych z powalami drzew i wykrotami, skutkiem czego pojawiły się na większą skalę gatunki (które mogą być traktowane jako rośliny synantropijne) związane z naruszeniami gleby, a pod zwartą warstwą drzew nastąpiło ograniczenie udziału gatunków leśnych o wyższych wymaganiach świetlnych, a zwiększenie udziału gatunków siedlisk wilgotnych. W Puszczy Białowieskiej zaobserwowano proces ewolucji lasu od bogatego florystycznie subborealnego boru mieszanego do znacznie uboższego kontynentalnego boru mieszanego, świadczący o regeneracji zbiorowisk po silnej presji zwierzyny łownej w XIX wieku (Matuszkiewicz 2011). Na wymienionym terenie, zarówno w miejscach występowania starodrzewów w lasach zagospodarowanych, jak i w Rezerwacie Ścisłym BPN, od kilkudziesięciu lat postępuje uproszczenie oraz homogenizacja zbiorowisk spowodowana głównie ekspansją grabu, połączona z ustępowaniem z drzewostanów takich gatunków, jak: dąb, jesion, klon, sosna, brzoza, wierzba i osika, przy czym proces ten jest mniej zaawansowany w zagospodarowanej części Puszczy dzięki zabiegom hodowlanym, które poprawiały warunki wzrostu drzewom o regresywnych tendencjach dynamicznych (Brzezicki i in. 2012, Drozdowski i in. 2012).

Na podstawie wieloletnich badań fitosocjologicznych w północno-wschodniej Polsce wykazano, że zmiany w zbiorowiskach leśnych na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci są efektem działania wielu czynników i mają różny charakter (Sokołowski 2006). W większości wynikają z eutrofizacji siedlisk oraz obniżania się poziomu wód gruntowych, ale wiążą się też między innymi ze zmianami klimatu, zanieczyszczeniem powietrza oraz z regeneracją lasu po przekształceniach wywołanych przez selektywny wyrąb drzew, wypas, wygrabianie ścióły itp. Wyjaśnienie roli każdego z tych oraz innych, być może jeszcze niezidentyfikowanych, czynników zazwyczaj nie jest łatwe.

Z przytoczonych tu kilku przykładowych informacji na temat długookresowych przemian zbiorowisk leśnych wynika, że precyzyjne określenie pożądanych wzorców naturalności może być niekiedy problematyczne oraz obciążone tymczasowością i pewnym subiektywizmem.

Restytucja siedlisk przyrodniczych w obliczu globalnych zmian środowiskowych jest zagadnieniem na tyle złożonym, że nie sposób zająć się tu bliżej nawet głównymi jego aspektami. Do najważniejszych zaliczane są zmiany klimatyczne, które według rozmaitych prognoz w perspektywie kilkudziesięciu lat mogą skutkować zmianami w rozmieszczeniu i częstotliwości występowania gatunków oraz ich zespołów i siedlisk, zakłóceniami stabilności ekosystemów oraz zaburzeniami przyrody na wyższych poziomach organizacji, a w konsekwencji przekształceniami, na ogół ubożeniem, swoistej różnorodności biologicznej (Hansen i in. 2001, Heywood 2009, Hickler i in. 2012). Wysoce prawdopodobne są zmiany roli lasotwórczej drzew w strukturze i funkcjonowaniu zbiorowisk leśnych (Szwagrzyk 2013).

Według Bartosza i in. (2012) w związku ze zmianami klimatu już obecnie można zaobserwować takie zjawiska jak:

- większa frekwencja deszczy nawalnych i powodzi nawalnych;
- wzrost frekwencji epizodów suszy hydrologicznej;
- zmniejszanie zasięgu i skrócenie czasu trwania wiosennych zalewów dolin rzecznych;

- wzrost frekwencji epizodów wysokich temperatur i niedoboru opadów (susza atmosferyczna);
- spadek frekwencji dni z temperaturą poniżej 0°C;
- spadek frekwencji dni z mrozem (poniżej -10°C);
- spadek frekwencji dni z pokrywą śnieżną;
- wzrost frekwencji silnych wiatrów;
- wzrost frekwencji późnych przymrozków;
- oddziaływania antropogeniczne wynikające z adaptacji do zmian klimatu.

Siedliska przyrodnicze oraz gatunki roślin i zwierząt stanowiące przedmiot ochrony na obszarach Natura 2000 są bardzo zróżnicowane pod względem wrażliwości na zmiany klimatyczne. Do najbardziej zagrożonych siedlisk należą między innymi torfowiska, wilgotne wrzosowiska, źródłiska, źródłowe słone łąki, pastwiska i szuwar, bory bagienne, lasy łęgowe, natomiast do gatunków – rośliny siedlisk wilgotnych, a także bezkręgowce o wąskiej niszy ekologicznej, powiązane z siedliskami torfowisk i podmokłych łąk oraz lasów o cechach pierwotnych (Bartosz i in. 2012). Wynika z tego, że zakres restytucji, przynajmniej w bliższej perspektywie, do 2030 roku, powinien objąć przede wszystkim siedliska przyrodnicze i gatunki, których zagrożenie wiąże się z czynnikami klimatycznymi wpływającymi na zasoby wody w środowisku. Wobec dużej niepewności co do dalszych kierunków przemian roślinności leśnej pod wpływem zmieniającego się klimatu, można założyć, iż zostaną zachowane podstawowe cele działań restytucyjnych, natomiast w zależności od charakteru oraz tempa tych przemian, a także pod wpływem postępu wiedzy naukowej oraz rozwoju społeczno-gospodarczego, będą się zmieniać priorytety i koncepcje ochrony siedlisk przyrodniczych,

Radykalna, to znaczy zdecydowanie i bezkompromisowo zmierzająca do zasadniczych zmian w krótkim czasie i wszędzie, ochrona leśnych siedlisk przyrodniczych, jest pojęciem stosowanym zapewne ze względu na rodzący wiele wątpliwości i dyskusyjny problem dostosowania gospodarki leśnej do wymogów związanych z funkcjonowaniem sieci Natura 2000 (por. Łukaszewicz 2013). Nie wdając się w analizę rozmaitych, mniej lub bardziej uzasadnionych argumentów „za” i „przeciw” warto zwrócić uwagę na niedoskonałość wszelkich radykalnych przedsięwzięć „naprawczych” w środowisku leśnym, jeśli nie wynikają z konieczności podejmowania działań o charakterze ratowniczym. Radykalna, czynna ochrona siedlisk, zwłaszcza dopasowywanie składu gatunkowego drzewostanów do ujednoliconych wzorców, niesie za sobą ewentualność schematycznego wykreowania zbiorowisk podobnych, o zatartej zmienności lokalnej. Nie bez znaczenia jest związane z tym ograniczenie zasady zmniejszania i rozpraszania ryzyka hodowlanego. Jak już wcześniej wspomniano, zabiegi nastawione na poprawianie samego drzewostanu mogą narażać inne komponenty ekosystemów leśnych na trudno odwracalne zmiany. Nadmierne przywiązywanie wagi do wzorców wyglądu lasu aktualnie obowiązujących może zepchnąć na margines ochronę różnorodności gatunkowej i genetycznej, zwłaszcza tych grup organizmów, które są słabo poznane i zazwyczaj niedostrzegane, a niekiedy uznawane za mniej ważne. Radykalne metody ochrony czynnej, polegające na protegowaniu jednych gatunków kosztem innych, bez dobrego, kompleksowego rozpoznania stanu czy tendencji dynamicznych lokalnych populacji roślin

i zwierząt, niosą za sobą niebezpieczeństwo wywołania niezamierzonych, lecz nieobojętnych dla środowiska przyrodniczego, zakłóceń w biocenozach.

W historii ludzkich manipulacji w środowisku leśnym są opisane działania, które nie przyniosły oczekiwanych wyników, a po upływie wielu lat kończyły się refleksją na temat sensu podejmowania ich na szeroką skalę bez wcześniejszych doświadczeń pilotażowych.

Synteza

1. Ochrona siedlisk przyrodniczych jest wprawdzie koniecznością wynikającą z obowiązków, jakie nakłada na nas unijne prawo, ale jest też urzeczywistnieniem wieloletnich dążeń polskich przyrodników do objęcia ochroną zbiorowisk roślinnych na obszarach znajdujących się poza parkami narodowymi i rezerwatami. Wiele z dotychczasowych, krajowych doświadczeń w ochronie ekosystemów i gatunków daje się wprost wykorzystać w działaniach na rzecz ochrony siedlisk przyrodniczych oraz gatunków będących przedmiotem zainteresowania Unii Europejskiej. Pewne modyfikacje w tym zakresie są związane z objęciem przez sieć obszarów chronionych Natura 2000 znacznej części lasów gospodarczych, których podstawowe funkcje powinny być skorelowane z funkcją ochrony różnorodności biologicznej, realizowaną zgodnie z wymogami dyrektywy siedliskowej. Rodzi to obawy o zachwianie relacji między tzw. wielofunkcyjną gospodarką leśną a opartą na nieco innych założeniach ochroną siedlisk przyrodniczych i stanowi problem, którego rozwiązania należy się spodziewać w najbliższej przyszłości.
2. Wzorce pożądanego stanu naturalnych siedlisk przyrodniczych, oparte na najlepiej zachowanych obiektach chronionych, nie zawsze są odpowiednim punktem odniesienia przy ocenie stanu siedlisk przyrodniczych w lasach gospodarczych. Można przypuszczać, że w niektórych przypadkach, z czasem zostaną poddane weryfikacji, by w większym stopniu uwzględnić wyniki badań nad dynamiką ekosystemów leśnych. Znajomość aktualnej wiedzy naukowej na temat dynamiki populacji gatunków roślin i zwierząt oraz układów przyrodniczych jest jednym z podstawowych warunków prawidłowej identyfikacji, waloryzacji i skutecznej ochrony ekosystemów.
3. Wybór każdego z wymienionych w tytule rodzajów działań ochronnych (restytucja, rewitalizacja, rehabilitacja, zachowanie *status quo*) zależy od potrzeb wynikających z wszechstronnej analizy stanu i możliwości (czasowych, metodycznych oraz finansowych) uzyskania pożądanego stanu przyrody. Nie powinno się tracić z pola widzenia negatywnych konsekwencji środowiskowych, jakie może wywołać ochrona radykalna. W dłuższej perspektywie czasowej, choć także w krótszej, trzeba się liczyć z możliwością wystąpienia nieprzewidywalnych procesów i zjawisk, związanych nie tylko z globalnymi zmianami klimatu.

Literatura

- Andrzejewski R., Weigle A. (red.) 2003. Różnorodność biologiczna Polski. Warszawa, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska.
- Andrzejewski R., Falińska K. (red.) 1986. Populacje roślin i zwierząt. Ekologiczne studium porównawcze. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Balcerkiewicz S. 1993. Propozycja uściślenia kategorii i statusu rezerwatów przyrody. *Chrońmy Przyrodę Ojczyznę* 49 (2): 13–21.
- Balcerkiewicz S. 2001. Ocena zgodności fitocenozy z biotopem z punktu widzenia botaniki. w: Zgodność fitocenozy z biotopem w ekosystemach leśnych. Red. R. Zielony. Warszawa, Fundacja Rozwój SGGW: 22–33.
- Bańkowski J., Cieśla A., Czerepko J., Czepińska-Kamińska D., Kliczkowska A., Kowalkowski A. i in. 2004. Siedliskowe podstawy hodowli lasu. Załącznik do Zasad hodowli lasu. Bedoń, Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych.
- Bartosz R., Bukowska M., Chylarecki P., Ignatowicz A., Puzio A., Wilińska A. 2012. Ocena wpływu zmian klimatu na różnorodność biologiczną oraz wynikające z niej wytyczne dla działań administracji ochrony przyrody do roku 2030. Warszawa, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska.
- Barzdajn W., Ceitel J., Danielewicz W., Zientarski J. 1999. Leśnictwo proekologiczne. Poznań, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego.
- Begon M., Townsend C.R., Harper J.L. 2006. Ecology. From Individuals to Ecosystems. Oxford, Blackwell Publishing.
- Biderman A.W., Wiśniowski B. (red.) 1993. Utrzymanie i restytucja ginących gatunków roślin i zwierząt w parkach narodowych i rezerwach przyrody. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. Ojców, Ojcowski Park Narodowy.
- Broda J. 2000. Historia leśnictwa w Polsce. Poznań, Wydawnictwo Akademii Rolniczej.
- Brzeg A., Wojterska M. 2001. Zespoły roślinne Wielkopolski, ich stan poznania i zagrożenie w: Szata roślinna Wielkopolski i Pojezierza Południowopomorskiego. Przewodnik sesji terenowych 52. Zjazdu PTB, 24–28 września 2001. Red. M. Wojterska. Poznań, Bogucki Wydawnictwo Naukowe: 39–110.
- Brzeziecki B. 1991. Ekologiczny model wzrostu lasu: niektóre problemy metodyczne i kalibracyjne. *Sylvan* 135 (9): 53–65.
- Brzeziecki B. 1999. Ekologiczny model drzewostanu. Zasady konstruowania, parametryzacja, przykłady zastosowań. Warszawa, Fundacja Rozwój SGGW.
- Brzeziecki B. 2005. Lasy naturalne: wzorzec dla lasów zagospodarowanych? *Las Polski* 8: 10–12.
- Brzeziecki B., Keczyński A., Zajączkowski J., Drozdowski S., Gawron L., Buraczyk W. i in. 2012. Zagrożone gatunki drzew Białowieskiego Parku Narodowego (Rezerwat Ścisły). *Sylvan* 156 (4): 252–261.
- Chodkiewicz T., Neubauer G., Chylarecki P., Sikora A., Cenian Z., Ostasiewicz M. i in. Monitoring populacji ptaków Polski w latach 2012–2013. *Biuletyn Monitoringu Przyrody* 11: 1–72.
- Cierlik G., Makomaska-Juchniewicz M., Mróz W., Perzanowska J., Król W., Baran P., Zięcik A. 2012. Monitoring gatunków roślin i zwierząt oraz siedlisk przyrodniczych w latach 2010–2011. *Biuletyn Monitoringu Przyrody* 10: 1–98.
- Cierlik G., Makomaska-Juchniewicz M., Perzanowska J., Mróz W. 2014. Stan ochrony siedlisk przyrodniczych i gatunków w Polsce w latach 2007–2012. *Biuletyn Monitoringu Przyrody* 12: 1–127.
- Czerepko J. (red.). 2008. Stan różnorodności biologicznej lasów w Polsce na podstawie powierzchni obserwacyjnych monitoringu. Synteza wyników uzyskanych w ramach realizacji projektu *BioSoil Forest Biodiversity*. Sękocin Stary, Instytut Badawczy Leśnictwa.
- Danielewicz W., Maliński T. 2005. Ochrona leśnych zbiorowisk roślinnych. w: Ochrona przyrody w lasach. T. 2. Ochrona szaty roślinnej. Red. D. Gwiazdowicz. Poznań, Wydawnictwo Ornatus: 121–169.
- Drozdowski S., Brzeziecki B., Żybura H., Żybura B., Gawron L., Buraczyk W. i in. 2012. Wieloletnia dynamika starodrzewów w zagospodarowanej części Puszczy Białowieskiej: gatunki ekspansywne i ustępujące. *Sylvan* 156 (9): 663–671.

- Falińska K. 1990. Osobnik – populacja – fitocenoza. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Falińska K. 2012. Ekologia roślin. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Faliński J.B. 1966. Próba określenia zniekształceń fitocenozy. System faz degeneracyjnych zbiorowisk roślinnych. Dyskusje fitosocjologiczne (3). Ekologia Polska, Seria B 12 (1): 31–42.
- Faliński J.B. 1969. Zbiorowiska autogeniczne i antropogeniczne. Próba określenia i klasyfikacji. Dyskusje fitosocjologiczne (4). Ekologia Polska, Seria B. 15 (2): 173–182.
- Faliński J.B. 1975. Anthropogenic changes of the vegetation of Poland (Comment to map). Phytocoenosis 4 (1): 97–116.
- Faliński J.B. 1991. Procesy ekologiczne w zbiorowiskach leśnych. Phytocoenosis 3 (N.S.) Seminarium Geobotanicum 1: 17–41.
- Fijałkowski D. 1982. O konieczności wprowadzenia ochrony rzadkich zespołów roślinnych. Chrońmy Przyrodę Ojczyzną 38 (1–2): 13–17.
- Freeland J.R. 2008. Ekologia molekularna. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gwiazdowicz D.J. (red.) 2006. Gospodarka leśna a ochrona przyrody. Poznań, Wydawnictwo Ornatus.
- Hansen A.J., Neilson R.P., Dale V.H., Flather C.H., Iverson L.R., Currie D.J. i in. 2001. Global Change in Forests: Responses of Species, Communities, and Biomes. BioScience 51 (9): 765–779.
- Herbich J. 2002. Conception of a red list of terrestrial plant communities in Gdańsk Pomerania. Nature Conservation 59: 19–31.
- Heywood V. 2009. The impacts of climate change of plant species in Europe. Convention of the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats. Standing Committee, 29th meeting, 23–26 November 2009, Bern.
- Hickler T., Vohland K., Feehan J., Miller P.A., Smith B., Costa L. i in. 2012. Projecting the future distribution of European potential natural vegetation zones with a generalized, tree species-based dynamic vegetation model. Global Ecology and Biogeography 21: 50–63.
- Holeksa J. 1997. Wielkość rezerwatów a możliwość ochrony naturalnych ekosystemów leśnych. Ochrona Przyrody 54: 3–13.
- Interpretation Manual of European Union Habitats. 2013. European Commission, DG Environment, Nature ENV B.
- Kornaś J. 1990. Jak i dlaczego giną nasze zespoły roślinne. Wiadomości Botaniczne 34 (2): 7–16.
- Krebs C.J. 2011. Ekologia. Eksperymentalna analiza rozmieszczenia i liczebności. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Łukaszewicz J. 2013. Współczesne ograniczenia hodowli lasu w polskim leśnictwie. Postępy Techniki w Leśnictwie 121: 7–14.
- Makomaska-Juchniewicz M. (red.) 2010. Monitoring gatunków zwierząt. Przewodnik metodyczny. Część pierwsza. Warszawa, Biblioteka Monitoringu Środowiska.
- Makomaska-Juchniewicz M., Baran P. (red.) 2012a. Monitoring gatunków zwierząt. Przewodnik metodyczny. Część druga. Warszawa, Biblioteka Monitoringu Środowiska.
- Makomaska-Juchniewicz M., Baran P. (red.) 2012b. Monitoring gatunków zwierząt. Przewodnik metodyczny. Część trzecia. Warszawa, Biblioteka Monitoringu Środowiska.
- Matuszkiewicz J.M. 2007. Ogólne kierunki zmian w zbiorowiskach leśnych Polski. Ich przyczyny oraz prognoza przyszłych kierunków rozwojowych. w: Geobotaniczne rozpoznanie tendencji rozwojowych zbiorowisk leśnych w wybranych regionach Polski. Red. J.M. Matuszkiewicz. Warszawa, PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyńskiego, Monografie 8: 555–816.
- Matuszkiewicz J.M. 2011. Changes in the forest associations of Poland's Białowieża Primeval Forest in the second half of the 20th century. Czasopismo Geograficzne 82 (1–2): 69–105.
- Medwecka-Kornaś A. 1994. Ochrona flory i roślinności na obszarach leśnych: stan i zadania. Ochrona Przyrody 51: 3–21.
- Michalik S., Bąba W. 1999. Aktywna ochrona półnaturalnej murawy kserotermicznej na Skale Krukowskiego w Ojcowskim Parku Narodowym. Ochrona Przyrody 56: 51–59.

- Mróz W. (red.) 2010. Monitoring siedlisk przyrodniczych. Przewodnik metodyczny. Część pierwsza. Warszawa, Biblioteka Monitoringu Środowiska.
- Mróz W. (red.) 2012a. Monitoring siedlisk przyrodniczych. Przewodnik metodyczny. Część druga. Warszawa, Biblioteka Monitoringu Środowiska.
- Mróz W. 2012b. Monitoring siedlisk przyrodniczych. Przewodnik metodyczny. Część trzecia. Warszawa, Biblioteka Monitoringu Środowiska.
- Olaczek R. 1974. Kierunki degeneracji fitocenoz leśnych i metody ich badania. *Phytocoenosis* 3 (3/4): 174–190.
- Olaczek R. 1976. Zmiany w szacie roślinnej Polski od połowy XI wieku do lat bieżących. *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 177: 369–408.
- Parviainen J. 2005. Virgin and natural forests in temperate zone of Europe. *Forest Snow and Landscape Research* 7 (1/2): 9–18.
- Pawlaczyk P. 1995. Propozycja przestrzennego zróżnicowania celów i metod ochrony na przykładzie Drawieńskiego Parku Narodowego. *Ochrona Przyrody* 52: 19–31.
- Pawlaczyk P. 2000. Zasady ochrony przyrody w lasach gospodarczych. Propozycja społeczna. Świebodzin, Wydawnictwo Lubuskiego Klubu Przyrodników.
- Pawłowski B. 1950. Znaczenie socjologii roślin dla racjonalnej gospodarki człowieka w przyrodzie. *Ochrona Przyrody* 19: 1–30.
- Perzanowska J. (red.) 2010. Monitoring gatunków roślin. Przewodnik metodyczny. Część pierwsza. Warszawa, Biblioteka Monitoringu Środowiska.
- Perzanowska J. (red.) 2012a. Monitoring gatunków roślin. Przewodnik metodyczny. Część druga. Warszawa, Biblioteka Monitoringu Środowiska.
- Perzanowska J. (red.) 2012b. Monitoring gatunków roślin. Przewodnik metodyczny. Część trzecia. Warszawa, Biblioteka Monitoringu Środowiska.
- Piotrowska H. 1986. Gefährdungssituation der Pflanzengesellschaften der planaren und collinen Stufe Polens (Erste Fassung). *Schriftenreihe für Vegetationskunde* 18: 19–27.
- Pullin A.S. 2004. Biologiczne podstawy ochrony przyrody. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Raciborski M. 1910. Ochrony godne drzewa i zbiorowiska roślin. *Kosmos* 35 (3–4): 352–366.
- Raj A., Zientarski J. 1999. Ochrona ekosystemów leśnych w Karkonoskim Parku Narodowym. *Parki Narodowe* 1: 4–7.
- Report on the Conservation Status of Habitat Types and Species as required under Article 17 of the Habitats Directive. Report from the Commission to the Council and the European Parliament Composite (COM/2009/0358 final). 2009. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52009DC0358>
- Rutkowski P. 2009. Natura 2000 w leśnictwie. Warszawa, Ministerstwo Środowiska.
- Rykowski K. 2006. O leśnictwie trwałym i zrównoważonym. W poszukiwaniu definicji i miar. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych.
- Schuck, A., Parviainen, J., Bücking W. 1994. A review of approaches to forestry research on structure, succession and biodiversity of undisturbed and semi-natural forests and woodlands in Europe. Working Paper 3. Joensuu, European Forest Institute.
- Sokołowski A.W. 2006. Lasy północno-wschodniej Polski. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych.
- Sołtys-Lelek A., Barabasz-Krasny B. 2009. Skuteczność dotychczasowych form ochrony flory i szaty roślinnej w Ojcowskim Parku Narodowym. *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych* 39: 89–102.
- Szczęśniak E., Malicki M., Kuś D. 2009. *Saxifraga nivalis* L. w Karkonoszach – stan aktualny i próby wzmocnienia populacji. *Acta Botanica Silesiaca* 4: 107–116.
- Szwagrzyk J. 1991. Dynamika lasów naturalnych a koncepcja ochrony rezerwatowej: źródła konfliktu i propozycje rozwiązań. *Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera* 4: 153–159.
- Szwagrzyk J. 2007. Przestrzenne aspekty ochrony przyrody w lasach. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej w Rogowie* 2/3 (16): 11–19.

- Szwagrzyk J. 2010. Dylematy ochrony ekosystemów leśnych w krajobrazie przekształconym przez człowieka. *Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera* 20: 75–84.
- Szwagrzyk J. 2013. Prawdopodobne zmiany zasięgów występowania gatunków drzewiastych – konsekwencje dla hodowli lasu. w: *Klimat. Lasy i drewno a zmiany klimatyczne: zagrożenia i szanse. Materiały pierwszego panelu ekspertów w ramach prac nad Narodowym Programem Leśnym*. Sękocin Stary, Instytut Badawczy leśnictwa: 45–54.
- Szwagrzyk J., Holeksa J. 2000. Cele i metody ochrony ekosystemów leśnych na przykładzie planu ochrony Babio-górskiego Parku Narodowego. *Ochrona Przyrody* 57: 3–17.
- Trampler T., Kliczkowska A., Dmyterko E., Sierpińska A. 1990. Regionalizacja przyrodniczo-leśna na podstawach ekologiczno-fizjograficznych. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- Weiner J. 2005. *Życie i ewolucja biosfery*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wytyczne sporządzania planów ochrony rezerwatów przyrody. 1997. Warszawa, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Departament Ochrony Przyrody.
- Zaręba R. 1976. Zmiany w szacie leśnej Polski oraz w składzie botanicznym cenozy leśnych wywołane procesami gospodarczymi. *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 177: 349–367.

Ochrona lasu w perspektywie XXI wieku. Po pierwsze – zgodnie z naturą

prof. dr hab. Jacek HILSZCZAŃSKI, prof. dr hab. Zbigniew SIEROTA

Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary

Konieczne redefinicje

Określenie „ochrona lasu” zawiera w sobie dwa trudne do jednoznacznej interpretacji pojęcia. Pierwsze z nich, służebne, wskazuje na działalność, której celem jest zabezpieczanie, przeciwdziałanie czy też aktywność na rzecz zachowania i umacniania trwałości lasu, przy czym te dwa ostatnie wyrazy „trwałość lasu” mają tu kontekst wyłącznie literalny. Z kolei jako „trwałość” lasu należy przyjmować nie jego stan, zachowawczość czy też nienaruszalność, lecz przeciwnie – nieustanną ciągłość zarówno rozwoju osobniczego, jak i przebiegu zachodzących w nim (lesie) procesów i zjawisk. Jeszcze trudniej jest jednoznacznie zdefiniować „las”, jest to bowiem pojęcie zarówno gospodarcze, przyrodnicze, jak i emocjonalne. Reasumując – ochrona lasu, to współcześnie pewien sposób współdziałania z naturą¹, a jego celem jest zarówno zapewnienie samoistnego przebiegu wszelkich zjawisk onto- i filogenetycznych, jak i spełniania oczekiwań własnych człowieka, każdego z nas, wobec lasu. Działania te nie mają jednak charakteru altruistycznego, bowiem elementy lasu są poddawane wielorakiemu użytkowaniu – zarówno pozyskiwaniu w sensie surowcowym, jak i doznawaniu w sensie estetycznym.

Zasada Hipokratesa *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić) obowiązująca w medycynie odnosi się również do przyrody. Pokazuje to doświadczenie minionych dziesięcioleci, zwłaszcza polityka surowcowa gospodarki leśnej, która sprzyjała uproszczeniom, niejednokrotnie nie licząc się z prawidłami procesów ekologicznych. Wymuszona rytmiczność dostaw drewna dla przemysłu zobowiązywała administracyjnie do ścinki letniej, zrębów wielkopowierzchniowych, monotypizacji zalesień i odnowień czy też do tworzenia drzewostanów tzw. kopalniakowych, sortymentowych. Konsekwencją tych działań były różnego rodzaju zaburzenia w funkcjonowaniu lasu, gradacje owadów i epifitozy grzybów pasożytniczych. Na szczęście jest to już przeszłość, ale w ponad

¹ Natura, w interpretacji Z. Sieroty (2010), jest to całokształt tworów i zjawisk przyrodniczych oraz łączących je mechanizmów, powiązań i zależności, zarówno wewnętrznych (na wszelkich poziomach funkcjonalnych), jak i zewnętrznych (w skali mikro i makro), kreujących w czasie i przestrzeni dostrzeganą i niedostrzeganą przez człowieka rzeczywistość.

100-letnim okresie dojrzewania drzew wywarła ona znaczący wpływ na obecny stan lasu.

W drzewostanach gospodarczych – bowiem one stanowią większą część areału naszych lasów – ochrona lasu ma węższe znaczenie, niż podane powyżej. Jej celem jest przede wszystkim monitorowanie zaburzeń i zabezpieczanie drzewostanów przed szkodami wyrządzanymi przez czynniki biotyczne (np. owady, grzyby patogeniczne, zwierzęta) i antropogeniczne (pożary, zanieczyszczenia powietrza i wody). Pojęcie „szkoda” ma tu wyraźne konotacje gospodarcze. Ale współczesna ochrona, to także, a może przede wszystkim, służba na rzecz ochrony tych ekosystemów, czy szerzej – krajobrazów, których przynajmniej część stanowi las. Nauki leśne wypracowały nowoczesny model służby ochrony lasu, której podstawy stanowią entomologia, mykologia i fitopatologia, ale które obejmują także, a może przede wszystkim, obszary hodowli lasu, zarządzania i użytkowania (Bernadzi 1993; Rykowski 1989–1990; Szujewski 2000).

Autorzy, w opracowaniu „Kierunki ochrony lasu w XXI wieku” Zimowej Szkoły Leśnej (2011) wykazali, że „ochrona lasu, jako pierwsza z dziedzin nauk leśnych dostrzegła niekorzystny wpływ unifikacji lasu gospodarczego na jego stabilność, w co logicznie wpisywało się wzmożone występowanie różnego rodzaju czynników szkodliwych. Konsekwencją takiego podejścia było wykonywanie kosztownych zabiegów zwalczania, zwłaszcza szkodników owadów i patogenów grzybowych”.

Służba ochrony lasu obecnie to działania skierowane na ochronę szeroko rozumianych walorów przyrodniczych na poziomie krajobrazu i wydzielania, genotypu i populacji, różnorodności biologicznej siedlisk oraz zasobów genowych królestw roślin, zwierząt i grzybów – *in situ* i *ex situ*. Działania te uwzględniają postulaty osłony funkcjonowania mechanizmów i procesów, wskazują na niezbędne postępowanie zapobiegawcze, terapeutyczne i rekompensacyjne, a tam, gdzie jest to wskazane – także ochronę bierną. Zakres działań służby ochrony lasu jest zatem znacznie szerszy, niż pojmowany tradycyjnie, bowiem odnosi się do całych ekosystemów leśnych; ma sens hylopatologiczny.

Aby chronić las, jego elementy i dynamicznie zachodzące procesy, niezbędna jest jednak ochrona drzewostanu, a często nawet pojedynczych drzew, będących miejscem rozrodu owadów czy epifitów grzybowych, szkodliwych w kontekście gospodarczym. Zagadnienie to nie jest jednoznaczne, ani proste do realizacji, z uwagi na rozliczne funkcje, jakie są przypisywane drzewostanom w różnym okresie ich rozwoju. Pojawia się zatem pytanie, czy powracamy do punktu wyjścia, do ochrony tradycyjnej, choć na odmiennym i intelektualnie wyższym poziomie postrzegania środowiska i jego nowoczesnej ochrony?

Unia Europejska nie pozostawia złudzeń (Ustawa o ochronie roślin, 2013) – nadal obowiązuje pojęcie „organizmy szkodliwe”, obejmujące „wszystkie gatunki, szczepy lub biotypy roślin, zwierząt lub czynników patogenicznych szkodliwych dla roślin, produktów roślinnych lub przedmiotów”. Autorzy wskazują z pewną ironią, że w obecnym słownictwie leśnym pojęcia „szkodnik” i „patogen” zastępuje się określeniem o bardziej ekologicznym wydźwięku, na przykład: gatunek szkodliwy z punktu widzenia człowieka. Podobnie w przypadku zwalczania, które określane jest eufemistycznie jako ograniczanie liczebności nadmiernie rozmnożonych owadów/patogenów (Hilszczański,

Sierota, 2011). Trudno przesądzić, na ile takie literalne przewartościowanie nazw przekłada się na rzeczywiste przekonanie o konieczności „nowego” spojrzenia na las i jego ochronę, a na ile jest to poddanie się tzw. ekologicznej opinii publicznej wobec „syndromu drwała”.

W gruncie rzeczy gospodarka leśna zawsze była ekologiczna – jej działania zapewniały to, co w procesie lasotwórczym jest najważniejsze – trwałość lasu i jego procesów. Pomnażała wielkość zasobów leśnych przez wieloletnie zalesienia gruntów odłogujących, dostosowywała skład gatunkowy drzewostanów do możliwości siedlisk, tworzyła optymalną strukturę przestrzenną lasu, umożliwiała następstwo pokoleń, sprzyjała rozwojowi różnorodności biologicznej roślin, zwierząt i grzybów. Wiedza o zjawiskach zachodzących w drzewostanie i w ekosystemie była kreowana w technikach i wyższych uczelniach leśnych, a w ostatnim okresie także na kierunkach biologii i ochrony środowiska. Oparta była na solidnych podstawach z zakresu nauk matematycznych i przyrodniczych, z uwzględnieniem botaniki i fitosocjologii, zoologii, mykologii, a przede wszystkim – ekologii lasu. Holistyczny charakter wykształcenia leśnego umożliwia zrozumienie całokształtu przebiegu zjawisk i procesów w ekosystemie leśnym, a znajomość podstaw przedmiotu „urządzanie lasu” czy „geomatyka” ułatwia prognozowanie zjawisk i skutków ich następstw. W tym zakresie leśnictwo powinno być wspierane przez specjalistyczne kierunki ekologii teoretycznej i stosowanej. Należy ubolewać, że nie zawsze jest to realizowane z korzyścią dla lasu i społeczeństwa.

Perspektywy ochrony lasu do 2020 roku

Ochrona lasu – drzewostanów o dominującej funkcji gospodarczej i drzewostanów o dominującej funkcji ochronnej – stoi aktualnie przed szeregiem wyzwań. Do najbardziej znaczących należy zmiana w podejściu do strategii ograniczania zagrożeń ze strony owadów i patogenów, wynikająca z zaostrenia wymogów w certyfikacji lasów, ograniczenia liczby dozwolonych środków ochrony roślin oraz obligatoryjnego stosowania zasad zintegrowanej metody ochrony roślin (IPM). W efekcie tradycyjna ochrona lasu przejmuje metody aktywnej profilaktyki, genetyki i selekcji odpornościowej, stosowanie naturalnych środków ochrony lasu, a także takie metody jak modelowanie i prognozowanie zjawisk szkodotwórczych oraz symulacja komputerowa zaburzeń, stosowanie systemów informacji przestrzennych (GIS), zarządzanie ryzykiem, itd. Zagadnienia te są szczególnie istotne w realizacji ochrony zjawisk i procesów zapewniających nieustającą trwałość lasu.

Tempo zmian klimatycznych, poza lokalnymi zaburzeniami, nie jest na tyle znaczące, aby należało podejmować drastyczne zmiany w ochronie lasu w najbliższych latach. Niewątpliwie należy stale monitorować zjawiska związane pośrednio lub bezpośrednio z anomaliami pogody, takie jak naturalna introdukcja obcych gatunków owadów i patogenów czy zmiany podatności gatunków drzewiastych na te organizmy. Ze względu na funkcje lasu, zarówno gospodarcze, jak i przyrodnicze, niezwłoczne podejmowanie działań przeciwko tym zjawiskom stanowi kluczowy element warunkujący skuteczność zabiegów ochronnych. Jedynie wczesne wykrycie obcego, inwazyjnego gatunku daje

szansę na jego skuteczną eliminację, co z reguły staje się niemożliwe po szerszym jego rozprzestrzenieniu.

Obecnie wiadomo, że realnym zagrożeniem dla naszych lasów są występujące już w Europie owady – opiótek jesienowy *Agilus planipennis*, kózka azjatycka *Anoplophora* sp., nicien węgorek sosnowiec *Bursaphelenchus xylophilus* oraz organizmy grzybopodobne z rodzaju *Phytophthora* i grzyby – *Ascocalyx* (*Gremmeniella*) *abietina*, *Erwinia amylovora*, *Scirrhia acicola*, *S. pini*, *Ceratocystis fagacearum* i *Inonotus weirii*. Poznanie genomów tych gatunków w całym zasięgu występowania pozwoli lepiej zrozumieć prawa rządzące dynamiką ich populacji. Być może uzyskalibyśmy odpowiedź na pytanie, czy niespodziewane gradacje opiótków w latach 2000–2006 to efekt zmian klimatycznych i ekspansji populacji o genomie „południowym”, czy może efekt zmian w genomie populacji rodzimych (Hilszczański, Sierota 2011).

Wraz ze wzrostem świadomości przyrodniczej społeczeństwa czynnikiem rozstrzygającym o stosowaniu czy niestosowaniu zabiegów związanych z ochroną lasu będzie się zmieniał paradygmat funkcjonowania leśnictwa. Można przyjąć, że zapewne coraz bardziej będzie on ciążył w kierunku leśnictwa wielofunkcyjnego, z silną funkcją przyrodniczą i społeczną. W warunkach leśnictwa produkcyjnego decydujący głos w tym zakresie będzie miał rachunek ekonomiczny.

W najbliższej perspektywie nie należy spodziewać się całkowitego odejścia od klasycznej ochrony lasu, zwłaszcza w dobie stałego zapotrzebowania na „ekologiczny” surowiec, jakim jest drewno. Także zagrożenia ze strony organizmów inwazyjnych „nie pozwolą” zapomnieć o ochronie lasu, co będzie miało niebagatelne znaczenie także dla zachowania bogactwa przyrodniczego naszej flory i fauny.

Literatura

- Bernadzki E. 1993. Zwiększanie różnorodności biologicznej przez zabiegi hodowlano-leśne. Sylwan, 3: 29–36.
- Hilszczański J., Sierota Z. 2011. Kierunki rozwoju ochrony lasu. w: Strategia rozwoju lasów i leśnictwa w Polsce do roku 2030: Zimowa Szkoła Leśna przy Instytucie Badawczym Leśnictwa, III Sesja. Sękocin Stary 184–194.
- Instrukcja ochrony lasu. 2004. Warszawa, CILP.
- Rykowski K. 1989–1990: Ekologizacja gospodarki leśnej (1–6). Las Pol. (1) nr 10/1989: 6–9; (2) nr 11/1989: 6–7; (3) nr 12/1989: 8–11; (4) nr 21–22/1989: 4–6; (5) nr 23–24/1989: 8–10; (6) nr 1/1990: 8–9.
- Sierota Z. 2001. Choroby lasu. Warszawa, CILP.
- Sierota Z. 2010. Gdy las choruje. Warszawa, CILP.
- Szujecki A. 2000. Hylosozologia – nauka XXI wieku. w: Stan i perspektywy badań z zakresu ochrony lasu. (red. H. Malinowski). Warszawa, Instytut Badawczy Leśnictwa. 9–19.

Ochrona przyrody w lasach niepaństwowych

dr Alfred KRÓL

Zespół Ochrony Lasu w Krakowie

Wprowadzenie

Leśnictwo zawsze było strategicznym partnerem ochrony przyrody. Obecnie, w wyniku wzrostu aktywności społecznej, obserwuje się przyspieszenie działań w tym przedmiocie. Bez odpowiedzi pozostaje jednak pytanie, jakie formy i metody ochrony przyrody są dla niej najkorzystniejsze. Liczne organizacje, instytucje i urzędy podejmują działania dotyczące ochrony przyrody, nie ponosząc jednak za nie prawnej i finansowej odpowiedzialności. Brak krajowej strategii ochrony przyrody może być jedną z głównych przyczyn konfliktów dotyczących już istniejącej sieci obszarów chronionych oraz obiektów nowych.

Zachowanie wartości przyrodniczych lasów niepaństwowych będzie zależało od dostępności środków finansowych oraz od ekologicznego przygotowania właścicieli. W „Polityce leśnej państwa” (1997) za integralną część polityki leśnej uznaje się część polityki ekologicznej, gospodarczej i społecznej. Dąży się do współtworzenia jednolitego ustawodawstwa w zakresie ochrony, kształtowania i użytkowania środowiska przyrodniczego, zapewnienia opieki państwa nad lasami wszystkich form własności oraz zabezpieczenia metod gospodarowania opartych na zasadach trwale zrównoważonego rozwoju wielofunkcyjnej gospodarki leśnej. Nadrzędnym celem staje się więc wyznaczenie wszelkich działań kształtujących taki stosunek człowieka do lasu, by możliwe było zachowanie ich wszechstronnej użyteczności i ochrony zgodnie z oczekiwaniami społecznymi.

Europa jest kontynentem, na którym przeważająca część lasów to własność prywatna, np. w krajach Unii Europejskiej ok. 62% lasów należy do ponad 15 milionów prywatnych właścicieli (Schurr 2006). W przypadku ochrony przyrody w lasach prywatnych zasadniczym celem staje się umocnienie przymierza pomiędzy właścicielami lasów a środowiskiem, tak aby w skuteczny sposób przeciwstawić się niewłaściwym sposobom jego użytkowania. Będzie to trudne, ponieważ prywatne lasy cechują się dużym rozdrobnieniem, np. w Polsce ok. 90% właścicieli posiada las o powierzchni nie większej niż 2,0 ha, a zaledwie 0,2% właścicieli – las o powierzchni powyżej 20 ha (Zając 2001). Lasy niestanowiące własności skarbu państwa, pomijając około 300 tysięcy ha

gruntów rolnych pokrytych lasami z naturalnych obsiewów dotychczas nie przekwalifikowanych na grunty leśne (Chrepińska 2010), zajmują łącznie około 19% powierzchni lasów w Polsce.

Po zmianie systemu społeczno-ekonomicznego konieczne stało się zagospodarowanie gruntów, które przestały być przydatne do produkcji rolnej. Jednym ze sposobów uproduktywnienia obszarów wiejskich stało się więc ich zalesienie. Wpłynęło to zarówno na wzrost liczby drobnych właścicieli lasów, jak i na zwiększenie udziału powierzchni gospodarstw leśnych kosztem powierzchni gospodarstw rolnych. Dla przykładu w latach 2001–2009 zalesiono łącznie 80 347 ha gruntów prywatnych. Obecnie warunki ekonomiczne i społeczne nie pozwalają na pełną realizację „Krajowego programu zwiększenia lesistości” (KPZL)¹. Za przyczynę ograniczenia zalesień uznaje się wzrost popytu na grunty orne, dopłaty do rolnictwa oraz niezadowalające wsparcie na zalesianie i pielęgnowanie lasu.

Podstawowymi dokumentami określającymi cele, zasady i formy ochrony przyrody oraz krajobrazu są ustawa o ochronie przyrody i towarzyszące jej akty wykonawcze. Ochrona przyrody polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu wymienionych zasobów i składników przyrody. Cele ochrony przyrody to utrzymanie procesów ekologicznych, stabilności ekosystemów, zachowanie różnorodności biologicznej i zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów wraz z ich środowiskiem.

Publikacje dotyczące różnorodności biologicznej lasów dotyczą przede wszystkim lasów państwowych. Lasy prywatne, w wymiarze zarówno krajowym, jak i lokalnym, omawiane są w tych opracowaniach sporadycznie. Wydaje się to niezrozumiałe, gdyż w następstwie prowadzonych zalesień powierzchnia lasów prywatnych będzie rosła, a ich udział i znaczenie w środowisku przyrodniczym będą coraz większe (Głaz i Gołos 2012). Szacuje się, że do roku 2050 przybędzie w Polsce ok. 500 tys. ha lasów prywatnych.

Oceniając różnorodność biologiczną w lasach prywatnych, zauważyć należy inny jej charakter niż w lasach państwowych. Gospodarka w nich prowadzona znajduje się pod wpływem impulsów ekonomicznych wpływających okresowo na wzmożone pozyskanie drewna. Z punktu widzenia ochrony bioróżnorodności okresowe zaniechanie ingerencji może mieć wpływ korzystny. Przeważająca część ostoi przyrodniczych znajduje się na terenie parków narodowych i lasów państwowych. Dla długotrwałego zachowania ekosystemów leśnych kluczowe znaczenie będą miały korytarze przebiegające często przez tereny prywatne, co należy uwzględnić w celu skutecznej ochrony krajowej flory i fauny. O ile ochrona gatunków roślin jest możliwa na mniejszych powierzchniach, o tyle ochrona dużych zwierząt stanie się niewykonalna. Konieczne wydaje się stworzenie obszarów zabezpieczających im możliwość rozrodu i schronienia.

¹ KPZL zakładał wzrost lesistości do 30% w roku 2020 w następstwie zalesienia ok. 700 tys. ha i do 33% w roku 2050 przy planowanym zalesieniu 1500 tys. ha.

Uregulowania prawne dotyczące ochrony przyrody w lasach prywatnych

W zakresie ochrony lasów niepaństwowych dekret z dnia 26 kwietnia 1948 r. utrzymał zasady obowiązujące w okresie międzywojennym. Ustalił trwałe utrzymywanie gruntów leśnych pod roślinnością leśną oraz nakazywał zalesianie gruntów leśnych pozabawionych drzewostanów. Postanowienia te były wielokrotnie nowelizowane do roku 1973, w którym uchwalono ustawę o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności Państwa.

Sprawy ochrony przyrody regulowała ustawa z 7 kwietnia 1949 roku. Naczelnym organem ochrony przyrody stał się minister leśnictwa, a po roku 1956 minister leśnictwa i przemysłu drzewnego. Ochronę przyrody wyłączono z resortu oświaty i przeniesiono do resortu leśnictwa w celu większej skuteczności jej przestrzegania. Ustanowiono, że starosta, będący władzą ochrony przyrody pierwszej instancji, będzie działał przez właściwego terenowo nadleśniczego lub dyrektora parku narodowego.

W 1985 roku mocą ustawy zniesiono urząd Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, którego kompetencje w zakresie leśnictwa i gospodarki leśnej przekazano do Ministerstwa Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej, natomiast sprawy z zakresu ochrony przyrody przeszły do Ministerstwa Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych.

Nowa organizacja i zasady prowadzenia gospodarki leśnej zostały ostatecznie uregulowane w ustawie z 28 września 1991 roku, która przyjęła zasadę jedności leśnictwa, bez względu na formę własności lasów. Zgodnie z ustawą o lasach trwałe zrównoważoną gospodarkę leśną prowadzi się na podstawie planu urządzenia lasu, a w przypadku lasów prywatnych na podstawie uproszczonego planu urządzenia lasu, których integralną częścią jest program ochrony przyrody, uwzględniając następujące cele:

- 1) zachowanie lasów i korzystnego ich wpływu na klimat, powietrze, wodę, glebę, warunki życia i zdrowia człowieka oraz na równowagę przyrodniczą;
- 2) ochronę lasów, zwłaszcza lasów i ekosystemów leśnych stanowiących naturalne fragmenty rodzimej przyrody lub lasów szczególnie cennych ze względu na:
 - zachowanie różnorodności biologicznej,
 - zachowanie leśnych zasobów genetycznych,
 - walory krajobrazowe, potrzeby nauki;
- 3) ochronę gleb i terenów szczególnie narażonych na zanieczyszczenie lub uszkodzenie oraz o specjalnym znaczeniu społecznym;
- 4) ochronę wód powierzchniowych i głębinowych, retencji zlewni, w szczególności na obszarach wododziałów i na obszarach zasilania zbiorników wód powierzchniowych;
- 5) produkcję, na zasadzie racjonalnej gospodarki, drewna oraz surowców i produktów ubocznego użytkowania lasu.

Właściciele lasów są zobowiązani do trwałego utrzymywania lasów i zapewnienia ciągłości użytkowania, w szczególności do:

- 1) zachowania w lasach roślinności leśnej oraz naturalnych bagien i torfowisk,

- 2) racjonalnego użytkowania lasu w sposób trwale zapewniający pełną realizację wszystkich jego funkcji przez:
 - a) pozyskiwanie drewna w granicach nie przekraczających możliwości produkcyjnych lasu,
 - b) pozyskiwanie surowców i produktów ubocznego użytkowania lasu w sposób zapewniający możliwość ich biologicznego odtwarzania, a także ochrony runa leśnego.

Mówiąc o relacjach między funkcjami gospodarczymi i ochronnymi, w tym funkcją ochrony przyrody, należy pamiętać o potrzebie zachowania niezbędnej równowagi i wzajemnej zgodności między nimi. Zdaniem Olaczka (1998) wdrożenie strategii ochrony przyrody jest trudniejsze w przypadku słabego jej społecznego umocowania, szczególnie w społeczeństwach, dla których korzystanie z darów przyrody stanowi ważny przychód. Właściciele lasów w sytuacji sprzecznych oczekiwań społecznych mogą stać się uczestnikami konfliktów. Sporządzanie programów ochrony przyrody dla lasów prywatnych zasługuje na szczególne podkreślenie. Warunkiem świadomej i skutecznej ochrony przyrody jest poznanie przedmiotu ochrony, dokładna jego lokalizacja oraz ocena istniejących i spodziewanych zagrożeń (Kapuściński 2000). W przypadku doboru właściwych metod i sposobów ochrony należy również pamiętać o zasadzie „nie szkodzić”. Ustawa o lasach, obowiązująca od ponad 20 lat i wielokrotnie nowelizowana, wzmacnia społeczne i ochronne funkcje lasów.

Formy ochrony przyrody w Polsce, w tym w lasach prywatnych

Ustawa o lasach dopuszcza nadanie lasom prywatnym statusu lasów ochronnych. Powierzchnia lasów ochronnych na gruntach prywatnych wynosi obecnie 64 797,3 ha, co stanowi ok. 3,8% powierzchni wszystkich lasów prywatnych. Rozmieszczenie prywatnych lasów ochronnych na terenie Polski jest nierównomierne, najwięcej jest ich na terenie Małopolski, gdzie stanowią one 8,3% powierzchni, natomiast najmniej w województwach lubuskim, łódzkim i pomorskim, gdzie stanowią zaledwie 0,1% (tab. 1).

W przypadku lasów państwowych powierzchnia lasów ochronnych jest zdecydowanie większa i stanowi 43,2% powierzchni. Brak zainteresowania właścicieli prywatnych nadaniem ich lasom statusu ochronności wynika z niedostatecznej informacji o roli i znaczeniu tej formy ochrony. Zdecydowana większość właścicieli rozumie to jako wstępny krok na drodze prowadzącej do wyłączenia ich z użytkowania.

Ze względu na środowiskotwórcze i ochronne znaczenie lasu należy zachęcać właścicieli lasów do przygotowywania wniosków o nadanie ich lasom statusu lasu ochronnego. Starosta po uzgodnieniu z właścicielem lasu i po zasięgnięciu opinii rady gminy w drodze decyzji uznaje las za ochronny lub pozbawia go tego statusu. Wniosek o uznanie lasu za ochronny powinien zawierać jego powierzchnię i opis, szczegółowe uzasadnienie dotyczące celów uznania lasu za ochronny (w tym również skutki społeczne, przyrodnicze i ekonomiczne), kopię mapy przeglądowej z naniesionymi granicami.

Tabela 1. Powierzchnia lasów prywatnych wg województw stan na 31.12.2013 r.

Województwo	Powierzchnia lasów prywatnych, w ha					Lasy ochronne	
	ogółem	osób fizycznych	wspólnot gruntowych	spółdzielni	pozostałe	ha	%
Dolnośląskie	18 199,8	16 325,8	27,0	358,5	1 488,5	377,0	2,1
Kujawsko-pomorskie	48 865,7	46 424,6	633,0	282,9	1 525,2	1 627,9	3,3
Lubelskie	235 172,2	224 570,7	8 999,1	145,0	1 457,4	884,0	0,4
Lubuskie	11 370,1	10 706,1	–	118,0	546,0	4,1	0,0
Łódzkie	131 448,4	124 570,8	6 043,1	133,3	701,2	9,3	0,0
Małopolskie	189 081,9	170 169,4	14 030,7	244,9	4 636,9	15 621,1	8,3
Mazowieckie	359 225,7	345 573,8	10 468,9	309,2	2 873,8	12 465,3	3,5
Opolskie	11 901,4	10 690,8	453,0	496,9	260,7	430,8	3,6
Podkarpackie	115 471,7	105 013,9	7 084,1	394,7	2 979,0	5 092,2	4,4
Podlaskie	201 038,2	195 217,0	3 897,2	228,9	1 695,1	10 563,9	5,3
Pomorskie	75 197,8	73 319,9	92,2	90,9	1 694,8	104,8	0,1
Śląskie	78 783,9	69 911,3	7 553,7	351,9	967,0	11 998,2	15,2
Świętokrzyskie	93 225,8	85 606,6	6 838,1	247,0	534,1	878,4	0,9
Warmińsko-mazurskie	55 117,6	52 180,3	19,0	108,0	2 810,3	750,4	1,4
Wielkopolskie	82 996,2	78 841,2	673,3	1 332,4	2 149,3	3 902,0	4,7
Zachodniopomorskie	17 940,1	14 312,6	2,7	463,8	3 161,0	87,9	0,5
Łącznie	1 725 036,5	1 623 434,8	66 815,1	5 306,3	29 480,3	64 797,3	3,8

Ponieważ realizacja funkcji ochronnych nie zawsze jest obojętna dla funkcji produkcyjnych oraz uzyskiwanych efektów ekonomicznych niezbędne będą ustalenia dotyczące rekompensaty dla właściciela.

W lasach ochronnych prowadzi się gospodarkę leśną w sposób zapewniający realizację następujących celów:

- zachowania trwałości lasów,
- dbałości o stan zdrowotny i sanitarny,
- preferowania naturalnego odnowienia,
- ograniczenia odwadniania bagien śródleśnych,
- kształtowania struktury gatunkowej i przestrzennej,
- stosowania indywidualnych sposobów zagospodarowania i ochrony,
- ustalania etatu cięć według potrzeb hodowlanych,
- ograniczenia stosowania zrębów zupełnych oraz ochrony gleby i roślinności leśnej podczas ścinki, zrywki i wywozu drewna.

Szczegółowe zasady prowadzenia gospodarki leśnej określa się w akcie potwierdzającym uznanie lasu za ochronny.

Ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 roku określa przedmiot ochrony oraz cele działań, które powinny być podejmowane. Krajowe obiekty i obszary o szczególnych walorach przyrodniczych przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Liczba obiektów i obszar wybranych form ochrony przyrody w kraju na gruntach w zarządzie PGL Lasy Państwowe oraz na gruntach niepaństwowych (GUS 2013)

Obiekty	Kraj		Grunt w zarządzie PGL Lasy Państwowe		Grunt niepaństwowe	
	liczba obiektów	powierzchnia w ha	liczba obiektów	powierzchnia w ha	liczba obiektów	powierzchnia w ha
Rezerваты przyrody	1 481	165 531,7	1 267	121 675	202	43 856,7
Parki krajobrazowe	122	2 607 045,8	122	2 607 100		628
Obszary chronionego krajobrazu	386	7 078 148,8	385	7 078 100	1	
Stanowiska dokumentacyjne	161	956,9	147	837	10	219
Użytki ekologiczne	7 032	52 187,3				
Pomniki przyrody	36 316		10 997		25 319	
– w tym drzewa	33 668		853		32 815	
– specjalne obszary ochrony siedlisk (Natura 2000)	845	3 815 982,0	722	1 641 000	brak danych	
– obszary specjalnej ochrony ptaków (Natura 2000)	145	5 575 158,4	134	221 400	brak danych	

Parki narodowe – zajmują obszar 317 386 ha i stanowią 1,3% powierzchni kraju. Ochroną ścisłą objęte jest 22,3% ogólnej powierzchni parków narodowych, w tym 18% powierzchni leśnej. W granicach parków narodowych znajduje się 43 310 ha gruntów prywatnych, które stanowią 13,6% całkowitej pow. parków narodowych. Największa powierzchnia gruntów niepaństwowych znajduje się na terenach parków narodowych: Biebrzańskiego, Kampinoskiego, Narwiańskiego i Tatrzańskiego. W grupie prywatnej własności przeważają grunty rolne, które stanowią 46,2%, podczas gdy lasy stanowią jedynie 3,9%. Jedynym parkiem narodowym na terenie którego nie występują grunty innych własności, jest Białowiecki Park Narodowy (tab. 3).

W przypadku parków narodowych, najwyższej formy ochrony przyrody w Polsce, dopuszcza się włączenie obszarów, które stanowią nieruchomość niebędącą własnością skarbu państwa, jedynie za zgodą ich właścicieli. Prawo własności jest jedną z konstytucyjnie chronionych wartości. W przypadku wyrażenia zgody przez właściciela lasu prywatnego na objęcie tego lasu ochroną w formie parku narodowego lub rezerwatu przysługuje mu roszczenie odszkodowawcze z tytułu ograniczenia prawa własności, bez względu na to czy wyraził na to zgodę (Gruszecki 2013). Na terenie parków narodowych prawo własności jest w pełni respektowane, a lasy prywatne, nad którymi nadzór sprawują pracownicy parku, są objęte jedynie ochroną krajobrazową. Zdaniem Witkowskiego (1998), konieczne jest przygotowanie i wdrożenie jednolitej strategii ochrony ekosystemów leśnych w Polsce.

W przypadku lasów prywatnych położonych w granicach parku lub w ich otulinie przygotowuje się uproszczony plan urządzenia lasu, jako aktu planowania zadań, których wykonanie może mieć wpływ na stan środowiska na terenie parku narodowego,

wymaga uzgodnienia z dyrektorem parku. Wykonywanie zadań gospodarczych, które mogłyby mieć wpływ na ochronę parku narodowego, wymaga decyzji administracyjnej zatwierdzającej plan.

Tabela 3. Udział prywatnej własności gruntów w parkach narodowych wg stanu na 31.12.2013 r. (GUS 2013)

Park narodowy	Powierzchnia ogółem, ha	Powierzchnia gruntów prywatnych, ha	Tereny pozostałe, ha
Babiogórski	3293	123	–
Białowiecki	10 517	–	–
Biebrzański	59 223	25 773	–
Bieszczadzki	29 203	2	83
Bory Tucholskie	4 613	2	1
Drawieński	11 342	29	1
Gorczański	7 029	383	81
Gór Stołowych	6 340	71	22
Kampinoski	38 544	5 168	–
Karkonoski	5 580	2	12
Magurski	19 437	19	–
Narwiański	7 350	5 112	117
Ojcowski	2 146	632	83
Pieniński	2 372	725	244
Poleski	9 764	1 211	86
Roztoczański	8 483	91	–
Słowiński	21 573	105	132
Świętokrzyski	7 626	121	10
Tatrzański	21 197	361	2 865
Ujście Warty	8 074	69	–
Wielkopolski	7 584	705	163
Wigierski	15 080	2 605	4
Woliński	10 916	1	2 728
OGÓŁEM	317 386	43 310	6 632

Rezerваты przyrody – obejmujące ekosystemy naturalne i mało zniekształcone, są rozmieszczone nierównomiernie; największe zagęszczenie rezerwatów jest w Karpatach. Na sieć rezerwatów składa się 1481 obiektów o łącznej powierzchni 165 531 ha, w tym 1267 o powierzchni 121 675 ha na gruntach w zarządzie LP, a 202 o powierzchni 43 856,7 ha na gruntach niepaństwowych (tab. 2). Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody rezerwat przyrody powoływany jest w formie zarządzenia regionalnego dyrektora ochrony środowiska. Utworzenie rezerwatu na gruntach prywatnych może nastąpić za zgodą właściciela.

Parki krajobrazowe – 121 parków zajmuje obecnie powierzchnię 2 607 045,8 ha, co stanowi 8,4% powierzchni kraju. Dominują w nich lasy i grunty skarbu państwa, powierzchnia gruntów niepaństwowych wynosi jedynie 628 ha (tab. 2). O utworzeniu parku krajobrazowego, a także jego powiększeniu czy zmniejszeniu, decyduje sejmik wojewódzki, uwzględniając wartości przyrodnicze, historyczne, kulturowe oraz. Każdorazowo konieczne jest uzgodnienie z właścicielem gruntu.

Obszary chronionego krajobrazu obejmują tereny wyróżniające się krajobrazowo, o różnych typach ekosystemów, których zagospodarowanie powinno zapewnić stan równowagi ekologicznej. W Polsce istnieje 386 takich obszarów, w tym jeden zlokalizowany jest na gruntach niepaństwowych. W najbliższych latach należy się spodziewać wzrostu ich powierzchni.

Tereny prywatne występują we wszystkich, poza parkami narodowymi, formach ochrony przyrody. 202 rezerwaty przyrody – spośród 1481 wszystkich rezerwatów w Polsce – o powierzchni 43 856,7 ha, znajdują się na gruntach niepaństwowych.

Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody dla każdego rezerwatu przygotowany jest plan ochrony. Sporządza go zarządzający rezerwatem lub sprawujący nadzór nad rezerwatem po uzgodnieniu z regionalnym dyrektorem ochrony środowiska. Regionalny dyrektor ochrony środowiska ustanawia w drodze aktu prawa miejscowego, w formie zarządzenia, plan ochrony dla rezerwatu przyrody. W planie uwzględnia się przyrodnicze i społeczne uwarunkowania realizacji celu ochrony, określając sposoby eliminacji lub ograniczenia istniejących i potencjalnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych rezerwatu. Ustala się również działania ochronne na obszarze ochrony czynnej, podając rodzaj, zakres i lokalizację działań. Plan ochrony ustala ponadto zasady udostępniania rezerwatu do celów naukowych i edukacyjnych.

W celu eliminacji lub ograniczenia zagrożeń zewnętrznych ustalenia zawarte w planie ochrony rezerwatu wprowadza się do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy oraz do planu zagospodarowania przestrzennego województwa.

W przypadku zbiorowisk leśnych plan ochrony rezerwatu zaleca pozostawianie ich bez ingerencji człowieka, bez usuwania martwych drzew w celu zwiększenia bioróżnorodności, dzięki istnieniu miejsc schronienia, rozwoju i rozrodu dla wielu gatunków zwierząt. Dla eliminacji lub ograniczenia zagrożenia zaleca się monitorowanie stanu drzewostanów. W przypadku obecności ścieżki edukacyjnej lub turystycznej ustala się, czy są drzewa zagrażające bezpieczeństwu ludzi.

Zgodnie z ustawą „Prawo ochrony środowiska” z 27 kwietnia 2001 roku w razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości w związku z wprowadzoną ochroną, na żądanie właściciela, właściwy starosta ustala w drodze decyzji wysokość odszkodowania. Przy wykupie nieruchomości i w przypadkach ograniczenia prawa właściciela stosuje się zasady i tryb określone w ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 roku o gospodarce nieruchomościami. Zobowiązanymi do wypłaty odszkodowania lub wykupu nieruchomości są właściwe jednostki samorządu terytorialnego, jeżeli ograniczenie możliwości korzystania z nieruchomości nastąpiło w wyniku aktu prawa miejscowego, lub skarb państwa jeżeli ograniczenie prawa własności wynika z wydania rozporządzenia przez wojewodę lub regionalnego dyrektora ochrony środowiska.

Użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne i pomniki przyrody stanowią lokalne formy ochrony przyrody. Przeważająca część tych obiektów jest zlokalizowana na obszarach gruntów niepaństwowych. Ustanowienie pomnika przyrody, stanowiska dokumentacyjnego, użytku ekologicznego lub zespołu przyrodniczo-krajobrazowego następuje w drodze uchwały rady gminy, wymagającej uzgodnienia z regionalnym dyrektorem ochrony środowiska. Gmina, wprowadzając te formy ochrony przyrody, określa również ograniczenia, które będą obowiązywały w odniesieniu do konkretnej formy ochrony przyrody.

Sieć Natura 2000 tworzą dwa typy obszarów:

- obszary specjalnej ochrony siedlisk, chroniące siedliska przyrodnicze, gatunki roślin oraz zwierząt; obecnie jest to 845 obiektów, o powierzchni łącznej 3 815 982 ha, z czego 722 obiekty o powierzchni 1 641 000 ha leżą na gruntach w zarządzie PGL Lasy Państwowe, a 123 obiekty na gruntach innej własności.
- obszary specjalnej ochrony ptaków – obejmujące 145 obiektów o powierzchni 5 575 158,4 ha, w tym 134 obiekty o powierzchni 221 400 ha na gruntach w zarządzie PGL Lasy Państwowe.

Aktualnie Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska nie dysponuje informacją o powierzchni obszarów Natura 2000 na gruntach prywatnych, zarówno w przypadku obszarów specjalnej ochrony siedlisk, jak i obszarów specjalnej ochrony ptaków. Dane te znajdują się w powiatach, a uzyskanie ich z wydziałów geodezji i ewidencji gruntów dla całego kraju jest, zdaniem GDOŚ, bardzo trudne.

Zmiany w ustawie o ochronie przyrody, a zwłaszcza wprowadzenie nowej formy ochrony, jaką są obszary Natura 2000, spowodowały potrzebę uwzględnienia roli i znaczenia lasów i gruntów prywatnych. Koniecznym stało się opracowanie dla takich powierzchni uproszczonych planów urządzenia lasu oraz jednolitej instrukcji ich sporządzania.

Analizując dokumenty dotyczące ochrony środowiska i przyrody oparte na ustaleniach w Rio de Janeiro, należy podkreślić ich pełniejsze podejście do ochrony rezerwatuowej. W ochronie obszarów i obiektów chronionych musimy widzieć nie tylko ochronę gatunkową roślin i zwierząt, pojedynczych drzew lub skał, lecz także takich wartości jak produktywność ekosystemów, różnorodność i naturalność. Zdaniem Olaczka (2012), obecnie chronimy przyrodę nie dla jednego określonego celu, lecz dla ciągłości procesów ewolucyjnych i ekologicznych. Nielogiczne byłoby oczekiwanie, że po utworzeniu rezerwatu lub obszaru specjalnej ochrony siedlisk stan ekosystemu będzie pozostawał niezmienny, a rośliny i zwierzęta nie będą się przemieszczać nawet w sytuacji wyłączenia danego obszaru z działalności człowieka.

Sposób wyznaczania obszarów specjalnej ochrony siedlisk jest inny niż obszarów specjalnej ochrony ptaków. Obszary specjalnej ochrony ptaków wyznaczane są niezależnie przez każde z państw członkowskich Unii Europejskiej, natomiast obszary ochrony siedlisk wyznaczane są w złożonej procedurze z udziałem Komisji Europejskiej. W przypadku przyjęcia propozycji państwa członkowskiego przez Komisję Europejską stają się obszarami mającymi znaczenie dla UE. Metody ochrony proponowane w ramach Natury 2000, łączące ochronę z użytkowaniem przyrody, stały się w praktyce konfliktogenne ze względu na administracyjny charakter ochrony obszarów

„naturowych”. Stan prawny tych obszarów różni je od innych form ochrony przyrody. Różnica polega na tym, że w miejsce zakazów i ograniczeń obowiązujących np. w parkach narodowych i rezerwatach przyrody, przyjęto generalne zasady zabraniające podejmowania działań, których efekty mogą indywidualnie lub w połączeniu z innymi działaniami znacząco negatywnie oddziaływać na cele ochrony obszaru Natura 2000, a w szczególności:

- 1) pogorszyć stan siedlisk przyrodniczych lub siedlisk gatunków roślin i zwierząt, dla których wyznaczono obszary Natura 2000,
- 2) wpłynąć negatywnie na gatunki, dla których ochrony został wyznaczony obszar Natura 2000,
- 3) pogorszyć integralność obszaru Natura 2000 lub jego powiązania z innymi obszarami.

Na obszarach Natura 2000 nie podlega ograniczeniu działalność związana z utrzymywaniem urządzeń i obiektów służących bezpieczeństwu powodziowemu ani działalność gospodarcza (rolna, leśna i rybacka), jeżeli nie oddziałuje znacząco negatywnie na cele ochrony obszaru Natura 2000. Jeżeli działalność rolna, leśna, rybacka wymaga dostosowania do wymogów obszaru Natura 2000, na którym nie mają zastosowania programy wsparcia z tytułu obniżenia dochodowości, regionalny dyrektor ochrony środowiska może zawrzeć umowę z właścicielem lub posiadaczem gruntu, wyszczególniając niezbędne działania, sposoby i terminy ich wykonania oraz warunki i terminy rozliczenia należności za wykonane czynności, a także określając rekompensaty za dochody utracone w wyniku wprowadzenia ograniczeń. Rekompensaty powinny być ustalane na zasadzie różnicy między dochodami z konkretnej nieruchomości przed wprowadzeniem ochrony w formie obszaru Natura 2000 a dochodami uzyskiwanymi z tej nieruchomości po objęciu jej ochroną. Dla każdego obszaru Natura 2000 niezbędne jest ustalenie, jaka działalność może znacząco negatywnie oddziaływać na składniki środowiska przyrodniczego, dla ochrony których wyznaczony został obszar Natura 2000. W każdym indywidualnym przypadku jest to odzwierciedlone w przyjętym planie ochrony. Dyrektywa 92/43/EWG w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory wprowadza najwyższy stopień ochrony na obszarach Natura 2000 oraz ogólny cel ochrony na siedliskach poza jej obszarami.

W uproszczonym planie urządzenia lasu dla indywidualnej lub wspólnotowej własności lasu, na podstawie przeprowadzonej inwentaryzacji terenowej drzewostanów oraz przyjętych zasad zagospodarowania dla każdego wydzielienia, ustala się zadania gospodarcze do wykonania w ciągu 10 lat obowiązywania planu. Uproszczone plany urządzenia lasu sporządza się w celu:

- inwentaryzacji zasobów przyrodniczo-leśnych,
- oceny stanu lasu,
- oceny występujących zagrożeń,
- zaprojektowania pożądanej struktury gatunkowej, wiekowej i przestrzennej lasu,
- kształtowania wielkości i struktury zapasu drzewostanów,
- sporządzenia wykazu zadań gospodarczych.

Waloryzacja przyrodnicza obejmuje również inwentaryzację roślin chronionych. Listę roślin sporządza się w trakcie prac taksacyjnych i na podstawie dostępnych źródeł

zawierających informację o występowaniu flory i fauny na obszarze objętym uproszczonym planem urządzenia.

Procedura sporządzania planu uproszczonego urządzenia lasu obejmuje konsultacje społeczne i podanie go do wiadomości w gminie, na terenie której znajdują się urządzone lasy prywatne. Opracowany plan poddany zostaje również ocenie oddziaływania na środowisko. Prognoza zostaje zaopiniowana przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska oraz wojewódzkiego inspektora sanitarnego. Następnie projekt uproszczonego planu urządzenia lasu zostaje przedstawiony do zatwierdzenia przez starostę.

Przedmiotem prognozy oddziaływania na środowisko przyrodnicze jest analiza wszystkich zadań gospodarczych określonych dla prywatnego właściciela lasu w uproszczonym planie urządzenia lasu, których realizacja może mieć wpływ na podstawowe elementy środowiska lub przedmioty ochrony w tym na siedliska przyrodnicze, gatunki roślin i gatunki zwierząt obszarów Natura 2000.

Należy podkreślić, że prowadzona przez właścicieli lasów ekstensywna gospodarka leśna przyczyniła się do zachowania wielu cennych ekosystemów leśnych, których znaczna część została objęta ochroną jako obszary Natura 2000.

Zalecenia zawarte w uproszczonych planach urządzenia lasu dotyczą między innymi:

- ochrony torfowisk,
- utrzymania zdolności retencyjnej drzewostanów na siedliskach wilgotnych,
- ograniczania spontanicznego wkraczania drzew i krzewów niedostosowanych do siedliska,
- regeneracji siedlisk niestabilnych jednogatunkowych drzewostanów świerkowych,
- zachowania ważniejszych korytarzy ekologicznych wykorzystywanych przez gatunki migrujące,
- ochrony miejsc występowania gatunków ptaków,
- prowadzenia zabiegów pielęgnacyjnych poprawiających warunki wzrostu i rozwoju chronionych gatunków roślin,
- zachowania cennych siedlisk borowych,
- ochrony grup drzew starych i dziuplastych,
- pozostawiania części drzew martwych,
- utrzymywania oraz odbudowy stref ekotonowych.

Siedliska przyrodnicze będące przedmiotem ochrony „naturowej” są uwzględniane w uproszczonych planach urządzenia lasu przy projektowaniu wskazań gospodarczych.

Realizacja dyrektywy 92/43/ EEC z 21 maja 1992 roku, zmienionej przez akt przyłączenia Polski i innych krajów, przebiega z opóźnieniem, a sposób jej wdrażania budzi wiele zastrzeżeń ze względu na łączenie ochrony z użytkowaniem przyrody. Główna przyczyna trudności wiąże się ze strukturą własności lasów w Unii Europejskiej, gdzie ponad 62% lasów jest własnością prywatną. Władze państw członkowskich mają problemy z włączeniem lasów prywatnych do obszarów chronionych, ponieważ ich właściciele obawiają się utraty samodzielności w podejmowaniu decyzji gospodarczych i utraty przychodów. Jednym z najważniejszych ustaleń w przypadku realizacji zadań z zakresu ochrony przyrody na gruntach prywatnych wymagających pilnego uregulowania są rekompensaty za utracone przychody.

Znaczenie uproszczonych planów urządzenia lasu w kontekście ochrony przyrody

Zgodnie z ustawą o lasach uproszczony plan urządzenia lasu sporządza się dla obrębu ewidencyjnego (za który uważa się wieś), posiadającego przynajmniej jeden kompleks lasów prywatnych o łącznej powierzchni powyżej 10 hektarów. Wykonawca uproszczonego planu otrzymuje od zleceniodawcy wyciąg z rejestru gruntów, lokalizację lasów ochronnych i rezerwatów, charakterystykę walorów przyrodniczych, opis istniejących i projektowanych form ochrony przyrody oraz lasów wpisanych do rejestru zabytków. Uproszczony plan urządzenia lasu jest dla właściciela podstawowym dokumentem zawierającym pełną charakterystykę posiadanego lasu, zakresu zadań z zagospodarowania, ochrony i użytkowania lasu na okres 10 lat. Dokument ten jest narzędziem realizacji przez państwo polityki leśnej, w którym powinny być określone metody i środki osiągnięcia wskazanych celów. Posiadane przez właścicieli uproszczone plany urządzenia lasu nie są aktualizowane na bieżąco. Brakuje odpowiednich kryteriów i wskaźników stanu ochrony siedlisk przyrodniczych i gatunków. Ważne plany posiada 15,5% właścicieli lasów w województwie małopolskim, a 96,8% w województwie łódzkim i 92,2% w województwie pomorskim (tab. 4).

Tabela 4. Powierzchnia lasów prywatnych z aktualnymi uproszczonymi planami urządzenia lasu w poszczególnych województwach. Stan na 31.12.2012 r.

Województwo	Powierzchnia lasów prywatnych	Procent gospodarstw z aktualnym u.p.u.l.
Dolnośląskie	18 199,8	77,4
Kujawsko-pomorskie	48 865,7	87,2
Lubuskie	235 172,2	64,1
Lubelskie	11 370,1	75,2
Łódzkie	131 448,4	96,8
Małopolskie	189 081,9	15,5
Mazowieckie	359 225,7	79,2
Opolskie	11 901,4	87,8
Podkarpackie	115 471,7	79,6
Podlaskie	201 038,2	59,7
Pomorskie	75 197,8	92,2
Śląskie	78 783,9	62,3
Świętokrzyskie	93 225,8	67,4
Warmińsko-mazurskie	55 117,6	42,5
Wielkopolskie	82 996,2	84,9
Zachodniopomorskie	17 940,1	60,6
Ogółem	1 725 036,5	67,6

Udział właścicieli lasów korzystających z uproszczonych planów urządzenia lasu jest duży, co potwierdziło 78,6% ankietowanych właścicieli lasów (Król 2008a, 2011). Posiadanie uproszczonego planu urządzenia lasu zwiększa samodzielność i odpowiedzialność właścicieli.

Borecki i inni (1998), charakteryzując znaczenie urządzania lasu, podkreślają znaczenie do przyrody wyrażający się w sposobie użytkowania lasu i obszarów leśnych z uwzględnieniem funkcji środowiskowych, ekonomicznych i społecznych. Zdaniem Szujckiego (2002) nowoczesny plan urządzenia lasu powinien określać sposób realizacji celów trwale zrównoważonej, wielofunkcyjnej gospodarki leśnej dla danego obiektu. Dobrze przygotowany plan przyczyni się do zachowania przyrodniczych wartości lasu oraz spełnienia społecznych oczekiwań wobec lasu wielofunkcyjnego. Uproszczone plany urządzenia lasu, zawierające szerokie informacje o stanie lasów prywatnych, są bardzo ważnym narzędziem realizacji celów i zadań polityki leśnej państwa na szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym.

Doradztwo zawodowe

Korzystanie z doradztwa jest w założeniu jednym z ważniejszych zadań nadzoru nad gospodarką leśną w lasach prywatnych. Otrzymane przez autora wyniki własnych badań wykazały, że obok tradycyjnych tematów związanych z użytkowaniem, zagospodarowaniem i ochroną lasu pojawiają się nowe dotyczące ochrony przyrody jak również rekompensaty z tytułu pełnionych przez lasy funkcji ochronnych, ekologicznych i społecznych (Król 2008a, 2011).

Doradztwo w zakresie merytorycznej pomocy następuje w ramach nadzoru nad gospodarką leśną w lasach prywatnych na życzenie właściciela lasu i jest – zgodnie z obowiązującym prawem – bezpłatne. Niekorzystna struktura własnościowa powoduje, że współpraca pomiędzy właścicielami małych gospodarstw staje się koniecznością. Właściciele lasów i przedstawiciele wspólnot leśnych oczekują szkoleń wzorowanych na programach przygotowywanych dla rolników (Król 2008b). Chcąc, aby cele polityki leśnej państwa były osiągnięte, należy doskonalić zawodowe przygotowanie specjalistów zatrudnionych w nadzorze gospodarki leśnej w lasach niestanowiących własności skarbu państwa. Dobre przygotowanie doradców pomaga zmieniać postawę prywatnych właścicieli lasów tak, by traktowali las nie tylko jako źródło doraźnych przychodów z pozyskiwanego drewna, ale jako trwały element środowiska przyrodniczego. Jeżeli leśnictwo prywatne ma być wielofunkcyjne, powinno otrzymać społeczne poparcie w formie udziału w kosztach jego ochrony. Przewartościowanie zasad gospodarki w lasach prywatnych wymagać będzie zwiększenia pomocy finansowej państwa. Większe zainteresowanie lasami prywatnymi wiąże się z naszym członkostwem w UE – gospodarce, społeczne i środowiskowe znaczenie lasów wzrosło po 2004 roku (Gołos 2008).

Niezależnie od środków finansowych na przygotowanie uproszczonych planów urządzenia lasu i podwyższenie potencjału biologicznego lasów uszkodzonych przez czynniki biotyczne, abiotyczne i antropogeniczne, potrzebne są środki na zadania realizowane zgodnie z programami ochrony przyrody. Chodzi tu o zachowanie drzewostanów o szczególnych walorach przyrodniczych, ochronę bagien, torfowisk, wrzosowisk oraz ekologicznie ważnych siedlisk przyrodniczych, co do których obowiązują regulacje przyjęte w Unii Europejskiej. Obecnie poważnym problemem w realizacji polityki leśnej państwa jest wypełnianie priorytetów odnoszących się do lasów prywatnych. Państwo

nie posiada wypracowanego systemu wzmacniania gospodarki w lasach prywatnych, a przyznawane środki finansowe nie zaspokajają realnych potrzeb. Zdaniem właścicieli lasów, przeciwstawianie praw właścicieli i zadań ochrony przyrody jest sygnałem, że konieczne jest przygotowanie nowych rozwiązań integracji funkcji ekologicznych lasu z funkcjami produkcyjnymi i społecznymi.

Jednym z najważniejszych zadań dotyczących wzmocnienia instytucjonalnie i operacyjnie możliwości krajowego leśnictwa prywatnego jest popieranie wspólnot i stowarzyszeń właścicieli lasów. Powstanie organizacji umożliwiających kooperację w zakresie gospodarki leśnej wymaga pełnej dobrowolności wszystkich jej potencjalnych członków. Dobrowolna współpraca jest następstwem niezależności właścicieli, celem jej powinno być wspieranie ich dorobku społecznego i gospodarczego.

W roku 2009 profesor Elinor Ostrom otrzymała nagrodę Nobla za promowanie działań wspólnotowych i spółdzielczych. W swoich pracach opisuje i wskazuje korzyści płynące ze wspólnotowego zarządzania zasobami wspólnymi (Gibson i in. 2000). Profesor Paul S. Samuelson (1976), laureat nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii w 1970 r., stwierdził, że indywidualne rozstrzyganie spraw dokonywane przez prywatnych właścicieli w grupach drobnej własności nie prowadzi do optymalnego użytkowania naturalnych zasobów. Pod wpływem wolnej gospodarki rynkowej w przypadku poszukiwania naturalnych produktów, do jakich należy drewno, w celu uzyskania lepszego towaru powinno się dążyć do optymalizacji wielkości własności.

Dla wspierania działalności wspólnot i stowarzyszeń leśnych konieczna jest pomoc instytucji rządowych i samorządowych w promowaniu i premiowaniu dobrej gospodarki leśnej. Ekonomiczna zachęta do działalności stowarzyszeń powinna stać się jednym z ważniejszych zadań państwa. W sytuacji, gdy organizacje grupujące przyrodników lub organy decydujące o przestrzeganiu prawa, ze względu na liczne funkcje pozaprodukcyjne lasów, uznają lasy prywatne za dobro publiczne, konieczne jest stworzenie nowych instrumentów prawnych sprzyjających zrzeszaniu się ich właścicieli.

Współpraca z właścicielami lasów

Państwowa Rada Ochrony Przyrody uznaje, że w Polsce nie ukończono jeszcze budowy krajowego systemu obszarów chronionych ani systemu obiektów indywidualnej ochrony przyrody (Grzywacz 2010). Należy spodziewać się wzrostu powierzchni parków narodowych poprzez powiększenie parków istniejących i przez utworzenie nowych. Wzrośnie również liczba i powierzchnia rezerwatów, należy więc liczyć się z korektą obszarów sieci Natura 2000 oraz z poszerzeniem listy chronionych gatunków roślin i zwierząt. Nowo tworzone obszary chronione z pewnością obejmą również lasy prywatne. Należy się liczyć z trudnościami znalezienia środków na sfinansowanie utraconych korzyści.

Postanowienia Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro oraz deklaracje ministerialnych konferencji nt. ochrony lasów w Europie zobowiązują państwa sygnatariuszy do zapewnienia opieki nad lasami wszystkich form własności. Rozdrobnienie prywatnych lasów utrudnia prowadzenie gospodarki leśnej, a także skuteczność sprawowanego nadzoru. Ze względu na niewielkie przychody z gospodarki leśnej ochrona przyrody jest dla właścicieli zada-

niem drugorzędnym. Konieczne jest zatem podjęcie działań zmieniających takie podejście. W celu zwiększenia skuteczności nadzoru nad lasami prywatnymi należy powierzać go specjalistycznym służbom podległym administracji rządowej ewentualnie, w pełnym zakresie i z pełną odpowiedzialnością, przekazać go Lasom Państwowym.

Małe gospodarstwo leśne, utrzymujące się ze sprzedaży drewna, ma ograniczone możliwości realizacji zadań ochronnych bez zewnętrznego wsparcia finansowego. Powinno to być uwzględnione w przygotowywanym Narodowym Programie Leśnym, propagującym leśnictwo społeczne. Strategia gospodarowania prywatnymi zasobami leśnymi przedstawiona w „Polityce leśnej państwa” (1997) zakłada kompleksowy udział prywatnych gospodarstw leśnych w rozwoju terenów wiejskich stosownie do specyfiki regionu i funkcji, jakie pełnią w danym regionie (Rykowski 1998). Oczekiwania i postulaty społeczeństwa wobec ochrony przyrody zmieniają się i powinny uwzględniać wiedzę o zagrożeniach. Gospodarka leśna w lasach prywatnych, prowadzona według zasad przedstawionych w ustawie o lasach, uwzględnia ochronę przyrody, korzystając z projektów propagujących zgodność biocenozy z biotopem, korzystanie z odnowień naturalnych, gatunków biocenotycznych oraz przebudowy drzewostanów ukierunkowanej na wzmocnienie potencjału biologicznego ekosystemów.

W całej Unii Europejskiej poradnictwo zawodowe techniczno-leśne i opieka nad lasami prywatnymi kierowane są do tych właścicieli, którzy ze względu na małą powierzchnię lasów nie są w stanie zatrudnić leśniczego. Organizacje zajmujące się ochroną przyrody powinny przekonywać właścicieli do współpracy, posiadacz lasu bowiem powinien uczestniczyć w działaniach ochrony przyrody i reagować na wydarzenia, które mogą mieć miejsce na jego gruncie.

Ekonomiczne uwarunkowania ochrony przyrody w lasach prywatnych

Gospodarowanie ekosystemami leśnymi, charakteryzującymi się dużym rozdrobnieniem, w sposób ukierunkowany na ochronę przyrody jest kosztowne. Koszty dostosowywania lasów prywatnych do pełnienia funkcji ochronnych i rekreacyjnych będą wyższe niż koszty gospodarki nastawionej tylko na pozyskanie drewna. W przygotowywanych nowelizacjach ustawy o lasach oraz ustawy o ochronie przyrody, a także w założeniach nowej polityki leśnej państwa konieczne jest przyjęcie rozwiązań prawno-administracyjnych dotyczących działalności w lasach prywatnych. W przypadku nałożenia na właścicieli lasów prywatnych obowiązku uwzględnienia funkcji ekologicznych trzeba określić poziom ich realizacji biorąc pod uwagę funkcje gospodarcze. Tworząc obszary ochrony siedlisk i gatunków, trzeba będzie ustalić poziom kompromisu, który może być kosztowny. W takiej sytuacji, zdaniem Płotkowskiego (1999), niezbędne będą dwie formy wsparcia lasów prywatnych – ideowa i finansowa. Wsparcie ideowe powinno obejmować szkolenia właścicieli, doradztwo oraz pomoc techniczną i prawną. Wsparcie finansowe, w postaci dotacji i ulg podatkowych, powinno być związane z realizacją zabiegów gospodarczych z zakresu hodowli i ochrony lasu oraz z inwestycjami wspierającymi funkcje ochronne.

Dotychczas nie wykonano analizy, której wyniki wskazywałyby na istnienie gospodarki w pełni zgodnej ze środowiskiem naturalnym. W przypadku gospodarki leśnej należy oszacować konkretne korzyści z ochrony różnorodności biologicznej, polegającej na objęciu szczególną formą ochrony lasów zbliżonych do naturalnych. W warunkach gospodarki w lasach prywatnych, opartej często na chęci zysku właściciela, zrównoważony rozwój bez dotacji i finansowego wsparcia jest utrudniony.

Założenia Narodowego Programu Leśnego z uwzględnieniem lasów niepaństwowych

Skuteczna ochrona krajowej flory i fauny wymaga wyjścia poza parki narodowe i rezerwy przyrody. Dużych gatunków zwierząt, w tym prawie wszystkich kręgowców, nie da się skutecznie chronić jedynie w rezerwatowej formie ochrony. Dla umożliwienia przetrwania wielu gatunków konieczne jest zapewnienie im większych przestrzeni w celu zdobycia pokarmu i możliwości rozrodu.

Wdrożenie strategii ochrony przyrody jest trudne ze względu na słabe jej społeczne umocowanie. W obecnym systemie społeczno-ekonomicznym duże znaczenie ma własność prywatna, toteż wprowadzanie ochrony przyrody na gruntach prywatnych jest trudne. Doświadczamy tego przy powiększaniu powierzchni parków narodowych i rezerwatów, a także w przypadku tworzenia obszarów Natura 2000.

Koniecznym staje się podjęcie działań edukacyjnych w celu wypracowania społecznego porozumienia dotyczącego ochrony przyrody, polegającego na określeniu niezbędnych potrzeb, a także kosztów, które społeczeństwo zechce ponieść. Właściciele lasów będą żądali od przyrodników opracowania kosztów proponowanego programu ochrony. Wprowadzenie zasady trwałego i zrównoważonego rozwoju gospodarki leśnej pociągnie za sobą określone koszty, które powinny być w kalkulowane w strategię, wraz ze wskazaniem źródeł ich pochodzenia. Instytucje promujące ochronę przyrody powinny przygotować program ochrony przyrody, którego zakres powinien zostać zamieszczony w uproszczonym planie urzędzenia lasu. Niedoskonałe rozgraniczenie kompetencji i odpowiedzialności administracji powiatu odpowiedzialnej za nadzór nad lasami prywatnymi i instytucji zajmujących się ochroną przyrody uniemożliwia właściwą kontrolę. Na szczeblu regionalnym powinno powstać ciało doradcze, złożone z przedstawicieli instytucji nadzorującej lasy prywatne, reprezentantów właścicieli lasów oraz specjalistów z zakresu ochrony przyrody.

Wnioski

1. Proponowane w Narodowym Programie Leśnym kierunki rozwoju lasów i leśnictwa powinny dotyczyć wszystkich form własności. Program na poziomie krajowym powinien uwzględniać wszystkie działania wynikające z konwencji, traktatów, porozumień i innych zobowiązań międzynarodowych dotyczących leśnictwa.
2. Warunkiem tworzenia Narodowego Programu Leśnego jest rozpoznanie bieżących i przyszłych potrzeb społecznych w zakresie korzystania z funkcji lasu, z uwzględ-

- nieniem ekonomicznych możliwości ich realizacji przez lasy prywatne. Wyzwaniem dla polskiego leśnictwa prywatnego będzie zaangażowanie gospodarki leśnej w zrównoważonym rozwoju wsi i terenów wiejskich.
3. Narodowy Program Leśny jest wynikiem dialogu społecznego, sprzyjającego rozwiązywaniu – obecnie i w przyszłości – konfliktów pomiędzy ochroną przyrody a gospodarką leśną, ochroną lasu a rekreacją i turystyką. Uwzględniając przewidywany wzrost powierzchni lasów prywatnych oraz oczekiwania i preferencje lokalnych społeczności, należy dążyć do poprawy struktury lasów prywatnych, z uwzględnieniem wszystkich funkcji ekologicznych.
 4. Polityka ochrony przyrody powinna być jednolita na terenie wszystkich lasów. Ochrona przyrody w lasach prywatnych będzie możliwa bez ograniczania pozostałych funkcji pod warunkiem uwzględnienia prawa własności, stworzenia właściwego systemu rekompensat.
 5. Dla doskonalenia zarządzania lasami prywatnymi i dla poprawy ich rentowności należy stworzyć warunki prawne, ekonomiczne i organizacyjne atrakcyjne do tworzenia wspólnot i stowarzyszeń leśnych. Subwencje oraz ulgi podatkowe powinny pobudzać właścicieli lasów do podejmowania decyzji korzystnych z ogólnospołecznego punktu widzenia.
 6. Zawodowe doradztwo leśne przygotowane dla właścicieli lasów powinno propagować przemiany organizacyjne i strukturalne. Uznawanie wielostronnych funkcji lasu, w tym funkcji ochrony przyrody, wymaga doskonalenia wiedzy właścicieli lasów oraz współpracujących z nimi doradców.
 7. Należy rozważyć wprowadzenie do ustawy o lasach rozdziału o lasach prywatnych regulującego najważniejsze sprawy wynikające z prawa własności, w tym również ich ogólnospołeczną dostępność w celach rekreacyjnych, po uwzględnieniu publicznego finansowego wsparcia.
 8. W celu wyeliminowania nieufności właścicieli i zarządców lasów, w systemie zarządzania i finansowania należy wprowadzić kompetencje poszczególnych organów jak również uprawnienia dotyczące kosztów wdrożenia i finansowania obszarów Natura 2000.

Literatura

- Borecki T. 2000. Stan i rozwój zasobów leśnych w Polsce. Krajowa konferencja SITLiD, Malinówka, 2000.
- Chrepińska Z. 2010. Perspektywy zmian powierzchni leśnej Polski w XXI wieku. Warszawa, Wydawnictwo SGGW.
- Dekret z 26 kwietnia 1948 r. o ochronie lasów niestanowiących własności państwa. Dz.U. 1957, nr 36 poz. 157.
- Gibson C.C., McKean M.A., Ostrom E. 2000. People and Forests: Communities, Institutions and Governance. Cambridge MIT Press. ISBN 0-262-07201-7
- Głaz J., Gołos P. 2012. Problemy i perspektywy rozwoju lasów prywatnych w Polsce. w: Wizja przyszłości polskich lasów i leśnictwa do 2030 roku. Materiały PTL Spała, 2012.
- Gołos P. 2008. Stan lasów prywatnych w Polsce. Leśne Prace Badawcze, 2008, Vol. 69 (4).
- Gruszczyk K. 2013. Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz, Warszawa 2013.

- Grzywacz A. 2010. Problemy ochrony zasobów leśnej przyrody. Warszawa, Wydawnictwo SGGW.
- GUS 2013.
- Habuda A. 2013. Obszary Natura 2000 w prawie polskim. Warszawa, Difin SA.
- Kapuściński R. 2000. Ochrona przyrody a leśnicy i leśnictwo. PTL Poznań, Materiały sesji naukowej.
- Kłoczek A. 1999. Pozaprodukcyjne funkcje lasu jako publiczne świadczenia gospodarki leśnej. Konferencja SIT-LiD, Jaszowiec.
- Król A. 2004. Lasy prywatnej własności w środowiskowym rozwoju Małopolski z punktu widzenia RDLP w Krakowie. Quo vadis leśnictwo? Sękocin Stary, Instytut Badawczy Leśnictwa.
- Król A. 2008a. Znaczenie lasów prywatnych w rozwoju obszarów wiejskich Małopolski. Przegląd Leśniczy, nr 1.
- Król A. 2008b. Organizacyjne aspekty nadzoru nad lasami prywatnymi. Sylwan 152 (3).
- Król A. 2010. Problemy ochrony lasów prywatnych Małopolski ze szczególnym uwzględnieniem górskich drzewostanów świerkowych. Sylwan 154 (10).
- Król A. 2011. Miejsce i rola lasów prywatnych w leśnictwie polskim. Strategia rozwoju lasów i leśnictwa do 2030 r. Sękocin Stary, Instytut Badawczy Leśnictwa.
- Król A. 2012. Aktualne problemy ochrony jodły (*Abies alba* Mill.) w lasach prywatnych Małopolski. Acta Agriculturae et Silviculturae, Ser. Silvestris Vol L.
- Olaczek R. 1985. Światowa ochrona przyrody. Warszawa, Zarząd Główny LOP.
- Olaczek R. 2012. Zasoby leśne w procesie zaspokajania potrzeb społecznych dziś i jutro. w: Wizja przyszłości Polskich lasów do 2030 roku. Materiały PTL, Spała.
- Polityka leśna państwa. 1997. Warszawa, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa.
- Płotkowski L. 1999. Ekonomiczne aspekty prowadzenia wielofunkcyjnej gospodarki leśnej, stan i perspektywy. Konferencja SITLiD, Jaszowiec.
- Rozporządzenie MLIpD z 30 sierpnia 1956 r. Dz.U. 1956, nr 48, poz. 215.
- Rykowski K. 1998. Trwały i zrównoważony rozwój lasów – Zarys problematyki. Warszawa, Instytut Badawczy Leśnictwa.
- Samuelson P.A. 1976. Economics and Forestry in an evolving society. Economic Inquiry 14, 4, 466–492.
- Szujewski A. 2004. Polityka leśna państwa i Narodowy Program Leśny, czyli o propozycji gospodarki leśnej i lasów Państwowych w strukturze państwa dziś i jutro. Materiały z konferencji naukowej, Polskie Lasy i Leśnictwo w Europie, Kraków UJ.
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody; Dz.U. z 1949 r., Nr 25, poz. 180.
- Ustawa z dnia 22 listopada 1973 r. o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności Państwa; Dz.U. z 1973 r., Nr 48, poz. 283.
- Ustawa z dnia 12 listopada 1985 r. o zmianach w organizacji oraz zakresie działania niektórych naczelnych i centralnych organów administracji państwa; Dz.U. z 1985 r., Nr 50, poz. 262.
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach; tekst jednolity Dz.U. z 2011 r., Nr 12, poz. 59.
- Witkowski Z. 1998. Idea trwałej i zrównoważonej gospodarki leśnej w świetle koncepcji ochrony przestrzennej krajowych zasobów przyrody wypracowanej przez ochroniarzy. Trwały i zrównoważony rozwój lasów. Warszawa 1998.
- Zajac S. 2001. Struktura własności gospodarstw leśnych i formy zrzeczeń prywatnych właścicieli lasów. Gospodarowanie w lasach drobnej własności. Warszawa, Instytut Badawczy Leśnictwa.

Miejsce i znaczenie ochrony przyrody w działalności Lasów Państwowych

Jolanta BŁASIAK

Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Warszawa

Podstawy prawne i stan obecny ochrony przyrody w Lasach Państwowych

Strategia Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe na lata 2014–2030 odwołuje się do zapisów ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach, które „nakładają na PGL Lasy Państwowe obowiązek prowadzenia gospodarki leśnej w lasach będących własnością skarbu państwa w sposób zapewniający trwałe zrównoważenie wszystkich istotnych funkcji lasu: ekologicznej, społecznej i produkcyjnej”. W myśl ustawy oznacza to konieczność „ukształtowania struktury lasów i ich wykorzystania w sposób i tempie zapewniającym trwałe zachowanie ich bogactwa biologicznego, wysokiej produktywności oraz potencjału regeneracyjnego, żywotności i zdolności do wypełniania, teraz i w przyszłości, wszystkich ważnych ochronnych, gospodarczych i socjalnych funkcji na poziomie lokalnym, narodowym i globalnym, bez szkody dla innych ekosystemów” (art. 6, ust. 1 pkt 1a). Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe prowadzi działalność zgodnie z ustawą o lasach, ale także wypełnia zadania określone w ustawie z 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody. Dostosowana do prawa europejskiego ustawa została uchwalona w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej. W artykule drugim tej ustawy czytamy: „Ochrona przyrody, w rozumieniu ustawy, polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody: 1) dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów; 2) roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową; 3) zwierząt prowadzących wędrowny tryb życia; 4) siedlisk przyrodniczych; 5) siedlisk zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów; 6) tworów przyrody żywej i nieożywionej oraz kopalnych szczątków roślin i zwierząt; 7) krajobrazu; 8) zieleni w miastach i wsiach; 9) zadrzewień”.

Zrównoważone użytkowanie to jedno z największych wyzwań współczesnego leśnictwa. W Polsce, w ramach takiego leśnictwa w ostatnich 20 latach zwiększono pozyskanie drewna o 100%, przy utrzymaniu zasady pozyskiwania ok. 60% przyrostu drewna. Było to możliwe dzięki stałemu zwiększaniu się zasobów drzewnych. Aby sprostać wyzwaniom współczesnego leśnictwa, co kilka lat instrukcje i zasady dotyczące postępowania w głównych działach gospodarowania: hodowli, ochronie, urządzaniu

i ochronie przeciwpożarowej są dostosowywane do aktualnych przepisów prawa, wiedzy i możliwości technologicznych. Zgodnie z tymi dokumentami głównym elementem, do którego należy dostosować sposób postępowania, jest siedlisko: do jego możliwości dostosowuje się skład gatunkowy drzewostanów, dzięki czemu obraz polskich lasów stale się zmienia. Pozyskanie drewna odbywa się przy zastosowaniu takiej rębni, która optymalnie wykorzystuje potencjał siedliska, dlatego w niektórych miejscach są to zręby zupełne, a w innych – mało inwazyjne rębnie częściowe.

Kolejne zapisy ustawy (art. 2 ust. 2) określają cele ochrony przyrody w Polsce.

1. **Utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów.** Lasy to ekosystem, za który w Polsce odpowiadają głównie Lasy Państwowe, zarządzające 70% jego zasobów. Gospodarka leśna systematycznie (w cyklu 10-letnim) inwentaryzuje i dokumentuje stan tego ekosystemu poprzez taksację, prace glebowo-siedliskowe i fitosocjologiczne w ramach prac urzędzeniowych. Można postawić tezę, że stan lasów i zachodzące w nich zmiany są najlepiej udokumentowane ze wszystkich ekosystemów w Polsce.

Coraz większa jest odporność ekosystemu leśnego na czynniki biotyczne, o czym świadczy chociażby zmniejszanie się powierzchni występowania szkodliwych owadów, a co za tym idzie – zmniejszanie się powierzchni poddawanej zabiegom chemicznym. Największe gradacje występowały bowiem wtedy, gdy lasy były jednowiekowe i jednogatunkowe, często na gruntach porolnych. Dzięki dostosowywaniu składu gatunkowego drzewostanów i pochodzenia materiału sadzeniowego do konkretnych siedlisk zwiększa się także ich odporność na inne czynniki biotyczne. Istotne szkody są powodowane jednak przez czynniki abiotyczne związane ze zmianami klimatycznymi – zdarzające się coraz częściej gwałtowne wiatry, trąby powietrzne, okiślenie, ulewne deszcze, gradobicia, późne przymrozki.

Długotrwałe utrzymywanie się czynników stresowych może spowodować destabilizację ekosystemów leśnych niedostosowanych do siedlisk i rozpad drzewostanów. Przykładami tego są klęski, które wystąpiły pod koniec XX wieku w Sudetach i kilka lat temu w Beskidach. Każda taka sytuacja jest także ważnym doświadczeniem, z którego po szczegółowej analizie wyciągane są wnioski na przyszłość, uwzględniane w nowelizowanych branżowych zasadach i instrukcjach.

Ważnym czynnikiem antropogenicznym wpływającym lokalnie na stabilność drzewostanów są pożary. W celu ochrony lasów przed pożarami Lasy Państwowe stworzyły jeden z najsprawniejszych w Europie system ochrony przeciwpożarowej lasów. System ten, ciągle doskonalony, obejmuje lasy wszystkich form własności, dzięki czemu zwiększyła się wykrywalność i zmniejszyła średnia powierzchnia pożaru. Jednak niepokojącym zjawiskiem jest duży i stale wzrastający udział człowieka w inicjowaniu pożarów, np. przyczyną ponad połowy pożarów są podpalenia.

2. **Zachowanie różnorodności biologicznej.** Zgodnie z definicją przyjętą na konferencji w Rio de Janeiro różnorodność biologiczna jest to zróżnicowanie wszystkich żywych organizmów w obrębie gatunku, wyższych taksonów oraz różnych ekosystemów. Do końca XX wieku nie wykonywano w Polsce kompleksowych badań stanu różnorodności biologicznej, a tym bardziej zmian różnorodności, dlatego trudno porównywać stan przyrody w lasach kiedyś i teraz.

Wiedzy takiej może dostarczyć Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, który od 2007 roku prowadzi monitoring przyrody w dwóch programach: „Monitoring ptaków, w tym monitoring obszarów specjalnej ochrony ptaków Natura 2000”, oraz „Monitoring gatunków i siedlisk przyrodniczych ze szczególnym uwzględnieniem specjalnych obszarów ochrony siedlisk Natura 2000”. Dzięki kilkuletnim obserwacjom GIOŚ posiadamy informację o trendach populacyjnych monitorowanych gatunków. W programie „Monitoring ptaków...” niektóre serie danych zbierane są od 2000 r., m.in. umożliwiające obliczenie wskaźnika liczebności pospolitych ptaków leśnych (Forest Bird Indeks) (Biuletyn Monitoringu Przyrody, 2013, 11). „W ciągu ostatnich 14 lat indeks agregujący informację o liczebności 32 rozpowszechnionych gatunków preferujących lasy jako siedliska lęgowe wykazywał klarowną tendencję wzrostową i pewną tendencję do stabilizacji w okresie ostatnich 3 lat [...] Współcześnie jego wartości kształtują się na poziomie 25–27% wyższym niż około roku 2000. Przyczyny wzrostu tego wskaźnika pozostają nierozpoznane, choć generalny trend wzrostowy można prawdopodobnie tłumaczyć rosnącą lesistością kraju i wzrostem średniego wieku drzewostanów” (Biuletyn Monitoringu Przyrody, 2013, 11, s. 11).

„Od ponad dekady obserwowany jest wzrost liczebności ptaków leśnych i trend ten utrzymuje się nadal – populacje ptaków leśnych są obecnie średnio o 25% liczniejsze niż w roku 2000 [...] Jednak to, że grupa jako całość – a właściwie jej reprezentanci – wykazuje taki, a nie inny trend, nie może przesłaniać faktu, że niektóre gatunki ptaków leśnych charakteryzują się spadkami liczebności. Za przykłady mogą tu służyć [...] sikory: czarnogłówka i uboga, pełzacz ogrodowy czy gajówka, ale także zięba, gil i mysikrólik” (Biuletyn Monitoringu Przyrody 2013, 11, s. 25).

Program „Monitoring gatunków i siedlisk przyrodniczych...” ze względu na krótki okres zbierania danych nie ma jeszcze informacji o trendach.

Wiedza o różnorodności biologicznej w lasach pozyskiwana jest także podczas prac urzędzeniowych, np. inwentaryzacja przyrodnicza siedlisk i gatunków wymienionych w załączniku II dyrektywy siedliskowej wykonana w latach 2006–2007 oraz lokalne prace naukowe i inwentaryzacyjne.

Od kilku lat zwiększyła się liczba zleconych przez DGLP badań dotyczących różnorodności biologicznej. W ten sposób powstały prace dostarczające wielu, nieznanych dotychczas faktów naukowych na temat np. trufli, występowania nietoperzy w zależności od siedliskowego typu lasu, dzięciołów białogrzbietego i trójpalczastego w Puszczy Białowieskiej, wymagań siedliskowych lerkii.

3. **Zachowanie dziedzictwa geologicznego i paleontologicznego.** Cel ten osiągnąć jest poprzez niepodejmowanie działań, mogących mieć negatywny wpływ na zachowanie stwierdzonych stanowisk znajdujących się na gruntach leśnych.
4. **Zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów, wraz z ich siedliskami, przez ich utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony.** Na gruntach Lasów Państwowych znajdują się obiekty ochrony przyrody 9 form ustawowych z 10 możliwych (bez parków narodowych), 86% krajowych zasobów rezerwatów, 100% parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu oraz użytków ekologicznych, 30% pomników przyrody, 88% obiektów Natura 2000 w Polsce (tylko 13 nadleśnictw na 430 w LP nie posiada na zarządzanym terenie

nawet fragmentu obszaru chronionego). Powierzchnia 3201 stref ochrony ścisłej wokół miejsc występowania ptaków, gadów, ssaków, owadów, roślin i porostów wynosi 141,5 tys. ha, co stanowi 2% powierzchni LP. Mimo ustawowego obowiązku (za wykonanie którego odpowiadają organy ochrony przyrody) wiele z tych obszarów nie posiada planów ochrony (np. 50% rezerwatów na gruntach zarządzanych przez LP), co bardzo utrudnia gospodarowanie na tych terenach i jest potencjalnym źródłem konfliktów. Aby zmienić ten stan rzeczy nadleśnictwa podejmują inicjatywy tworzenia projektów planów ochrony, zdobywając na ten cel zewnętrzne środki finansowe. Regionalna Dyrekcja LP w Gdańsku pozyskała fundusze na utworzenie projektów planów dla 30 rezerwatów na gruntach w swoim zarządzie. Nadleśnictwa realizują prace służące utrzymaniu celu ochrony w rezerwacie, np. rewitalizacja rezerwatu Łęczczok (RDLP w Katowicach), ochrona ekosystemów łęgowych w Uroczysku Warta w Żerkowsko-Czeszewskim Parku Krajobrazowym (RDLP w Poznaniu).

W 9 ośrodkach rehabilitacji zwierząt leśnicy opiekują się zwierzętami, utrzymują także 6 ogrodów botanicznych z bogatymi kolekcjami drzew i krzewów (w nadleśnictwach Gdańsk, Gryfino, Kaliska, Kudypy, Syców i Ośrodka Kultury Leśnej w Gołuchowie) oraz 4 arboreta (w nadleśnictwach Karnieszewice, Marcule, Supraśl oraz w Leśnym Banku Genów w Kostrzycy).

Niezwykle ważną rolę pełni Leśny Bank Genów w Kostrzycy, w którym zgromadzono 7263 pakiety zasobów genowych 41 gatunków roślin leśnych, zarówno całych populacji, jak i pojedynczych osobników, w tym 29 gatunków drzew i krzewów (takich jak sosna zwyczajna, świerk pospolity, modrzew europejski, daglezia, sosna czarna, olsza czarna, buk zwyczajny, sosna wejmutka, jesion). Pozostałe 12 gatunków to rośliny chronione, wpisane do „Polskiej czerwonej księgi roślin” (Zarzycki, Kaźmierczakowa 2001). Nasiona pozyskane z wyłączonych drzewostanów nasienych, drzewostanów zachowawczych i innych wybranych cennych drzewostanów, a także z drzew doborowych, drzew pomnikowych lub zachowawczych oraz z innych pojedynczych drzew i roślin zielnych, są przechowywane w ciekłym azocie.

Programy w zakresie ochrony przyrody są finansowane z różnych źródeł. „Program restytucji cisa”, „Program zachowania leśnych zasobów genowych”, „Program restytucji jodły w Sudetach Zachodnich”, „Realizacja programów hodowli i ochrony zwierząt łownych i chronionych podejmowanych przez jednostki organizacyjne Lasów Państwowych na lata 2011–2016” to działania na poziomie krajowym, opracowane, realizowane oraz sfinansowane z funduszu leśnego przez Lasy Państwowe, a służące zachowaniu różnorodności biologicznej i odtwarzaniu zagrożonych gatunków flory i fauny. Natomiast trzy duże projekty „Ochrona orlika krzykliwego na wybranych obszarach Natura 2000” (RDLP w Białymstoku), „Ochrona różnorodności biologicznej na obszarach leśnych, w tym w ramach sieci Natura 2000 – promocja najlepszych praktyk” (Centrum Koordynacji Projektów Środowiskowych), „Czynna ochrona nizinnych populacji głuszca na terenie Borów Dolnośląskich i Puszczy Augustowskiej” (RDLP we Wrocławiu i w Białymstoku) są finansowane z funduszu LIFE+.

5. **Ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień.** Lasy Państwowe nie uczestniczą w realizacji tego celu.

- 6. Utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych, a także pozostałych zasobów, tworów i składników przyrody.** Od kilkudziesięciu lat, doceniając znaczenie wody w lasach, realizuje się projekty o lokalnym zasięgu, mające na celu jej zmagazynowanie i zatrzymanie. Kształtowanie tzw. małej retencji w lasach obejmuje wiele różnego typu działań technicznych i nie-technicznych, takich jak: budowa małych zbiorników i urządzeń wodnych, bystrotoków, zabiegi agro- i fitomelioracyjne czy też zalesienia gruntów porolnych. Podejmuje się działania służące zachowaniu istniejących torfowisk i naturalnych oczek wodnych, a także zachowaniu olsów i łęgów oraz cieków wodnych w stanie zbliżonym do naturalnego. Przywraca się dawne stosunki wodne w miejscach osuszonych, nawadnia przesuszone torfowiska, a także odtwarza stawy, oczka wodne. W latach 1998–2005 działania takie prowadzono w bardzo wielu nadleśnictwach, gromadząc 8,4 mln m³ wody dzięki wykonaniu 1124 zbiorników retencyjnych o sumarycznej powierzchni około 1360 ha. Zbudowano w tym czasie ponad 2200 różnego typu budowli piętrzących: zastawek, progów i małych jazów czy bystrotoków. Wśród wyróżniających się nadleśnictw wykonujących te działania były m.in. Czarnobór, Manowo, Kaliska, Jarocin, Lipka, Strzałowo, Przymuszewo, Garwolin.

Zasięg krajowy mają rozpoczęte w 2010 roku, a finansowane z Funduszu Spójności UE dwa duże projekty: „Zwiększanie możliwości retencyjnych oraz przeciwdziałanie powodzi i suszy w ekosystemach leśnych na terenach nizinnych” oraz „Przeciwdziałanie skutkom odpływu wód opadowych na terenach górskich. Zwiększenie retencji i utrzymanie potoków oraz związanej z nimi infrastruktury w dobrym stanie”. Projekty obejmują renaturalizację obszarów wodno-błotnych, odbudowę systemów nawadniających oraz przebudowę systemów melioracji odwadniających, budowę oraz odbudowę obiektów retencionowania wody. Pierwszy, o wartości 195 mln zł, realizowany na terenie 178 nadleśnictw w ok. 400 gminach, obejmuje budowę ponad 3300 obiektów, które łącznie zgromadzą 31 mln m³ wody. Projekt zwiększenia retencji na terenach górskich, o wartości 172 mln zł, realizowany jest na terenie 55 nadleśnictw na obszarze południowej Polski.

Z Funduszu Spójności finansowany jest też projekt pt. „Rekultywacja na cele przyrodnicze terenów zdegradowanych, popoligonowych i powojkowych zarządzanych przez PGL LP”, o wartości 130 mln zł, realizowany na terenie 57 nadleśnictw. Działania rekultywacyjne i renaturalizacyjne obejmują rozpoznanie saperskie i oczyszczenie terenów, rozbiórkę lub zabezpieczanie obiektów powojkowych i porządkowanie terenu, usuwanie zanieczyszczeń gruntowych, przygotowanie i rewitalizację podłoża gruntowego, odnowienie i zalesienie terenów popoligonowych i powojkowych, dostosowanie składu gatunkowego drzewostanów do warunków siedliskowych (przebudowa drzewostanów), ochronę i reintrodukcję gatunków roślin i zwierząt.

- 7. Kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję w dziedzinie ochrony przyrody.** Doceniając rolę edukacji w systemowy sposób zorganizowano ją w Lasach Państwowych. Każde nadleśnictwo ma opracowany „Program edukacji leśnej społeczeństwa w nadleśnictwie”, który jest realizowany głównie w formie zajęć z zorganizowanymi grupami

(m.in. w 66 ośrodkach edukacji leśnej), ale także poprzez tworzenie infrastruktury, wydawanie broszur, ulotek. Każdego roku korzysta z tej oferty ponad 3 mln osób. Dokładna liczba osób korzystających z infrastruktury nie jest znana, gdyż z wielu obiektów można korzystać samodzielnie, jak choćby z cieszących się największą popularnością ścieżek edukacyjnych. Działania te realizowane są znacznym nakładem środków własnych LP, które w 2012 roku wyniosły 16,3 mln zł.

Działania Lasów Państwowych w zakresie ochrony przyrody odbywają się w sferze fizycznej, ale także organizacyjnej oraz ekonomicznej. Na pytanie, jakie koszty ponosi PGL LP na ochronę przyrody, nie ma prostej (wyrażonej w określonej kwocie) odpowiedzi. Koszty te bowiem można usystematyzować w następujących grupach:

- 1) koszty bezpośrednie,
- 2) koszty pośrednie,
- 3) utracone korzyści.

Ad 1. Bezpośrednie koszty ochrony przyrody w Lasach Państwowych w latach 2006–2012 (za: Sprawozdanie finansowo-gospodarcze Lasów Państwowych za lata 2006–2012) wyniosły:

- 2006 – 3,2 mln zł,
- 2007 – 3,8 mln zł,
- 2008 – 5,1 mln zł,
- 2009 – 4,8 mln zł,
- 2010 – brak danych,
- 2011 – 6,8 mln zł,
- 2012 – 8,1 mln zł.

Ad 2. Koszty pośrednie, nieoszacowane na poziomie krajowym, obejmują koszty:

- działań gospodarki leśnej zmodyfikowanych ze względu na ochronę przyrody, ale przez to bardziej kosztownych, np. stosowanie rębni złożonych zamiast zupełnych, wykonywanie zabiegów ochrony lasu wybiórczymi pestycydami;
- działań wykonywanych tradycyjnie w innych działach gospodarki leśnej, ale mających wpływ na ochronę przyrody, np. wywieszanie budek lęgowych dla ptaków, schronów dla nietoperzy, prace inwentaryzacyjne w czasie urządzania lasu, edukacja przyrodniczo-leśna;
- prac badawczych zleczanych przez DGLP dotyczących różnorodności biologicznej.

Ad 3. Utracone korzyści nie są oszacowane na poziomie krajowym.

Od kilku lat podejmowane są próby określenia na poziomie lokalnym (nadleśnictwo, regionalna dyrekcja LP) korzyści utraconych ze względu na ochronę przyrody takich jak: pozostawianie w lesie martwego drewna do naturalnego rozpadu, wyłączenie z produkcji określonej powierzchni lasu (tzw. powierzchnie referencyjne), podwyższanie wieku rębności.

Perspektywy ochrony przyrody w lasach do 2030 i dalej do 2080 roku

Perspektywy ochrony przyrody w lasach do 2030 roku określa zatwierdzona w 2013 roku przez Dyrektora Generalnego LP „Strategia Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe na lata 2014–2030”. W dokumencie tym określono misję, wizję i cele strategiczne organizacji oraz przedsięwzięcia niezbędne do ich osiągnięcia. Zagadnienia związane z ochroną przyrody znajdują się we wszystkich częściach Strategii: przesłankach, komponentach strategii, misji i wizji PGL LP i – co najważniejsze – celach strategicznych oraz projektach strategicznych, a mianowicie:

„6.2. Zapewnić trwałość lasów (lasy jako najważniejszy element środowiska)

Realizując pierwszy z priorytetów strategicznych, PGL Lasy Państwowe zamierza w ramach gospodarki leśnej:

- systematycznie zwiększać zasoby leśne, zachowując ich stabilność i **różnorodność biologiczną**;
- maksymalizować działania na rzecz ochrony lasu przed czynnikami stresowymi;
- **podejmować działania na rzecz ochrony przyrody**;
- wykorzystywać rezultaty badań naukowych oraz wdrażać innowacje w metodach i technologiach gospodarki leśnej (...).

Systematycznie zwiększać zasoby leśne, zachowując ich stabilność i różnorodność biologiczną

Zwiększanie zasobów leśnych, ich stabilności oraz różnorodności biologicznej jest podstawowym warunkiem wypełniania funkcji ekologicznej lasów. Lasy Państwowe zamierzają to osiągnąć poprzez weryfikację zasad prowadzonej przebudowy lasów, stymulowanie przyrostu w wyniku zabiegów hodowlanych, gospodarowanie na terenach nieleśnych dla zachowania różnorodności biologicznej, systematyczne przeprowadzanie wielkoobszarowej inwentaryzacji lasów, prowadzenie monitoringu biologicznego lasu oraz gospodarki łowieckiej w OHZ LP i współpracę z PZŁ, zapewniające zachowanie populacji i różnorodności biologicznej zwierzyny łownej przy jednoczesnym zachowaniu równowagi środowiska przyrodniczego.

Podejmować działania na rzecz ochrony przyrody

Ochrona przyrody stanowi znaczący element kształtowania ekosystemów leśnych, ich zasobów, stabilności i różnorodności biologicznej. Lasy Państwowe dalej będą podejmować liczne działania i realizować programy mające na celu ochronę zagrożonych gatunków roślin, zwierząt i grzybów. PGL Lasy Państwowe będą w pełni i otwarcie współpracować oraz realizować wspólne przedsięwzięcia z organami i organizacjami powołanymi do ochrony przyrody, czyniąc z nich sprzymierzeńców i partnerów w tym zakresie.

Miernikiem realizacji tego celu będzie liczba przedsięwzięć realizowanych przez PGL Lasy Państwowe na rzecz ochrony przyrody.

6.3. Zapewnić dostępność lasów dla społeczeństwa (lasy jako dobro społeczne)

Realizując drugi z priorytetów strategicznych, PGL Lasy Państwowe zamierza w ramach gospodarki leśnej:

wykorzystywać potencjał lasów, w szczególności LKP, do kształtowania świadomości ekologicznej społeczeństwa (...).

6.4. Zapewnić istotny wkład Lasów Państwowych w rozwój gospodarki (leśnictwo jako ważny sektor gospodarki i kreator rozwoju terenów wiejskich)

Realizując trzeci z priorytetów strategicznych, PGL Lasy Państwowe zamierza w ramach gospodarki leśnej: (...)

- Sprawnie i bezpiecznie dla środowiska pozyskiwać drewno (...)

Wybór odpowiednich metod i technologii pozyskania drewna będzie podyktowany jednak nie tylko dążeniem do zwiększenia szybkości i jakości procesu oraz obniżki jego kosztów, ale również dbałością o bezpieczeństwo ich stosowania dla środowiska naturalnego i środowiska pracy”.

W obecnie realizowanych projektach strategicznych Lasów Państwowych znajdują się następujące projekty związane z ochroną przyrody:

- rekultywacja na cele przyrodnicze terenów zdegradowanych, popoligonowych i po-wojskowych,
- zwiększanie możliwości retencyjnych oraz przeciwdziałanie powodzi i suszy w ekosystemach leśnych,
- ochrona gatunków zagrożonych,
- ochrona różnorodności biologicznej na obszarach leśnych, w tym w ramach sieci Natura 2000 – promocja najlepszych praktyk.

„Projekty dotyczące ochrony przyrody finansowane ze środków UE w ramach nowej perspektywy budżetowej” to jeden z nowych strategicznych projektów Lasów Państwowych określony w Strategii. Aktualnie trwa określanie zakresu działań planowanych do realizacji w jego ramach.

To, jak będzie wyglądała ochrona przyrody w Lasach Państwowych, określają także dokumenty:

- Strategia „Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko – perspektywa do 2020 r.” zatwierdzona w kwietniu 2014 r.,
- „Program ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej”, na etapie konsultacji społecznych.

Literatura

Biuletyn Monitoringu Przyrody, 2013, 11.

Strategia Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe na lata 2014–2030. 2013, Warszawa, DGLP.

Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach. Dz.U. z 1991 r., Nr 101, poz. 444.

Ustawa z 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody. Dz.U. z 2004 r., Nr 92, poz. 880.

Zarzycki K., Kaźmierczakowa R. 2001. Polska czerwona księga roślin. Paprotniki i rośliny kwiatowe. Kraków, Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN. ISBN 83-85444-85-8.

SESJA

3

Miary ekologicznej poprawności gospodarki leśnej w polityce, planowaniu i na poziomie operacyjnym

dr inż. Ewa REFEROWSKA-CHODAK

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Katedra Ochrony Lasu i Ekologii, Warszawa

Wstęp

Ustalanie miar poprawności ekologicznej gospodarki leśnej wiąże się z przyjęciem i wdrażaniem modelu trwale zrównoważonego zagospodarowania lasów (sustainable forest management – SFM; www.foresteurope.org). Miary te pozwalają na ocenę aktualnie prowadzonej gospodarki pod kątem jej wpływu na różnorodność biologiczną, a także – dzięki możliwości ustalenia kierunków jej zmian w czasie – pomagają w dalszym udoskonalaniu jej zasad (Rezolucja L2 1998 – pkt B, Paschalis-Jakubowicz 2004). Należy bowiem podkreślić, że ochrona i odpowiednie wzmocnienie różnorodności biologicznej lasów powinno być wręcz zasadniczym elementem ich trwałego i zrównoważonego zagospodarowania (Rezolucja H2 1993 – pkt A, pkt 5, Rezolucja W4 2003 – pkt 1).

Jak aktualnie wygląda problematyka miar poprawności ekologicznej gospodarki leśnej w polityce, planowaniu i na poziomie operacyjnym? Jak będzie kształtowała się w przyszłości? Zostanie to przeanalizowane w oparciu o następujące dokumenty: „Udoskonalone paneuropejskie wskaźniki trwale zrównoważonej gospodarki leśnej” (Wskaźniki 2003 – wskaźniki z grupy A, omówione pod kątem ochrony różnorodności biologicznej, Background Information 2003), materiały Ministerialnego procesu ochrony lasów w Europie (MCPFE – aktualnie Forest Europe), wytyczne konferencji stron konwencji o różnorodności biologicznej z Rio (1995–2002), dokumenty polityczne, prawne i branżowe określające współczesny kształt gospodarki leśnej w Polsce oraz inne opracowania. Przy czym na potrzeby tego opracowania za „poprawność ekologiczną gospodarki leśnej” uznano wszystkie te rozwiązania i aspekty, które pozytywnie wpływają na stan różnorodności biologicznej lasów. Są one związane z kryterium 4 rezolucji L2: Zachowanie, ochrona i odpowiednie wzmocnianie różnorodności biologicznej w ekosystemach leśnych (Rezolucja L2 1998 – Aneks 1, Wytyczne 2003, Background Information 2003, www.foresteurope.org).

Wskaźniki opisowe (jakościowe)

Wskaźnik A.1. – narodowe programy leśne lub podobne rozwiązania

Wszelkie polityki i programy odnoszące się do gospodarki leśnej powinny być ocenione pod kątem ich wpływu na leśną różnorodność biologiczną, tak aby nie dopuścić do jej znacznego zmniejszenia (Rezolucja W4 2003 – pkt 6). Podobnie na poziomie operacyjnym należy unikać takich działań, które mogą bezpośrednio lub pośrednio doprowadzić do nieodwracalnych zniszczeń siedlisk leśnych oraz leśnej fauny i flory (Rezolucja H1 1993 – pkt 1), w szczególności zagrożonych leśnych gatunków i ekosystemów (Rezolucja H2 – pkt 5).

W roku 2007 został przygotowany przez Instytut Badawczy Leśnictwa projekt Narodowego Programu Leśnego, który jednak nie został wdrożony¹. Natomiast do dnia dzisiejszego funkcjonuje „Polityka leśna państwa” (1997) – do której przygotowano regionalne programy operacyjne, zatwierdzona przez Radę Ministrów, uwzględniająca w pełni trwale zrównoważoną gospodarkę leśną (zgodnie z definicją MCPFE). Nie zawarto w niej jednak wytycznych MCPFE do oceny lasów i innych gruntów leśnych chronionych i ze statusem ochronnym w Europie (Wytyczne 2003; Qualitative Indicators 2010 – A.1). Wizja przyszłości polskich lasów i leśnictwa do 2030 r. została opracowana w ramach działalności Polskiego Towarzystwa Leśnego (Grzywacz red. 2012), natomiast strategia Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe na lata 2014–2030 została przygotowana przez samą Dyрекcję Generalną Lasów Państwowych (Strategia 2013). Od samego początku deklarowano, że potrzeby i metody ochrony różnorodności biologicznej powinny być uwzględniane we wszystkich lasach (np. Fonder i Szabla 2011).

Zwróćmy uwagę na teorię konstrukcji narodowych programów leśnych. Jedną z zasad tworzenia takich programów powinna być zgodność z zobowiązaniami międzynarodowymi (Rezolucja W1 2003 – Aneks; por. rozdz. Wskaźnik A.3. Ramy prawne/regulacje i zobowiązania międzynarodowe). Duże znaczenie dla globalnej i lokalnej ochrony różnorodności biologicznej, w tym lasów, mają dokumenty i opracowania wynikające z ratyfikowanej przez Polskę konwencji o różnorodności biologicznej (1995–2002), w tym:

- rozszerzony program pracy dotyczący różnorodności biologicznej lasów (Rozszerzony program 2002) – zalecono w nim uwzględnienie tej tematyki w politykach i programach dotyczących lasów oraz zapewnienie ku temu wystarczających zasobów finansowych, kadrowych i technicznych (Rozszerzony program 2002 – Element 2, cel ogólny 1, cel operacyjny 2),

¹ Z inicjatywy ministra środowiska w 2012 roku w Instytucie Badawczym Leśnictwa podjęto prace nad Narodowym Programem Leśnym w ramach zleconego przez Dyрекcję Generalną Lasów Państwowych problemu badawczego „Program rozwoju leśnictwa”. Do grudnia 2014 roku odbyło się 5 paneli ekspertów: KLIMAT, WARTOŚĆ, DZIEDZICTWO, ROZWÓJ, ORGANIZACJA oraz panel OCHRONA, w ramach którego zaprezentowano niniejsze opracowanie (red. K.R.).

- program ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z planem działań (dawniej: strategia), zatwierdzany w drodze uchwały przez Radę Ministrów (Ustawa 2004 – art. 111.3) – zawiera on m.in. wskazania dla gospodarki leśnej w Polsce. Aktualnie trwają prace nad przygotowaniem tego dokumentu dla nowej perspektywy czasowej, a przewidziane zagadnienia to m.in.: zlikwidowanie przyczyn utraty różnorodności biologicznej i poprawa stanu jej ochrony, promowanie jej trwałego i zrównoważonego użytkowania, wzmocnienie podstaw naukowych i świadomości ekologicznej (Pismo 2013). Oba nowo powstające dokumenty – Narodowy Program Leśny oraz program ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej nie powinny być w swoich założeniach sprzeczne.

Inną zasadą narodowych programów leśnych w Europie powinna być zgodność z krajowym prawem i politykami (Rezolucja W1 2003 – Aneks; por. też rozdz. Wskaźnik A.3). W przypadku leśnej różnorodności biologicznej z pewnością podstawowe znaczenie będą miały następujące ustawy (wraz z aktami wykonawczymi): ustawa o lasach (Ustawa 1991), ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych (1995), ustawa o ochronie przyrody (Ustawa 2004), ustawa o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Ustawa 2008), natomiast z polityk – polityka ekologiczna państwa. Obecnie jest przygotowywana nowa wersja polityki ekologicznej państwa, która zastąpi tę dotychczas obowiązującą (Polityka 2008). Część z zapisanych w niej zadań dla leśnictwa została już zrealizowana, część będzie kontynuowana, zapewne dojdą też nowe zadania, choćby związane z różnymi prognozami zmian klimatu. A zatem Narodowy Program Leśny oraz przyszła polityka ekologiczna państwa nie powinny być w swoich założeniach sprzeczne.

Ostatnią analizowaną w tej publikacji zasadą sporządzania narodowych programów leśnych w Europie powinno być ich zintegrowanie z narodową strategią zrównoważonego rozwoju (Rezolucja W1 2003 – Aneks). W opracowaniach: „Polska 2030” (2012 – cel 7), „Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa, na lata 2011–2020”, Strategia „Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko – perspektywa do 2020 r.” są zawarte albo ogólniki (nieukierunkowane bezpośrednio na lasy), typu „wprowadzenie monitorowania i ochrony różnorodności biologicznej i przeciwdziałania fragmentacji ekosystemów”, „wdrożenie programów małej retencji wodnej na obszarach szczególnie narażonych na powódź i suszę”, albo powtórzone zadania z „Polityki leśnej państwa” (Polska 2030 2012, Rykowski 2012).

W przyszłości wszelkie polityki, strategie i programy odnoszące się do lasów i gospodarki leśnej powinny być wolne od wpływów politycznych, interesów partyjnych i dążeń do bardzo doraźnych zysków ekonomicznych. Lasy powinny służyć całemu społeczeństwu w sposób trwały i w miarę możliwości wszechstronny, jednocześnie zachowując swoją przyrodniczą wartość. Realizowany dotychczas model gospodarki zrównoważonej wydaje się te wszystkie cele zabezpieczać, a zatem należałoby kontynuować go w przyszłości, pamiętając o konieczności szerokiego społecznego udziału w kształtowaniu szczegółów wizji przyszłości lasów i leśnictwa, a także o utrzymaniu dotychczasowej formy własności lasów. Należy także wzbogacić zapisy strategii rozwoju kraju o kontynuację nowoczesnej proekologicznej gospodarki leśnej.

Wskaźnik A.2. Struktura instytucjonalna

Paneuropejskie kryteria i wskaźniki zrównoważonej gospodarki leśnej (Rezolucja L2 1998 – Aneks 1) zalecają oceniać nie tylko istnienie, ale także potencjał instytucjonalnej struktury, która powinna chronić i odpowiednio powiększać różnorodność biologiczną na każdym jej poziomie. Na taką potrzebę zwraca także uwagę „Rozszerzony program pracy dotyczący różnorodności biologicznej lasów” (Rozszerzony program 2002 – Element 2, cel ogólny 1, cel operacyjny 2, pkt g, Element 3, cel ogólny 2 i 3).

Aktualnie na rzecz polskich lasów pracują osoby z administracji publicznej (pracownicy Departamentu Leśnictwa i Ochrony Przyrody Ministerstwa Środowiska i starostw), pracownicy Lasów Państwowych oraz pracownicy naukowci, naukowo-dydaktyczni i techniczni/administracyjni wydziałów leśnych i Instytutu Badawczego Leśnictwa. Należy jednak zauważyć, że w kwestiach ochrony różnorodności biologicznej w lasach wpływ mogą mieć jeszcze organy ochrony przyrody, a w szczególności: minister środowiska, generalny i regionalni dyrektorzy ochrony środowiska, marszałkowie województw, dyrektorzy parków narodowych, starostowie, wójtowie, burmistrzowie i prezydenci miast, a także sejmiki wojewódzkie, rady gmin, pracownicy regionalnych dyrekcji ochrony środowiska i parków krajobrazowych. Duże znaczenie mają też główny i regionalni konserwatorzy przyrody, aczkolwiek według Olaczka (2012) zmiany prawne w 2008 r. obniżyły ich rangę względem rozwiązań wcześniejszych. Aktualne rozproszenie odpowiedzialności powoduje, że w sprawach ochrony przyrody na terenach Lasów Państwowych leśnicy muszą kontaktować się z wieloma osobami, nie ma spójnego spojrzenia na system ochrony przyrody. Spośród wymienionych grup osób, szczególne znaczenie dla ochrony różnorodności biologicznej w lasach mają pracownicy ministerstwa (poziom polityczny i planowania), Lasów Państwowych (poziom planowania i operacyjny), regionalnych dyrekcji ochrony środowiska (poziom planowania i operacyjny), a także pracownicy naukowci i dydaktyczni wspomnianych jednostek (wsparcie na każdym poziomie).

Trzecim elementem struktury instytucjonalnej są zrzeszenia, organizacje i grupy interesów, istotne dla polityki leśnej. Należy do nich zaliczyć w szczególności zrzeszenia prywatnych właścicieli lasów (wzrost powierzchni lasów prywatnych od 1 494 tys. ha w 1995 r. do 1 724 tys. ha w 2012 r. – Leśnictwo 2013), a także pozarządowe organizacje ekologiczne, które biorą czynny udział w inwentaryzowaniu zasobów przyrody, jej ochronie czy modyfikacji zasad gospodarki leśnej pod kątem potrzeb przyrody.

Należy się spodziewać, że w przyszłości liczba tych osób będzie wzrastać, przede wszystkim w grupie organizacji pozarządowych. Jednocześnie należy podkreślić, że udział społeczeństwa w określaniu zarówno zasad ochrony obiektów, jak i zasad gospodarki leśnej, jest prawnie zagwarantowany (Ustawa 2004, Ustawa 2008, Zarządzenie 12/2009). Zatem trudnym zadaniem gospodarzy lasu jest i będzie pogodzenie oczekiwań tych grup interesu z zadaniem prowadzenia gospodarki, szczególnie w sytuacji prawnego (ustawowego) warunku samofinansowania się (Ustawa 1991 – art. 50.1).

Proponowane są różne instytucjonalne rozwiązania na przyszłość, m.in. przekazanie zarządu nad całą dziką przyrodą jednej instytucji, czego efektem byłaby lepsza organizacja przestrzeni przyrodniczej i możliwość zaspokojenia potrzeb wszystkich

grup interesu, poprzez zróżnicowanie intensywności realizacji poszczególnych funkcji w czasie i przestrzeni (Rykowski 2012), przywrócenie/przyznanie leśnikom większych kompetencji z zakresie ochrony przyrody, do czego są merytorycznie przygotowani (Grzywacz 2005, Grzywacz 2008), wspieranie przez instytucje rządowe i samorządowe działalności wspólnot i stowarzyszeń prywatnych właścicieli lasów poprzez promowanie i premiowanie dobrej gospodarki leśnej, przy zapewnieniu na to środków finansowych (Król 2011).

Wskaźnik A.3. Ramy prawne/regulacje i zobowiązania międzynarodowe

W prawie leśnym należy uwzględnić stosowanie ochrony, przywracanie i odpowiednie wzmacnianie różnorodności biologicznej w lasach wszelkich form własności (Rezolucja H2 1993 – pkt 1). Równie ważne jest efektywne egzekwowanie przepisów dotyczących obszarów chronionych oraz zrównoważonej gospodarki leśnej (Rozszerzony program 2002 – Element 2, cel ogólny 1, cel operacyjny 2, pkt f).

Rykowski (2012) zauważa, że prawo związane z lasami jest obecnie mało skuteczne, nie zabezpieczyło bowiem przed takimi zagrożeniami, jak propozycje prywatyzacji lasów, nowych podatków lub połączenia z sektorem finansów publicznych. Z kolei prawo związane z ochroną przyrody nie określa jasno odpowiedzialności, praw i obowiązków decydentów (Olaczek 2012). Przepisy dotyczące leśnictwa oraz ochrony środowiska i przyrody nie są aktualnie spójne (Strategia 2013 – pkt 1.2), a leśnictwo zostało odsunięte od wpływu na decyzje związane z ochroną przyrody, mimo że decyzje te dotyczą terenu przez nie zarządzanego, dobrze mu znanego (Fonder i Szabla 2011, Olaczek 2012).

Zarówno prawo unijne związane z Naturą 2000, jak i przyjęte przez Polskę prawo międzynarodowe (w szczególności konwencja z Rio 1995–2002), muszą być teraz i w przyszłości uwzględnione w polskim prawodawstwie, a także w Narodowym Programie Leśnym. Można jednak zauważyć w Polsce pewną nadinterpretację niektórych przepisów, czego efektem są ograniczenia w gospodarce leśnej na obszarach Natura 2000. Tymczasem w dyrektywie siedliskowej jako główny cel postawiono zachowanie różnorodności biologicznej przy uwzględnieniu wymagań gospodarczych, społecznych, kulturowych i regionalnych, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju (Dyrektywa Rady 92/43/EWG 1992 – Preambuła). Należy zatem urealnić granice stawiane przez regionalne dyrekcje ochrony środowiska czy organizacje pozarządowe.

Wprowadzenia zmian prawnych wymagałoby zwiększenie zakresu kompetencji leśników w dziedzinie ochrony przyrody, o czym wspomniano w opisie wskaźnika A.2, natomiast utrzymanie/wzmocnienie aktualnych zapisów odnoszących się do formy własności lasów (głównie państwowej) byłoby korzystne dla systemu ochrony przyrody (Olaczek 2012). Habuda i Radecki (2013) proponują w przyszłości uchwalenie ustawy „Prawo leśne”, regulującej całościowo problematykę gospodarki leśnej, z odrębnymi rozdziałami dotyczącymi m.in. zasad ochrony lasów i ochrony przyrody na obszarach leśnych. Natomiast jako regulację wewnętrzną Lasów Państwowych Olaczek (2012) pozostawiłby inwentaryzacje przyrodnicze w lasach.

Wskaźnik A.4. Instrumenty finansowe i polityka ekonomiczna

Oceniając politykę gospodarczą i instrumenty finansowe, należy też ocenić, czy zawierają bodźce ekonomiczne na rzecz uwzględniania zagadnień środowiskowych w planowaniu gospodarki (rzadkie i wrażliwe ekosystemy leśne, zagrożone gatunki) oraz inwentaryzacji i oceny bioindykatorów (Rezolucja L2 1998 – Aneks 1: Kryterium 4, różnorodność biologiczna w lasach produkcyjnych). Na potrzebę zapewnienia wystarczających zasobów finansowych dla ochrony i właściwego użytkowania różnorodności biologicznej lasów zwraca także uwagę rozszerzony program pracy dotyczący różnorodności biologicznej lasów (Rozszerzony program 2002 – Element 2, cel ogólny 1, cel operacyjny 2, pkt g).

W dziedzinie polityki ekonomicznej Lasy Państwowe pokrywają wydatki z własnych dochodów i są niezależne w swojej gospodarczej działalności, choć mogą uzyskiwać dotacje celowe z budżetu państwa na niektóre działania (Qualitative Indicators 2010, Poland, A.4). Należy do nich m.in. opracowanie planów ochrony dla rezerwatów przyrody znajdujących się w zarządzie Lasów Państwowych, ich realizacja, ochrona gatunkowa roślin i zwierząt oraz dotacje przeznaczone na pełnienie zadań związanych z realizacją programów współfinansowanych ze źródeł zagranicznych (Ustawa 1991 – art. 54), jak np. program odbudowy małej retencji na nizinach. W ostatnich latach (tab. 1) dotacje celowe były bardzo niskie (Sprawozdanie 2009, 2010, 2011, 2012, 2013), w związku z czym Lasy Państwowe muszą zdobywać środki na ochronę przyrody z innych źródeł bądź pokrywać je z własnych środków. Jednocześnie od roku 2014 LP zostały obciążone dodatkowymi kosztami wpłat do budżetu państwa (Ustawa 2014). Ochronie przyrody sprzyja zwolnienie (niezależnie od formy własności) lasów ochronnych oraz lasów położonych w granicach rezerwatów przyrody i parków narodowych z połowy stawki podatku leśnego (Ustawa 2002 – art. 4.3), a w przypadku lasów w granicach użytków ekologicznych – z całego podatku (Ustawa 2002 – art. 7.1.3). W przypadku lasów zarządzanych prywatnie przewidziane jest wsparcie finansowe na zalesienie terenów rolniczych, rozwój planów zarządzania lasami. Dodatkowo Lasy Państwowe pokrywają koszty ochrony lasów niepaństwowych w przypadku zagrożenia ich trwałości (Ustawa 1991 – art. 10.1.2).

Tabela. 1. Dotacje dla Lasów Państwowych w latach 2008–2012 (w tys. zł)

Typ dotacji	2008	2009	2010	2011	2012	Suma
Ochrona przyrody i edukacja	1 681	-	-	-	-	1 681
Przebudowa drzewostanów	5 000	-	-	-	-	5 000
Wielkoobszarowa inwentaryzacja lasów	3 000	3 550	2 676	2 008	1 950	13 184
Plany zalesień	1 041	900	-	1 223	1 308	4 472
Zalesienia	17 016	618	1 180	-	-	18 814
Zagospodarowanie lasów niepaństwowych	1 039	-	-	-	-	1 039
Nadzór nad innymi lasami	13 239	14 228	-	16 951	17 127	61 545
Inne	-	-	1 493	151	101	1 745
Suma	42 016	19 296	5 349	20 333	20 486	107 480

W przyszłości należy się liczyć ze wzrostem kosztów publicznych funkcji lasu, w tym zachowania różnorodności biologicznej i realizacji zadań na obszarach Natura 2000, z drugiej strony wzrostem utraconych korzyści ze względu na ograniczenia w gospodarce na obszarach chronionych (Buraczewski i Grygier 2011, Regionalny program operacyjny polityki leśnej państwa dla RDLP w Łodzi – www.npl.ibles.pl). Koszty prowadzenia gospodarki proekologicznej są bowiem znacznie wyższe, niż gospodarki tzw. surowcowej. Pomocne są środki unijne (Strategia 2013 – pkt 1.2), jednak można je uzyskać tylko na wybrane działania, a dodatkowo obarczone są rozlicznymi wymogami formalnymi. Nie są dostępne „od ręki”, tymczasem niektóre sytuacje wynikające z zagrożenia gatunków wymagają szybkich działań.

W przyszłości należy utrzymać samofinansowanie się (i sukces finansowy) Lasów Państwowych (Fonder i Szabla 2011, Łukaszewicz i Zajączkowski 2012, Strategia 2013 – pkt 4, 6.7). Jednak same dochody z prowadzonej gospodarki leśnej mogą nie wystarczyć do pełnego zabezpieczenia różnorodności biologicznej, a tym samym do realizacji wskaźników ekologicznej poprawności tej gospodarki. Dlatego potrzebne są budżetowe zobowiązania państwa za tworzenie, zachowanie i rozwijanie przez gospodarkę leśną publicznych dóbr w lasach – w tym różnorodności biologicznej (Rykowski 2012) i/lub przekazywanie organizacjom pozarządowym zadań ochronnych w rezerwach przyrody, włącznie z koniecznością uzyskania na nie zewnętrznych środków (Buraczewski i Grygier 2011) i/lub propozycja dalszego zwolnienia z obciążeń podatkowych od obszarów chronionych w lasach, co jednak uderzyłoby w budżety lokalnych samorządów. W przypadku lasów prywatnych należy zwrócić uwagę na sferę finansowania nadzoru, doradztwa, tak by poziom gospodarki zbliżał się do poziomu w Lasach Państwowych (Buraczewski i Grygier 2011). Gołos i Zając (2005) uważają, że z merytorycznego punktu widzenia najlepszym rozwiązaniem jest nadzór realizowany właśnie przez pracowników Lasów Państwowych.

Wskaźnik A.5. Środki informacyjne

Według paneuropejskich kryteriów i wskaźników zrównoważonej gospodarki leśnej (Rezolucja L2 1998 – Aneks 1, Kryterium 4) środki informacyjne mają służyć ochronie różnorodności biologicznej oraz ocenie skutków gospodarki leśnej dla tej różnorodności. Rozszerzony program pracy dotyczący różnorodności biologicznej lasów zwraca z kolei uwagę na potrzebę zwiększenia społecznej wiedzy, poparcia i zrozumienia dla wartości różnorodności biologicznej lasów (Rozszerzony program 2002 – Element 2, cel ogólny 3, cel operacyjny 1). Powinna być prowadzona edukacja i uświadamianie społeczeństwa co do potrzeby ochrony różnorodności biologicznej, a lokalne społeczności, właściciele lasów i organizacje pozarządowe powinni mieć możliwość skutecznego udziału w działaniach na rzecz wzmacniania różnorodności biologicznej lasów (Rezolucja H2 1993 – pkt 7).

Informacje o lasach i ich różnorodności biologicznej przekazywane są społeczeństwu przez Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, poszczególne jednostki LP (nadleśnictwa, regionalne i generalna dyrekcje Lasów Państwowych – Chrzanowski

2013), Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy LP w Bedoniu i Ośrodek Kultury Leśnej w Gołuchowie. W 2012 r. działalność edukacyjna Lasów Państwowych objęła około 3 mln osób (Chrzanowski 2013), nie licząc osób, które skorzystały ze stron internetowych, wydawnictw zwartych i ciągłych, materiałów filmowych itp. Działalność ta opłacana jest w głównej mierze przez Lasy Państwowe (Chrzanowski 2013), mimo że może być też objęta dotacjami z budżetu państwa (tab. 1). Z kolei Główny Urząd Statystyczny publikuje roczniki statystyczne Leśnictwo i Ochrona Środowiska, a Główny Inspektorat Ochrony Środowiska – roczne raporty o stanie zdrowotnym lasów.

W przyszłości należy kontynuować edukację leśną społeczeństwa, w tym szkolenia i doradztwo dla prywatnych właścicieli lasów, dzięki czemu można będzie uzyskać większe zrozumienie dla zasad nowoczesnej gospodarki lasami, a co za tym idzie – zredukować liczbę konfliktów na rzecz merytorycznej współpracy Lasów Państwowych ze społeczeństwem. Jednym z poruszanych tematów powinny być koszty bezpośrednie, pośrednie i utraconych korzyści, związane z proekologiczną gospodarką. Społeczeństwo nie ma takiej wiedzy i świadomości, przez co w wielu przypadkach nie jest w stanie ze zrozumieniem i szacunkiem traktować efektów pracy leśników. Warto jednak prowadzić kontrolę rezultatów edukacji leśnej dla jej doskonalenia (np. Referowska-Chodak 2013). Należy także poszukać dodatkowych źródeł finansowania tej działalności LP.

Wskaźniki ilościowe

Wskaźnik 4.1. Skład gatunkowy

Wskaźnik ten rozumiany jest jako „powierzchnia lasów i innych gruntów leśnych [zadrzewionych] klasyfikowana wg ilości występujących gatunków drzew i typu lasu” (Wskaźniki 2003), a jego stosowanie wynika z faktu, że wielogatunkowe lasy są zazwyczaj bogatsze pod względem różnorodności biologicznej, niż lasy jednogatunkowe. Wskaźnik 4.1. jest powiązany ze wskaźnikiem 4.3 (naturalność).

Zgodnie z polskim raportem Quantitative Indicators (2011 – zakładka 4.1), pomiędzy rokiem 2000 a 2005 zmalała powierzchnia drzewostanów jednogatunkowych (sztuczne monokultury), co należy uznać za trend pozytywny, ale także powierzchnia drzewostanów zbudowanych z 4–5 gatunków drzew oraz z 6–10 gatunków, co z kolei można uznać za zjawisko niekorzystne, chyba że było (przynajmniej po części) efektem eliminacji gatunków obcych, inwazyjnych. W tym samym okresie wzrosła powierzchnia drzewostanów składających się z 2–3 gatunków drzew (efekt przebudowy drzewostanów). W powszechnie dostępnych źródłach brakuje takiej aktualnej informacji (Leśnictwo 2013, Raport 2013, Wielkoobszarowa inwentaryzacja stanu lasów w Polsce 2013), „Instrukcja zarządzania lasu” (2011) nie przewiduje zbierania informacji w takim układzie, choć na potrzeby raportowania dla MCPFE, informację o lasach należałoby uzupełnić o ten element.

Na powierzchniach monitoringowych BioSoil udział grup zbiorowisk potencjalnych (U) jest niski (do 26,9%), a średni wskaźnik zgodności (Z) grup zbiorowisk rzeczywi-

stych z zespołami potencjalnymi wynosi 65% (Czerepko red. 2008 – tab. 34 i 36). Potrzeby poprawy struktury gatunkowej polskich lasów są jeszcze duże, w związku z czym w politykach, strategiach czy branżowych dokumentach zaznaczona jest konieczność prowadzenia dalszej przebudowy drzewostanów, preferowania różnorodności gatunkowej w odnowieniach i zalesieniach (m.in. „Polityka leśna państwa” 1997, „Instrukcja urządzania lasu” 2011 – § 79.2.4, „Zasady hodowli lasu” 2011 – Wprowadzenie, tab. 3, tab. 7, Strategia 2013 – pkt 6.2). W efekcie realizacji tych zapisów możemy uzyskać w przyszłości większy udział drzewostanów zbudowanych z większej liczby gatunków. Należy jednak aktualizować pojęcia „potencjalnej roślinności naturalnej” czy „zgodności fitocenozy z biotopem”, gdyż zachowują swoją ważność w okresie stosunkowo krótkim – 20–40 lat (Czerepko red. 2008 – rozdz. 6.1.2, Rykowski 2012).

Prowadzenie gospodarki leśnej (i zalesień) uwzględniającej trwałe zachowanie lub przywracanie m.in. bogactwa gatunkowego jest warunkiem uzyskania certyfikatów PEFC (Zrównoważona gospodarka 2012 – pkt 4.2.1, 4.2.5, 4.2.7, 4.4.1, 4.4.5, 4.4.8) lub FSC (Krajowy Standard 2014 – pkt 6.3, 6.3.5, 10.3.1 i 10.3.3).

Zróznicowanie składu gatunkowego drzewostanów może jednak w przyszłości ulec modyfikacji z powodu zmian klimatycznych (Łukaszewicz i Zajączkowski 2012, Szwagrzyk 2013) oraz zmian preferencji społecznych. Większe szanse będą miały zapewne gatunki bardziej odporne, jak np. sosna (Łukaszewicz i Zajączkowski 2012, Szwagrzyk 2013), aczkolwiek należałoby zwiększyć znaczenie gatunków obecnie domieszkowych i biocenotycznych (Szwagrzyk 2013). Natomiast w odniesieniu do społecznych preferencji, wypoczywający w lasach cenią szczególnie lasy suche, stare, widne i rzadkie, iglaste lub mieszane (Gołos 2010, Skłodowski i in. 2013). Przemysł drzewny preferuje z kolei drewno gatunków iglastych (Szujewski i Zaleski 2005). Coraz większy wpływ społeczeństwa na zarządzanie środowiskiem w Polsce może w przyszłości zaowocować większym uwzględnieniem społecznych preferencji odnośnie do składu i struktury lasu.

Wskaźnik 4.2. Odnowienia

Wskaźnik ten rozwijany jest jako „powierzchnia odnowień w drzewostanach jednowiekowych i różnowiekowych, klasyfikowana wg rodzaju odnowienia” (Wskaźniki 2003). Naturalne odnowienie przyczynia się do ochrony genotypów oraz zachowania naturalnej kompozycji gatunków, struktury i dynamiki ekosystemu, aczkolwiek w pewnych sytuacjach nie zawsze pozwala osiągnąć cele ochronne i gospodarcze (Rezolucja L2 1998 – Aneks 2 – pkt 3.4.2.a, Rezolucja W4 2003 – pkt 12, Background Information 2003 – Indicator 4.2, Bielawska 2012).

W ostatnich ponad 20 latach rośnie powierzchnia lasów powstałych z odnowienia naturalnego i powierzchnia naturalnej ekspansji lasu (Quantitative Indicators 2011 – zakładka 4.2), co wynika w pierwszym przypadku z przemian w gospodarce leśnej w kierunku jej ekologizacji, a w drugim – z nieużytkowania terenów rolniczych. Rośnie także powierzchnia lasów odnawianych sztucznie przez siew lub sadzenie (planowe zalesienia, warunki siedliskowe nieodpowiednie do prowadzenia odnowień naturalnych

lub niewłaściwy skład gatunkowy drzewostanu). Monitoring na powierzchniach Bio-Soil (Czerepko red. 2008) ujawnił, że z sadzenia lub siewu pochodziło 64,6% badanych obiektów, z naturalnego odnowienia – 13,2%, z mieszanego – 21,1%, a z nieznanego sposobu odnowienia – 1,1%.

Według raportu Quantitative Indicators (2011) średnia roczna powierzchnia zalesień w latach 2003–2007 wyniosła 16 453 ha, powierzchnia naturalnej ekspansji lasu – 358 ha (dane dla lat 2005–2007), odnowień naturalnych – 4755 ha, a sztucznych – 42 056 ha. Aktualnie średnie roczne w okresie 2008–2012 (na podst. Leśnictwo 2010, 2013) kształtują się następująco: powierzchnia zalesień – 5907 ha, powierzchnia naturalnej ekspansji lasu – 206 ha, odnowień naturalnych – 5231 ha, a sztucznych – 43 200 ha. Według raportu PGL LP (2013), spadek średniej powierzchni zalesień wiąże się z przynajmniej trzema problemami: zmianą zasad zalesień prywatnych gruntów, zbyt małym wymiarem zalesień gruntów Skarbu Państwa oraz ograniczeniami wynikającymi z obecności obszarów Natura 2000. Wzrost średniej powierzchni odnowień naturalnych należy uznać za zjawisko korzystne, choć jeszcze niewystarczająco wykorzystywane (Borecki i Stępień 2012). Wzrost średniej powierzchni odnowień sztucznych wiąże się m.in. ze wzrostem rozmiaru pozyskania drewna w ostatnim 20-leciu (Leśnictwo 2013).

Realizacja opisywanego wskaźnika w przyszłości związana jest z zapisami w strategicznych i branżowych dokumentach dla leśnictwa. Są one przychylne naturalnym odnowieniom, jeżeli tylko występują warunki zapewniające odpowiednią ilość i jakość zasobów leśnych, a także, gdy istniejące proveniencje charakteryzują się jakością odpowiednią w odniesieniu do siedliska (regionalne programy operacyjne polityki leśnej państwa – www.npl.ibles.pl, „Zasady hodowli lasu” 2011 – Wprowadzenie, „Instrukcja urządzania lasu” 2011 – § 79.2.4). Odnowienie naturalne jest silnie akcentowane w ekosystemowym podejściu do zagospodarowania lasu (Rykowski) oraz jako narzędzie hodowli lasu w obliczu przewidywanych zmian klimatycznych i towarzyszących im zjawisk pogodowych (Szwagrzyk 2013). Wprowadzanie/wykorzystywanie odnowień naturalnych jest także kryterium oceny gospodarki leśnej przez PEFC (Zrównoważona gospodarka 2012 – pkt 4.4.4) oraz FSC (Krajowy standard 2014 – pkt 6.3.1). W przypadku zalesień planowana jest ich kontynuacja, by w roku 2020 osiągnąć lesistość kraju na poziomie 30% powierzchni, zaś w 2050 roku – 33% („Polityka leśna państwa” 1997, regionalne programy operacyjne polityki leśnej państwa – www.npl.ibles.pl). Jednak przy utrzymaniu tempa zalesień z ostatnich lat wydaje się to być mało prawdopodobne. Sytuację mogłoby poprawić m.in. wyznaczenie w gminach brakujących granic polno-leśnych, opracowanie planów zagospodarowania przestrzennego, modyfikacja systemu zachęt do zalesiania terenów (Król 2011, Raport 2013), przekazanie Lasom Państwowym gruntów zarządzanych przez Agencję Nieruchomości Rolnych, Agencję Mienia Wojskowego itp., a w przypadku gruntów prywatnych – wsparcie właścicieli poprzez wydzierżawianie tych ziem Lasom Państwowym (Łukaszewicz i Zajączkowski 2012).

Wskaźnik 4.3. Naturalność

Wskaźnik ten opisany jest jako „powierzchnia lasów i innych gruntów leśnych [zadrzewionych] klasyfikowana w grupach: «nietknięte przez człowieka», «półnaturalne» i «plantacje», przy czym każda z grup wg typu lasu” (Wskaźniki 2003).

Do powierzchni „nietkniętych przez człowieka” można zaliczyć ściśle chronioną powierzchnię lasów w parkach narodowych i rezerwach przyrody. Aktualnie w samych parkach narodowych jest 57 tys. ha lasów pod ochroną ścisłą oraz nieokreślona bliżej część powierzchni w rezerwach przyrody (z ok. 5 tys. ha ogółem; Leśnictwo 2013), realizowane są tam ochrona różnorodności biologicznej, naturalnie zachodzących procesów ekologicznych, a także badania naukowe. Aktualna wielkość powierzchni lasów „półnaturalnych” wynosi około 9300 tys. ha (na podst. Leśnictwo 2013), są to wszystkie lasy, w których jest prowadzona zrównoważona gospodarka leśna na zasadzie wielkoobszarowej ochrony przyrody (Grzywacz 2005), a także niektóre powierzchniowe formy ochrony przyrody. Podawane w różnych źródłach aktualne powierzchnie „plantacji” są dość niekompletne i rozbieżne (Ochrona środowiska 2013, Leśnictwo 2013, Gołaszewski i in. 2013, Samborski 2013).

W odniesieniu do przyszłości lasów „nietkniętych przez człowieka” znaczenie mają m.in. zapisy „Polityki leśnej państwa” (1997 – pkt II.5, III.6), zalecające radykalne ograniczenie użytkowania lasów o charakterze zbliżonym do pierwotnego i mających duże znaczenie dla ochrony różnorodności biologicznej. Wskazania branżowych dokumentów dla gospodarki leśnej służą zachowaniu różnorodności biologicznej, a zatem kształtowaniu lasów z kategorii „półnaturalnych” („Instrukcja urządzania lasu” 2011 – § 79.2.4, „Zasady hodowli lasu” 2011 – Wprowadzenie, „Instrukcja ochrony lasu” 2011 – cz. I.A.1), ze szczególnym naciskiem na ochronę tych rzadszych i bardziej wrażliwych zasobów. Na te elementy, a także na maksymalne wykorzystanie naturalnych procesów lasotwórczych, zwraca także uwagę system certyfikacji PEFC (Zrównoważona gospodarka 2012 – pkt 4.2.5, 4.4.1, 4.4.4), podobnie jak system certyfikacji FSC (Krajowy Standard 2014 – pkt 6.3–4). Oba systemy zawierają także zalecenia dla prowadzenia plantacji drzew szybko rosnących (PEFC – Załącznik 1, FSC – Zasada 10) – kategoria „plantacje” (Wskaźniki 2003).

Ewolucja w kierunku ekologizacji gospodarki leśnej zaszła na tyle daleko, że trudno sobie wyobrazić choćby częściowy odwrót od niej w nadchodzących latach – w perspektywie 2030 czy 2080 roku. A zatem nadal będzie można zaklasyfikować powierzchnię lasów zagospodarowanych do kategorii lasów „półnaturalnych”, w szczególności w granicach leśnych kompleksów promocyjnych (Szujewski i Zaleski 2005). Z kolei w efekcie doskonalenia systemu ochrony przyrody ma możliwość stopniowo wzrastać powierzchnia lasów w kategorii „nietknięte przez człowieka”. „Rozszerzony program pracy dotyczący różnorodności biologicznej lasów” (Rozszerzony program 2002) promuje wręcz podejście ekosystemowe w zagospodarowaniu lasu (Cel ogólny 1), co oznacza respektowanie lub wykorzystywanie procesów ekosystemowych, szczególnie odnowienia naturalnego, przy jednoczesnym użytkowaniu zasobów na założonym poziomie. Zdania co do przyszłego rozwoju sytuacji zasobów leśnych są podzielone. Łukaszewicz i Zajączkowski (2012) – w odróżnieniu od Rykowskiego (2012) – są zdania, że aktualny

model funkcjonowania leśnictwa jest korzystny (w tym dla przyrody), a skrajności, jak ochrona bierna (tu: lasy „nietknięte przez człowieka”) bądź skupienie się wyłącznie na funkcji produkcyjnej (tu: „plantacje”) obniżają trwałość i stabilność drzewostanu. Olaczek (2012) zauważa, że zrównoważona gospodarka leśna nie jest jednak w stanie zabezpieczyć całej różnorodności biologicznej. Gołos i Referowska-Chodak (2011), Pigán (2011), Fonder i Szabla (2011), Rykowski (2012), Borecki i Stępień (2012) i Olaczek (2012) zauważają, że będzie rosła społeczna presja na ograniczenie lub wyeliminowanie gospodarki leśnej na korzyść tworzenia chronionych obszarów, co jest powiązane ze wskaźnikiem 4.9 – lasy chronione. Jest to przedmiotem szczególnego zainteresowania systemu certyfikacji FSC (Krajowy Standard 2014 – pkt 6.2.10, 6.3.11, 6.4.1, 6.4.4).

Jednocześnie – jako przeciwwaga i źródło surowca – może zwiększyć się powierzchnia plantacji (upraw agroleśnych), które – zamiast zalesień – będą zakładane na nieużytkach i gruntach marginalnych (Polityka 1997 – pkt III.4, Rykowski 2012, Gołaszewski i in. 2013, Borecki i Stępień 2012, Strategia 2013 – pkt 6.4 i 7). Należy jednak przełamać pewne bariery polityczne, rynkowe, agrotechniczne, mentalnościowe i społeczne, które ograniczają pełne możliwości rozwoju tego alternatywnego źródła energii (Gołaszewski i in. 2013). Przedstawione zagadnienia przyszłości gospodarki leśnej wymagają dalszych analiz i badań.

Wskaźnik 4.4. Gatunki introdukowane

Wskaźnik ten rozumiany jest jako „powierzchnia lasów i innych gruntów leśnych [zadrzewionych] z dominującymi gatunkami introdukowanymi” (Wskaźniki 2003). W wielu krajach introdukowane gatunki drzew stanowią ważne źródło drewna, jednak ze względu na ich specyfikę ekologiczną, m.in. konkurencyjność i inwazyjność, mogą zmienić dynamikę ekosystemu, strukturę drzewostanu i różnorodność pełnionych funkcji (Background Information 2003 – Indicator 4.4). Za próg wliczania lasu do tego wskaźnika uznaje się pokrycie ponad 50% powierzchni przez gatunki introdukowane.

Zgodnie z polskim raportem Quantitative Indicators (2011 – zakładka 4.4), powierzchnia drzewostanów zdominowanych przez gatunki obce w 2000 roku wynosiła 20 tys. ha, w 2010 r. – 46 tys. ha (jednak zmieniono w tym czasie metodę jej klasyfikacji). Jako gatunki introdukowane zostały wymienione: daglezwia zielona, sosna czarna, sosna wejmutka, robinia akacjowa, dąb czerwony, klon jesionolistny oraz czeremcha amerykańska, z czego cztery ostatnie to gatunki inwazyjne (www.iop.krakow.pl/ias). Inwazyjne właściwości niektórych gatunków obcych (np. Szwagrzyk 2000, Gazda 2003, Solarz 2012) dają podstawy do przypuszczeń, że powierzchnia przez nie zajmowana mogła się do dnia dzisiejszego powiększyć. Brakuje jednak takiej aktualnej informacji (Leśnictwo 2013, Ochrona środowiska 2013, Raport 2013, „Wielkoobszarowa inwentaryzacja stanu lasów w Polsce” 2013).

„Instrukcja zarządzania lasu” (2011 – § 79.2.4) zaleca preferowanie gatunków rodzimych i lokalnych, dobrze dostosowanych do warunków siedliskowych, zastrzegając takie postępowanie tam, gdzie jest to możliwe. „Zasady hodowli lasu” (2011 – § 60.4) dopuszczają możliwość introdukcji gatunków obcych, z wyselekcjonowanej bazy na-

siennej, w drzewostanach znajdujących się pod silnym wpływem przemysłu lub zlokalizowanych w granicach miast. Jednocześnie dopuszczona jest daglezja jako gatunek domieszkowy uszlachetniający lub pomocniczy w krainach Bałtyckiej, Mazursko-Podlaskiej i Wielkopolsko-Pomorskiej (Tab. 3). Ostrożność przy wprowadzaniu gatunków obcych, jak również przestrzeganie polskiego prawa, są brane pod uwagę przy ocenie gospodarki leśnej w obu systemach certyfikacji: PEFC (Zrównoważona gospodarka 2012 – pkt 4.4.5) oraz FSC (Krajowy Standard 2014 – pkt 6.9, 10.4.3). Zostało to szczegółowo omówione w publikacji Referowskiej-Chodak (2012).

W perspektywie 2030 lub 2080 roku należałoby rozwiązać kilka problemów związanych z zagadnieniem gatunków obcych. Pierwszym jest pełna, rzetelna ocena, które gatunki rzeczywiście odgrywają lub mogłyby odegrać negatywną rolę, tak, by prawo ochrony przyrody było kompatybilne z danymi naukowymi. Drugim problemem do zbadania i wdrożenia są metody skutecznego, a jednocześnie bezpiecznego dla środowiska zwalczania gatunków inwazyjnych. Jest to szczególnie trudne zadanie ze względu na specyficzne właściwości tych gatunków, np. adaptację genetyczną, pionierski charakter gatunku, w tym jego wysoki wydatek reprodukcyjny, szeroką amplitudę ekologiczną czy rozmnażanie wegetatywne (Szwagrzyk 2000, Gazda 2003, Solarz 2012). Trzecią kwestią do przemyśleń są ewentualne zmiany klimatu i różna odporność czy reakcja na nie rodzimych gatunków drzew (Szwagrzyk 2013). Gatunkiem obcym o cennym drewnie, a jednocześnie wysokiej odporności na czynniki klimatyczne jest na przykład daglezja, proponowana do szerszego stosowania przez Łukaszewicza i Czerepkę (2012). Czwartą kwestią – mieszającą się w ogólnym haśle „gatunki obce” – jest zaliczenie do tej kategorii gatunków rodzimych, ale stosowanych poza zasięgiem występowania ustalonym blisko 100 lat temu przez Szafera, który wymaga zweryfikowania. Inną sprawą jest również dostosowanie podejścia do tego problemu w kontekście prognozowanych zmian klimatycznych.

Wskaźnik 4.5. Posusz

Wskaźnik ten opisany jest jako „masa posuszu stojącego i leżaniny w lasach i innych gruntach zadrzewionych klasyfikowana wg typu lasu” (Wskaźniki 2003). Pozostawiane w lesie martwe drewno w postaci martwych drzew stojących oraz leżaniny jest siedliskiem dla wielu organizmów, często zagrożonych, a po spróchnieniu – ważnym komponentem leśnej gleby (Rezolucja L2 1998 – Aneks 2 – pkt 3.4.2.h, Background Information 2003 – Indicator 4.5). Nie może to jednak negatywnie wpłynąć na zdrowotność i stabilność lasu i otaczających ekosystemów (Rezolucja L2 1998 – Aneks 2 – pkt 3.4.2.h).

Najaktualniejsze informacje na temat zasobów martwego drewna w polskich lasach podane są w opracowaniu „Wielkoobszarowa inwentaryzacja stanu lasów w Polsce” (2013), według którego miąższość martwych drzew stojących wynosiła 2,8 m³/ha (prawie w 59% było to drewno gatunków iglastych). Miąższość martwych drzew leżących wynosiła również 2,8 m³/ha (w ponad 52% gatunków iglastych), a sumaryczna miąższość – 5,6–5,7 m³/ha. Dane z różnych opracowań różnią się metodyką ich uzyskania (np. Bobiec i Stachura-Skierczyńska 2007, Czerepko red. 2008, „Instrukcja zarządzania

lasu” 2011, „Wielkoobszarowa inwentaryzacja stanu lasów w Polsce” 2013), co nie pozwala na ich porównanie czy zsumowanie. Kolejnym problematycznym zagadnieniem jest ilość martwego drewna właściwa dla zachowania różnorodności biologicznej. Według zespołu Czerepki (red. 2008) warunki bardzo dobre są tam, gdzie martwego drewna jest powyżej 30 m³/ha. Inni autorzy podają inne progi (np. Gutowski i in. 2004). Trudno także określić inne szczegóły dotyczące jakości czy rozmieszczenia zasobów martwego drewna (Referowska-Chodak 2014). Są to obszary, które wymagają dalszych badań.

Postępowanie z zasobami martwego drewna obecnie i w przyszłości określone jest przez wytyczne branżowe w tym zakresie. „Instrukcja urządzania lasu” (2011 – § 79.2.4, Tab. XXI) oraz „Instrukcja ochrony lasu” (2011 – Wprowadzenie, pkt I.A.2 i I.A.3.2) zalecają pozostawianie obumarłych drzew stojących i leżących w różnych fazach rozkładu, drzew dziuplastych oraz starodrzewów, z jednoczesnym zapewnieniem zdrowia i stabilności lasu. „Zasady hodowli lasu” (2011) traktują wybrane drzewa martwe jako pożyteczne (§ 48.4), jednak zasadniczo ten temat nie jest rozwijany. Ilość martwego drewna w lesie jest przedmiotem oceny w obu systemach certyfikacji gospodarki leśnej – FSC (Krajowy Standard 2014 – pkt 6.3.6, 6.3.8, 6.3.10) i PEFC (Zrównoważona gospodarka 2012 – pkt 4.4.13), przy czym system FSC wyraźnie zaznacza, że w wieloletnim przedziale czasowym ilość martwego drewna różnych form i gatunków powinna wzrastać (pkt 6.3.10). Omawiana tematyka została szczegółowo przeanalizowana w publikacji Referowskiej-Chodak (2014).

To, w jakim stopniu wzrośnie ilość martwego drewna w polskich lasach, będzie prawdopodobnie wypadkową oceny aspektów ekologicznych, ekonomicznych i społecznych tego zagadnienia. Z jednej strony należy bowiem zabezpieczyć siedliska gatunków saproksylicznych (np. Gutowski i in. 2004), z drugiej strony, pozostawianie drzew do naturalnego rozkładu wiąże się z określonymi stratami dla gospodarki leśnej (Łukaszewicz i Zajączkowski 2012), z trzeciej zaś ograniczenia w pozyskaniu drewna i jego podaży na lokalny rynek, a jednocześnie pozostawianie dużych ilości martwego drewna w lesie budzi niechęć społeczeństwa i zrozumiałe pretensje względem gospodarzy terenu. Rola martwego drewna w ekosystemach leśnych oraz związane z nim wymienione wyżej aspekty są przedmiotem coraz liczniejszych publikacji, a także konferencji, wypracowujących wartościowe wnioski, np. „Istnieje potrzeba stworzenia modeli opartych na danych naukowych pozwalających wyznaczyć minimalny poziom martwego drewna i liczby drzew biocenotycznych w zależności od uwarunkowań przyrodniczych i gospodarczych (np. typ siedliska, wiek drzewostanu, chronione gatunki, główna funkcja lasu)” (SiM 2014). Jest zatem niezbędna współpraca nauki z praktyką, by wypracować rozwiązania bezpieczne dla przyrody i korzystne dla człowieka.

Wskaźnik 4.6. Zasoby genowe

Wskaźnik ten rozwijany jest jako „powierzchnia zagospodarowana na potrzeby ochrony i użytkowania leśnych zasobów genowych [wg Background Information 2003 – zasobów genowych leśnych drzew] (ochrona *in situ* i *ex situ*) oraz powierzchnia użytkowana na potrzeby produkcji nasiennej” (Wskaźniki 2003). Utrata zróżnicowania zasobów ge-

nowych może mieć negatywne konsekwencje dla kondycji lasów, ich produktywności. Może także utrudniać/uniemożliwiać zmiany w populacjach w odpowiedzi na zmiany klimatu czy też zmiany takich właściwości, jak magazynowanie dwutlenku węgla (Background Information 2003 – Indicator 4.6).

Aktualnie (Leśnictwo 2013) na zasoby genowe chronione *in situ* składają się: drzewa mateczne – 8 315 (więcej niż w 2005 r., jednak mniej, niż w latach 2008–2010), drzewostany nasienne zarejestrowane w I części Krajowego Rejestru Leśnego Materiału Podstawowego (KRLMP) – 198 237 ha (od roku 2008 ciągły spadek, od poziomu 221 210 ha), drzewostany nasienne zarejestrowane w II części KRLMP – 15 542 ha (od roku 2008 ciągły spadek, od poziomu 16 358 ha) oraz źródła nasion – 8 363 ha (wzrost od roku 2005). Natomiast na zasoby genowe chronione *ex situ* składają się: plantacje nasienne klonowe – 1 005 ha (mniej niż w 2005 r., ale więcej niż w latach 2008–2010), plantacje nasienne rodowe – 748 ha (od roku 2010 spadek powierzchni, od poziomu 836 ha) oraz uprawy pochodne – 72 688 ha (sukcesywny wzrost od 2005 r.).

Przyszła ochrona zasobów genowych zależy od przyjętych branżowych wytycznych, jak również dodatkowo realizowanych programów. W trzech aktualnych branżowych wytycznych zwraca się uwagę na zachowanie zróżnicowania populacji rodzimych gatunków drzew leśnych m.in. poprzez tworzenie baz zasobów genowych *in situ* i *ex situ*, szczególnie ich traktowanie, również jako elementu profilaktyki w utrzymaniu dobrego stanu zdrowotnego lasu („Zasady hodowli lasu” 2011 – (§ 16.1.a i c, 19.1–2, „Instrukcja zarządzania lasu” 2011 – § 82.6.h, 100 i 117, „Instrukcja ochrony lasu” 2011 – pkt I.A.1, I.A.3.1–2). Dodatkowo od lat 70. XX wieku opracowywane są w Polsce kolejne programy zachowania leśnych zasobów genowych i hodowli selekcyjnej drzew leśnych, również pod kątem odporności na zmiany klimatyczne i restytucji zdegradowanych siedlisk (Program 2011). Z ochrony zasobów genowych rozliczają gospodarkę leśną systemy certyfikacji: PEFC (Zrównoważona gospodarka 2012 – pkt 4.2.5, 4.4.1–2, 4.4.11) oraz FSC (Krajowy Standard 2014 – pkt 6.3). A zatem, jak można zauważyć, są podstawy ku temu, by do roku 2030 (a nawet 2035) uznać zasoby genowe leśnych drzew za objęte troską naukowców i leśników, choć Olaczek (2012) proponuje także, by zachowywać mniej doskonałe części puli genowej gatunków. Dodatkowo w skali Europy zwraca się uwagę, że elementem ochrony i wzmacniania różnorodności biologicznej powinna być nie tylko ochrona zasobów genetycznych gatunków użytkowanych, ale i tych rzadkich czy uważanych za drugorzędne (Rezolucja H2 1993 – pkt 5, Rezolucja W4 2003 – pkt 16). Wskaźnik 4.8 (Zagrożone gatunki leśne) nie wyczerpuje tego tematu, bowiem skupia się wyłącznie na fakcie ich obecności lub nie. Nie ma natomiast miejsca na opis działań podejmowanych na rzecz ochrony tych gatunków. Być może w przyszłości należałoby uzupełnić wskaźnik 4.6 o to zagadnienie.

Wskaźnik 4.7. Stopień fragmentacji

Wskaźnik ten oznacza „przestrzenną fragmentację kompleksów leśnych na poziomie krajobrazowym” (Wskaźniki 2003), przy czym w angielskiej wersji opracowania Background Information (2003) jest to sformułowane nieco inaczej, jako „przestrzenny model pokrycia przez las na poziomie krajobrazu”. Wnosi on takie informacje, jak wielkość, kształt i prze-

strzenne rozmieszczenie lasów w krajobrazie, co odzwierciedla potencjał krajobrazu na rzecz utrzymania leśnych siedlisk i gatunków. Jednak zastrzeżono, że wskaźnik ten wymaga dalszego dopracowania, a brak niektórych danych utrudnia jego szczegółową analizę (Background Information 2003 – Indicator 4.7). Polska propozycja przelicznika dla tego wskaźnika to liczba kompleksów leśnych na 1000 ha (Rykowski 2003).

Brakuje powszechnie dostępnych zbiorczych danych o aktualnym stopniu fragmentacji kompleksów leśnych w Polsce (Zielony 2008, Leśnictwo 2013, Ochrona środowiska 2013, Raport 2013, „Wielkoobszarowa inwentaryzacja stanu lasów w Polsce” 2013). Przyszłość tego zjawiska w małym stopniu zależy od gospodarzy lasów, szczególnie na gruntach Skarbu Państwa. Są one w pierwszej kolejności przekazywane pod rozbudowę m.in. infrastruktury drogowej, jako nie wymagające wykupów i żmudnych procedur prawnych i organizacyjnych (Obwieszczenie 2013 – art. 20 i 21). W związku z tym w dokumentach branżowych znajdują się tylko zalecenia kształtowania stref ekotonowych przy obiektach fragmentujących las („Zasady hodowli lasu” 2011 – § 27 i 50.8) bądź budowania przejść dla płazów („Instrukcja ochrony lasu” 2011 – pkt I.A.7.3). Systemy certyfikacji FSC i PEFC wymagają jednak od gospodarza lasu rozwijania infrastruktury bez negatywnego wpływu na np. szlaki migracji oraz uczestniczenia w kształtowaniu korytarzy ekologicznych (Zrównoważona gospodarka 2012 – pkt 4.4.6, 4.4.11, Krajowy Standard 2014 – pkt 6.1.1, 6.1.8, 6.5, 10.2.3).

Należy zatem zapobiegać fragmentacji kompleksów leśnych oraz tworzyć korytarze ekologiczne (Rezolucja W4 2003 – pkt 11). W Polsce odniesienia do tego ostatniego postulatu znajdują się w „Krajowej strategii ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej” (Strategia 2007 – Karta nr 17 i 49), jako zadanie m.in. Lasów Państwowych, poprzez nowe zalesienia, które powinny łączyć istniejące obiekty leśne (Skolud 2007 – rozdz. 4.1 i 4.3, Król 2011). Natomiast zmniejszenie zagrożenia fragmentacją kompleksów leśnych wymagałoby silniejszego prawnego zabezpieczenia przed takimi zmianami, a przynajmniej wykorzystania w jak największym stopniu istniejących zapisów (oceny oddziaływania na środowisko, ograniczenia na obszarach Natura 2000).

Na potrzeby stosowania tego wskaźnika należałoby uzupełnić Bank Danych o Lasach (www.bdl.lasy.gov.pl) o informację o liczbie (i powierzchni) kompleksów leśnych. Pozwoliłoby to na lepszą jakościową analizę przestrzennego rozmieszczenia i wartości lasów w krajobrazie. Innym rozwiązaniem jest wykorzystanie do oceny map, wówczas należałoby zestawiać istniejącą sieć kompleksów leśnych z mapami korytarzy ekologicznych, aby móc oszacować stan i potrzeby (wielkościowe i przestrzenne) dalszych prac zalesieniowych na rzecz poprawy stanu korytarzy migracyjnych.

Wskaźnik 4.8. Zagrożone gatunki leśne

Wskaźnik ten rozumiany jest jako „liczba zagrożonych gatunków leśnych klasyfikowana zgodnie z kategoriami w czerwonej liście IUCN (Światowej Unii Ochrony Przyrody) w stosunku do ogólnej liczby gatunków” (Wskaźniki 2003). Ochrona gatunków zagrożonych według list krajowych i regionalnych powinna być wpisana w politykę leśną (Rezolucja H2 1993 – pkt 5), uwzględniana w pracach leśnych (Rezolucja L2 1998

– Aneks 2 – pkt 3.4.1.b i 3.4.2.f) i realizowana na podstawie strategii ich ochrony (Rozszerzony program 2002 – Element 1, cel ogólny 3, cel operacyjny 2).

Pełne wykazy polskich zagrożonych gatunków zawarte są na tzw. czerwonych listach. Ostatnie wydawnictwa to „Czerwona lista zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce” (Głowaciński red. 2002) i „Czerwona lista roślin i grzybów Polski” (Mirek i in. red. 2006). Późniejsze wydania czerwonych ksiąg zweryfikowały kategorie zagrożenia wybranych gatunków. Na tych listach nie są wyodrębnione gatunki leśne, co na potrzeby opisywanego wskaźnika wymagałoby dodatkowej analizy.

Przyszłość ochrony zagrożonych/chronionych gatunków w lasach zależna jest od aktualnych branżowych wytycznych w tym zakresie oraz od szeregu innych dokumentów. Przewiduje się specjalne postępowanie hodowlane w rezerwach przyrody i lasach ochronnych („Zasady hodowli lasu” 2011 – § 6.1.d i g, 10, 11, 53.1), stwarzanie czy poprawianie warunków egzystencji opisywanych gatunków w leśnym środowisku, całoroczną obserwację stref ochronnych dla zwierząt wraz z gromadzeniem informacji, monitoring chronionych/zagrożonych gatunków roślin, zwierząt i grzybów („Instrukcja ochrony lasu” 2011 – pkt I.A.3.2, IV.2.4, IV.2.4.1–3), zakwalifikowanie stanowisk do osobliwości przyrodniczych, przyjęcie takich sposobów postępowania gospodarczego czy też racjonalnych metod ochrony, które zminimalizują zagrożenia m.in. dla gatunków („Instrukcja zarządzania lasu” 2011 – § 29.1, 79.3.2, § 110). Ochrona *in situ* zagrożonych gatunków została wymieniona także jako cel operacyjny „Krajowej strategii ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej” (2007). „Strategia Lasów Państwowych na lata 2014–2030” działania na rzecz ochrony zagrożonych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, w tym we współpracy z organami i organizacjami ochrony przyrody, zalicza do zadań ważnych (Strategia 2013 – pkt 6.2). Inwentaryzacja i ochrona zagrożonych gatunków kontrolowana jest przez systemy certyfikacji gospodarki leśnej FSC (Krajowy Standard 2014 – pkt 6.2.1–2, 6.2.4, 6.2.10, 7.1, 8.2.1.c) i PEFC (Zrównoważona gospodarka 2012 – pkt 4.1.9.B, 4.4.1.J, 4.4.2.B, 4.4.3).

A zatem – jak można zauważyć na podstawie przytoczonych dokumentów – regulacje i wymogi dotyczące gatunków zagrożonych wydają się być wystarczające i należy je utrzymać i egzekwować w dalszej perspektywie czasowej. Zwłaszcza, że dotychczasowe efekty zrównoważonej gospodarki leśnej wspartej programami czynnej ochrony gatunków najbardziej zagrożonych wydają się być pozytywne. Od roku 2000 do dnia dzisiejszego wzrosła w Polsce liczebność żubrów, niedźwiedzi, bobrów, rysiów, wilków (Ochrona środowiska 2013), zwiększył się wskaźnik liczebności pospolitych ptaków leśnych (Forest Bird Index – Ochrona środowiska 2013), a średnie roczne tempo zmian liczebności populacji jest dodatnie w przypadku następujących zagrożonych gatunków ptaków (Ochrona środowiska 2012): kani czarnej i rudej, bielika, orla przedniego i dudka. Niższa wartość dla orlika krzykliwego i rybołowa może wynikać z niekorzystnych zmian w miejscach żerowania (obszary niezależne od administracji leśnej). Zmalała natomiast liczba głuszców i cietrzewi (Ochrona środowiska 2013), gatunki te zostały objęte ochroną czynną.

W odniesieniu do opisywanego wskaźnika proponuje się uzupełnienie o wykaz działań podejmowanych na rzecz ochrony stanowisk/osobników gatunków rzadkich i zagrożonych. Z ochroną leśnej różnorodności biologicznej wiąże się wiele projektów

świadczących o trosce gospodarzy terenu oraz o ich współpracy, częstokroć pozytywnej, z organizacjami pozarządowymi i instytucjami naukowymi.

Wskaźnik 4.9. Lasy chronione

Wskaźnik ten opisany jest jako „powierzchnia lasów i innych gruntów zadrzewionych objętych ochroną z następującym celem ochrony: różnorodność biologiczna, krajobraz, charakterystyczne naturalne elementy, zgodnie z wytycznymi MCPFE” (Wskaźniki 2003). Powiązany jest ze wskaźnikiem 4.3 (Naturalność). Sieć leśnych obszarów chronionych należy analizować i rozwijać pod kątem reprezentatywności przyrody (Rezolucja W4 2003 – pkt 10, Rozszerzony program 2002 – Element 1, cel ogólny 3, cel operacyjny 3), a gospodarka leśna nie powinna negatywnie wpływać na obszary wrażliwe ekologicznie, pierwotne czy zagrożone (Rezolucja H1 1993 – pkt 6, Rezolucja H2 1993 – pkt 5–6).

Wspomniane wytyczne MCPFE wyraźnie rozróżniają lasy chronione od lasów ochronnych, tym pierwszym przypisując zadanie ochrony różnorodności biologicznej (Wytyczne 2003 – rozdz. 2–3). Lasy chronione klasy 1 są odpowiednikiem kategorii I, II i IV obszarów chronionych według klasyfikacji IUCN – Światowej Unii Ochrony Przyrody, a lasy chronione 2 klasy – odpowiednikiem kategorii III, V i VI IUCN. Natomiast w lasach ochronnych (klasa 3), które są poza klasyfikacją IUCN, sposób zagospodarowania lasu jest bezpośrednio związany z ochroną gleb, wód i innymi funkcjami ekosystemowymi, a także z ochroną infrastruktury i zagospodarowanych zasobów naturalnych przed naturalnymi zagrożeniami (Wytyczne 2003 – rozdz. 4). Wydaje się jednak, że opis polskich kategorii lasów ochronnych mających szczególne znaczenie przyrodniczo-naukowe (Ustawa 1991 – art. 15.6) oraz chroniących ostoje zwierząt i stanowiska roślin chronionych (art. 15.5) koresponduje bardziej z opisem lasów chronionych MCPFE klasy 1 i 2.

W Polsce nie mamy aktualnie żadnego obiektu należącego do I kategorii IUCN (www.protectedplanet.net). Powierzchnia lasów w parkach narodowych z przypisaną II kategorią IUCN to 139 897 ha (Leśnictwo 2013 – Tab. 101). W przypadku rezerwatów przyrody (kategoria IV IUCN) w bazie danych obszarów chronionych (www.protectedplanet.net) jest 1 246 rezerwatów przyrody z przypisaną tą kategorią, a zatem znakomita większość polskich chronionych obiektów. W roczniku statystycznym nie są one wyodrębnione, więc podana powierzchnia lasów odnosi się do wszystkich rezerwatów (poza woj. łódzkim i mazowieckim): 91 496 ha (Leśnictwo 2013 – Tab. 108). W Polsce występują też obiekty z przypisaną kategorią V: 2 parki narodowe (Leśnictwo 2013) oraz 118 parków krajobrazowych (www.protectedplanet.net). Przybliżona powierzchnia lasów w ich granicach to co najmniej 1 318 700 tys. ha (Leśnictwo 2013 – Tab. 101 i 110). Pozostałe kategorie IUCN w Polsce nie zostały jak dotąd wyznaczone (www.protectedplanet.net). Warto zauważyć, że cenne lasy w granicach obszarów Natura 2000 (poza granicami w/w form ochrony) nie są jak dotąd klasyfikowane przez IUCN. W obszarach specjalnej ochrony ptaków jest to łącznie 2 675 tys. ha lasów (w tym w Lasach Państwowych 2 214 tys. ha), a w obszarach specjalnej ochrony siedlisk – 2 061 tys. ha (w tym

w Lasach Państwowych 1 641 tys. ha) (Raport 2013). Do lasów chronionych według opisywanego wskaźnika nie wlicza się też tych w granicach np. użytków ekologicznych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych czy stref ochronnych, co wydaje się być przeoczeniem do weryfikacji, bo spełniają warunki do kwalifikacji jako lasy chronione (Wytyczne 2003). Wspomniane wcześniej wybrane kategorie lasów ochronnych, które pokrywają się zakresem swojego przeznaczenia z lasami chronionymi, zajmują (w zarządzie Lasów Państwowych): ostoje zwierząt – 72,9 tys. ha, a lasy cenne przyrodniczo – 205 tys. ha (Leśnictwo 2013).

Powoływanie form ochrony przyrody leży poza kompetencjami leśników, a zatem w branżowych wytycznych będą głównie odniesienia do przestrzegania prawa, prowadzenia monitoringu i uwzględniania chronionych obiektów w gospodarce leśnej, opisanych w programach ochrony przyrody w nadleśnictwach („Instrukcja zarządzania lasu” 2011 – rozdz. II.6.1.4, IV.3, § 25.2, 25.6–8, 26.5, 82.3.1, 82.6–7, „Zasady hodowli lasu” 2011 – § 10, 11, 12.3 i 12.6, „Instrukcja ochrony lasu” 2011 – Część IV). Postępowanie względem chronionych obszarów oceniane jest przez systemy certyfikacji gospodarki leśnej FSC (Kryteria 2006 – zasada 9, Krajowy Standard 2014 – pkt 6.2, 6.2.4, 6.2.9–10, 6.3.8, 6.4.1, 6.4.3–4) i PEFC (Zrównoważona gospodarka 2012 – pkt 4.1.9.B, pkt 4.4.1.E, 4.4.2, 5.4.2).

W perspektywie 2050 roku w regionalnych programach operacyjnych polityki leśnej państwa (www.npl.ibles.pl) planowane jest najczęściej objęcie ochroną kolejnych obiektów i obszarów o szczególnym znaczeniu dla różnorodności fauny, flory i siedlisk. Jednocześnie dalszy wzrost powierzchni obszarów chronionych i zaostrzenie rygorów ochronnych na obszarach istniejących zostały uznane za zagrożenie i słabą stronę w analizie SWOT dla Lasów Państwowych w ich strategii rozwoju na lata 2014–2030 (Strategia 2013 – pkt 1.2 i 1.3). Należy jednak zauważyć, że jest (i będzie zapewne wzrastać) coraz większa presja społeczeństwa na przekształcanie lasów gospodarczych w lasy chronione (patrz wskaźnik 4.3), na co ma wpływ m.in. zwiększenie udziału społeczeństwa w zarządzaniu środowiskiem (Rykowski 2012), choć z drugiej strony lokalne samorządy mogą nie wyrazić zgody na kolejne chronione obszary (Ustawa 2004 – art. 10.2, 16.4, 23.2, 44.1), podobnie jak prywatni właściciele, ze względu na brak systemu finansowego zadośćuczynienia ograniczeń związanych z obecnością obszarów chronionych.

Poza wskaźnikami

Ochrona leśnych siedlisk powinna przejawiać się – w miarę możliwości – dostosowaniem wielkości wydzieleń i stopnia użytkowania lasu do skali zmienności siedliska (Rezolucja H2 1993 – pkt 3). W polskiej literaturze znalazła się propozycja wskaźnika, który mierzyłby ten aspekt różnorodności biologicznej: średnia liczba wydzieleń siedliskowych na 1000 ha (Rykowski 2003). Jednak nie znalazło to odzwierciedlenia w „Udoskonalonych paneuropejskich wskaźnikach trwale zrównoważonej gospodarki leśnej” (Wskaźniki 2003).

Ani paneuropejskie kryteria i wskaźniki zrównoważonej gospodarki leśnej (Rezolucja L2 1998 – Aneks 1), ani też „Udoskonalone paneuropejskie wskaźniki trwale zrów-

noważonej gospodarki leśnej” (Wskaźniki 2003) nie odnoszą się bezpośrednio do organizmów modyfikowanych genetycznie (GMO). Dotychczasowe doświadczenia świadczą o niekorzystnym wpływie GMO na środowisko i organizmy (Strategia 2007 – Wprowadzenie, List 2012), należałoby ten temat zbadać rzetelnie i poprawnie metodologicznie (List 2012). Tymczasem zgodnie z koncepcjami różnych podmiotów, także europejskiej Leśnej Platformy Technologicznej, powinno się czerpać wzorce z rolnictwa i wykorzystywać drzewa modyfikowane genetycznie do wzmożonej produkcji drewna (Rykowski 2012). Oba systemy certyfikacji gospodarki leśnej wypowiadają się negatywnie na temat stosowania organizmów modyfikowanych genetycznie (PEFC: Zrównoważona gospodarka 2012 – pkt 4.4.7, FSC: Krajowy Standard 2014 – pkt 6.8, 6.8.3). Problem ten wydaje się być pilnym do ujęcia w kryteriach i wskaźnikach MCPFE, a także w polskim Narodowym Programie Leśnym.

Podsumowanie

Na konferencji ministerialnej w Wiedniu uzgodniono stanowisko, że narodowe programy leśne stanowią proces planowania, wdrażania, monitorowania i oceny polityki leśnej na poziomie kraju, służący dalszemu doskonaleniu trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, z uwzględnieniem jej ekologicznego wymiaru. Mogą być one wpisane w formułę sześciu paneuropejskich kryteriów takiej gospodarki, z których kryterium IV ma największe znaczenie dla ochrony różnorodności biologicznej, a wypracowane wskaźniki powinny służyć do okresowego kontrolowania, raportowania i oceny stanu lasów w skali kraju, odzwierciedlając postęp w dziedzinie wdrażania zrównoważonej gospodarki leśnej (Rezolucja L2 1998 – pkt 4, Aneks 2; Rezolucja W1 2003 – pkt 2, 10, Aneks; Borkowski 2006).

W Polsce dominuje państwowa własność lasów (Leśnictwo 2013), a współczesna gospodarka leśna szeroko uwzględnia ochronę różnorodności biologicznej (Olaczek 2012). Według Fondera i Szabli (2011) lasy (w szczególności Lasy Państwowe) nie powinny podlegać gospodarczym wahaniom i politycznym przetargom, gdyż mogłoby to zaburzyć trwale i zrównoważone zarządzanie nimi. Jednak według Paschalisa-Jakubowicza i Michałaka (2012), dalszy rozwój lasów i leśnictwa w Unii Europejskiej uwarunkowany będzie m.in. polityką ochrony przyrody, co może przynieść (i już przynosi) ograniczenie realizacji funkcji produkcyjnej. Wobec nałożenia na Lasy Państwowe dodatkowych wpłat do budżetu państwa (Ustawa 2014), realizacja ekologicznej gospodarki na pozostałych terenach, a nawet utrzymanie się przedsiębiorstwa Lasy Państwowe, może stać pod znakiem zapytania. Dlatego dobrze by było, gdyby w przyszłości współdziałanie leśnictwa i ochrony przyrody opierało się na szerokiej podstawie prawnej, organizacyjnej i rzeczowej, a leśnicy mogli współdecydować o kierunkach i metodach ochrony obiektów, które są położone na terenach przez nich zarządzanych (Olaczek 2012).

Dzięki zalesieniom rośnie wciąż powierzchnia lasów prywatnych. O ile dość pozytywnie została oceniona ich wartość i potencjał ekonomiczny (Głaz i Gołos 2012), o tyle ich obecny stan i wartość ich różnorodności biologicznej nie są satysfakcjonujące (Czerepko red. 2008). Dobrym rozwiązaniem byłoby stworzenie takiej sytuacji prawnej, organizacyjnej i finansowej, żeby w lasach prywatnych ochronę różnorodności biolo-

gicznej doprowadzić do podobnego poziomu, jak w Lasach Państwowych. Podstawową rolę powinna odegrać motywacja finansowa, np. rekompensaty z tytułu ograniczenia funkcji produkcyjnych w efekcie prowadzenia proekologicznej gospodarki, ulgi podatkowe (Król 2011, Olaczek 2012). Fonder i Szabla (2011) dodają jeszcze konieczność opracowania i usprawnienia nadzoru nad gospodarką leśną w lasach prywatnych. W Narodowym Programie Leśnym warto poświęcić tym zagadnieniom więcej miejsca.

Według Rykowskiego (2012) oraz Boreckiego i Stępnia (2012) leśnictwo w coraz większym stopniu będzie wprowadzać rozwiązania elastyczne, które będą implemmentowane „na gruncie” indywidualnie, z uwzględnieniem lokalnych potrzeb i możliwości. Należy w to włączyć wszystkie te aspekty, które wiążą się z ochroną różnorodności biologicznej i są przedmiotem rozważań niniejszej publikacji. W takiej sytuacji ważnym zewnętrznym elementem kontrolnym dla gospodarki leśnej pod kątem jej „ekologicznej poprawności” będą systemy certyfikacji gospodarki leśnej. Jeśli jest to uzasadnione ekonomicznie, warto poddawać się takim certyfikacjom – dla społeczeństwa są sygnałem oddania lasów w fachowe i odpowiedzialne ręce, pod zarząd ludzi o dobrym przygotowaniu, wiedzy i doświadczeniu.

Literatura

- Background Information 2003. Background Information for Improved Pan-European Indicators for Sustainable Forest Management. [www.foresteurope.org/docs/reporting/CI_Backgr_Info_03_02_03.pdf – dostęp 25.03.2014]
- Bielawska K. 2012. Odnowienia naturalne. *Głos Lasu* 4: 22–24.
- Bobiec A., Stachura-Skierczyńska K. 2007. Stare drzewa i martwe drewno w ekosystemach leśnych Polski – założenia, metodyka, i wstępne rezultaty projektu. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie*, 16.2: 370–379.
- Borecki T., Stępień E. 2012. Urządzeniowe przesłanki do strategii rozwoju zasobów leśnych w Polsce. w: Grzywacz. A. (red.) *Wizja przyszłości polskich lasów i leśnictwa do 2030 r.* Spała, Polskie Towarzystwo Leśne, 167–181.
- Borkowski P. 2006. Ministerialny proces ochrony lasów w Europie. *Biblioteczka Leśniczego* nr 242. Warszawa, Wydawnictwo Świat.
- Buraczewski A., Grygier P. 2011. Koszty gospodarki leśnej oraz potrzeby i kierunki ich racjonalizacji, w: *Strategia rozwoju lasów i leśnictwa w Polsce do roku 2030. Materiały III Sesji Zimowej Szkoły Leśnej przy IBL, Sękocin Stary*, 15–17 marca 2011 r. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 267–291.
- Chrzanowski T. 2013. Raport z działalności edukacyjnej Lasów Państwowych w 2012 r. Warszawa, Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych.
- Czerepko J. (red.) 2008. Stan różnorodności biologicznej lasów w Polsce na podstawie powierzchni obserwacyjnych monitoringu. Sękocin Stary, Instytut Badawczy Leśnictwa.
- Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory. *Dz.U. L 206* [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1992L0043:20070101:PL:PDF – dostęp 20.04.2014].
- Fonder W., Szabla K. 2011. Miejsce i rola strategii rozwoju lasów i gospodarki leśnej z perspektywy Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych, w: *Strategia rozwoju lasów i leśnictwa w Polsce do roku 2030. Materiały III Sesji Zimowej Szkoły Leśnej przy IBL, Sękocin Stary*, 15–17 marca 2011 r. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 43–62.
- Gazda A. 2003. Rośliny drzewiaste jako gatunki inwazyjne. *Sylvan* 147.3: 65–70.

- Głaz J., Gołos P. 2012. Problemy i perspektywy rozwoju lasów prywatnych w Polsce, w: Grzywacz. A. (red.) *Wizja przyszłości polskich lasów i leśnictwa do 2030 r.* Spała, Polskie Towarzystwo Leśne, 315–333.
- Głowaciński Z. (red.) 2002. *Czerwona lista zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce.* Kraków, Instytut Ochrony Przyrody PAN.
- Gołaszewski J., Szczukowski S., Stolarski M. 2013. Plantacje drzew i krzewów szybkorosnących jako alternatywa biomasy z lasu czy nie wykorzystane i nowe źródła odnawialne oraz szansa dla „zielonej energii” – stan obecny, możliwości, bariery i perspektywa rozwoju. Opracowanie przygotowane na potrzeby panelu ekspertów „Klimat” w procesie przygotowywania Narodowego Programu Leśnego [www.npl.ibles.pl/sites/default/files/referat/referat_j.golaszewski_s.szczukowski_m.stolarski.pdf – dostęp 27.04.2014].
- Gołos P. 2010. Społeczne znaczenie publicznych funkcji lasu – pożądany dla rekreacji i wypoczynku model drzewostanu i lasu. *Leśne Prace Badawcze* 71 (2): 149–164.
- Gołos P., Referowska-Chodak E. 2011. Struktura pozaprodukcyjnych funkcji lasu i ich wpływ na sytuację ekonomiczną gospodarki leśnej, w: *Strategia rozwoju lasów i leśnictwa w Polsce do roku 2030. Materiały III Sesji Zimowej Szkoły Leśnej przy IBL, Sękocin Stary, 15–17 marca 2011 r.* Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 235–266.
- Gołos P., Zajac S. 2005. Stan lasów prywatnych i perspektywy ich rozwoju, w: *Polityka Leśna Państwa i Narodowy Program Leśny. Materiały z konferencji, 18 maja 2005 r., Jedlnia-Letnisko.* Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, 35–48.
- Grzywacz A. 2005. Ochrona przyrody w lasach, w: *Polityka Leśna Państwa i Narodowy Program Leśny. Materiały z konferencji, 18 maja 2005 r., Jedlnia-Letnisko.* Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, 49–62.
- Grzywacz A. 2008. Miejsce i rola wielofunkcyjnego leśnictwa w systemie ochrony przyrody w Polsce. [W:] *I Kongres młodych leśników i drzewiarzy „Lasy, leśnictwo, przemysł drzewny – nasza przyszłość”, 28–29.08.2008.* Publikacja pokongresowa, Warszawa, 133–148.
- Grzywacz A. (red.) 2012. *Wizja przyszłości polskich lasów i leśnictwa.* Wyd. Polskie Towarzystwo Leśne, Spała.
- Gutowski J.M., Bobiec A., Pawlaczyk P., Zub K. 2004. *Drugie życie drzewa.* Warszawa – Hajnówka, WWF Polska.
- Habuda A., Radecki W. 2013. Ewolucja prawa leśnego – koncepcja współczesnych regulacji leśnych. Opracowanie przygotowane na potrzeby panelu ekspertów „Wartość” w procesie przygotowywania Narodowego Programu Leśnego [www.npl.ibles.pl/sites/default/files/referat/referat_habuda_a._radecki_w.pdf – dostęp 28.04.2014].
- Instrukcja ochrony lasu. 2011. Wyd. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa.
- Instrukcja zarządzania lasu. 2011. Wyd. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa.
- Konwencja z Rio de Janeiro. 1995–2002. Konwencja o różnorodności biologicznej. Dz.U. 1995.118.565, Dz.U. 2002.184.1532.
- Krajowy Standard 2014. Krajowy Standard Odpowiedzialnej Gospodarki Leśnej FSC w Polsce. 2014. Związek Stowarzyszeń na rzecz Odpowiedzialnego Leśnictwa, FSC Polska, <http://pl.fsc.org> [data dostępu: 17.02.2014]
- Król A. 2011. Miejsce i rola prywatnych lasów w leśnictwie polskim, w: *Strategia rozwoju lasów i leśnictwa w Polsce do roku 2030. Materiały III Sesji Zimowej Szkoły Leśnej przy IBL, Sękocin Stary, 15–17 marca 2011 r.* Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 83–100.
- Kryteria 2006. Kryteria wyznaczania lasów o szczególnych walorach przyrodniczych (High Conservation Value Forests) w Polsce. 2006. Związek Stowarzyszeń „Grupa Robocza FSC-Polska” [http://pl.fsc.org/files/Definicje_HCVF_w_Polsce.pdf – dostęp z dnia 24.04.2014].
- Leśnictwo 2010. *Rocznik Statystyczny (za rok 2009).* Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- Leśnictwo 2013. *Rocznik Statystyczny (za rok 2012).* Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- List 2012. List otwarty – apel do Prezydenta Rzeczypospolitej Pana Bronisława Komorowskiego, władz i środowiska naukowego w Polsce w sprawie rzetelnej oceny zagrożeń ze strony GMO i mądrego stanowienia prawa. *Aura* 2: 15–17.
- Łukaszewicz J., Zajączkowski J. 2012. Kierunki wzrostu leśistości kraju, utrzymanie stabilności i zdrowotności drzewostanów, w: Grzywacz. A. (red.) *Wizja przyszłości polskich lasów i leśnictwa do 2030 r.* Spała, Polskie Towarzystwo Leśne, 97–118.

- Mirek Z., Zarzycki K., Wojewoda W., Szelaż Z. (red.) 2006. Czerwona lista roślin i grzybów Polski. Kraków, Instytut Botaniki PAN.
- Obwieszczenie 2013. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 marca 2013 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie dróg publicznych. Dz.U. 2013.687.
- Ochrona Środowiska 2012. Rocznik Statystyczny (za rok 2011). Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- Ochrona Środowiska 2013. Rocznik Statystyczny (za rok 2012). Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- Olaczek R. 2012. Ochrona leśnej przyrody i różnorodności biologicznej, w: Grzywacz. A. (red.) Wizja przyszłości polskich lasów i leśnictwa do 2030 r. Spała, Polskie Towarzystwo Leśne, 77–95.
- Paschalis-Jakubowicz P. 2004. Polskie leśnictwo w Unii Europejskiej. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, 157–173.
- Paschalis-Jakubowicz P., Michalak R. 2012. Międzynarodowe uwarunkowania stanu i rozwoju polskiego leśnictwa, w: Grzywacz. A. (red.) Wizja przyszłości polskich lasów i leśnictwa do 2030 r. Spała, Polskie Towarzystwo Leśne, 231–249.
- Pigan M. 2011. Kamienie węgielne strategii PGL Lasy Państwowe, w: Strategia rozwoju lasów i leśnictwa w Polsce do roku 2030. Materiały III Sesji Zimowej Szkoły Leśnej przy IBL, Sękocin Stary, 15–17 marca 2011 r. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 29–42.
- Pismo 2013. Pismo Ministerstwa Środowiska (znak DLPpn-440-1/33340/13/KW) z dnia 22 sierpnia 2013 r. dotyczące rozeznania rynku w sprawie opracowania projektu programu ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z planem działań na lata 2014–2020 [www.mos.gov.pl/g2/big/2013_08/ab00846ef1d8484b67e2525a56ef391f.pdf – dostęp z dnia 11.04.2014].
- Polityka 1997. Polityka leśna państwa. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 22 kwietnia 1997 r.
- Polityka 2008. Polityka ekologiczna państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016. Ministerstwo Środowiska, Warszawa [www.mos.gov.pl/artukul/328_polityka_ekologiczna/338_polityka_ekologiczna_panstwa.html – dostęp z dnia 11.04.2014].
- Polska 2030. 2012. Polska 2030 – Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa strategia rozwoju kraju. Warszawa, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji.
- Program 2011. Program zachowania leśnych zasobów genowych i hodowli selekcyjnej drzew w Polsce na lata 2011–2035. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych.
- Qualitative Indicators 2010. Reporting on the pan-European Qualitative Indicators for Sustainable Forest Management and National Implementation of Commitments of the Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe [www.foresteurope.org/SoEF/qualitative-indicators – dostęp z dnia 2.04.2014].
- Quantitative Indicators 2011. Quantitative Indicators Country reports – Poland. State of Forests and Sustainable Forest Management in Europe 2011 [www.foresteurope.org/SoEF/quantitative-indicators – dostęp z dnia 2.04.2014].
- Raport 2013. Raport o stanie lasów w Polsce 2012. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych.
- Referowska-Chodak E. 2012. Problematyka gatunków obcych w systemach certyfikacji FSC i PEFC. Studia i Materiały CEPL w Rogowie, 33: 15–25.
- Referowska-Chodak E. 2013. Znaczenie edukacji leśnej w plenerze. Studia i Materiały CEPL w Rogowie, 34: 11–21.
- Referowska-Chodak E. 2014. Problematyka martwego drewna i drzew dziuplastych w systemach certyfikacji FSC i PEFC. Studia i Materiały CEPL w Rogowie, 41: 98–115.
- Rezolucja H1 1993. Rezolucja H1 – Ogólne wytyczne trwale zrównoważonego zagospodarowania lasów. II Ministerialna konferencja nt. ochrony lasów w Europie, 16–17 czerwca 1993, Helsinki, Finlandia [www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/d508cf61b774093f3b4521a7c103f3fd.pdf – dostęp z dnia 11.03.2014].
- Rezolucja H2 1993. Rezolucja H2 – Ogólne wytyczne dla ochrony różnorodności biologicznej w lasach europejskich. II Ministerialna konferencja nt. ochrony lasów w Europie, 16–17 czerwca 1993, Helsinki, Finlandia [www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/81b2f4cb63015a1bcf784770898029d0.pdf – dostęp z dnia 11.03.2014].

- Rezolucja L2 1998. Rezolucja L2 – Paneuropejskie kryteria, wskaźniki i wytyczne szczebla operacyjnego dotyczące zrównoważonej gospodarki leśnej. III Ministerialna konferencja nt. ochrony lasów w Europie, 2–4 czerwca 1998, Lizbona, Portugalia [www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/7240a2015a71e42f5647802a1599bae0.pdf – dostęp z dnia 11.03.2014].
- Aneks 1. Paneuropejskie kryteria i wskaźniki zrównoważonej gospodarki leśnej. [www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/c5fd1336a465a7f2c876dfbac9f9c8ad.pdf – dostęp z dnia 21.03.2014].
- Aneks 2. Paneuropejskie wytyczne szczebla operacyjnego dotyczące zrównoważonej gospodarki leśnej. [www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/b74bfe928244689291bf14ab6bb2ddc5.pdf – dostęp z dnia 21.03.2014].
- Rezolucja W1 2004. Rezolucja W1 – Wzmacnianie wspólnych działań na rzecz trwałej i zrównoważonej gospodarki leśnej w Europie przez współpracę międzysektorową i narodowe programy leśne. IV Ministerialna konferencja nt. ochrony lasów w Europie, 28–30 kwietnia 2003, Wiedeń, Austria [www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/9634321f4aff6f67c7127b88933dd3f2.pdf – dostęp z dnia 25.03.2014].
- Rezolucja W4 2003. Rezolucja W4 – Ochrona i wzmacnianie leśnej różnorodności biologicznej w Europie. IV Ministerialna konferencja nt. ochrony lasów w Europie, 28–30 kwietnia 2003, Wiedeń, Austria [www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/9c9ba6c905640822af6916bfe065f04d.pdf – dostęp z dnia 11.03.2014].
- Rozszerzony program 2002. Rozszerzony program pracy dotyczący różnorodności biologicznej lasów. Aneks do decyzji VI/22 „Różnorodność biologiczna lasów”, przyjętej na 6. konferencji stron konwencji z Rio, Haga, Niderlandy, 7–19.04.2002 [http://biodiv.gdos.gov.pl/convention/conference-parties-cop/decisions-sixth-cop/decyzja-vi-22-roznorodnosc-biologiczna-lasow – dostęp z dnia 10.04.2014].
- Rykowski K. Przyrodnicze i ekonomiczne efekty ekosystemowego podejścia w trwałym i zrównoważonym gospodarstwie leśnym na przykładzie Nadleśnictwa Tuszyna (RDLP Krosno) – synteza. Projekt realizowany na zlecenie Ministerstwa Środowiska [www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/4419ed9029379868e7934aa6c2778f07.pdf – dostęp 12.04.2014].
- Rykowski K. 2003. Gospodarka leśna a różnorodność biologiczna, w: Andrzejewski R., Weigle A (red.) Różnorodność biologiczna Polski. Warszawa, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, 197–202.
- Rykowski K. 2012. Kilka uwag o przyszłości leśnictwa, czyli czy przyszłość może być kontynuacją teraźniejszości? w: Grzywacz. A. (red.) Wizja przyszłości polskich lasów i leśnictwa do 2030 r. Spała, Polskie Towarzystwo Leśne, 17–39.
- Samborski A. 2013. Możliwości poszerzenia bazy surowcowej dla przemysłów drzewnych – inwestycje własne na przykładzie IP Kwidzyn; stan i perspektywy. Opracowanie przygotowane na potrzeby panelu ekspertów „Klimat” w procesie przygotowywania Narodowego Programu Leśnego [www.npl.ibles.pl/sites/default/files/referat/referat_a.samborski.pdf – dostęp 27.04.2014].
- SiM 2014. Rola martwego drewna w ekosystemach leśnych. Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej R.16, Zeszyt 41/4/2014 [http://cepl.sggw.pl/sim/szczegoly/sz_sim41.htm – dostęp 8.04.2015].
- Skłódowski J., Gołos P., Skłódowski M., Ożga W. 2013. Preferencje osób odwiedzających wybrane kompleksy leśne w zakresie turystyki leśnej i organizacji wypoczynku. Leśne Prace Badawcze 74 (4): 293–305.
- Skolud P. 2007. Zalesianie gruntów rolnych i nieużytków – poradnik właściciela. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych.
- Solarz W. 2012. Gatunki obce i inwazyjne. Las Polski 6: 20–21.
- Sprawozdanie 2009. Sprawozdanie finansowo-gospodarcze za 2008 rok. Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Warszawa [http://bip.lasy.gov.pl/pl/bip/finanse – dostęp 29.04.2014].
- Sprawozdanie 2010. Sprawozdanie finansowo-gospodarcze za 2009 rok. Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Warszawa [http://bip.lasy.gov.pl/pl/bip/finanse – dostęp 29.04.2014].
- Sprawozdanie 2011. Sprawozdanie finansowo-gospodarcze za 2010 rok. Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Warszawa [http://bip.lasy.gov.pl/pl/bip/finanse – dostęp 29.04.2014].
- Sprawozdanie 2012. Sprawozdanie finansowo-gospodarcze za 2011 rok. Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Warszawa [http://bip.lasy.gov.pl/pl/bip/finanse – dostęp 29.04.2014].
- Sprawozdanie 2013. Sprawozdanie finansowo-gospodarcze za 2012 rok. Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Warszawa [http://bip.lasy.gov.pl/pl/bip/finanse – dostęp 29.04.2014].

- Strategia 2007. Krajowa strategia ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z programem działań na lata 2007–2013. Dokument zatwierdzony przez Radę Ministrów w dniu 26 października 2007 r. (uchwała nr 207/2007).
- Strategia 2013. Strategia Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe na lata 2014–2030. Załącznik do zarządzenia nr 89 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 23 grudnia 2013 r. w sprawie przyjęcia strategii Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe na lata 2014–2030 (ER-0110-3/2013).
- Szujecki A., Zaleski J. 2005. Stan realizacji polityki leśnej państwa, w: *Polityka leśna państwa i narodowy program leśny. Materiały z konferencji*, 18 maja 2005 r., Jedlnia-Letnisko. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, 23–33.
- Szwagrzyk J. 2000. Potencjalne korzyści i zagrożenia związane z wprowadzaniem do lasów obcych gatunków drzew. *Sylvan* 144.2: 99–106.
- Szwagrzyk J. 2013. Prawdopodobne zmiany zasięgów występowania gatunków drzewiastych – konsekwencje dla hodowli lasu. Opracowanie przygotowane na potrzeby panelu ekspertów „Klimat” w procesie przygotowywania Narodowego Programu Leśnego [www.npl.ibles.pl/sites/default/files/referat/referat_j.szwagrzyk.pdf] – dostęp 16.04.2014].
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach. Dz.U. 1991.101.444 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Dz.U. 1995.16.78 z późn. zm.
- Ustawa 2002. Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o podatku leśnym. Dz.U. Nr 2002.200.1682 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. 2004.92.880 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. Dz.U. 2008.199.1227 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 24 stycznia 2014 r. o zmianie ustawy o lasach. Dz.U. 2014.222.
- Wielkoobszarowa inwentaryzacja stanu lasów w Polsce – wyniki za okres 2008–2012. 2013. Sękocin Stary, Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej [www.bdl.lasy.gov.pl/portal/wisl] – dostęp 2.04.2014].
- Wskaźniki 2003. Udoskonalone paneuropejskie wskaźniki trwale zrównoważonej gospodarki leśnej. IV Ministerialna konferencja nt. ochrony lasów w Europie, 28–30 kwietnia 2003, Wiedeń, Austria [www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/87ef2086e26b30e62e7930c04f710ae3.pdf] – dostęp z dnia 11.03.2014].
- Wytyczne 2003. Wytyczne MCPFE do oceny lasów i innych gruntów leśnych chronionych i ze statusem ochronnym w Europie. IV Ministerialna konferencja nt. ochrony lasów w Europie, 28–30 kwietnia 2003, Wiedeń, Austria [www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/71e666603bff38b1d0aabb252979637.pdf] – dostęp z dnia 11.03.2014].
- Zarządzenie 12/2009. Zarządzenie nr 12 z 9 lutego 2009 r. w sprawie zmiany zarządzenia dyrektora generalnego Lasów Państwowych z 18 kwietnia 2003 roku w sprawie instrukcji urządzania lasu (ZU-7019-3/09).
- Zasady hodowli lasu. 2011. Wyd. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa.
- Zielony R. 2008. Leśny obszar funkcjonalny – pojęcie, zasady delimitacji. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie*, 19: 21–33.
- Zrównoważona gospodarka 2012. Zrównoważona gospodarka leśna – wymagania. 2012. Rada PEFC Polska. <http://www.pefc-polska.pl> [data dostępu: 17.02.2014]
- www.bdl.lasy.gov.pl – strona internetowa Banku Danych o Lasach
- www.foresteurope.org – strona internetowa ministerialnych konferencji nt. ochrony lasów w Europie [dostęp z dnia 20.03.2014]
- www.iop.krakow.pl/ias – baza danych Instytutu Ochrony Przyrody PAN w Krakowie „Gatunki obce w Polsce” [dostęp z dnia 20.03.2014]
- www.npl.ibles.pl – strona internetowa poświęcona procesowi powstawania Narodowego Programu Leśnego [dostęp z dnia 11.04.2014]
- www.protectedplanet.net – baza internetowa obszarów chronionych opracowana we współpracy IUCN i UNEP [dostęp z dnia 20.03.2014].

Analiza dokumentów techniczno-gospodarczych pod kątem ochrony przyrody w lasach

dr inż. Ryszard KAPUŚCIŃSKI

Liga Ochrony Przyrody, Warszawa

Wstęp

Podstawowe przepisy dotyczące ochrony przyrody w lasach ujęte są w ustawie o lasach (ustawa z dnia 28 września 1991 r. ze zmianami) i ustawie o ochronie przyrody (ustawa z 16 października 1991 r. i ustawa z 16 kwietnia 2004 r. ze zmianami). Porównując cele obu wymienionych ustaw, można stwierdzić, że w kilku zasadniczych punktach są one zbieżne. Dotyczy to przede wszystkim ochrony ekosystemów leśnych, zachowania różnorodności biologicznej (przyrodniczej) oraz prowadzenia edukacji (kształtowania właściwych postaw). Między gospodarką leśną a ochroną przyrody, mimo że mają one wiele punktów wspólnych, istnieją istotne różnice. Różnice te wynikają z następujących powodów. Gospodarka leśna prowadzona jest przede wszystkim w lasach tzw. wielofunkcyjnych, a ochrona przyrody na obszarach mających status jednej z form ochrony przyrody (wyjątkiem jest ochrona gatunkowa, która obowiązuje także w lasach wielofunkcyjnych). W obu przypadkach inaczej rozłożone są podstawowe cele. W pierwszym przypadku celem istotnym, choć nie jedynym, jest funkcja gospodarcza, w drugim zaś – ochrona przyrody. Od dłuższego czasu niektóre grupy społeczne mają tendencję do obciążania lasów gospodarczych (wielofunkcyjnych) coraz większymi ograniczeniami w imię ochrony przyrody, np. ograniczenie usuwania martwego drewna. Obecny podział na lasy wielofunkcyjne (gospodarcze) i lasy objęte jedną z form ochrony przyrody ma sens dopóty, dopóki są między nimi różnice. Próby zacierania różnic są szkodliwe zarówno dla gospodarki leśnej, jak i dla ochrony przyrody. Szukanie racjonalnych rozwiązań i właściwych proporcji między różnymi funkcjami lasów powinno odbywać się przy zachowaniu zasady zrównoważonego rozwoju, w warunkach przejrzystego i dobrze funkcjonującego prawa.

Cel i zakres opracowania

Celem opracowania jest przedstawienie ewolucji, jaka dokonuje się przepisach i zasadach dotyczących gospodarki leśnej w zakresie ochrony przyrody. Przedmiotem analizy są podstawowe dokumenty techniczno-gospodarcze, instrukcje i zasady („Instrukcja urządzania lasu”, „Instrukcja ochrony lasu”, „Zasady hodowli lasu”) oraz zarządzenia dyrektora generalnego Lasów Państwowych. Wnioski wynikające z tej analizy będą podstawą do wskazania ewentualnych potrzeb i zakresu nowelizacji wyżej wymienionych dokumentów w zakresie ochrony przyrody w lasach w bliższej i dalszej perspektywie.

Analiza zmian instrukcji urządzania lasu i ochrony lasu oraz zasad hodowli lasu w zakresie ochrony przyrody

Dynamika zmian podstawowych dokumentów techniczno-gospodarczych, jakimi są „Instrukcja urządzania lasu”, „Instrukcja ochrony lasu” i „Zasady hodowli lasu” ma ściśle związek ze zmianami zachodzącymi w zapisach ustawy o lasach, a zwłaszcza ustawy o ochronie przyrody. Dotyczy to obu ustaw uchwalonych przez Sejm RP w 1991 roku. Wśród celów gospodarki leśnej ustawa o lasach z 1991 roku (art.7.1.2/) wymienia m.in. „ochronę lasów, w tym szczególnie lasów stanowiących naturalne fragmenty rodzimej przyrody lub lasów szczególnie cennych ze względu na: a) zachowanie leśnych zasobów genetycznych; b) walory krajobrazowe; c) potrzeby nauki”. W art. 13.1. tej ustawy zapisano m.in. „Lasy Państwowe i właściciele lasów są obowiązani do trwałego utrzymywania lasów i zapewnienia ciągłości ich użytkowania, polegających w szczególności na: 1) zachowaniu w lasach roślinności leśnej (upraw leśnych) oraz naturalnych bagien, łąk i torfowisk; 5) racjonalnym użytkowaniu lasu, realizowanym poprzez: b) pozyskiwanie surowców i produktów ubocznego użytkowania lasu w sposób zapewniający możliwość ich biologicznego odtwarzania, a także ochronę runa leśnego”. Kolejne zmiany w ustawie o lasach poświęcają więcej uwagi doskonaleniu gospodarki leśnej, co służy poprawie ochrony przyrody w lasach. W znowelizowanej ustawie o lasach z grudnia 2010 roku, obok dotychczasowej definicji gospodarki leśnej, zamieszczono definicję trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, w następującym brzmieniu: „trwale zrównoważona gospodarka leśna – działalność zmierzająca do ukształtowania struktury lasów i ich wykorzystania w sposób i tempie zapewniającym trwale zachowanie ich bogactwa biologicznego, wysokiej produktywności oraz potencjału regeneracyjnego, żywotności i zdolności do wypełniania, teraz i w przyszłości, wszystkich ważnych ochronnych, gospodarczych i socjalnych funkcji na poziomie lokalnym, narodowym i globalnym, bez szkody dla innych ekosystemów”. Wśród celów trwale zrównoważonej gospodarki leśnej dopisano „zachowanie różnorodności przyrodniczej”. Plan urządzenia lasu, będący podstawą trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, został rozszerzony o program ochrony przyrody. Poza ogólnie korzystnymi, ze względu na ochronę przyrody, zmianami w ustawie o lasach można odnotować także zmiany niekorzystne. Z art. 13.1. zniknął obowiązek zachowania łąk, które są niewątpliwie źródłem różnorodności biologicznej.

Znacznie głębszej ewolucji została poddana ustawa o ochronie przyrody. W ciągu minionych 23 lat Sejm RP uchwalił już dwie ustawy o ochronie przyrody (1991 i 2004 rok) oraz liczne poprawki do każdej z nich. Wśród celów ochrony przyrody, wymienionych w ustawie z 1991 roku na uwagę zasługuje m.in. „zachowanie różnorodności gatunkowej” oraz „zapewnienie ciągłości istnienia gatunków i ekosystemów”. W ustawie z 2004 roku rozszerzono listę obiektów podlegających ochronie (tj. zasobów, tworów i składników przyrody). Do dziko żyjących roślin, zwierząt i grzybów dołączono m.in. siedliska przyrodnicze oraz siedliska zagrożonych wyginięciem rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, a także krajobraz. Rozszerzona została lista kategorii ochrony. Oprócz ochrony ścisłej i częściowej ustawa wyróżnia dodatkowo ochronę czynną i ochronę krajobrazową. Głównym powodem uchwalenia przez Sejm RP w 2004 roku nowej ustawy o ochronie przyrody było wejście Polski do Unii Europejskiej i wynikająca stąd konieczność dostosowania przepisów krajowych do przepisów unijnych. Jednym z warunków naszego wejścia do UE było wyznaczenie obszarów do europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000, które stały się jedną z form ochrony przyrody w Polsce, obok parków narodowych, rezerwatów czy parków krajobrazowych. Wśród wielu nowych uregulowań, jakie znalazły się w ustawie z 2004 roku, na uwagę zasługuje art. 112, w którym zapisano: „1. W ramach państwowego monitoringu środowiska prowadzi się monitoring przyrodniczy różnorodności biologicznej i krajobrazowej. 2. Monitoring przyrodniczy polega na obserwacji i ocenie stanu oraz zachodzących zmian w składnikach różnorodności biologicznej i krajobrazowej na wybranych obszarach, a także na ocenie skuteczności stosowanych metod ochrony przyrody, w tym na obserwacji siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt, dla których ochrony został wyznaczony obszar Natura 2000”.

Zmiany, jakie zaszły w ustawie o lasach, a zwłaszcza w ustawie o ochronie przyrody, polegały generalnie na rozszerzeniu i uściśleniu zadań dotyczących ochrony przyrody, w jej nowej formule zawartej w haśle „ochrona różnorodności biologicznej”. W konsekwencji nastąpiły kolejne zmiany w dokumentach techniczno-gospodarczych (instrukcjach i zasadach) obowiązujących w Lasach Państwowych, poprzedzone zwykle zarządzeniami i decyzjami dyrektora generalnego Lasów Państwowych, rzadziej ministra środowiska (np. rozporządzenie z dnia 28.08.1992 r. wprowadzające „Wytyczne w sprawie szczegółowych zasad sporządzania planów urządzenia lasu” Dz.U. Nr 67, poz. 338).

Instrukcja urządzania lasu

Już we wstępie do „Instrukcji urządzania lasu” z 1994 roku¹ zwrócono uwagę na potrzebę uwzględnienia ochrony różnorodności biologicznej w gospodarce leśnej. W § 1. zapisano m.in.: „Realizacja celu nadrzędnego gospodarki leśnej, jakim jest trwałe utrzymywanie lasów dla ciągłego spełniania przez nie wielostronnych funkcji, wymaga zwiększenia odporności zbiorowisk leśnych (drzewostanów), m.in. poprzez zachowanie

¹ Zatwierdzona do użytku służbowego przez Andrzeja Szujckiego, podsekretarza stanu w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, w dniu 5 kwietnia 1994 r.

i wzbogacanie różnorodności biologicznej oraz bogactwa genetycznego ekosystemów leśnych, a jednym z podstawowych instrumentów jego realizacji jest plan urządzania lasu”. Instrukcja ta nie spełniała wszystkich oczekiwań w świetle zapisów wydanych w 1991 roku ustaw: o lasach i o ochronie przyrody. Stało się to powodem opracowania instrukcji sporządzania programu ochrony przyrody w nadleśnictwie², stanowiącej załącznik do wyżej wymienionej „Instrukcji urządzania lasu”. Wzbogacenie planu urządzania lasu o program ochrony przyrody stanowiło odejście od dotychczasowego ujęcia planu, zawężonego głównie do drzewostanu i przejście do szerokiego ujęcia obejmującego ekosystemy leśne. Jednym z celów sporządzania tego programu jest poprawa warunków ochrony i w miarę możliwości wzbogacanie zasobów przyrodniczych ekosystemów leśnych, a w szczególności zachowanie różnorodności biologicznej na wszystkich poziomach organizacji (genowym, gatunkowym, populacyjnym, ekosystemowym i krajobrazowym).

W obu dokumentach (IUL i w „Programie ochrony przyrody w nadleśnictwie”) pominięto istotny dla ochrony różnorodności biologicznej problem użytkowania płodów runa leśnego (m.in. owoców, ziół i grzybów). W przypadku nadleśnictw mających aktualny plan urządzania lasu program ochrony przyrody mógł być opracowywany w formie aneksu, jednak w pierwszej kolejności dotyczyło to nadleśnictw wchodzących w skład leśnych kompleksów promocyjnych.

W 2003 roku została wydana nowa „Instrukcja urządzania lasu”³, w której zostały opisane zasady sporządzania oraz aktualizowania programu ochrony przyrody. Wśród zawartych tam zasad na uwagę zasługuje m.in. „kompleksowy opis stanu przyrody sporządzany dla całego obszaru w granicach zasięgu terytorialnego nadleśnictwa, w tym: 1) w lasach nadleśnictwa, zgodnie z danymi inwentaryzacyjnymi do planu urządzania lasu; 2) na pozostałym obszarze zasięgu terytorialnego nadleśnictwa, na podstawie odpowiedniej literatury oraz informacji uzyskanych od właściwego wojewódzkiego konserwatora przyrody”. Punkt 2 jest przykładem swoistej nadgorliwości ze strony autorów „Instrukcji”, gdyż poza walorem poznawczym zebrane informacje nie mają przełożenia na faktyczne kompetencje i obowiązki nadleśniczego. Zgodnie z art. 35 ustawy o lasach z 1991 r. (ze zmianami) „Nadleśniczy prowadzi samodzielnie gospodarkę leśną w nadleśnictwie na podstawie planu urządzania lasu oraz odpowiada za stan lasu. W szczególności nadleśniczy: 2a) bezpośrednio zarządza lasami, gruntami i innymi nieruchomościami skarbu państwa, pozostającymi w zarządzie Lasów Państwowych”. W ramach prac inwentaryzacyjnych „Instrukcja urządzania lasu” przewiduje wykonanie takich prac, jak aktualizacja lokalizacji obszarów chronionych oraz zebranie informacji o osobliwościach przyrodniczych.

„Instrukcja urządzania lasu” z 2012 roku⁴ zawiera nowe zapisy, wynikające m.in. z faktu włączenia do sieci obszarów Natura 2000 terenów będących w zarządzie Lasów Państwowych. W ramach prac inwentaryzacyjnych „Instrukcja” ta przewiduje m.in.: rozszerzenie prac siedliskowych o wyróżnienie zbiorowisk roślinnych (na podsta-

² Zatwierdzona do użytku służbowego przez Andrzeja Szujeckiego, podsekretarza stanu w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, w dniu 28 maja 1996 r.

³ Zarządzenie nr 43 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 18 kwietnia 2003 r.

⁴ Zarządzenie nr 55 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r.

wie prac fitosocjologicznych) i siedlisk przyrodniczych (część tych prac ma jednak charakter fakultatywny), zebranie oraz zestawienie danych o obszarach chronionych w nadleśnictwie i funkcjach lasu, z uwzględnieniem obszarów Natura 2000 wyznaczonych na gruntach zarządzanych przez nadleśnictwo lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie, a także dodatkowe pomiary drewna martwego na wybranych powierzchniach próbnych. W ramach prac planistyczno-prognostycznych znalazło się miejsce na „określenie kierunkowych zadań z zakresu ubocznego użytkowania lasu”. Kierunkowe wytyczne z zakresu ubocznego użytkowania lasu powinny uwzględniać m.in. bazy roślin runa leśnego, możliwości ich użytkowania oraz potrzeby w zakresie odnawiania i ochrony. Poza tym zapisano, że szczegółowa inwentaryzacja roślin leczniczych i przemysłowych może być wykonywana na odrębne zlecenie. Problem ubocznego użytkowania lasu, zwłaszcza w odniesieniu do płodów runa leśnego, jest wciąż traktowany marginesowo, mimo deklarowanej troski o zachowanie różnorodności biologicznej w gospodarce leśnej. W aktualnie obowiązującej „Instrukcji zarządzania lasu” (2012) zakres programu ochrony został rozbudowany o nowe elementy. Projektowane w programie ochrony przyrody w nadleśnictwie zadania z zakresu ochrony przyrody zostały podzielone na: 1) zadania obligatoryjne wynikające z obowiązujących planów ochrony lub ustalone w planie urządzenia lasu dla obszarów Natura 2000, położonych na terenach zarządzanych przez nadleśnictwo i 2) zadania nieobligatoryjne, nazywane dla celów programu ochrony przyrody wskazaniami ochronnymi. Obecny program ochrony przyrody obejmuje nie tylko siedliska leśne, ale również nieleśne, stanowiące przedmiot ochrony obszaru Natura 2000. Instrukcja ta obejmuje wiele nowych elementów, wynikających np. z ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenie oddziaływania na środowisko (Dz.U. Nr 199, poz. 127 ze zmianami), a dotyczących konsultowania projektu planu czy strategicznej oceny oddziaływania planu urządzenia lasu na środowisko i obszary Natura 2000 (sporządzenie prognozy oddziaływania).

Instrukcja ochrony lasu

W „Instrukcji ochrony lasu” z 1999 roku⁵ wiele miejsca poświęcono ochronie różnorodności biologicznej, do której dąży się poprzez:

- 1) pozostawianie w drzewostanach wybranych drzew, głównie dziuplastych, do ich biologicznej śmierci i naturalnego rozkładu (posusz jałowy). Drzewa te nie podlegają ewidencji przy inwentaryzacji posuszu,
- 2) zachowanie cennych elementów środowiska przyrodniczego, jak: torfowiska, bagna, łąki śródleśne, ciek, zbiorniki wodne, wydmy i inne oraz wnioskowanie o nadanie im statusu użytków ekologicznych,
- 3) odtwarzanie śródleśnych bagien, oczek wodnych oraz innych biotopów pożytecznej flory i fauny,

⁵ Zarządzenie nr 72 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 6 sierpnia 1999 r.

- 4) działania stwarzające lub poprawiające warunki egzystencji mrówek, płazów, gadów, ptaków, nietoperzy i innych drobnych ssaków owadożernych w środowisku leśnym,
- 5) zwiększanie naturalnej bazy żerowej dla zwierzyny oraz utrzymywanie zagęszczenia jej populacji na takim poziomie, przy którym wyrządzane szkody są gospodarczo znośne,
- 6) kształtowanie ekotonów,
- 7) stosowanie metody ogniskowo-kompleksowej ochrony lasu i ognisk biocenotycznych,
- 8) stosowanie bezpiecznych technologii w gospodarce leśnej.

W „Instrukcji ochrony lasu” z 2005 roku⁶ przywołano główne kierunki polityki leśnej w zakresie ochrony lasu, do których należy:

- 1) zapewnienie ochrony wszystkich lasów,
- 2) godzenie gospodarczego rozwoju kraju z ochroną przyrody i wykorzystaniem zasobów leśnych,
- 3) ochrona flory i fauny na całym obszarze kraju, niezależnie od formy własności,
- 4) zachowanie oraz zwiększenie różnorodności genetycznej i gatunkowej biocenoz leśnych oraz różnorodności ekosystemów w kompleksach leśnych,
- 5) realizacja zadań ochrony przyrody, także poza obszarami prawnie chronionymi.

Za najważniejsze zadanie gospodarki leśnej w ochronie lasu uznano zahamowanie destrukcyjnych procesów zachodzących w ekosystemach leśnych oraz przygotowanie tych ekosystemów do funkcjonowania w stale zmieniającym się środowisku. Realizacja tego zadania w praktyce leśnej wymaga zintegrowania działań z zakresu hodowli, użytkowania i urządzania lasu.

W obowiązującej „Instrukcji ochrony lasu” z 2012 roku⁷ znacznie więcej miejsca poświęcono zagadnieniom ochrony przyrody (ochrony różnorodności biologicznej), niż w poprzednich wydaniach z roku 1999 i 2003. Podkreślono m.in., że jednym z zadań współczesnego leśnictwa wielofunkcyjnego jest gospodarka martwą materią organiczną w lesie. Większość zagrożonych i ginących gatunków leśnej fauny związana jest, przynajmniej w części swojego cyklu życiowego, ze starymi drzewami w różnym stanie fizjologicznym (od zdrowych, poprzez zamierające na pniu, do martwych), drzewami dziuplastymi i pniakami. Drzewa i rozkładające się drewno to ostoje i siedliska tysięcy leśnych organizmów (bakterii, grzybów, glonów, porostów, roślin naczyniowych, mięczaków, owadów, płazów, gadów, ptaków i drobnych ssaków). Organizmy te są zagrożone m.in. wtedy, gdy zbyt rygorystycznie usuwa się z lasu posusz, złomy i wywroty, spala resztki poźrębowe czy gałęzie. Z innych działań na rzecz ochrony różnorodności biologicznej wymieniono: biologiczne wzbogacanie obrzeży lasu i kształtowanie strefy ekotonu, pozostawianie kęp starodrzewu (biogrup) na zrębach oraz ochronę pożytecznej fauny owadożernej, wśród niej parazytoidów, drapieżnych stawonogów, mrówek, płazów i gadów, ptaków, nietoperzy i innych pożytecznych ssaków (m.in. w ramach

⁶ Zarządzenie nr 43 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z 22 czerwca 2004 r., zmiany w zarz. Nr 55 DGLP z 8 września 2005 r.

⁷ Zarządzenie nr 57 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 22 listopada 2011 r.

ogniskowo-kompleksowej metody ochrony lasu). Stałym elementem ochrony przyrody w lasach, utrwalonym w tej Instrukcji, jest monitoring wybranych form ochrony przyrody prowadzony w odniesieniu do rezerwatów, obszarów Natura 2000, pomników przyrody oraz chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów – pod kątem oceny stanu ich zachowania i zagrożeń.

Zasady hodowli lasu

W „Zasadach hodowli lasu” z 2005 roku⁸ uwzględniono m.in. następujące okoliczności związane z ochroną przyrody: lasy, jako najbardziej naturalne, długowieczne i wielkoprzestrzenne zespoły przyrodnicze, wywierają ogromny wpływ na zachowanie równowagi w przyrodzie. Stan tej równowagi zależy od stopnia naturalności lasów i ich potencjału przyrodniczego. Wzrost presji społecznej na lasy i środowisko przyrodnicze rodzi coraz większe oczekiwania wobec lasów i leśnictwa, w tym także konflikt między produkcyjnymi i ochronnymi funkcjami lasu. Obserwowane w ostatnich dziesiątkach lat zmiany klimatyczne wpływają na warunki życia lasów. Z uwagi na wymienione uwarunkowania przyjęto m.in. następujące kierunki postępowania, związane także z celami ochrony przyrody: rozpraszanie ryzyka w hodowli lasu na możliwie dużą liczbę gatunków drzew rodzimych dostosowanych do charakteru siedlisk; preferowanie naturalnego odnowienia lasu, jako opartego na szerokiej bazie genetycznej; obserwowanie i wspieranie spontanicznych procesów naturalnych w lasach, które sprzyjają różnorodności biologicznej, rozszerzanie zasad hodowli lasu również na użytki niedrzewne, które powinny stać się obiektem gospodarki leśnej. W tej kwestii zapisano m.in. „Rozszerzenie strefy zainteresowań hodowli i użytkowania lasu na leśne produkty niedrzewne powinno polegać na: analizie i ocenie występowania naturalnej bazy owocodajnych roślin runa leśnego, grzybów i roślin leczniczych; ocenie możliwości jej wykorzystania przez nadleśnictwo w drodze zawierania umów z firmami prowadzącymi zbiór płodów runa leśnego lub organizowania zbioru i sprzedaży tych płodów we własnym zakresie; ograniczaniu możliwości zbioru płodów runa leśnego dla ludności, w razie gdy wystąpiła groźba degradacji runa leśnego na okres niezbędny do jego regeneracji”. Wśród ogólnych zasad postępowania hodowlanego w lasach, związanych bezpośrednio z ochroną przyrody, wymieniono między innymi: potrzebę zachowania rzadkich i ginących gatunków drzew i krzewów (np. cis, brekinia, wiązy, klon polny). Wiele uwagi poświęcono postępowaniu hodowlanemu w leśnych kompleksach promocyjnych (LKP). Podstawą postępowania hodowlanego w LKP jest pogłębione i wszechstronne rozpoznanie warunków przyrodniczych regionu i trendów zachodzących w nich zmian, dotyczących warunków geologicznych, wodnych, klimatycznych i ich wpływu na przebieg procesu glebotwórczego oraz na kształtowanie się gleb i siedlisk leśnych. Równocześnie dokonuje się rozpoznania naturalnych zespołów roślinnych i kierunków zachodzących w nich zmian pod wpływem działalności człowieka na obszarze LKP i w strefie oddziaływania czynników zewnętrznych oraz w wyniku procesów naturalnej ewolucji w przyrodzie.

⁸ Zarządzenie nr 99 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 24 grudnia 2002 roku.

Postępowanie hodowlane w LKP uwzględnia m.in. następujące zasady:

- zachowanie w stanie naturalnym lub zbliżonym do naturalnego lub odtwarzanie metodami półnaturalnej hodowli lasu wszystkich elementów biocenozy leśnej właściwych dla miejscowych biotopów jako warunku trwałości lasu i równowagi ekosystemów przyrodniczych w całym obszarze funkcjonowania LKP;
- w zespołach leśnych o szczególnie cennych walorach przyrodniczych głównym celem gospodarki leśnej jest ochrona tych walorów przez postępowanie hodowlane zapewniające ich trwałość, tj. bieżącą odnawialność;
- minimalizowanie stosowania zrębów zupełnych do przypadków nieodzownych, z ograniczeniem ich szerokości do 30–60 m lub powierzchni do 4 ha, pozostawieniem nasienników w formie grup i kęp wraz z niższymi warstwami lasu oraz kęp drzew domieszkowych i drzew dziuplastych w celu wzbogacenia różnorodności, złożoności i estetyki krajobrazu leśnego;
- pozostawianie w drzewostanach dojrzałych do odnowienia w rębniach złożonych części (do 10%) starych drzew w formie 5–10-arowych kęp do wieku fizjologicznej starości, a nawet do ich całkowitego naturalnego rozpadu, jako ostoi licznych gatunków organizmów leśnych;
- preferowanie naturalnego odnowienia lasu;
- zakładanie stałych powierzchni badawczych i doświadczalnych dla obserwacji zmian ilościowych i jakościowych zachodzących w środowisku leśnym bez ingerencji człowieka i pod wpływem różnego rodzaju czynności hodowlanych.

Całość postępowania gospodarczego w lasach wchodzących w skład LKP uwzględnia program gospodarczo-ochronny, ustalony odrębnie dla każdego LKP – zgodnie z art. 13b ustawy o lasach.

„Zasady hodowli lasu” z 2012 roku⁹ również podkreślają, że jednym z ważnych celów hodowli lasu jest racjonalne użytkowanie i bieżące odnawianie zasobów leśnych i ich naturalnej różnorodności biologicznej. Podstawą do określenia celów hodowlanych i kierunków postępowania hodowlanego w lasach są, oprócz dotychczas uwzględnianych elementów takich jak: regionalizacja geobotaniczna, przyrodniczo-leśna i nasienna, czy rozpoznanie glebowo siedliskowe, także rozpoznanie leśnych siedlisk przyrodniczych chronionych, zarówno na terenie obszarów Natura 2000, jak i poza nimi.

Analiza zarządzeń dyrektora generalnego Lasów Państwowych dotyczących ekologizacji leśnictwa

Wymienione wcześniej instrukcje i zasady zostały wprowadzone do stosowania na podstawie zarządzeń dyrektora generalnego Lasów Państwowych (z wyjątkiem „Instrukcji urządzania lasu” z 1994 roku, którą zatwierdził minister). Przełomowe znaczenie dla ugruntowania pozycji ochrony przyrody w gospodarce leśnej miało zarządzenie nr 11 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 14 lutego 1995 r. w sprawie doskonalenia gospodarki leśnej na podstawach ekologicznych, zmienione zarządze-

⁹ Zarządzenie NR 53 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r.

niem nr 11A dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 11 maja 1999 r. Z treści tego zarządzenia i wytycznych, które są do niego załącznikiem, wynika jeden ważny wniosek, że to, co jest słuszne i racjonalne dla nowoczesnej, opartej na podstawach ekologicznych gospodarki leśnej, jest również korzystne dla ochrony przyrody, co oczywiście nie wyklucza potrzeby tworzenia i funkcjonowania form ochrony przyrody. Ze względu na wielostronne funkcje lasów zwrócono uwagę, że działalność gospodarcza w Lasach Państwowych powinna być prowadzona z uwzględnieniem międzynarodowych kryteriów i wskaźników zrównoważonego rozwoju lasów i leśnictwa zmierzających przede wszystkim do zachowania biologicznej różnorodności lasów, utrzymania zdrowia i żywotności ekosystemów leśnych. Do podstawowych czynników decydujących o trwałości lasów zaliczono: ograniczenie procesów degradacji stosunków wodnych w lasach, m.in. przez zachowanie w stanie zbliżonym do naturalnego i odtwarzanie śródleśnych zbiorników i cieków wodnych, zachowanie w dolinach rzek lasów łęgowych, olsów, oraz zachowanie w stanie nienaruszonym śródleśnych nieużytków, jak np. bagna, trzęsawiska, mszary, torfowiska, remizy, wrzosowiska, a także przywracanie utraconej różnorodności biocenoz leśnych (m.in. przez pozostawianie niektórych drzew do ich fizjologicznej starości, a nawet biologicznej śmierci oraz wybranych drzew martwych). Wydarzeniem związanym z zachowaniem drzew starych, jednak w wymiarze lokalnym, tzn. w odniesieniu do gospodarczej części Puszczy Białowieskiej, było wydanie przez dyrektora generalnego Lasów Państwowych kilku decyzji, znanych pod ogólnym hasłem „moratorium w sprawie ochrony starych drzew w Puszczy Białowieskiej” (decyzje: 25/1995; 24/1996; 32/1998 i 48/1998). Decyzje te, choć wydane w dobrej wierze, powstały pod naciskiem niektórych organizacji ekologicznych i miały charakter polityczny. Stanowiły swoistą „protezę” ochrony walorów przyrodniczych Puszczy z braku wiążących rozstrzygnięć w sprawie powiększenia Białowieskiego Parku Narodowego. Częste zmiany treści tych decyzji wynikały ze zgłaszanych do nich kolejnych uwag, co było potwierdzeniem ułomności tego rodzaju rozwiązań, zarówno w sensie formalnym, jak i praktycznym. Uzasadniona potrzeba zachowania starych, ponad 100-letnich drzew i drzewostanów, w perspektywie włączenia ich do parku narodowego, powinna być zrealizowana na podstawie ustawy o ochronie przyrody (m.in. przez objęcie części tych drzew ochroną w formie pomników przyrody bądź objęcie wybranych drzewostanów ochroną w formie rezerwatów, bądź też czasowego wyłączenia z użytkowania powierzchni przewidzianych do objęcia ochroną prawną). Wydane przez dyrektora generalnego Lasów Państwowych decyzje stały się źródłem wielu konfliktów w praktyce.

W celu przeprowadzenia inwentaryzacji siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej flory i fauny (głównie tych, których ochrona wymaga wyznaczenia obszarów Natura 2000) dyrektor generalny lasów Państwowych w dniu 19 lipca 2006 r. wydał zarządzenie nr 31 w sprawie ustalenia systemu okresowej powszechnej inwentaryzacji gatunków roślin, zwierząt, innych organizmów i siedlisk przyrodniczych, mających znaczenie wskaźnikowe przy ocenie stanu lasów oraz prognozowania zmian w ekosystemach leśnych, oraz cztery decyzje dotyczące spraw technicznych tego przedsięwzięcia (61/2006; 68/2006; 5/2007; 23/2007). Podstawą powyższej inwentaryzacji był art. 13a ustawy o lasach:

„1. W celu realizacji trwale zrównoważonej gospodarki leśnej Lasy Państwowe obowiązane są w szczególności do:

- 1) inicjowania, koordynowania i prowadzenia okresowej oceny stanu lasów i zasobów leśnych oraz prognozowania zmian w ekosystemach leśnych;
- 2) sporządzania okresowych wielkoobszarowych inwentaryzacji stanu lasów oraz aktualizacji stanu zasobów leśnych;
- 3) prowadzenia banku danych o zasobach leśnych i stanie lasów”.

Powyższa inwentaryzacja została przeprowadzona głównie pod kątem ochrony przyrody, gdyż dotyczyła siedlisk przyrodniczych i gatunków podlegających ochronie prawnej. Związany z tym wysiłek organizacyjny i finansowy Lasów Państwowych zasługuje na uznanie, aczkolwiek był on swego rodzaju „wyręceniem” z obowiązku wojewody jaki nakłada na niego art. 114 ustawy o ochronie przyrody: „1. Wojewoda gromadzi dokumentację dotyczącą zasobów, tworów i składników przyrody, a w szczególności cennych ze względów naukowych tworów przyrody, stanowisk chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, a także ich siedlisk oraz siedlisk przyrodniczych”. Obecnie jest to obowiązek regionalnego dyrektora ochrony środowiska.

Z innych zarządzeń dyrektora generalnego Lasów Państwowych służących bezpośrednio ochronie przyrody należy wymienić: zarządzenie nr 29 z dnia 30.06.2006 r. w sprawie wprowadzenia w jednostkach organizacyjnych Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe programu ochrony i restytucji cisa pospolitego (*Taxus baccata* L.) w Polsce. Na przypomnienie zasługują także te zarządzenia dyrektora generalnego Lasów Państwowych, które służą ochronie przyrody w sposób pośredni, stwarzając określone warunki formalne i organizacyjne. Należy tu zaliczyć m.in. zarządzenia powołujące leśne kompleksy promocyjne (zwłaszcza na terenach cennych, jak Puszcza Białowieska – zarządzenie 30/1994, czy Lasy Birczańskie – zarządzenie 4/2001) oraz zarządzenie nr 42 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 29 grudnia 1995 r. w sprawie powołania Leśnego Banku Genów Kostrzyca. W § 2 tego zarządzenia zapisano m.in.: „Do podstawowych zadań LBG należy w szczególności:

a) inwentaryzacja ekosystemów leśnych i stanowisk roślin w Sudetach przewidzianych do objęcia ochroną zasobów genowych;

b) działanie na rzecz zachowania ginących populacji i ich restytucji, ze szczególnym uwzględnieniem Sudetów Zachodnich, oraz realizacja programu ochrony zagrożonych gatunków drzew, krzewów i roślin runa leśnego”.

W trakcie realizacji jest zarządzenie nr 35 z dnia 10 sierpnia 2011 r. dyrektora generalnego Lasów Państwowych w sprawie programów hodowli i ochrony zwierząt łownych i chronionych przewidzianych na lata 2011–2016. Zawiera ono program hodowli i ochrony głuszca na terenie nadleśnictw: Leżajsk i Wisła. Zarządzenie to, w części dotyczącej ochrony głuszca, jak i zarządzenie nr 29 z dnia 30 czerwca 2006 r. w sprawie ochrony cisa, są przykładem „wyręczania” organów państwa. W artykule 57, ust 1 ustawy o ochronie przyrody zapisano: „Generalny dyrektor ochrony środowiska opracowuje programy ochrony zagrożonych wyginięciem gatunków roślin, zwierząt i grzybów”.

Perspektywy nowelizacji dokumentów branżowych pod kątem potrzeb ochrony przyrody w lasach do 2030 i dalej do 2080 roku

Rozważania na temat perspektyw nowelizacji dokumentów branżowych pod kątem potrzeb ochrony przyrody w bliższej i dalszej perspektywie należy rozpocząć od odpowiedzi na dwa pytania. Po pierwsze, czy obecna koncepcja ochrony przyrody, będąca połączeniem ochrony konserwatorskiej z ochroną różnorodności biologicznej, spełnia społeczne oczekiwania i jest już ugruntowana? Po drugie, czy rodzaj i skala przyszłych zagrożeń przyrody będzie wymagała zmiany dotychczasowych przepisów i sposobów postępowania? Ochrona przyrody w swojej długoletniej historii przeszła wiele zmian dotyczących kierunku, zakresu, a także organizacji działań na rzecz zachowania walorów i wartości przyrodniczych. Od ochrony pojedynczych tworów i składników przyrody, poprzez ochronę obiektów powierzchniowych, do ochrony „powszechnej”, zawartej w haśle ochrona różnorodności biologicznej. Wszystkie dotychczasowe kierunki rozwoju ochrony przyrody (konserwatorski, biocenotyczny i planistyczny), łącznie z ochroną różnorodności biologicznej tworzą dziś wspólny system. Wzajemnie się przenikają i uzupełniają. Wydaje się, że w odniesieniu do samej filozofii (koncepcji) ochrony przyrody nie należy się spodziewać większych zmian. Ewentualne zmiany będą dotyczyć przede wszystkim organizacji ochrony przyrody oraz rodzaju i zakresu zabiegów ochronnych stosownie do pojawiających się zagrożeń i możliwości finansowych państwa. Zgodnie z art. 4 ust 2 ustawy o ochronie przyrody „Organy administracji publicznej są obowiązane do zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony przyrody”. Oprócz zagrożeń będących następstwem ocieplania klimatu (ich skutkiem jest m.in. zanik stanowisk niektórych gatunków i ich siedlisk) należy się liczyć z dalszą antropopresją, której nie zatrzymają nawet najlepsze przepisy, wobec dość powszechnego łamania prawa i wciąż niskiej świadomości społecznej. Nie można także pominąć roli opinii publicznej w kształtowaniu koncepcji ochrony przyrody czy w jej praktycznej realizacji. Dotyczy to zwłaszcza wpływu niektórych organizacji pozarządowych, które choć nieliczne, potrafią skutecznie oddziaływać na decydentów w kwestiach dotyczących ochrony przyrody. Od chwili wejścia Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku mamy do czynienia z bardzo ożywioną działalnością na rzecz rozszerzania zakresu ochrony przyrody, zarówno w sensie powierzchniowym, jak i podmiotowym (rozszerzanie list gatunków chronionych i siedlisk przyrodniczych), w tym również poprzez zaostreżanie rygorów i ograniczeń. Wciąż jeszcze jesteśmy na etapie, którego cechą charakterystyczną jest brak mierzenia sił na zamiary, tzn. zbyt optymistycznie traktowane są możliwości realizacji bardzo rozbudowanych zadań i obowiązków, których realizacja wymaga środków. Już obecnie pojawiają się trudności w zapewnieniu środków finansowych na realizację bardzo rozbudowanych obowiązków. Przysłowiowym wąskim gardłem są zwłaszcza trudności w sporządzaniu na czas planów ochrony (także planów zadań ochronnych) dla obszarów Natura 2000.

Główny ciężar zadań z zakresu ochrony przyrody w lasach ponoszą Lasy Państwowe, mimo ustawowych regulacji. Zapis art. 54 pkt. 5 i 6 ustawy o lasach, cytując:

„Lasy Państwowe otrzymują dotacje celowe z budżetu państwa na zadania zlecone przez administrację rządową, a w szczególności na: opracowanie planów ochrony dla rezerwatów przyrody znajdujących się w zarządzie Lasów Państwowych, ich realizację, ochronę gatunkową roślin i zwierząt oraz sprawowanie nadzoru nad obszarami wchodzącymi w skład sieci Natura 2000; finansowanie edukacji leśnej społeczeństwa, w szczególności poprzez tworzenie i prowadzenie leśnych kompleksów promocyjnych, zakładanie ścieżek przyrodniczo-leśnych”, jest zapisem martwym, nie mającym praktycznego przełożenia. Kolejny „papierowy” zapis zawarty jest w art. 114 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody, cytując: „Regionalny dyrektor ochrony środowiska gromadzi dokumentację dotyczącą zasobów, tworów i składników przyrody, a w szczególności cennych ze względów naukowych tworów przyrody, stanowisk chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, a także ich siedlisk oraz siedlisk przyrodniczych”. W większości przypadków Lasy Państwowe są zdane na siebie, wykonując we własnym zakresie inwentaryzację siedlisk przyrodniczych i gatunków chronionych, co znajduje swoje odbicie w programach ochrony przyrody w nadleśnictwie (integralna część planu urządzenia lasu), oraz prowadząc edukację przyrodniczą społeczeństwa. W związku z ostatnio wprowadzonymi zmianami w ustawie o lasach i wynikającymi z nich dodatkowymi obciążeniami finansowymi należy się liczyć z ograniczeniem dotychczasowych działań w Lasach Państwowych, przybierających często charakter wyręczania administracji rządowej i budżetu państwa. Dobitym tego przykładem jest także finansowanie przez Lasy Państwowe kosztów czarterowania samolotów do gaszenia pożarów. To, że większość form ochrony przyrody w Polsce znajduje się na terenach będących w Lasach Państwowych, nie wynika wyłącznie z walorów przyrodniczych lasów, ale także z faktu, że w przeważającej części stanowią one własność skarbu państwa. Odżywające od czasu do czasu pomysły prywatyzacji lasów są realnym zagrożeniem dla ochrony przyrody w lasach i żaden zapis ustawowy tego zagrożenia nie wyeliminuje, gdyż każdy przepis może być zmieniony, często w bardzo szybkim trybie.

Nowelizacja dokumentów branżowych powinna iść w kierunku ich porządkowania, polegającego na doprowadzeniu do ich zgodności z obowiązującymi ustawami i aktami wykonawczymi (rozporządzeniami), wyeliminowaniu zapisów koniunkturalnych, wprowadzonych na wyrost, mocnym merytorycznym uzasadnieniu czynności obowiązkowych i zachowaniu właściwych proporcji między ochroną przyrody i pozostałymi funkcjami lasów, w lasach wielofunkcyjnych. Gospodarka leśna podporządkowana jest realizacji celów związanych z funkcjami lasu, w ścisłym powiązaniu ze stanem lasów, ich kondycją zdrowotną i możliwościami. Zatem formułowane w ramach gospodarki leśnej zadania (ich rodzaj, rozmiar i zakres) nie mogą być prostą realizacją oczekiwań społecznych (zwłaszcza przemysłu drzewnego), czy samego gospodarza, gdyż muszą każdorazowo uwzględniać stan lasów i ich możliwości, zgodnie z zasadą trwałości utrzymania lasów. Od pewnego czasu mamy do czynienia z ograniczaniem niektórych funkcji lasu, zwłaszcza funkcji gospodarczej (produkcyjnej) i społecznej w imię – często fałszywie pojętej – troski o las. Oprócz wciąż spornej kwestii, ile starych drzew i drzewostanów oraz martwego drewna należy pozostawiać, wciąż nierozwiązany pozostaje problem racjonalnego użytkowania płodów runa leśnego, mimo bardzo pozytywnych

zapisów na ten temat w „Zasadach hodowli lasu”, które są jednak bardziej życzeniem, niż obowiązkiem.

W związku z rozszerzaniem zadań, które stoją dziś przed gospodarzami lasu, zwłaszcza z zakresu szeroko pojętej ochrony przyrody, zmienił się znacznie dotychczasowy charakter instrukcji i zasad, które nie dotyczą już wyłącznie lasów, ale także innych ekosystemów, położonych na gruntach będących w zarządzie Lasów Państwowych. To samo dotyczy planów urządzenia lasu, które także zostały rozbudowane, m.in. o program ochrony przyrody w nadleśnictwie. W tej sytuacji powinno się poważnie rozważyć potrzebę opracowania dodatkowej instrukcji, tzn. „Instrukcji ochrony przyrody”, w której znalazłyby się regulacje określające sposoby zachowania i odtwarzania chronionych siedlisk i gatunków, monitorowania ich stanu oraz oceny efektów podejmowanych działań.

Podsumowanie

Poddane analizie dokumenty (instrukcje, zasady, zarządzenia) dotyczące prowadzenia gospodarki leśnej w Lasach Państwowych nawiązują do zmieniających się przepisów dotyczących lasów i ochrony przyrody. Są wprowadzane konsekwentnie, choć z pewnym opóźnieniem, za to często z większym zaangażowaniem i rozmachem, niż wynikać to powinno z treści samych przepisów. Stąd w niektórych dokumentach ma miejsce zbyt rozbudowane zaleceń i zobowiązań pod kątem ochrony przyrody w lasach, co nie znajduje później odzwierciedlenia w praktycznym działaniu.

Nowelizacja dokumentów techniczno-gospodarczych pod kątem ochrony przyrody w lasach powinna być poprzedzona uporządkowaniem przepisów (ustaw i rozporządzeń) dotyczących lasów i ochrony przyrody, które obecnie są mało przejrzyste (zwłaszcza w zakresie podziału kompetencji), a czasem wewnętrznie sprzeczne.

W dłuższej perspektywie nie można wykluczyć sytuacji, w której nadmiernie rozbudowane zadania z zakresu ochrony przyrody nie będą w pełni realizowane z braku środków finansowych i narastania oporu społecznego.

Miejsce ochrony przyrody w leśnych dokumentach planistycznych

dr inż. Janusz DAWIDZIUK, dr inż. Stanisław ZAJĄCZKOWSKI

Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej, Sękocin Stary

Wstęp

Za leśne dokumenty planistyczne można uważać szczególnie te, w których ujmowane są różnego rodzaju zadania (gospodarcze, ochronne lub gospodarczo-ochronne) planowane w obiektach leśnych. Obowiązek ich sporządzania wynika przede wszystkim z zapisów dwóch ustaw, a mianowicie – ustawy o lasach oraz ustawy o ochronie przyrody; z ustawy o lasach wynika obowiązek sporządzania planów urządzenia lasu oraz uproszczonych planów urządzenia lasu, natomiast z ustawy o ochronie przyrody – planów ochrony dla parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów Natura 2000, a także planów zadań ochronnych (dalej zamiennie PZO) dla obszarów Natura 2000.

Głównym opracowaniem planistycznym w leśnictwie na szczeblu lokalnym jest plan urządzenia lasu (dalej zamiennie PUL), który jest podstawowym dokumentem gospodarki leśnej, będącym pośrednio (w szczególności poprzez określanie ilości drewna przewidzianego do pozyskania) również ważnym narzędziem realizacji polityki rozwoju regionalnego i krajowego w zakresie leśnictwa i drzewnictwa, wynikającej z zapisów ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju.

W PUL, zgodnie z rozporządzeniem ministra środowiska w sprawie szczegółowych warunków i trybu sporządzania planu urządzenia lasu, uproszczonego planu urządzenia lasu oraz inwentaryzacji stanu lasu, w planie urządzenia lasu uwzględnia się m.in. potrzeby ochrony przyrody, a integralną częścią samego planu jest program ochrony przyrody (dalej zamiennie POP). W programie tym znajdują się podstawowe informacje dotyczące zakresu oraz sposobów prowadzenia ochrony przyrody w lasach, które są planowane na podstawie uregulowań ustawy o lasach oraz ustawy o ochronie przyrody oraz zgodnie z obowiązującymi w Lasach Państwowych zasadami prowadzenia wielofunkcyjnej gospodarki leśnej, uwzględniającymi m.in. zasady półnaturalnej hodowli lasu, a także reguły prowadzenia wielkoobszarowej ochrony przyrody.

Utрудnieniem w planowaniu i prowadzeniu ochrony przyrody w lasach jest m.in. brak opracowanej krajowej koncepcji rozwoju ochrony przyrody, w tym również zasad tworzenia docelowej sieci obszarów chronionych. Taki stan rzeczy jest źródłem

wielu wątpliwości powstających zarówno przy projektowaniu nowych obiektów ochrony przyrody oraz ich powoływaniu, jak i przy planowaniu w nich zabiegów ochronnych (przykładem mogą być realizowane równolegle plany ochrony parków krajobrazowych i plany zadań ochronnych).

Sposób podejścia do problematyki ochrony przyrody w planowaniu leśnym na szczeblu lokalnym nie został dotychczas wystarczająco sprecyzowany. Szczególne znaczenie – z uwagi na dużą skalę problemu – ma sposób planowania gospodarki leśnej i ochrony zasobów leśnych na obszarach Natura 2000, gdzie ochrona przyrody ma być realizowana w warunkach ich gospodarczego użytkowania. Brak jednoznacznych reguł planowania i realizacji ochrony przyrody w lasach objętych siecią Natura 2000 powoduje, że przyjmowane rozwiązania często pomijają zasady racjonalnej gospodarki leśnej, prowadząc m.in. do wątpliwości, w jaki sposób zaplanować zabiegi ochronne, które powinny się znaleźć w planach urządzenia lasu.

Zagadnienia dotyczące leśnictwa i ochrony przyrody w zbyt małym zakresie są ujęte w strategiach krajowych i regionalnych lub prawie całkowicie pominięte. Brak odpowiednich ustaleń z tego zakresu w dokumentach wyższego rzędu utrudnia rozwiązywanie problemów występujących w procesie opracowywania lokalnych dokumentów planistycznych, w tym także przy sporządzaniu planów urządzenia lasu.

W referacie przedstawiono głównie sposoby ujmowania problematyki ochrony przyrody w PUL oraz jej powiązania z PZO dla obszarów Natura 2000 i problemy z tym związane. Zasygnalizowano także potrzebę podjęcia działań zmierzających do uzyskania spójności lokalnych dokumentów planistycznych w leśnictwie ze strategicznymi planami rozwoju na szczeblu regionalnym i krajowym. Przedstawiono również kierunkowe propozycje dotyczące uregulowań prawnych oraz rozwiązań merytorycznych zmierzających do rozwiązywania zarysowanych w referacie problemów zarówno w bliższej, jak i w bardziej odległej perspektywie.

Znaczenie programu ochrony przyrody w nadleśnictwie jako integralnej części planu urządzenia lasu

Począwszy od lat 90. ubiegłego wieku, problematyka ochrony przyrody w lasach zyskiwała coraz większą wagę, szczególnie w PGL Lasy Państwowe, co znalazło odzwierciedlenie w oficjalnych dokumentach. Należy tutaj wymienić następujące: „Polska polityka kompleksowej ochrony zasobów leśnych” (1994), zarządzenie nr 11 dyrektora generalnego Lasów Państwowych (1995) oraz zarządzenie nr 11A dyrektora generalnego Lasów Państwowych (1999), „Polityka leśna państwa” (1997) oraz znowelizowana w 1997 r. ustawa o lasach.

W tym samym czasie w praktyce leśnej coraz bardziej utrwał się model leśnictwa wielofunkcyjnego, w którym ochrona przyrody stawała się jego integralną częścią. Znalazło to swój wyraz w zaproponowanej przez leśników koncepcji wielkoobszarowej ochrony przyrody, zmierzającej do zachowania bogactwa przyrodniczego nie tylko na obszarach prawnie chronionych, ale także na pozostałym obszarze, tj. w lasach zagospodarowanych (Szujewski 2009, 2010).

Szczególnie ważne w rozwoju wielkoobszarowej ochrony przyrody w Lasach Państwowych było ustawowe włączenie w 1997 r. do planu urządzenia lasu dla nadleśnictwa programu ochrony przyrody, a następnie uwzględnianie w nim coraz to nowych elementów wynikających ze zmian zachodzących w podejściu do ochrony przyrody, czego wyrazem były zapisy w ustawie o ochronie przyrody (w szczególności dotyczące wyznaczania obszarów Natura 2000, a także sporządzania dla nich PZO i planów ochrony) oraz zapisy w ustawie o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, zgodnie z którymi plan urządzenia lasu został zaliczony do dokumentów wymagających przeprowadzania strategicznej oceny oddziaływania na środowisko. Dotychczasowa praktyka wskazuje jednak, że obecnie potrzebna jest dodatkowa analiza opracowanych prognoz oddziaływania planów urządzenia lasu na środowisko pod kątem uzyskania odpowiedzi na pytanie, czy poddawanie strategicznej ocenie oddziaływania na środowisko planów urządzenia lasu w Lasach Państwowych – sporządzanych według jednolitej instrukcji i służących celom określonych w ustawie o lasach – jest uzasadnione i czy w przyszłości nadal będzie celowe poddawanie PUL strategicznej ocenie oddziaływania na środowisko? Na przykład, zdaniem Olaczka (2013), wystarczyłoby poddawanie strategicznej ocenie tylko dokumentów, na podstawie których sporządza się plan urządzenia lasu, tj. aktualnie „Instrukcji zarządzania lasu” (PGL Lasy Państwowe 2012a) oraz „Zasad hodowli lasu” (PGL Lasy Państwowe 2012b), a nie poszczególnych planów urządzenia lasu dla każdego nadleśnictwa z osobna.

Zgodnie z zapisami ustawy o lasach (art. 1 ust. 6) program ochrony przyrody jest częścią planu urządzenia lasu, która zawiera kompleksowy opis stanu przyrody oraz zadania z zakresu jej ochrony i metody ich realizacji na terenie całego nadleśnictwa.

Wprowadzenie tego zapisu do ustawy o lasach było poprzedzone wykonaniem w 1995 r. przez Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej (BULiGL) na zlecenie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Radomiu, pilotażowego programu ochrony przyrody dla Nadleśnictwa Kozienice. W tym czasie – przy wykorzystaniu doświadczeń z wyżej wymienionego projektu pilotażowego – na zlecenie ówczesnego departamentu leśnictwa Ministerstwa Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa został opracowany projekt instrukcji sporządzania programu ochrony przyrody dla nadleśnictwa. Projekt ten został opracowany przez zespół złożony z przedstawicieli Wydziału Leśnego SGGW, departamentu leśnictwa Ministerstwa Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych oraz Biura Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej.

„Instrukcja sporządzania programu ochrony przyrody w nadleśnictwie”, po zatwierdzeniu jej w 1996 r. do użytku służbowego przez A. Szujckiego, podsekretarza stanu w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (MOŚZ-NiL 1996) stała się integralną częścią wcześniej wprowadzonej do użytku służbowego „Instrukcji zarządzania lasu” (MOŚZ-NiL DGLP 1994).

W „Instrukcji sporządzania programu ochrony przyrody w nadleśnictwie” (MOŚZ-NiL 1996) wydzielono następujące części:

- I. System ochrony przyrody i kształtowania środowiska naturalnego w Lasach Państwowych,
- II. Cele programu ochrony przyrody,

- III. Zakres i organizacja prac,
- IV. Treść i układ programu,
- V. Mapy programu ochrony przyrody,
- VI. Edukacyjna rola programu ochrony przyrody i jego udostępnienie, oraz legendy (znaki i symbole), załączniki i wzory tabel.

W następnej „Instrukcji urządzania lasu” (PGL Lasy Państwowe 2003) utrzymany został wyżej wymieniony ogólny zakres POP. W obecnie obowiązującej „Instrukcji urządzania lasu” (PGL Lasy Państwowe 2012a) zasady przyjęte wcześniej zostały rozwinięte o nowe elementy, wynikające m.in. z uchwalonej w 2004 r. ustawy o ochronie przyrody oraz z uchwalonej w 2008 r. ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, która wprowadziła m.in. obowiązek przeprowadzania strategicznej oceny oddziaływania projektu PUL na środowisko.

Obecnie projekt PUL, którego integralną część stanowi POP wraz z prognozą oddziaływania projektu PUL na środowisko, jest zgodnie z wyżej wymienioną ustawą poddawany konsultacjom społecznym, a po opracowaniu, jest opiniowany przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska oraz państwowego wojewódzkiego inspektora sanitarnego.

Dla wszystkich nadleśnictw w PGL Lasy Państwowe, na podstawie „Instrukcji sporządzania programu ochrony przyrody w nadleśnictwie” (MOŚZNiL 1996) oraz uzupełnień wprowadzanych w kolejnych instrukcjach urządzania lasu, opracowane zostały programy ochrony przyrody. W trakcie sporządzania planów urządzania lasu w kolejnych cyklach urzędzeniowych programy te podlegały weryfikacji i aktualizacji zgodnie z zasadami zawartymi najpierw w „Instrukcji urządzania lasu” z 2003 r. (PGL Lasy Państwowe 2003), a obecnie zgodnie z zasadami aktualnie obowiązującej „Instrukcji urządzania lasu” (PGL Lasy Państwowe 2012a).

Wykonywanie POP z jednej strony pozwoliło na uporządkowanie i podniesienie wiedzy o ochronie przyrody, szczególnie o obiektach chronionych w poszczególnych nadleśnictwach oraz stosowanych sposobach ochrony wśród leśników (gospodarzy terenu oraz wykonawców programów ochrony przyrody), z drugiej natomiast – umożliwiło zdobywanie doświadczenia, potrzebnego zwłaszcza przy planowaniu zabiegów zarówno w ramach sporządzania PUL, jak i PZO dla obszarów Natura 2000. W początkowym okresie sporządzania POP istotnym problemem było planowanie zabiegów ochronnych. Obecnie na to zagadnienie należy patrzeć głównie pod kątem procedury przenoszenia do PUL zapisów z PZO z wykorzystaniem doświadczeń wynikających z planowania działań ochronnych w ramach PUL.

Układ i zakres programu ochrony przyrody dla nadleśnictwa

Program ochrony przyrody, będący integralną częścią planu urządzania lasu, zgodnie z ustaleniami między zleceniodawcą i wykonawcą, stanowi z reguły oddzielnie opracowane opracowanie będące częścią elaboratu urzędzeniowego i jest sporządzany – zgodnie z „Instrukcją urządzania lasu” (PGL Lasy Państwowe 2012a) – w następującym układzie:

- Wstęp, cel i założenia metodyczne,

- Ogólna charakterystyka obszaru,
- Formy ochrony przyrody, krajobrazu i obszary funkcyjne,
- Walory przyrodniczo-leśne nadleśnictwa,
- Walory historyczno-kulturowe,
- Zagrożenia środowiska przyrodniczego,
- Plan działań z zakresu ochrony przyrody,
- Turystyka i promocja wartości przyrodniczych,
- Porównanie stanu lasu – zestawienia historyczne.

Integralną częścią POP jest mapa walorów przyrodniczo-kulturowych. Jest ona sporządzana jako mapa przeglądowa (w skali 1:25 000) dla obrębów leśnych lub mapa sytuacyjno-przeglądowa (w skali 1:50 000) dla całego nadleśnictwa. Obrazuje ona przestrzennie treść POP. Załącznikiem do tego programu jest również mapa przeglądowa lub sytuacyjno-przeglądowa obszarów chronionych i funkcji lasów z oznaczonymi zbiorami drzewostanów o podobnych zadaniach ochronnych. Praktycznym uzupełnieniem programu ochrony przyrody może być tzw. vademecum ochrony przyrody dla leśniczego, zaproponowane przez BULiGL i stanowiące uporządkowany wykaz obiektów ochrony przyrody i zadań ochronnych w nadleśnictwie według leśnictw.

Kluczowym elementem POP jest plan działań z zakresu ochrony przyrody. Jego opracowanie wymaga analizy stanu przyrody w nadleśnictwie, a następnie syntezy zmierzającej do ujęcia zadań z zakresu ochrony przyrody w zestawieniach oraz wskazania ich na mapach drzewostanów. Projektowane w POP zadania z zakresu ochrony przyrody dzielą się na:

- obligatoryjne, tj. wynikające z obowiązujących planów ochrony, planów zadań ochronnych lub ustaleń dla obszarów Natura 2000, położonych na terenach zarządzanych przez nadleśnictwo;
- fakultatywne, tj. pozostałe zadania z zakresu ochrony przyrody, zwane na potrzeby POP wskazaniami ochronnymi.

Metody realizacji zadań z zakresu ochrony przyrody przedstawiane są w POP ramowo, tak aby w trakcie realizacji programu możliwe było elastyczne postępowanie ochronne, stosownie do uwarunkowań w chwili wykonywania zabiegu ochronnego. Analiza stanu ochrony przyrody w granicach zasięgu terytorialnego nadleśnictwa wymaga scharakteryzowania poszczególnych obszarów i przedmiotów ochrony, dla których na podstawie ustawy o ochronie przyrody wyznaczono poszczególne formy ochrony przyrody i strefy ochronne oraz otuliny, z uwzględnieniem roli i zadań lasów ochronnych wynikających z ustawy o lasach. W analizie poszczególnych obszarów i przedmiotów ochrony są ujmowane ogólnie następujące zagadnienia:

- 1) podstawa formalna i cel utworzenia (wyznaczenia, uznania),
- 2) krótka charakterystyka obszaru i przedmiotów ochrony,
- 3) rola i znaczenie poszczególnych elementów chronionych w środowisku,
- 4) orientacyjny stan obszarów chronionych i poszczególnych przedmiotów ochrony,
- 5) ważniejsze wymagania niezbędne dla długotrwałego zachowania obszarów i przedmiotów ochrony,
- 6) zagrożenia, z podziałem na wewnątrzśrodowiskowe (w tym ewentualna konkurencyjność wielu przedmiotów ochrony na ograniczonym obszarze) oraz zewnętrzne.

Analizę stanu ochrony przyrody na obszarach Natura 2000, w tym dotyczącą przedmiotów ochrony, dla których wyznaczono dany obszar, prowadzi się z wykorzystaniem odpowiednich danych uzyskanych od organów właściwych ds. ochrony środowiska, weryfikowanych w możliwym zakresie na gruncie podczas taksacji leśnej.

W syntezie uogólniającej wnioski z analizy precyzowane są priorytety z zakresu ochrony przyrody, przedstawiane ewentualne sytuacje konfliktowe ze wskazaniem sposobów minimalizacji ich skutków oraz, tam gdzie to możliwe, zgeneralizowane cele i zadania z zakresu ochrony przyrody, tak by w efekcie przedstawić (w zestawieniach i na mapach) zbiory drzewostanów o podobnych zadaniach z zakresu ochrony przyrody. Syntezę prezentuje się w formie opisu, ujmującego zestawienie zadań z zakresu ochrony przyrody dla wskazanych zbiorów drzewostanów, oraz w formie warstwy zbiorów drzewostanów na mapie przeglądowej lub sytuacyjno-przeglądowej obszarów ochronnych i funkcji lasu.

Szczegółowe wskazania gospodarcze, w tym również dotyczące prowadzenia ochrony przyrody metodami gospodarki leśnej, są ujmowane w opisach taksacyjnych poszczególnych wyłączeń, ogólne zalecenia zaś – zarówno gospodarcze, jak i ochronne – w odpowiednich rozdziałach opisanego ogólnego (elaboratu). Natomiast w POP ujmuje się podstawowe zadania z zakresu ochrony przyrody, z wyróżnieniem zadań obligatoryjnych i wskazań fakultatywnych. W POP zamieszcza się m.in. wykaz drzewostanów, w których nie planuje się zadań gospodarczych w okresie obowiązywania planu urządzenia lasu, co jest skutkiem odpowiednich decyzji zarządzającego lub uprawnionych organów, wynikających także z wymogów systemów certyfikacji gospodarki leśnej.

Analizą obejmuje się także siedliska nieleśne stanowiące obszar Natura 2000, jeżeli występują one na gruntach w zarządzie nadleśnictwa lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie.

Informacje zawarte w POP, dotyczące w szczególności walorów przyrodniczych oraz przewidywanych zadań ochronnych, są wykorzystywane przy sporządzaniu prognozy oddziaływania projektu planu urządzenia lasu na środowisko, co ma prowadzić do wyeliminowania działań mogących negatywnie oddziaływać na cele i przedmiot ochrony obszarów Natura 2000. Z praktycznego punktu widzenia bardzo ważne jest przy tym uzgodnienie przez zainteresowane strony zakresu i stopnia szczegółowości prognozy oddziaływania planu urządzenia lasu na środowisko oraz na obszary Natura 2000, a także oddziaływania zaprojektowanych zadań gospodarczych na zachowanie stanu siedlisk przyrodniczych oraz stanu ochrony gatunków roślin i zwierząt, dla których wyznaczono dany obszar Natura 2000.

Zadania ochronne dla obszaru Natura 2000 a zadania ochronne w planie urządzenia lasu

W planie urządzenia lasu, głównie w POP, zadania ochronne określone są na podstawie planów ochrony dla rezerwatów przyrody lub przenoszone z planów ochrony lub z planów zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000. Zgodnie z „Instrukcją zarządzania lasu” (PGL Lasy Państwowe 2012a), w rezerwach przyrody, które nie mają obowiązujących planów ochrony, ewentualne wskazania gospodarcze zamieszcza się w opi-

sie taksacyjnym, a wskazania ochronne przy szczegółowym opisie rezerwatu w POP, przy czym wskazania gospodarcze i ochronne uzgadniane są z właściwymi organami ochrony przyrody. W przypadku rezerwatów, które mają obowiązujące plany ochrony, wskazania gospodarcze przenosi się wprost do opisu taksacyjnego, a zadania ochronne do programu ochrony przyrody, dzieląc je na: 1) obligatoryjne, tj. wynikające głównie z obowiązujących planów ochrony i planów zadań ochronnych; oraz 2) fakultatywne, czyli zaprojektowane w przypadku braku aktualnych planów ochrony.

Tryb i sposób przenoszenia do PUL zadań ochronnych z PZO dla obszarów Natura 2000 nie jest jeszcze dokładnie sprecyzowany. Związane z tym problemy można ująć następująco.

1. Ważną kwestię stanowi już sam sposób wprowadzania tych dokumentów w życie. Plan urządzenia lasu jest zatwierdzany decyzją ministra środowiska, natomiast PZO dla obszaru Natura 2000 jest ustanawiany zarządzeniem regionalnego dyrektora ochrony środowiska jako akt prawa miejscowego. Przy takim rozwiązaniu nasuwa się pytanie, który z tych aktów prawnych jest nadrzędny w wypadku wystąpienia między nimi niezgodności/sprzeczności? Nadleśniczy jest bowiem z jednej strony – zgodnie z ustawą o ochronie przyrody (art. 32 ust. 4) – zobowiązany wykonywać zadania w zakresie ochrony przyrody zapisane w planie urządzenia lasu, z drugiej jednak strony spoczywa na nim także obowiązek respektowania prawa miejscowego.
2. Należy przyjąć, że zadania ochronne, wymienione w ustanowionych zarządzeniem regionalnego dyrektora ochrony środowiska planach zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000 (położonych w całości lub w części na gruntach zarządzanych przez Lasy Państwowe), są przenoszone do planów urządzenia lasu dla nadleśnictwa, a konkretnie – zamieszczane są w POP w momencie sporządzenia takiego planu i obowiązują po jego zatwierdzeniu.
3. Uporządkowania wymaga sposób postępowania w wypadku wątpliwości związanych z przebiegiem granic obszarów Natura 2000. W praktyce ważne jest, aby granice prowadzone były po granicach działek ewidencyjnych, pododdziałów leśnych i elementów możliwych do zidentyfikowania w terenie.
4. Istotnym problemem merytorycznym w pracach nad planami zadań ochronnych są niezgodności co do występowania przedmiotów ochrony na obszarze Natura 2000 między stanem na gruncie a zapisami w standardowych formularzach danych, co jest dość częste wobec niepełnej weryfikacji w trakcie prac związanych zarówno ze sporządzaniem PZO dla obszarów Natura 2000, jak i ze sporządzaniem PUL.
5. Zmiany wymaga podejście do określania w PZO zagrożeń dla obszarów Natura 2000 w wypadku planowanego użytkowania rębego lub przedrębego. Zapisy wskazujące na zagrożenia obszarów Natura 2000 związane z pozyskaniem drewna, a także traktujące jako zagrożenie prowadzenie gospodarki leśnej w ogóle, nie powinny być arbitralne. Można bowiem przyjąć, że racjonalna gospodarka leśna nie stanowi zagrożenia dla przedmiotów ochrony na obszarach Natura 2000, ponieważ ma ona uwzględniać również wymogi ochrony przyrody.
6. Planowane zadania ochronne dotyczą różnych przedmiotów ochrony na obszarach Natura 2000, tj. zarówno siedlisk przyrodniczych, jak i gatunków roślin i zwie-

rząt wraz z ich siedliskami. Poniżej przedstawiono przykładowe zadania ochronne w ekosystemach leśnych zaprojektowane w PZO dla obszarów Natura 2000:

- zabiegi ochronne ukierunkowane na dostosowanie składu gatunkowego do charakteru siedliska przyrodniczego, w tym regulacja zagęszczenia i składu gatunkowego odnowień i podsadzeń na korzyść gatunków właściwych dla siedliska przyrodniczego;
- stopniowa, rozłożona w czasie, przebudowa drzewostanów przy zastosowaniu rębni złożonych w kierunku uzyskania składu gatunkowego zgodnego z potencjalną roślinnością naturalną wraz z pozostawianiem grup i kęp starszych fragmentów drzewostanów;
- zabiegi hodowlano-ochronne polegające na odsłanianiu i pielęgnacji nalotów i podrostów gatunków wprowadzanych na siedlisko przyrodnicze w dostosowaniu do fazy rozwojowej drzewostanu;
- wyłączanie z użytkowania rębnego lub innych działań gospodarczych drzewostanów na niektórych siedliskach przyrodniczych lub na wybranych fragmentach, w których występują określone gatunki ptaków;
- wyłączanie drzewostanów ze stosowania rębni zupełnych;
- w wybranych oddziałach leśnych poza okresem lęgowym niektórych gatunków ptaków wykonywanie zabiegów użytkowania rębnego i przedrębego;
- zabiegi hodowlano-ochronne polegające na odsłanianiu i pielęgnacji nalotów i podrostów gatunków liściastych stosownie do fazy rozwojowej;
- ograniczanie udziału gatunków obcych ekologicznie na danym siedlisku poprzez ich stopniowe usuwanie w ramach cięć pielęgnacyjnych;
- usuwanie czeremchy amerykańskiej z warstwy podszytu;
- usuwanie drzew i krzewów i wywiezienie biomasy z siedlisk przyrodniczych;
- pozostawianie drzew martwych i zamierających w celu utworzenia zasobów martwego drewna na obszarach Natura 2000;
- pozostawianie wydzielającego się drewna martwego na powierzchniach referencyjnych w ostojach ksylobiontów;
- pozostawianie wybranych powierzchni siedlisk przyrodniczych bez zabiegów gospodarczych w najbliższym okresie gospodarczym;
- pozostawianie starych, dziuplastych drzew oraz drzew martwych i obumierających;
- pozostawianie stref ekotonowych wokół torfowisk.

Wyżej wymienione zadania ochronne mogą być w znacznej części realizowane w ramach zabiegów gospodarczych i gospodarczo-ochronnych zaprojektowanych w planach urządzenia lasu. Jednak część z nich budzi wątpliwości (Dawidziuk, Zajączkowski 2011a, 2011b; Łukaszewicz 2013). Są to w szczególności zadania związane z nadmiernym ograniczaniem pozyskania drewna, a także prowadzące do rezygnacji – przy braku podstaw prawnych (w tym także w związku z wymaganiami certyfikacji gospodarki leśnej) – z zabiegów gospodarczych na zbyt dużych obszarach, pozostawiania w lasach dużych ilości martwego drewna bezzasadnie czy inne działania wpływające ujemnie na stabilność lasu na znacznych obszarach, np. pozostawianie dużych powierzchni przestarzałych drzewostanów, lub dezorganizują-

ce gospodarkę leśną, np. poprzez ograniczenie zabiegów gospodarczych w okresie lęgowym niektórych chronionych gatunków ptaków. Należy podkreślić, że projektowane zadania ochronne nie mogą powodować obniżenia stabilności lasu ani nie mogą powodować zbyt daleko idących konsekwencji ekonomicznych, związanych np. ze znacznym ograniczaniem pozyskania drewna i wzrostem kosztów prowadzenia gospodarki leśnej.

7. W rozwiązywaniu tych problemów bardzo ważne jest właściwe podejście do respektowania zasady przeczności (ostrożności). Należy tak interpretować tę zasadę, aby w przypadku braku wystarczającej wiedzy co do konsekwencji proponowanych rozwiązań, stosować je początkowo w niewielkim zakresie, tak aby można było weryfikować podejmowane działania w sytuacji pojawienia się niepożądanych skutków i nie traktować ochrony biernej jako wykładni zasady przeczności.
8. Sposób uzgodnień i konsultacji przyjęty w ustawie o ochronie przyrody powoduje konflikty przy sporządzaniu projektów planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 (Grzywacz 2013). Aktualne rozwiązania prawne przyznają duże uprawnienia służbom ochrony środowiska na obszarach Natura 2000 położonych na gruntach zarządzanych przez Lasy Państwowe, bez powiązania podejmowanych decyzji z ekonomiczną odpowiedzialnością za ich realizację. Utrudnia to projektowanie zadań ochronnych. Przykładem braku dobrych rozwiązań w tym zakresie są zapisy ustawy o ochronie przyrody, z których wynika, że zadania ochronne (w zakresie wymaganych w planie zadań ochronnych) mogą być projektowane w dwojaki sposób, tj. bądź w planie urządzenia lasu (1) – sporządzanym przez regionalne dyrekcje Lasów Państwowych, bądź też w planie zadań ochronnych (2) – sporządzanym przez regionalne dyrekcje ochrony środowiska. Jest jednak wyraźna nierównowaga tych sposobów, wyrażająca się tym, że w pierwszym wypadku wymagane jest uzgodnienie zadań ochronnych przez dyrektora RDLP z dyrektorem RDOŚ, natomiast w drugim – nie ma takiego obowiązku, a co więcej – nie jest wymagana nawet opinia dyrektora RDLP, jaka obowiązuje przy sporządzaniu planów ochrony dla obszarów Natura 2000. Sporządzający projekt planu zadań ochronnych zapewnia jedynie możliwość udziału przedstawicieli RDLP w pracach związanych z wykonywaniem projektu PZO na ogólnych zasadach wynikających z ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. W praktyce odbywa się to zwykle poprzez udział przedstawicieli RDLP w tzw. zespołach lokalnej współpracy organizowanych przez dyrektora RDOŚ w związku z wykonywaniem prac nad projektem planów zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000. Umożliwia to tylko nieformalny wpływ na to, aby zadania ochronne planowane na gruntach zarządzanych przez PGL Lasy Państwowe były do przyjęcia także z punktu widzenia gospodarki leśnej i były możliwe do konwersji na zabiegi projektowane w planach urządzenia lasu. Ustalenia takie nie mają jednak charakteru prawnego.
9. W planach urządzenia lasu wśród wskazań przyjmowanych z PZO znajdują się wskazania ochronne dotyczące typu drzewostanu o tzw. kierunku przyrodniczym (zbliżonego do naturalnych zbiorowisk roślinnych). Przy omawianiu tego zagadnienia trzeba zwrócić szczególną uwagę na dwie kwestie, tj.: 1) na proponowanie zbyt

dużego udziału gatunków liściastych, oraz 2) na niewłaściwe zdefiniowanie gatunków obcych, za które w ustawie o ochronie przyrody uważa się wszystkie gatunki występujące poza naturalnym ich zasięgiem. Przy tak rygorystycznym podejściu należałoby uznać za obce także gatunki rodzime występujące poza granicami zasięgów drzew wyznaczonymi ponad pięćdziesiąt lat temu przez W. Szafera (1959) wymagającymi już istotnej weryfikacji.

Na etapie planowania działań ochronnych w lasach bardzo ważne jest wypracowanie wizji rozwoju danego ekosystemu leśnego (w szczególności kolejnych faz rozwojowych wraz ze zmianą generacji drzewostanów). W praktyce dotyczy to najbliższego okresu gospodarczego, a w przyszłości pozwoli na weryfikację przewidywanych działań w kolejnych 10-letnich cyklach urzędzeniowych.

W praktyce przenoszenie zadań ochronnych z ustanowionych planów zadań ochronnych do planów urzędnienia lasu następuje dopiero przy sporządzaniu nowego planu urzędnienia lasu. Do tego czasu zadania ochronne wynikające z PZO ustanowionych dla obszarów Natura 2000, mimo że nie zostały przeniesione do planów urzędnienia lasu, są w miarę możliwości uwzględniane w nadleśnictwach w ramach zabiegów wynikających z planowania urzędnieniowego.

Przy przenoszeniu z PZO do PUL zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000 przyjmuje się zwykle zasadę, że w przypadku ustanowionych planów zadań ochronnych są one zamieszczane w POP, a niekiedy – zwłaszcza przy planowaniu ochrony biernej (np. poprzez wyłączenie niektórych drzewostanów z wykonywania zabiegów gospodarczych i ochronnych) niektórych siedlisk przyrodniczych oraz gatunków – także w opisach taksacyjnych. Dotyczy to w szczególności tych zadań ochronnych, za wykonanie których odpowiada nadleśniczy.

Generalnie, wobec braku ustalonych reguł przenoszenia z PZO do PUL zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000, w praktyce przyjmuje się zasadę, aby w miarę możliwości zadania ochronne z planów zadań ochronnych były ujmowane w planowaniu urzędnieniowym dopiero po ich zsynchronizowaniu ze wskazaniami w PUL (np. w trakcie obrad zespołów lokalnej współpracy). Sprecyzowanie zasad konwersji zadań ochronnych na odpowiednie zapisy – zarówno w programach ochrony przyrody, jak i w opisach taksacyjnych – jest ważne również dlatego, że wskazania ochronne w PUL powinny być formułowane w sposób niekolidujący z „Zasadami hodowli lasu” (PGL Lasy Państwowe 2012b).

Monitoring stanu przedmiotów ochrony oraz monitoring realizacji celów działań ochronnych, który powinien być wykonywany w ramach realizacji PUL, jest rozwiązany w niewystarczającym stopniu. Sporządzający go zobowiązany jest do zaplanowania metod i częstotliwości przeprowadzenia monitoringu skutków jego realizacji na środowisko. Najczęściej projektuje się jednorazową analizę w ramach oceny gospodarki przeszłej. Jeśli projektowanie zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 byłoby niezależne od PUL, to dodatkowo powinien być wykonany monitoring osiągnięcia celów działań ochronnych, a zwłaszcza monitoring przyjętych parametrów stanu ochrony przedmiotów ochrony. Za przeprowadzenie tego monitoringu odpowiada regionalny dyrektor ochrony środowiska. Częstym problemem związanym z brakiem odpowiednich danych jest trudność ustalenia prawidłowego stanu przedmiotów ochrony zgodnie z zasadami

ujętych w rozporządzeniu ministra środowiska z dnia 30 marca 2010 r. w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla obszaru Natura 2000. Utrudnia to prawidłowy monitoring osiągania celów działań ochronnych, w tym utrzymania czy osiągnięcia właściwego stanu ochrony. Monitoring prowadzony w takich warunkach może być zatem traktowany jako orientacyjny, wymagający weryfikacji w miarę uzupełniania wiedzy o przedmiotach ochrony oraz o ich zagrożeniu.

Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody zadania ochronne na obszarach Natura 2000 położonych w całości lub części na obszarze w zarządzie nadleśnictw mogą być także projektowane bezpośrednio w planach urządzenia lasu (patrz również § 6 ust. 4 Rozporządzenia ministra środowiska w sprawie szczegółowych warunków i trybu sporządzania planu urządzenia lasu, uproszczonego planu urządzenia lasu oraz inwentaryzacji stanu lasu). W tym ostatnim wypadku – zgodnie z ustawą o ochronie przyrody (art. 28 ust. 11 pkt. 3a) – w PUL powinien być uwzględniony cały zakres prac określony w planie zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000, tj.:

- 1) opis granic obszaru i mapa obszaru Natura 2000;
- 2) identyfikacja istniejących i potencjalnych zagrożeń dla zachowania właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt i ich siedlisk będących przedmiotami ochrony;
- 3) sformułowanie celów działań ochronnych;
- 4) określenie działań ochronnych ze wskazaniem podmiotów odpowiedzialnych za ich wykonanie i obszarów ich wdrażania, w tym w szczególności działań dotyczących:
- 5) ochrony czynnej siedlisk przyrodniczych, gatunków roślin i zwierząt oraz ich siedlisk;
- 6) monitoringu stanu przedmiotów ochrony oraz monitoringu realizacji celów, o których mowa w pkt. 3;
- 7) uzupełnienie stanu wiedzy o przedmiotach ochrony i uwarunkowaniach ich ochrony;
- 8) wskazanie zmian, jakie należy wprowadzić w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego dotyczących eliminacji lub ograniczenia zagrożeń wewnętrznych lub zewnętrznych, jeżeli są niezbędne dla utrzymania lub odtworzenia właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt, dla których ochrony wyznaczono obszar Natura 2000;
- 9) wskazanie terminu sporządzenia, w razie potrzeby, planu ochrony dla części lub całości obszaru.

W przypadku ujęcia w PUL wymienionego wyżej zakresu prac nie ma potrzeby sporządzania oddzielnego PZO dla całości lub części obszaru Natura 2000 pokrywającego się z obszarem będącym w zarządzie nadleśnictwa. W praktyce nie wykorzystuje się tej możliwości, głównie z uwagi na nierozwiązany problem finansowania tych prac wykonywanych w trakcie prac urządzeniowych. Należy jednak podkreślić, że zaletą takiego rozwiązania jest większy wpływ RDLP na formułowanie zadań ochronnych w lasach zarządzanych przez Lasy Państwowe.

Konieczne staje się również opracowanie kompleksowych zasad ochrony przyrody w lasach zagospodarowanych, przy respektowaniu zasady zrównoważonego rozwoju w gospodarce leśnej, a więc z uwzględnieniem aspektów przyrodniczych, gospodar-

czych i społecznych, zarówno na szczeblu krajowym, jak i regionalnym oraz lokalnym (z uwzględnieniem potrzeb miejscowej ludności). Wynika stąd potrzeba szerszych analiz ekonomicznych oraz społecznych także na etapie planowania urzędzeniowego. Dobrym przykładem takich analiz są ekspertyzy ekonomiczne PUL dla nadleśnictwa, sporządzane podczas prac urzędzeniowych, które mogą stać się integralną częścią PUL (PGL Lasy Państwowe 2012a, IBL 2013). Powinny one dostarczać informacje ułatwiające szacowanie kosztów ochrony przyrody w lasach, m.in. kosztów alternatywnych (utraconych korzyści), w tym z tytułu ograniczenia pozyskania drewna czy pozostawiania drewna martwego w lesie (IBL 2013; Dawidziuk, Zajączkowski 2011b).

Leśnictwo i ochrona przyrody w dokumentach na szczeblu regionalnym i krajowym

Obecnie istotnym problemem jest brak procedur przygotowywania informacji na szczeblu regionalnym i krajowym dotyczących leśnictwa i ochrony przyrody, które mogłyby być ujmowane w strategiach rozwoju kraju i regionów. Zdaniem Zięby (2012) wynika to m.in. z faktu, że w badaniach regionalnych brakuje syntetycznego ujęcia planowania leśnego i przestrzennego, przedstawiającego całościowo wzajemne relacje gospodarki leśnej, rozwoju społeczno-gospodarczego oraz działań kształtujących lasy w sposób odpowiedni do potrzeb oraz predyspozycji lokalnych i regionalnych. W zakresie ochrony przyrody bardzo ważnymi informacjami potrzebnymi w analizach regionalnych i krajowych powinny być, obok informacji dotyczących aktualnego stanu przyrody, również dane dotyczące prognozowanej (docelowej) sieci obszarów/obiektów chronionych.

Potrzeba zmian w planowaniu ochrony przyrody w leśnictwie

Planowanie urzędzeniowe, podobnie jak plany ochrony oraz PZO dla obszarów Natura 2000 na szczeblach regionalnym i krajowym wymagają istotnego poszerzenia i zmian ze względu na wyżej wymienione problemy prawne i merytoryczne, powstające zwłaszcza na styku planowania urzędzeniowego i planowania ochrony przyrody na szczeblu lokalnym. Ważne jest przy tym ukształtowanie warunków sprzyjających współpracy wszystkich zainteresowanych stron w celu wypracowania racjonalnych (często kompromisowych) rozwiązań, bazujących na pełniejszym wykorzystywaniu wieloletnich badań oraz doświadczeń praktycznych leśnictwa i ochrony przyrody.

Wśród problemów występujących na styku planowania ochrony przyrody i planowania urzędzeniowego można wyróżnić problemy prawne oraz merytoryczne występujące zarówno na szczeblu lokalnym, jak i regionalnym i ponadregionalnym.

Wśród problemów prawnych, które należy rozwiązać, można wymienić następujące:

- 1) określenie praw i obowiązków służb leśnych w kontekście PUL oraz POP i PZO dla obszarów Natura 2000 w powiązaniu z odpowiedzialnością za podejmowane i realizowane decyzje na poziomie ustawowym (ustawa o lasach oraz w ustawa o ochronie przyrody);

- 2) powierzenie nadzoru nad obszarami Natura 2000 na gruntach zarządzanych przez Lasy Państwowe dyrektorom regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych, zapewniając jednocześnie racjonalne zasady uzgadniania projektowanych zadań ochronnych w lasach, a także przyjęcie skutecznych reguł rozwiązywania kwestii spornych;
- 3) uznanie leśnictwa wielofunkcyjnego za formę wielkoobszarowej ochrony przyrody w lasach (Grzywacz 2013);
- 4) zintegrowanie planowania ochrony przyrody w lasach oraz planowania w urządzeniu lasu. Celowe jest, aby plan urządzenia lasu stał się podstawowym i wiodącym opracowaniem dotyczącym wszystkich pełnionych przez las funkcji, a pozostałe dokumenty planistyczne, w tym także z zakresu ochrony przyrody w lasach, powinny być spójne z planem urządzenia lasu oraz uzgodnione z ich zarządcą. Program ochrony przyrody w planie urządzenia lasu powinien być uznany za podstawowy, kompleksowy dokument regulujący zagadnienia ochrony przyrody i gospodarki leśnej w lasach;
- 5) po przeprowadzeniu strategicznej oceny oddziaływania na środowisko planów urządzenia lasu dla wszystkich nadleśnictw pożądana jest dyskusja dotycząca potrzeby sporządzania takich ocen w kolejnym cyklu prac urządzeniowych. Racjonalnym rozwiązaniem wydaje się poddawanie strategicznej ocenie oddziaływania na środowisko tylko instrukcji i zasad, według których są sporządzane plany urządzenia lasu, a nie planów urządzenia lasu dla każdego z nadleśnictw;
- 6) kompleksowe, regionalne i ponadregionalne planowanie w zakresie leśnictwa i ochrony przyrody, m.in. w celu dostarczenia odpowiednich informacji z wyżej wymienionych poziomów planowania na niższe. Wiąże się z tym m.in. potrzeba rozwoju banku danych o lasach (BDL) oraz systemu planistyczno-prognostycznego w leśnictwie w powiązaniu z koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju. Wymaga to uregulowania prawnego kwestii zasilania BDL danymi dotyczącymi lasów wszystkich form własności, a także odpowiedniego umocowania prawnego gospodarki leśnej (wraz z ochroną przyrody) w systemie zarządzania regionami;
- 7) aktualizacja informacji o lasach i gospodarce leśnej oraz o ochronie przyrody w BDL, co pozwoli zarówno na sprawne przeprowadzanie analiz dotyczących stanu lasu i gospodarki leśnej, jak i na integrację leśnictwa z pozostałą częścią gospodarki narodowej. Informacja taka ułatwi również ocenę postulatów dotyczących leśnictwa, a także uzyskanie materiałów potrzebnych do przygotowywania takich postulatów w powiązaniu z planowaniem przestrzennym.

Z kolei wśród problemów merytorycznych, które powinny być niezwłocznie podjęte oraz stopniowo rozwiązywane, należy wymienić następujące:

- 1) wprowadzanie w gospodarce leśnej niektórych zmian proponowanych przez gremia związane z ochroną przyrody oraz wynikających z wymogów certyfikacji gospodarki leśnej, w szczególności prowadzących do nadmiernego ograniczania wysokości pozyskania, rezygnacji (bez podstaw prawnych) z zabiegów gospodarczych na dużych obszarach, niewykonywania zabiegów gospodarczych w okresie lęgowym niektórych gatunków ptaków chronionych, a także pozostawiania w lasach dużych ilości drewna martwego nie jest dotychczas przekonująco uzasadnione. Konieczne są zatem ekspertyzy oraz prace badawcze (z udziałem zainteresowanych stron) do-

- tyczące m.in. wpływu wyżej wymienionych działań na stabilność oraz trwałość lasu i regulacji działań w stosunku do dziko występujących zwierząt objętych ochroną gatunkową;
- 2) zdefiniowanie w ustawie o ochronie przyrody gatunku obcego, jako gatunku występującego poza swoim naturalnym zasięgiem, prowadzi do uznania za gatunek obcy gatunków rodzimych niezagrożających ekosystemom leśnym, jeżeli występują poza zasięgiem wyznaczonym przez W. Szafera (1959) ponad pięćdziesiąt lat temu, więc wymagającym naukowej aktualizacji;
 - 3) określanie składu gatunkowego drzewostanów na podstawie potencjalnej roślinności naturalnej może doprowadzić do zbyt dużego zmniejszenia udziału sosny, która charakteryzuje się bardzo szerokim spektrum ekologicznym, co jest istotne w aspekcie spodziewanych zmian klimatycznych;
 - 4) respektowanie zasady przeczności (ostrożności), tzn. interpretowanie wszelkich wątpliwości na korzyść środowiska przyrodniczego. Przy braku wiedzy w określonym obszarze ważne jest, żeby nowo wprowadzane rozwiązania w gospodarce leśnej realizować w taki sposób, aby w przypadku pojawienia się negatywnych tendencji można było podejmować skuteczne działania odwracające. Rozwiązania niezwyfikowane nie powinny być zatem wdrażane zbyt szerokim frontem;
 - 5) opracowanie krajowej koncepcji rozwoju ochrony przyrody, w której znaczące miejsce powinno zajmować określenie docelowej sieci form ochrony przyrody w Polsce. Koncepcja taka powinna być systematycznie weryfikowana z uwzględnieniem zmian środowiska przyrodniczego oraz postępu naukowego. Znaczącą rolę powinna mieć wielkoobszarowa ochrona przyrody w lasach, która jest realizowana w Lasach Państwowych poprzez prowadzenie wielofunkcyjnej gospodarki leśnej;
 - 6) brakuje kompleksowych zasad ochrony przyrody w lasach zagospodarowanych zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, które pozwoliłyby m.in. na rozwiązywanie problemów ochrony przyrody i gospodarki leśnej w sposób nieograniczający produkcji drewna w stopniu grożącym konsekwencjami ekonomicznymi i społecznymi, zakłócającymi zrównoważony rozwój. Istotnym postępem w tym względzie może być wprowadzenie do praktyki leśnej sporządzania ekspertyzy ekonomicznej dla nadleśnictwa jako integralnej części planu urządzenia lasu.

Podsumowując, można stwierdzić, że ochrona przyrody w lasach może być realizowana w powiązaniu z racjonalną gospodarką leśną, a prawnie chronione formy ochrony przyrody w lasach, razem z wielkoobszarową ochroną przyrody (traktowaną również jako forma ochrony zasobów leśnych), mogą dobrze spełniać swoje cele. Działania w zakresie prowadzenia ochrony przyrody w lasach wymagają współpracy organów ochrony przyrody oraz leśnictwa, w szczególności regionalnych dyrekcji ochrony środowiska oraz Lasów Państwowych. Ułatwić to mogą zarówno zmiany prawno-organizacyjne, eliminujące potencjalne źródła konfliktów, jak i rozwój wiedzy, umożliwiający m.in. prawidłowe ustalanie działań ochronnych, a także określanie stanu ochrony przedmiotów ochrony, a następnie monitoring zmian tego stanu. W konsekwencji powinno to pozwolić na sprecyzowanie wspólnej, kompleksowej wizji systemu ochrony przyrody w lasach i sposobów systematycznego doskonalenia tego systemu.

Literatura

- Dawidziuk J., Zajączkowski S. 2011a. Gospodarka leśna i ochrona przyrody na obszarach pod zarządem Lasów Państwowych w warunkach sieci Natura 2000, w: *Natura 2000 jako czynnik zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich regionu Zielonych Płuc Polski*. Red. A. Bołtomiuk i M. Kłodziński. Warszawa, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Dawidziuk J., Zajączkowski S. 2011b. Ochrona przyrody w planach urządzenia lasu w Lasach Państwowych, w: *Zarządzanie ochroną przyrody w lasach*. T.V. Tuchola, Wyższa Szkoła Zarządzania Środowiskiem w Tucholi.
- Grzywacz A. 2013. Leśnictwo wielofunkcyjne współczesną formą ochrony przyrody, w: *Leśnictwo wielofunkcyjne współczesną formą ochrony przyrody*. Red. A. Grzywacz. Wałcz, Polskie Towarzystwo Leśne.
- IBL 2013. Ekspertyza ekonomiczna dla nadleśnictwa jako integralna część planu urządzenia lasu. Sprawozdanie etapowe – dokumentacja. Sękocin Stary, Instytut Badawczy Leśnictwa.
- Łukaszewicz J. 2013. Współczesne ograniczenia hodowli lasu w polskim leśnictwie. *Postępy Techniki w Leśnictwie* 121.
- MOŚNiL, Departament Leśnictwa 1996. Instrukcja sporządzania programu ochrony przyrody w nadleśnictwie. Załącznik nr 11 do „Instrukcji urządzania lasu”. Warszawa, Fundacja „Rozwój SGGW”.
- MOŚNiL, Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych 1994. Instrukcja urządzania lasu. Część ogólna. Warszawa, Instytut Badawczy Leśnictwa.
- Ministerstwo Środowiska 2011. Ramowe wytyczne w sprawie zakresu i stopnia szczegółowości prognozy oddziaływania na środowisko planu urządzenia lasu. Maszynopis.
- Olaczek R. 2013. Rola i zadania użytkowania lasu na obszarach Natura 2000. Maszynopis na Wydziale Leśnym SGGW. Warszawa.
- PGL Lasy Państwowe 2003. Instrukcja urządzania lasu. Część 1. Instrukcja sporządzania projektu planu urządzenia lasu dla nadleśnictwa. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych.
- PGL Lasy Państwowe 2012a. Instrukcja urządzania lasu. Część I. Instrukcja sporządzania projektu planu urządzenia lasu dla nadleśnictwa. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych.
- PGL Lasy Państwowe 2012b. Zasady hodowli lasu. Warszawa, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych.
- Rozporządzenie ministra środowiska z dnia 17 lutego 2010 r. w sprawie sporządzania projektu planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000. Dz.U. z 2010 r. Nr 34, poz. 186 ze zm.
- Rozporządzenie ministra środowiska z dnia 12 listopada 2012 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu sporządzania planu urządzenia lasu, uproszczonego planu urządzenia lasu oraz inwentaryzacji stanu lasu. Dz.U. z 2012 r. poz. 1302.
- Szafer W. 1959. Geobotaniczny podział Polski, w: Szafer W. (red.) *Szata roślinna Polski*. Ogólna geografia roślin. Warszawa, PWN.
- Szujecki A. 2009. Wielkopowierzchniowa ochrona przyrody w Lasach Państwowych. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej w Rogowie*, 11, 2 (21).
- Szujecki A. 2010. Miejsce ochrony przyrody w modelu gospodarki leśnej, w: *Problemy ochrony przyrody w lasach*. Zimowa Szkoła Leśna przy Instytucie Badawczym Leśnictwa II Sesja. Sękocin Stary, 16–19 marca 2010.
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach. Dz.U. z 1991 r. Nr 101, poz. 444 ze zm.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880 ze zm.
- Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju. Dz.U. z 2006 r. Nr.227, poz. 1658 ze zm.
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. Dz.U. z 2008 r. Nr 199, poz. 1227 ze zm.
- Zięba S. 2012. Regionalne strategie zrównoważonego rozwoju gospodarki leśnej. Studium metodologiczne i zastosowanie w warunkach Polski. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego im. Hugona Kołłątaja w Krakowie* nr 496. Rozprawy, 373.

Miejsce gospodarki leśnej w dokumentach planistycznych z zakresu ochrony przyrody

dr Sylwia JURZYK-NORDLÖW*, dr inż. Michał KIEŁSZNIA**,
dr Piotr OTAWSKI**, mgr inż. Arleta SIARKIEWICZ-HOSZOWSKA**

* Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Szczecinie

** Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa

Wstęp

Poniższy referat jest odniesieniem się do artykułu B. Rakoczego (2013) zatytułowanego „Plany zadań ochronnych a plany urządzenia lasu”.

Zarządzenia w sprawie planów zadań ochronnych dla ptasich obszarów Natura 2000, już ustanowione oraz wydawane obecnie, a także tworzone przez urzędy morskie plany ochrony morskich obszarów Natura 2000 stały się powodem wielu dyskusji nad niejasnymi wskazaniem ustawowymi nakładającymi odpowiedzialność za zaplanowanie ochrony przyrody na różne organa. Powstające projekty planów stają się już w załączku mniej lub bardziej „dolegliwe” dla przygotowujących plany. Regulacje prawne, które nakładają obowiązek wykonania projektów planów ochrony na nadzorujących obszary Natura 2000 bądź, jak w przypadku regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych, planów zadań ochronnych zawartych w planie urządzenia lasu, rodzą zatem następujące pytania. Czy jest to właściwe w odniesieniu do realizacji celów ochrony przyrody oraz czy jest to prawnie właściwe i uzasadnione? Pojęcia „nadzorujący” czy „sprawujący nadzór” oraz „zarządzający” obszarami Natura 2000, są różnie prawnie zdefiniowane, co powoduje trudności w zrozumieniu kompetencji jednostek publicznych. Ustawa o ochronie przyrody (Dz.U. z 2013 r., poz. 627 ze zm.), regulująca cele ochrony przyrody, jest więc powszechnie trudna do zrozumienia. Regulacji wymaga określenie jednostek sprawujących nadzór nad obszarami, zarządzających nimi i planujących ochronę przyrody. Wydaje się możliwym, aby w ustawie o ochronie przyrody zamieścić wyjaśnienie prostych zależności pomiędzy ochroną środowiska a korzystaniem ze środowiska.

Gospodarka leśna w planach zadań ochronnych czy plany zadań ochronnych w gospodarce leśnej?

Art. 28 ust. 11 pkt 3a ustawy o ochronie przyrody (Dz.U. z 2013 r., poz. 627 ze zm.) mówi, że planu zadań ochronnych (PZO) nie sporządza się dla takich obszarów Natura 2000, które znajdują się w zarządzie nadleśnictwa, a ustanowiony dla tych obszarów plan urządzenia lasu (PUL) zawiera elementy, o których mówi art. 28 ust. 10 ustawy o ochronie przyrody.

Na pewno można to odnieść do prostego przykładu, gdy obszarowe formy ochrony przyrody, dla których wykonuje się plany ochrony, pokrywają się, np. rezerwat w parku krajobrazowym w obszarze Natura 2000. W przypadku gdy dla wspomnianej formy ochrony przyrody sporządzono plan ochrony zawierający zakres PZO zgodnie z ustawą o ochronie przyrody (art. 28 ust. 11), a jest ona położona na obszarze Natura 2000, dla którego regionalny dyrektor ochrony środowiska przystąpił do sporządzenia PZO, to zadania ochronne bądź plan ochrony zastępują w tej części PZO dla danej części obszaru Natura 2000.

Taką samą zasadą kierował się ustawodawca, wskazując PUL jako dokument planistyczny zastępujący pzo. Najistotniejszym jest jednak to, że zadania ochronne czy plan ochrony rezerwatu bądź parku narodowego zawsze były aktami prawa powszechnie obowiązującego, wydawanymi w drodze zarządzeń, rozporządzeń przez organ ochrony przyrody. W tym wypadku plan zadań ochronnych sporządzałby nadleśniczy zarządzający gruntami skarbu państwa, a zatem „korzystający ze środowiska” (w świetle ustawy prawo ochrony środowiska art. 3 pkt. 20 – Dz.U. z 2013 r., poz. 1232 ze zm.).

Zarządzenie regionalnego dyrektora ochrony środowiska „w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 PLB/PLH” jest aktem prawa miejscowego regulującym działania ochronne dla utrzymania przedmiotów i celów ochrony w obszarach Natura 2000. Plany zadań ochronnych, ustanowione na mocy delegacji ustawowej przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska w drodze zarządzeń, są aktami prawa wskazującymi powszechny obowiązek wypełniania ich ustaleń. Są to więc źródła prawa powszechnie obowiązującego (Rakoczy 2013). Intencją ustawodawcy, ustalającego PZO jako akt prawa powszechnie obowiązującego, było więc, w tym przypadku, realizowanie polityki ochrony przyrody na poziomie regionalnych organów ochrony środowiska, czyli poprzez regionalnego dyrektora ochrony środowiska, który odpowiada za stan gatunków rzadkich, zagrożonych wyginięciem i ich siedlisk objętych ochroną prawną w regionie, monitoruje ich pozyskiwanie i który posiada ustawowe narzędzia umożliwiające mu egzekwowanie prawa ochrony przyrody i naprawianie wyrządzonych w niej szkód.

Plan urządzenia lasu, w odróżnieniu od PZO, nie jest aktem prawa miejscowego i nie można go umiejscowić w znanych prawu administracyjnemu źródłach planowania (Rakoczy 2013). Nie znaczy to jednak, że nie jest to dokument planistyczny. Jak najbardziej PUL jest szczególnym planem zagospodarowania przestrzennego, jednak o charakterze branżowym i wewnętrznie ważnym i wiążącym. Jest aktem prawa wewnętrznego, a nie jest źródłem prawa powszechnie obowiązującego, choć jego ustalenia zawarte są w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (Rakoczy 2013).

W takiej sytuacji prawnej właściwym się staje odstąpienie regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych od wykonywania planów zadań ochronnych na obszarach Natura 2000 na terenach LP i pozostawienie tego działania regionalnemu dyrektorowi ochrony środowiska, choć zawarcie PZO w PUL wydaje się być obligatoryjne, a nie fakultatywne.

Wykonanie planów zadań ochronnych zawartych jako część programu ochrony przyrody w PUL spowodowałoby, że dla danego obszaru Natura 2000 nie byłoby wydane aktu prawa miejscowego, czyli PUL z zawartymi działaniami ochronnymi nie stałby się aktem normatywnym. PUL zawierający zakres PZO, z samej zasady, że go zawiera, nie będzie miał rangi aktu prawnego powszechnie obowiązującego, więc nie stanie się właściwym sobie narzędziem ochronnym. Taka sytuacja może doprowadzić do powstania planów zadań ochronnych zawartych w PUL, czyli branżowych dokumentach planistycznych. Choć w zakresie Natura 2000 plany takie byłyby uzgadniane z regionalnym dyrektorem ochrony środowiska, to jednak regionalny dyrektor ochrony środowiska nie mógłby koordynować wykonania celów ochrony, co mogłoby doprowadzić do zaburzenia integralności obszaru Natura 2000, czyli „zmniejszenia spójności czynników strukturalnych i funkcjonalnych warunkujących zrównoważone trwanie populacji gatunków i siedlisk przyrodniczych, dla których zaprojektowano i wyznaczono obszar Natura 2000” (WWF 2007).

Takie scenariusze mogą doprowadzić do sytuacji naruszeń prawa, a w konsekwencji do strat finansowych związanych z wykonywaniem dokumentacji przyrodniczych, planistycznych czy gleboznawczych, kartograficznych oraz GIS, opóźnień w ustanowieniu aktów prawa, a także roszczeń finansowych z powodu braku uregulowań prawnych obszaru.

Przedstawione powyżej argumenty sugerują konieczność zmian w zapisach ustawowych i regulacji kompetencji w zakresie ochrony przyrody w obszarach Natura 2000.

Literatura

- Rakoczy B. 2013. Plany zadań ochronnych a plany urządzania lasu, w: B. Rakoczy (red.) Wybrane problemy zarządzania obszarami Natura 2000. Polskie Poznań, Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych O/Wielkopolski, s. 69–79.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. z 2013, poz. 627 ze zm.
- WWF 2007. Zarządzanie obszarami Natura 2000. Postanowienia artykułu 6 dyrektywy „siedliskowej” 92/43/EWG, WWF Polska.

„Ekologizacja” leśnictwa w dokumentach branżowych w opinii organizacji pozarządowych

dr Paweł PAWLACZYK

Klub Przyrodników

Kontekst: różne nurty ekologizacji leśnictwa

Zjawisko nazywane „ekologizacją” leśnictwa to w rzeczywistości trzy różne, choć w znacznym stopniu powiązane i nakładające się nurty:

1. Ekologizacja rozumiana jako pełniejsze wykorzystanie w leśnictwie dorobku nauk z zakresu ekologii, czyli szersze użycie wiedzy z zakresu ekologii po to, by lepiej realizować tradycyjne cele leśnictwa, np. by las był bardziej stabilny, produktywny i odporny na nieprzewidywalne zmiany środowiskowe.

Z uwagi na fakt, że obiektywne prawa ekologii dotyczą ekosystemów leśnych, wiedza ekologiczna powinna być przez leśnictwo przyswajana i wykorzystywana w praktyce. Tym bardziej, iż leśnictwo dawno już przyswoiło sobie zasadę tzw. podejścia ekosystemowego (tzw. *ecosystem approach*), która w niektórych innych sferach działalności człowieka jest zalecana jako podejście nowatorskie. Możemy tylko różnić się poglądami, jak te prawa ekologii brzmią. Z pewnością daleko nam jeszcze do ich pełnego rozpoznania. Może istnieć więc różnorodność poglądów, jak tak rozumiana ekologizacja powinna wyglądać, choć nie ma raczej wątpliwości, że powinna być wdrażana.

Przy takim rozumieniu ekologizacji nie ma dylematu między leśnictwem bardziej czy mniej ekologicznym – jest tylko leśnictwo mądre i głupie. Leśnictwo, które ignorowałoby jakiekolwiek elementy wiedzy o lesie, w tym także o jego ekosystemowym aspekcie, należeć będzie po prostu do drugiej z tych kategorii. Zasadność tego procesu jest bezsporna i bezdyskusyjna, choć oczywiście można oceniać, jak sprawnie on przebiega i jakie w jego przebiegu pojawiają się opory, nieporozumienia czy kontrowersje. Można też, jak zastrzeżono wyżej, nie zgadzać się ze sposobami wdrażania ekologizacji. Sama jednak idea doskonalenia leśnictwa, w tym jego coraz lepszego oparcia na podstawach ekologicznych, nie jest jednak przedmiotem kontrowersji i tak rozumiana ekologizacja wydaje się procesem nieodwracalnym.

2. Przez „ekologizację” rozumieć można także jeden z nurtów leśnictwa, sięgający do podejścia ekosystemowego, a oparty na paradygmacie „naturalne jest najlepsze”. Jest to nurt „leśnictwa bliskiego przyrodzie”, tj. nurt leśnictwa naśladowującego w możliwie najwyższym stopniu naturalne procesy przyrodnicze, opartego na odnawianiu naturalnych, gatunkach rodzimych, preferującego rębnie złożone, wreszcie odnoszącego się do zjawisk i procesów przebiegających w lasach niezagospodarowanych jako do pewnego wzorca – ale nie w celu ochrony naturalności dla samej naturalności, tylko wciąż dla realizacji tradycyjnych celów leśnictwa. Nurt ten oparty jest na przeświadczeniu, że właśnie takie podejście, jako „sprawdzone w naturze”, maksymalizuje prawdopodobieństwo wyhodowania lasu o pożądanych cechach, tj. jednocześnie produktywnego, stabilnego i odpornego na zmienność środowiska. Jest więc to nurt nawiązujący do ekologizacji w sensie pierwszym, przy przekonaniu, że właśnie taki kierunek zaleca ekologia.

Wybór tego nurtu jest moim zdaniem słuszny. Można jednak ten nurt uważać za niesłuszny i można też się od niego odwrócić.

3. Ekologizacja może oznaczać także uwzględnienie wśród celów, jakie ma realizować las, więc celów ekologicznych – pozaprodukcyjnych usług ekologicznych dostarczanych przez lasy. Jedną z takich usług jest ochrona przyrody, często eksponowana i wysuwana na pierwszy plan, ponieważ zwykle trudniej niż inne leśne usługi ekosystemowe daje się pogodzić z pozyskiwaniem drewna.

W tej sferze możliwy jest wybór, a także do zmiana tego wyboru. Cele gospodarcze i cele ochrony przyrody w leśnictwie nie są – co do zasady – identyczne. Przedmiotem wyboru społecznego jest to, jak bardzo zależy nam na produkcji drewna, a jak na ochronie przyrody. Wybór ten może się zmieniać, w tym także może być odwrócony.

Ochrona przyrody leśnej oznacza między innymi zachowanie pełnej różnorodności biologicznej ekosystemu leśnego. Większość elementów tej różnorodności nie jest wprawdzie zagrożona przez gospodarkę leśną – bo związane są one z lasem jako formacją roślinną bądź z lukami, prześwietleniami, młodymi fazami rozwojowymi, a ponieważ w lasach gospodarczych zwykle takich elementów nie brakuje, to i związane z nimi gatunki z reguły nie są zagrożone. A ponieważ nie są zagrożone, to ochrona przyrody nie skupia na nich swojego zainteresowania. Jednak, niektóre elementy naturalnej leśnej różnorodności biologicznej związane są z takimi elementami struktury lasu, których obecność w lesie gospodarczym jest nieuchronnie ograniczana. Choć dobrze prowadzone rębnie mogą do pewnego stopnia naśladować naturalną dynamikę drzewostanów, to z przyczyn gospodarczych, cykl rotacji drzewostanów w lesie gospodarczym jest ok. dwukrotnie krótszy niż wiek, którego naturalnie mogłyby dożyć drzewa. Tym samym, występowanie w lesie gospodarczym drzew w wieku 150–300 lat i co jest z tym związane, gatunków, których niszą życiową są drzewa stare – będzie nieuchronnie ograniczone. A z drzewami w takim właśnie wieku związana jest istotna część leśnej różnorodności. Podobnie, martwe drzewa pozostawiane w ekosystemie leśnym, niezbędne dla niektórych gatunków, i to odpowiedniej jakości i w odpowiedniej ilości, to drzewa, które nie zostały pozyskane, a przecież pozyskiwanie drewna jest i będzie gospodarczym celem leśnictwa.

W tej sferze i w odniesieniu do tych elementów przyrody istnieje więc pewna nieusuwalna sprzeczność pomiędzy gospodarczymi funkcjami leśnictwa a ochroną przyrody. Sprzeczność ta tworzy dylemat, którego rozstrzygnięcie nie jest domeną ekologii, lecz jest przedmiotem wyboru społecznego. Ile chcemy mieć w lesie zachowanej przyrody? W którym miejscu postawić punkt kompromisu między jedną a drugą funkcją lasu?

Indywidualizm, integracja i segregacja

Pierwszy z wymienionych wymiarów ekologizacji nie wymaga zawierania trudnych kompromisów co do celów. Jest w nim natomiast pole do interpretacji, jak wiedza ekologiczna powinna być aplikowana w konkretnej sytuacji w lesie. Miara tak rozumianej ekologizacji będzie:

- sięganie w leśnictwie do wiedzy, koncepcji i ujęć z zakresu ekologii i innych nauk przyrodniczych, pochodzących spoza leśnictwa i tradycyjnie rozumianych nauk leśnych; znalezienie języka opisu lasu używanego przez leśników i przez innych przyrodników (przykładem może być np. sięganie do wiedzy fitosocjologicznej);
- akceptacja dla indywidualizacji rozwiązań i wyborów. Interpretacja wiedzy ekologicznej przez różne osoby może być bowiem odmienna, ponadto dość często nawet podobne sytuacje wymagają zastosowania odmiennych rozwiązań.

Drugi wymiar ekologizacji oparty jest na przekonaniu, że „to co naturalne jest dobre dla lasu”, tj. że gospodarka leśna możliwie w największym stopniu naśladująca naturalne procesy jest zarazem gospodarką najefektywniejszą, przynajmniej w długofalowej perspektywie, biorąc pod uwagę także trwałość i odporność lasu oraz ryzyko hodowlane. Tu także – przynajmniej dopóki się to przekonanie podziela – nie ma więc sprzeczności celów. Miara tak rozumianej ekologizacji może być np. udział odnowień naturalnych, brak gatunków obcych, ograniczanie stosowania chemii, wydłużenie okresu odnowienia, zastosowanie rębni złożonych, unikanie zrębów zupełnych itp.

Trzeci wymiar wymaga godzenia sprzecznych celów. Odpowiedzią na dylemat, „ile ochrony przyrody chcemy mieć w leśnictwie”, może być albo podejście integracyjne (próba takiego kształtowania lasu, by w każdym miejscu w maksymalnym możliwym stopniu godził on kompromisowo funkcję gospodarczą i potrzeby ochrony przyrody, co niewątpliwie ułatwia ekologizacja dokonywana w pierwszych dwóch wymiarach) lub segregacyjne (próba podziału przestrzeni leśnej na wydzielone fragmenty służące funkcji gospodarczej i fragmenty służące ochronie przyrody).

Zarówno jedno, jak i drugie podejście mają swoje zalety, a dyskusja na ten temat jest żywa wszędzie na świecie. W rzeczywistości istnieje płynne spektrum rozwiązań pośrednich pomiędzy pełną integracją a pełną segregacją funkcji. Skuteczna ochrona przyrody w leśnictwie wymaga stosowania zróżnicowanych rozwiązań (por. Kraus i Krumm 2013). Niezbędny jest pewien udział lasów „segregacyjnie” przeznaczonych tylko do ochrony przyrody, ponieważ niektóre elementy przyrody nieuchronnie wymagają takich cech lasu, które wydają się niemożliwe do pogodzenia z jego użytkowaniem. Większość lasów powinna znaleźć się w modelu integracyjnym, tj. gospodarka w nich powinna być w różnym stopniu modyfikowana w kierunku uwzględniania

ochrony przyrody, zależnie od konkretnych wartości przyrodniczych danego kompleksu leśnego.

Wyżej opisane nurty nie są oczywiście do końca odrębne. Uwzględnianie dorobku nauk ekologicznych prowadzi często (choć nie zawsze) do modelu „leśnictwa bliskiego przyrodzie” i sposobów gospodarowania nawiązujących do naturalnej dynamiki lasów. Z kolei model „leśnictwa bliskiego przyrodzie”, mimo że oparty na typowo leśnych celach, w znacznym stopniu pokrywa potrzeby integracyjnego kompromisu między interesami gospodarczo-leśnymi a ochroną przyrody (Diaci 2006, ProSilva 2012).

Polskie leśnictwo i jego trendy

Jeżeli chodzi o wchłanianie i wykorzystywanie w praktyce leśnej dorobku nauk poza-leśnych, w tym ekologii ogólnej, fitosocjologii itp., polskie leśnictwo miało w swojej historii okresy niemal autarkicznego rozwoju. Jeszcze kilkanaście lat temu leśnik i biolog opisywali ten sam las dwoma różnymi, wzajemnie niezrozumiałymi językami. Na szczęście w sferze tej nastąpiła i następuje szybka zmiana. W chwili obecnej wyraźnie zauważalna jest np. integracja tradycyjnych leśnych systemów klasyfikacji typów lasu oraz ujęcia fitosocjologicznego, czy – wymuszone nieco przez wdrażanie sieci Natura 2000 – włączanie do praktyki leśnej języka palearktycznej klasyfikacji biotopów i europejskiej klasyfikacji chronionych siedlisk przyrodniczych. Leśnictwo śmiało sięga dziś do dorobku nauk biologicznych, np. w sferze geobotaniki, ekologii zwierząt, czy nawet ekologii krajobrazu.

Nurt „leśnictwa bliskiego przyrodzie” był w polskim leśnictwie zawsze żywy, choć przez niektóre okresy w historii silnie stłumiony. Od czasów „zarządzenia nr 11” (1995 r., później zastąpionego przez „zarządzenie 11a” z 1999 r.) nurt ten stał się oficjalną, przynajmniej deklaratorywnie, polityką Lasów Państwowych.

Praktyczna realizacja modelu „leśnictwa bliskiego przyrodzie” daleka jest jednak od tych deklaracji. Mimo deklaratywnego poparcia dla naturalnego odnowienia, jego udział w odnowieniach lasu w Polsce nie przekracza kilku procent, lokując Polskę pod tym względem na jednym z ostatnich miejsc w Europie. Gospodarka zrębowa pozostaje dominującym sposobem użytkowania i odnawiania lasu, choć fakt ten został statystycznie zamaskowany ujęciem popularnej rębni gniazdowo-zupełnej (masowo stosowanej w zniekształconych dawną gospodarką drzewostanach, ponieważ prowadzi do ich częściowej przebudowy) w grupie rębni złożonych. Niepopularne w Europie opryski chemiczne wykonywane z samolotu pozostają w Polsce ważną metodą ochrony lasu; stosowane są w nich także środki mające na świecie opinię wysoce szkodliwych środowiskowo, zakazanych np. warunkami certyfikatu FSC. Pomimo deklaracji niewprowadzania gatunków obcych, na poziomie dyskusji terenowych wciąż często pojawiają się postulaty, że jednak gatunki takie powinny być wprowadzane lub próby interpretacji, że „one wcale nie powinny być uważane za obce”. Fakty te tłumaczone są specyfiką naturalną polskich lasów i brakiem innych możliwości. Być może to wyjaśnienie jest słuszne i zasadne, fakty pozostają jednak faktami. Poza niewielkimi powierzchniami sytuacjami, którymi się słusznie chlubimy, modelu „leśnictwa bliskiego przyrodzie”

na większości powierzchni leśnej nie wdrazamy, ponieważ uważamy że w warunkach przyrodniczych Polski nie jest to możliwe. Czy jednak na pewno? Nawet jeżeli niemożliwe obecnie, czy staramy się, żeby było możliwe w przyszłych pokoleniach lasu?

Godzenie interesów gospodarczych i ochrony przyrody wychodzi polskiemu leśnictwu nieźle w zakresie podstawowego modelu integracji. Istnieją dobre, podstawowe standardy w tym zakresie, nadające się do wielkopowierzchniowego stosowania w lasach całego kraju. Znacznie gorzej wdrożony jest – niezbędny przecież dla skutecznego zachowania różnorodności biologicznej w lasach – komponent segregacyjny. Większe fragmenty lasu są wyłączone z użytkowania gospodarczego przez uznanie ich za formy ochrony przyrody – parki narodowe i rezerваты przyrody, jednak tak chroniona powierzchnia jest w skali Polski stosunkowo mała. Lasy chronione w parkach narodowych i rezerwach to w skali Polski 275 tys. ha, czyli zaledwie 2,9% lasów Polski (GUS 2013), podczas gdy dla Unii Europejskiej wskaźnik ten jest szacowany na ok. 7%. Co prawda, od niedawna istotna powierzchnia leśna jest także skutecznie „wysegregowana” dla wyłącznej ochrony przyrody za pomocą regulacji obowiązujących na szczeblu poszczególnych rdLP i nadleśnictw, co umożliwia wyznaczanie i pozostawianie określonych drzewostanów naturalnym procesom przyrodniczym. Tu wskazać można „Las Ochronny Szast”, starodrzewia Puszczy Białowieskiej, powierzchnie referencyjne wyznaczone w różnych rdLP i nadleśnictwach, ostoje różnorodności biologicznej, ostoje ksylobiontów, wyłączenia z użytkowania lasów na siedliskach skrajnych itp. Powierzchnia takich pozostawionych przyrodzie lasów jest znaczna, jednak bardzo trudna do oszacowania w skali kraju, nie tylko ze względu na rozproszenie danych, lecz także ze względu na różną ich treść faktyczną, tak więc każdorazowo konieczne są indywidualne dociekania, co dana kategoria rzeczywiście oznacza i co naprawdę obejmuje. Niezależnie od powyższego, powierzchnia lasów „oddanych przyrodzie” jest wciąż nieco zbyt niska, by skutecznie zabezpieczać interesy gatunków potrzebujących takich obszarów (np. najbardziej wymagających ksylobiontów), a przede wszystkim – jest wyznaczona nie całkiem reprezentatywnie: zaznacza się w niej deficyt tych typów ekosystemów, które są w polskich lasach najpospolitsze – borów, grądów, buczyn i dąbrów.

Nie mamy w Polsce dobrego modelu ochrony dużych kompleksów leśnych o szczególnych wartościach przyrodniczych, w których gospodarka leśna byłaby istotnie zmodyfikowana w stosunku do standardu ogólnokrajowego, a punkt kompromisu między gospodarką a ochroną przyrody był przesunięty istotnie dalej w kierunku ochrony. Pod presją społeczną model taki został wprawdzie stworzony i wdrożony dla Puszczy Białowieskiej, rozwiązanie to jest jednak traktowane jako wyjątkowe, mimo że na podobny model, wg wiedzy przyrodniczej, zasługiwałoby także kilka innych kompleksów leśnych w Polsce (np. Lasy Turnickie, Puszcza Bukowa k. Szczecina). Niezbyt udana, z punktu widzenia ochrony przyrody, jest koncepcja leśnych kompleksów promocyjnych (LKP). Jej teoretyczne założenia były obiecujące: było to narzędzie, które mogło rozwinąć się właśnie w kierunku pożądanego zapewniania istotnych ekologizacyjnych modyfikacji gospodarki leśnej w najbardziej zasługujących na to kompleksach. W praktyce jednak gospodarka w LKP jest taka sama, jak poza nimi: nie stały się one awangardą postępowych zmian leśnictwa w miejscach najbardziej tego potrzebujących, a są raczej narzędziem propagowania i promowania w społeczeństwie zalet leśnictwa takiego, jakie ono jest.

Nowy pakiet ogólnopolskich instrukcji branżowych

W 2011 r. wszedł w życie pakiet zarządzeń dyrektora generalnego Lasów Państwowych, wprowadzający do stosowania w Lasach Państwowych pakiet nowych instrukcji, silnie wpływających na realizację i praktyczne wdrażanie ekologizacji leśnictwa:

- zarządzenie nr 55 wprowadziło nową „Instrukcję urządzenia lasu”,
- zarządzenie nr 53 wprowadziło nowe „Zasady hodowli lasu”,
- zarządzenie nr 57 wprowadziło nową „Instrukcję ochrony lasu”.

Znamienne, że w odróżnieniu od wprowadzania w 2004 r. poprzednich instrukcji, tym razem projektów instrukcji i zasad nie poddano żadnym konsultacjom społecznym, a w zespołach zadaniowych je opracowujących zabrakło ekspertów z zakresu ochrony przyrody spoza uczelni typowo leśnych, Instytutu Badawczego Leśnictwa i struktur Lasów Państwowych. Nie musi to oczywiście negatywnie rzutować na ich jakość, ale jest wyrazem negatywnej zmiany, jaka zaznaczyła się w polityce Lasów Państwowych m.in. w sferze woli współpracy z organizacjami pozarządowymi i szerszym gronem przyrodników. To jednak tylko marginalna uwaga. Ważne jest, co w praktyce zmieniły nowe instrukcje.

Wszystkie instrukcje deklarują daleko posuniętą ekologizację, wyrażaną m.in. jako holistyczne podejście do ekosystemu leśnego, troskę o różnorodność biologiczną.

Nowa „Instrukcja urządzenia lasu”:

- wprowadziła możliwość pomiaru podczas prac urządzeniowych zasobów inwentaryzacji drewna martwego. W praktyce jest to dość szeroko stosowane;
- wprowadziła możliwość kartowania, w ramach prac siedliskowych, nie tylko typów siedliskowych lasu, ale także typów siedlisk przyrodniczych oraz zespołów roślinnych w ujęciu fitosocjologicznym. Stopień wykorzystania tej możliwości jest rozmaity i zależy od aktualnej polityki rdLP oraz poglądów nadleśnictwa;
- w miejsce „gospodarczego typu drzewostanu” posługuje się pojęciem „typu drzewostanu”, który nie musi być „gospodarczy”, a może być „przyrodniczy”. Niektóre rdLP na tej podstawie posługują się np. „przyrodniczymi typami drzewostanów” dla siedlisk chronionych w obszarach Natura 2000 (por. dalej);
- wprowadziła możliwość indywidualnego określania wieku rębności drzewostanów (wieku dojrzałości rębnej); jest to dość szeroko wykorzystywane w praktyce;
- zanegowała możliwość trwałego wyłączania drzewostanów z użytkowania gospodarczego „bez odpowiedniej podstawy prawnej”, dopuszczając możliwość wyłączenia czasowego na dane dziesięciolecie;
- ograniczyła możliwość zaliczania drzewostanów do gospodarstwa specjalnego, dawniej często wykorzystywaną do praktycznego wyłączania cennych drzewostanów z użytkowania decyzją własną Lasów Państwowych;
- wprowadziła możliwość ujmowania w programie ochrony przyrody działań ochronnych form ochrony przyrody, w szczególności obszarów Natura 2000, wykraczających poza zakres gospodarki leśnej. Praktyczne wykorzystanie tej możliwości należy jednak do rzadkości;
- wprowadziła zmienioną procedurę urzędzeniową, przewidującą – zamiast dawnych I i II komisji techniczno-gospodarczych, odpowiednio: komisję założeń planu, naradę techniczno-gospodarczą, ewentualnie komisję projektu planu. Nowa procedura,

choć miała zwiększyć udział społeczny w planowaniu przez zainteresowane organizacje ekologiczne, postrzegana jest jednak jako gorsza od poprzedniej;

- określiła ramy opracowywania prognozy oddziaływania planu urządzenia lasu na środowisko i wskazała w procedurze urządzenia lasu miejsce dla oceny oddziaływania planu urządzenia lasu na środowisko, ponieważ w międzyczasie ustalono, że ocena taka jest wymagana obowiązującym prawem.

Nowe „Zasady hodowli lasu”:

- deklarują unikanie schematyzmu, preferowanie naturalnego odnowienia lasu wszędzie tam, gdzie jest to możliwe i uzasadnione, wspieranie w lasach procesów naturalnych, które sprzyjają zwiększaniu różnorodności biologicznej;
- podobnie jak instrukcja urządzenia, zamiast „gospodarczego typu drzewostanu” wprowadziły pojęcie „typu drzewostanu”, który nie musi być „gospodarczy”, a może być „przyrodniczy”. Przewidziano możliwość ustalania dodatkowych typów drzewostanów uwzględniających szczególnie cenne naturalne zespoły (np. kwaśne dąbrowy mezotroficzne, wilgotne dąbrowy subatlantyckie), gatunki i rasy drzew (np. sosny wdziarowej, sosny taborskiej, sosny limby, modrzewia sudeckiego). Dość liczne w praktyce są przykłady korzystania z tej możliwości, np. określania zmodyfikowanych, „przyrodniczych typów drzewostanów” dla zainwentaryzowanych leśnych siedlisk przyrodniczych;
- zrezygnowały z określania składu gatunkowego upraw jako obligatoryjnego; pozostały przykłady składu gatunkowego odnowień. zawierająca ma w nich obecnie gatunków transkontynentalnie obcych, ale nadal są gatunki obce w krainach przyrodniczo-leśnych, choć rodzime dla Polski;
- wprowadziły możliwość modyfikowania postępowania hodowlanego na chronionych siedliskach przyrodniczych, wyrażanego składem gatunkowym drzewostanów, oraz sposobu zagospodarowania (rębni). Możliwość ta w niektórych rdLP jest wykorzystywana przez wprowadzanie takich szczególnych zasad, po dokładniejszej analizie okazuje się jednak często, że „modyfikacje” sposobu zagospodarowania w porównaniu z ogólnymi standardami są niewielkie lub zerowe... Częstsze jest natomiast modyfikowanie docelowego składu drzewostanów (zob. wyżej);
- nakazały pozostawianie w cięciach rębnych biogrup, ale tylko w ramach rębni zupełnej i tylko do 5% powierzchni drzewostanu. Ten zapis został wykorzystany w wielu rdLP jako powód do odejścia od praktyki pozostawiania biogrup w lasach liściastych w ramach rębni częściowych i złożonych, a także praktyki pozostawiania w szczególnie cennych ekosystemach więcej starych drzew. Odejście to jest zdecydowanie negatywne dla ochrony przyrody w lasach. W odniesieniu do rębni zupełnej zapis potwierdził już wcześniej wytworzoną praktykę;
- zwiększyły powierzchnię gniazd w rębniach gniazdowych (do 50 arów, do 40% powierzchni drzewostanu).

Nowa „Instrukcja ochrony lasu”:

- zrezygnowała z precyzyjnego określenia rozmiaru masy posuszu czynnego, jaką można pozostawiać w lesie; w tym zakresie decyzja należy do nadleśniczego. Wy-

- kreślono absurdalne z punktu widzenia ochrony przyrody zalecenie, by dopuszczać-
na ilość posuszu czynnego w drzewostanach świerkowych była ograniczona do 0,5
m³/ha w drzewostanach świerkowych, do 1 m³/ha w drzewostanach innych gatun-
ków iglastych czy do 2 m³/ha w liściastych;
- deklaruje potrzebę pozostawiania „pewnych ilości” martwego drewna, pozostawia-
jąc szczegóły do decyzji nadleśniczego;
 - sugeruje pozostawianie tzw. drzew biocenotycznych, dość szeroko rozumianych, do
naturalnej śmierci i rozkładu. Teoretycznie, zapis ten potwierdza deklarowaną od
dawna praktykę. Stan lasów pokazuje jednak, że nie wszystkie wyliczone w instruk-
cji kategorie drzew są rzeczywiście konsekwentnie pozostawiane;
 - wprowadziła ocenę stopnia zagrożenia drzewostanów przez owady kambio- i ksylo-
fagiczne za pomocą wskaźnika nasilenia wydzielania się posuszu czynnego (NPC),
który ma być podstawą do podejmowania decyzji o ew. dalszych działaniach. Co
prawda, w rzeczywistości wskaźnik ten mierzy nie wydzielanie się, a pozyskanie
posuszu, czyli mierzy coś, co zgodnie z instrukcją powinno być dopiero następ-
stwem pomiaru;
 - zawęziła kryterium rejestrowania szkód wyrządzonych przez zwierzynę wskutek
zgryzania, ogryzania lub złamania do uszkodzeń jedynie pędu głównego, tym sa-
mym ograniczając (słusznie) zakres identyfikowanych szkód.

Wiele z tych zmian oznacza postęp ekologizacji. Ocena całego pakietu nie jest jed-
noznaczna.

Największy postęp uczyniony został w pierwszym wymiarze ekologizacji,
tj. w „uwspólnianiu” patrzenia na las z perspektywy leśnictwa i z perspektyw innych
nauk przyrodniczych. Duży krok uczyniono w integracji wiedzy siedliskowo-leśnej
z wiedzą fitosocjologiczną i europejską praktyką ochrony przyrody (np. koncepcja wy-
różniania siedlisk przyrodniczych i ochrony niektórych ich typów. Wnioski wyciągnięte
z badań fitosocjologicznych (Matuszkiewicz 2007) są dziś, m.in. z upoważnienia no-
wych instrukcji, dość powszechnie wykorzystywane do planowania docelowych typów
drzewostanów, przynajmniej w ramach tzw. siedlisk przyrodniczych. Przede wszystkim
zaś, istotnie zwiększono możliwość indywidualizacji decyzji hodowlanych i ochron-
nych, pozostawiając nadleśniczemu swobodę podejmowania decyzji. Znacznie poprawia
to możliwości integrowania ekologii z leśnictwem, które często zaczyna się od indywi-
dualnych eksperymentów, naśladowanych następnie szerzej.

Nowe instrukcje kładą także nacisk na rozpoznanie cennych elementów przyrody
leśnej i na starania o ich zachowanie, akcentując konieczność współpracy ze specjalista-
mi przyrodnikami. Idzie to w parze z istotną zmianą świadomości leśników, którzy dziś
elementy takie starają się identyfikować, dostrzegać, w tym są otwarci na współpracę
w zakresie takiej identyfikacji, podczas gdy jeszcze kilkanaście lat temu nie zawsze
w ogóle chcieli je zauważać.

Jeśli chodzi o zbliżanie się do modelu „leśnictwa bliskiego przyrodzie”, to nowe
zasady i instrukcje poszerzyły deklaratywną akceptację i rekomendację dla tego mo-
delu, ale w zasadzie nie wprowadziły niczego nowego, czego nie byłoby już wcześniej,
np. w zarządzeniu 11a. Istotne jest jednak, że nowe instrukcje uwolniły swobodę nadleś-
niczego i urzędnika w stosowaniu – jeśli taka będzie ich wola i ocena – pewnych

rozwiązań ekologizacyjnych, jak np. pozostawianie większych ilości posuszu czynnego i martwego drewna, czy indywidualne podejście do wieku dojrzałości rębnej poszczególnych drzewostanów.

Podobnie, możliwości uwzględniania ochrony przyrody w planowaniu i wykonywaniu gospodarki leśnej zostały znacznie poszerzone i wyeksponowane. W tej sferze wytyczne także jednak raczej otwierają takie możliwości, niż automatycznie zapewniają ich zastosowanie.

Prognoza oddziaływania planów urządzenia lasu na środowisko, obecnie wyrażnie przewidziana do opracowania w ramach zarządzania lasu, to potencjalnie dobry instrument, jednak wskazania „Instrukcji zarządzania lasu” co do sposobu jej wykonania są nieprawidłowe. W tej sprawie nawet proste wykorzystanie wiedzy naukowej się nie powiodło. Metoda analizowania przecięć warstwy stanowisk, siedlisk i gatunków z warstwą planowanych zabiegów gospodarczoleśnych jest prawidłową metodą analizy, ale tylko wtedy, gdy stanowiska te są znane i niezmiennie. Nie nadaje się ona do stosowania w przypadku siedlisk czy gatunków, których rozmieszczenie nie jest w kompletny sposób rozpoznane ani w przypadku gatunków, których rozmieszczenie jest zmienne, dynamiczne, np. gatunków wykorzystujących większe terytoria, nie ograniczone do pojedynczego drzewostanu. A takie sytuacje w przyrodniczej rzeczywistości lasów Polski są raczej normą niż wyjątkiem.

Istotnym ciosem dla ekologizacji jest jednak obecny kształt zapisu dotyczącego pozostawiania biogrup w cięciach rębnych. Praktyka pozostawiania biogrup wykształciła się już w polskim leśnictwie pod wpływem zarządzenia 11/11a oraz pod wpływem wymogów certyfikatu FSC, przyjętych przez wszystkie – z wyjątkiem jednej – regionalne dyrekcje Lasów Państwowych. Z tego punktu widzenia ze względu na kompromis między gospodarką a ochroną przyrody było to bardzo cenne rozwiązanie. Podstawowa jego zaleta przyrodnicza polega jednak nie tyle na zapewnianiu ciągłości przynajmniej punktowego istnienia warstw runa i podszytu i umożliwianiu szybszej regeneracji dna lasu po użytkowaniu rębnym, co na zapewnianiu istnienia w przyszłości w strukturze lasu drzew rzeczywiście starych, na których będą wykształcać się mikrosiedliska gatunków ginących (np. dziuple, próchnowiska) i które docelowo staną się kiedyś grubo-wymiarowym martwym drewnem, którego obecnie bardzo brakuje w naszych lasach. Nowe „Zasady hodowli lasu” zalecają wprawdzie pozostawianie biogrup, ale tylko w rębni zupełnej, ograniczają też ich powierzchnię do maksymalnie 5% powierzchni drzewostanu (kryteria FSC wymagają minimalnie 5%). Niektóre (choć nie wszystkie) regionalne dyrekcje Lasów Państwowych uznały to za powód do wycofania się z pozostawiania biogrup w użytkowanych rębniach częściowymi i złożonymi drzewostanach liściastych, w tym w chronionych leśnych siedliskach przyrodniczych (będących z definicji drzewostanami liściastymi). Z punktu widzenia ochrony przyrody w leśnictwie jest to istotny regres.

Również negatywnie ocenić trzeba wyraźną deklarację, zawartą w „Instrukcji urządzenia lasu”, o „braku podstaw” do stosowania decyzjami urzędniwoleśnymi elementów segregacyjnego uwzględniania potrzeb ochrony przyrody, tj. wyłączania niektórych drzewostanów z użytkowania gospodarczego.

Poszukiwania regionalne

Oprócz centralnych instrukcji i zasad branżowych, na uwagę zasługują niektóre rozwiązania „ekologizacyjne” wprowadzone na szczeblu poszczególnych rdLP w latach 2005–2014, przede wszystkim w zakresie trudnego poszukiwania kompromisów między gospodarczym użytkowaniem lasu, a ochroną przyrody.

Uwagę zwracają istniejące w kilku rdLP rozwiązania wprowadzające wyznaczenie powierzchni trwale wyłączonych z użytkowania i zabiegów hodowlanych. W różnych rdLP mają one różne nazwy – ostoje różnorodności biologicznej, powierzchnie referencyjne, ostoje ksylobiontów, określone kategorią lasów o szczególnych walorach przyrodniczych (high conservation value forests – HCVF). Rozwiązanie to może bardzo skutecznie przyczynić się do ochrony przyrody w lasach, pod warunkiem że powierzchnie te zostaną rzeczywiście uczciwie wyznaczone – obejmą reprezentację wszystkich typów ekosystemów leśnych (a nie tylko lasy skrajne siedliskowo i ekosystemy nieleśne), będą odpowiednio duże (nie powinny np. tu być zaliczane pozostawiane w cięciach rębnych biogrupy, choć niekiedy jest to czynione), będzie ich odpowiednio dużo (do niedawna certyfikat FSC wymagał sztywno 5%, co jest wskaźnikiem przyzwoitym, pod warunkiem reprezentatywnego wyznaczenia).

Inne regionalne zarządzenia proponują szczególne rozwiązania np. w zakresie ochrony i odtwarzania zasobów martwego drewna (wyznaczanie tzw. ostoi ksylobiontów), inwentaryzowania, uwzględniania przy pracach leśnych i monitorowania osobliwości przyrodniczych, oceny potencjalnego wpływu prac na przyrodę i środowisko). Znaczna część dotychczasowych regulacji regionalnych pokrywa się z nowym pakietem ogólnokrajowych zasad i instrukcji, niektóre procedury jednak (na przykład wyznaczanie i ochrona ostoi różnorodności biologicznej w rdLP w Szczecinku oraz w Zielonej Górze) tworzą znacznie lepsze standardy ekologizacji, niż standardy obowiązujące ogólnie w Lasach Państwowych, przede wszystkim w wymiarze uwzględniania potrzeb ochrony przyrody w leśnictwie.

Potrzeby doskonalenia dokumentów branżowych

Jeśli chciałoby się pokusić o sformułowanie postulatów odnośnie postępu ekologizacji w lasach, to postulaty w kategorii pilnych byłyby następujące:

- 1) stworzyć narzędzie, które w ramach gospodarki leśnej (decyzją wewnętrzną Lasów Państwowych) wyraźnie umożliwiałoby pozostawianie, także trwale, wybranych drzewostanów bez zagospodarowania (bez wykonywania w nich działań), jeżeli jest to uzasadnione potrzebami przyrodniczymi. W praktyce, potrzebne byłoby formalne potwierdzenie stosowanej w wielu rdLP praktyki wyznaczania tzw. ekosystemów referencyjnych (w różnych rdLP mogą one obecnie mieć różne nazwy);
- 2) umożliwić pozostawianie biogrów we wszystkich rodzajach rębni, a nie tylko w rębniach zupełnych. Określić dolną granicę pozostawianej powierzchni. Biogrupy bowiem, także w lasach liściastych, to podstawowy instrument zapewniający

lepszego zintegrowanie ochrony przyrody z gospodarką leśną, poprzez zapewnienie istnienia w przyszłości w strukturze drzewostanów drzew rzeczywiście starych, martwego drewna grubowymiarowego, mikrosiedlisk związanych z drzewami, a są to elementy kluczowe dla ochrony leśnej różnorodności biologicznej, a których dzisiaj brakuje;

- 3) zmodernizować wytyczne do opracowywania prognoz oddziaływania na środowisko, dopuszczając zastosowanie szerszego spektrum metod prognostycznych (metody predyktywne szacowania występowania gatunków o nie w pełni znanym, albo o dynamicznym rozmieszczeniu, modelowanie wpływu planu na kluczowe cechy siedlisk gatunków, a nie tylko na punktowe ich stanowiska), obecne metody bowiem nie spełniają podstawowych zasad metodycznych prognozowania.

Postulaty średniookresowe, które należałoby spełnić do 2030 r., są następujące:

- 1) dokończyć tworzenie krajowego systemu obszarów chronionych w lasach, w szczególności parków narodowych i rezerwatów, tak by ujęły one pełną reprezentację ekosystemów leśnych i ich zróżnicowania geograficznego w sposób zapewniający warunki skutecznej ochrony (odpowiednia wielkość rezerwatu!), a także by objęły obiekty o szczególnych, unikatowych walorach (np. unikatowa i niemająca nigdzie odpowiednika różnorodność owadów, mszaków i porostów „puszczańskich” w lasach Pogórza Przemyskiego). Potrzeby w tym zakresie trafnie identyfikował „Krajowy program ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej” i jego program wykonawczy na lata 2007–2013, który jednak pozostał zupełnie niezrealizowany;
- 2) stworzyć mechanizm umożliwiający rzeczywistą ochronę dużych kompleksów leśnych o szczególnie cennych, unikatowych walorach przyrodniczych, przez stosowanie istotnych modyfikacji sposobów prowadzenia gospodarki leśnej w stosunku do standardu ogólnokrajowego. Odpowiednie mechanizmy formalnoprawne do tego można znaleźć także w istniejących dziś aktach prawa i zasadach. Postulat polega raczej na tym, by te możliwości konstruktywnie wykorzystać;
- 3) wypromować rzeczywiste zrozumienie ekologicznej roli martwego drewna w ekosystemach leśnych (w tym zrozumienie, że ilość martwego drewna potrzebna dla pełnego zachowania leśnej różnorodności biologicznej jest – zgodnie z wiedzą naukową – znacznie większa niż to przypuszcza wielu leśników – por. Müller i Büttler 2010) i rzeczywiste jego pozostawianie (w tym także pozostawianie, gdy tylko to możliwe, tzw. posuszu czynnego). Nie wymaga to zmian w zasadach i instrukcjach, które już obecnie to umożliwiają, wymaga natomiast istotnej zmiany świadomości społecznej;
- 4) zbudować świadomość, że tzw. przyrodnicze typy drzewostanów, odpowiadające współczesnej wiedzy o naturalnym składzie drzewostanów ekosystemów leśnych, nie powinny być wyjątkiem stosowanym tylko do wybranych drzewostanów, a raczej podstawą docelowej wizji lasu. Obecne zasady dają ku temu możliwości, podobnie jednak jak w poprzednim przypadku konieczna jest zmiana świadomości społecznej.

Postulaty długookresowe, których realizację można rozważać w perspektywie do 2080 r., są następujące:

Postawić za cel gospodarki leśnej stworzenie takich lasów, które w kolejnych pokoleniach dadzą się prowadzić wg modelu „leśnictwa bliskiego przyrodzie”, w szczególności dadzą się w większości odnawiać naturalnie.

Literatura

- Diaci J. (red.) 2006. Nature-based forestry in Central Europe. Alternatives to Industrial Forestry and Strict Preservation. *Studia Forestalia Slovenica* 126: 1–167.
- GUS 2012. Leśnictwo 2012. Informacje i opracowania statystyczne. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- Kraus D., Krumm F. (eds) 2013. Integrative approaches as an opportunity for the conservation of forest biodiversity. European Forest Institute. 284 pp.
- Matuszkiewicz J.M. 2007. Regionalne optymalne składy gatunkowe drzewostanów w typach siedliskowych lasów i zespołach leśnych. Płyta CD w: Matuszkiewicz J.M. (red.) Geobotaniczne rozpoznanie tendencji rozwojowych zbiorowisk leśnych w wybranych regionach Polski. Warszawa, Instytut Geografii i Zagospodarowania Przestrzennego PAN.
- Müller J., Büttler R. 2010. A review of habitat thresholds for dead wood: a baseline for management recommendations in European forests. *European Journal of Forest Research* 129, 6. 981–992.
- ProSilva 2012. *Prosilva Principles*. Zürich, Association of European Foresters practising management which follows natural processes.

SESJA

4

Gospodarka łowiecka: ochrona przyrody, zarządzanie zwierzyną czy rekreacja?

dr hab. inż. Andrzej TOMEK*, prof. dr hab. Henryk OKARMA**

* emerytowany profesor Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, profesor wizytujący
Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu,

** Instytut Ochrony Przyrody PAN w Krakowie

Pytanie postawione w tytule wydaje się z pozoru dość banalne, gdyż każdy Polak posługuje się słowami pochodzącymi od łowienia, takimi jak: łowienie, łowiectwo, łowczy, łowiecki, itp., a ponadto większość Słowian używa w swoich językach słów pochodzących od tego samego źródłosłowu związanego z łowieniem. Okazuje się jednak, że to samo słowo może być (i jest) rozmaicie rozumiane, a co więcej – znaczenie tego słowa ewoluuje i w efekcie zmienia się sens i zakres łowiectwa. A zatem rozważanie, czym jest i czym może być „łowiectwo” oraz gospodarka łowiecka” jest zadaniem zasadnym i pilnym.

W zamierzchłej przeszłości, w której można wyróżnić dwie epoki (Krawczyński 1924) – czasy pierwotne, kiedy każdy mógł polować, gdzie i kiedy chciał, oraz średniowiecze, w którym prawo polowania należało do panującego, łowiectwo polegało wyłącznie na sprawnym ubiciu lub schwytaniu dzikich zwierząt, z których pozyskiwano mięso na pokarm, a także skóry do wyrobu obuwia lub odzieży. Jeszcze na początku XIX wieku Bobiatyński (1823, 1825), w dwutomowym dziele poświęconym łowiectwu, nie definiował tego słowa, lecz zamiast myślistwa wolał użyć „ogólniejszego i od dawna znanego wyrazu łowiectwa, które zawiera w sobie wielkie łowy, czyli wielkie polowanie na grubego zwierza, za pomocą ludzi, sieci, psów wykonywane; lecz i wszelkie inne sposoby polowania i na mniejszą zwierzynę” (s. IX). W pierwszym tomie autor ten pisał o psach, koniach, narzędziach i broni używanych w myślistwie, a w drugim o sposobach polowania na poszczególne gatunki zwierząt, ograniczając opis ich biologii do szczegółów przydatnych podczas polowania. Można nadmienić, że wówczas leśnictwo też ograniczało się do pozyskania drewna i użytków leśnych, a gospodarka leśna miała charakter płodrowniczy (Molenda 1980).

W XIX wieku, w gospodarce zarówno leśnej, jak i łowieckiej, nastąpił przełom polegający na świadomym odnawianiu lasu oraz dążeniu do odbudowania stanu zwierzyny bytującej na wolności, a nie tylko w zwierzyńcach, co polegało głównie na ograniczeniu polowań i łapieniu drapieżników. Na początku XX wieku Krawczyński (1924) uważał, że nastąpiła trzecia epoka, w której „łowiectwo uprawia się z konieczności, by zwierzy-

na nie czyniła nadmiernych szkód w rolnictwie, by nie dopuścić do jej zdegenerowania, częścią dla sportu i przyjemności, lecz głównie dla ekonomicznych celów” (s. 15). Ten sam autor przewidywał, że po II wojnie światowej „trzeba będzie myśleć i mówić o czwartej epoce łowieckiej” (Krawczyński 1947, s. 47), w której wszystkie ogniwa łowiectwa będą złączone z myślistwem w jednym pojęciu „gospodarstwa łowieckiego”, a jego losami zajmą się władze państwowe (s. 44). Uważał ponadto, że „gospodarstwo łowieckie obejmuje sumaryczną całość wszystkich zagadnień od historii, poprzez hodowlę, ochronę, literaturę i sztukę, a dąży do zachowania i podniesienia zwierzostanu do najkorzystniejszego poziomu, myślistwo natomiast jest znajomością etycznego zdobywania zwierzyny przez prawidłowe polowanie” (s. 67).

Już w dekreście o prawie łowieckim z 1952 roku postanowiono, że „łowiectwo oznacza planowe gospodarowanie zwierzyną zgodnie z potrzebami gospodarstwa narodowego i ochrony przyrody” (Dekret 1952) i taką definicję łowiectwa utrzymała ustawa o hodowli, ochronie zwierząt łownych i prawie łowieckim (Ustawa 1959). W tak rozumianym łowiectwie, odmiennie niż to miało miejsce poprzednio, uwypuklono dwa zasadnicze elementy gospodarowania zwierzyną, to jest jej hodowlę i ochronę (Jastrzębski i in. 1968). Zgodnie z przewidywaniami Krawczyńskiego (1947), w drugiej połowie XX wieku łowiectwo przyjęło zupełnie inny charakter, niż poprzednio. Zdaniem Krupki (1989) „racjonalne gospodarowanie populacjami dzikich zwierząt i ochrona gatunków ginących to główne zadania współczesnego łowiectwa [...] Nie można również pominąć roli łowiectwa jako źródła dochodu dla gospodarki narodowej, zwłaszcza w tych częściach globu, gdzie warunki przyrodnicze ograniczają uprawę roli” (s. 9). Szerzej zadania gospodarki łowieckiej potraktował Szczerbiński (1962), będący prekursorem współczesnych poglądów, gdyż uważał (s. 6), że istotą łowiectwa jest wykorzystywanie twórczych sił przyrody, a na czoło zadań wysuwa się postulat zachowania wszystkich gatunków zwierząt i rozmnożenie ginących, a następnie ochrona i rozmnożenie pierwotnych zbiorowisk oraz współdziałanie z ochroną przyrody w zakresie zabezpieczenia przed zniszczeniem bogactwa i różnorodności biocenoz. Zdaniem wymienionego autora tak prowadzone łowiectwo nie powinno przynosić dochodów. Ponadto ważnym zadaniem jest zharmonizowanie łowiectwa z leśnictwem, rolnictwem, ogrodnictwem i rybactwem, natomiast ze względu na wymienione aspekty przyrodnicze nie można w żadnym przypadku utożsamiać łowiectwa lub nawet tylko kojarzyć ze sportem. Można co najwyżej akcentować aspekty rekreacyjne myślistwa, stanowiące istotną wartość emocjonalną i możliwość fizycznego i psychicznego odprężenia dla niektórych myśliwych.

Wraz z postępem wiedzy i rozwojem nauk biologicznych zmieniły się istotnie poglądy na ochronę przyrody, a także na zakres i sposób działania w środowiskach bytowania dzikich zwierząt. Z początkiem XXI wieku istotnego znaczenia nabrała ochrona różnorodności biologicznej, zgodnie z przyjętą międzynarodową konwencją uchwaloną pod koniec XX wieku w Rio de Janeiro (Konwencja 1992), która stała się swoistym przyrodniczym paradygmatem (Tomek 2007). Niemal równocześnie ze zmianą koncepcji gospodarki leśnej z leśnictwa produkcyjnego na wielofunkcyjne, zmieniła się również definicja łowiectwa. W myśl obecnie obowiązującego prawa „łowiectwo oznacza ochronę zwierząt łownych i gospodarowanie ich zasobami w zgodzie z zasadami ekologii oraz zasadami racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej i rybackiej” (Ustawa 1995). Tak rozumia-

ne łowiectwo to: 1) gospodarowanie w środowisku życia zwierząt (urządzanie biotopów, tworzenie ostoi, dokarmianie, ochrona przed czynnikami biotycznymi i abiotycznymi oraz antropogenicznymi), 2) zarządzanie populacjami (ocena i zwiększanie lub zmniejszanie liczebności, regulacja struktury wiekowej i płciowej populacji) oraz 3) zapobieganie przed szkodami od zwierzyny i łagodzenie konfliktów z ludźmi. Jego głównymi celami są: 1) zachowanie wszystkich rodzimych gatunków zwierząt, 2) utrzymanie i zagospodarowanie biotopów umożliwiających egzystencję dzikim zwierzętom, 3) zachowanie właściwej jakości osobniczej oraz dobrej zdrowotności osobników, 4) ograniczenie szkód oraz zharmonizowanie egzystencji zwierząt z zadaniami rolnictwa, leśnictwa i rybactwa, 5) łagodzenie konfliktów między ludźmi i dzikimi zwierzętami, 6) wykorzystanie odnawialnych zasobów przyrody poprzez trwałe użytkowanie populacji zwierzęcych, 7) umożliwienie i zapewnienie myśliwym możliwości wykonywania polowania, rekreacji, wypoczynku oraz kontaktów z przyrodą (Okarma i Tomek 2009).

Wiedza w wymienionych przyrodniczych celach współczesnego łowiectwa, obowiązujących już kilkanaście lat, z trudem dociera do powszechnej świadomości społecznej. Można zrozumieć brak znajomości roli i zadań współczesnego łowiectwa wśród ludzi mających poglądy pochodzące z czasów głęboko przeszłych, jednak zdumienie budzi niewiedza osób posiadających wykształcenie przyrodnicze lub z tytułami naukowymi. O stereotypowych poglądach może świadczyć wniosek dyrektora generalnego ochrony środowiska z dnia 13 lutego 2013 roku do Ministerstwa Środowiska o umieszczenie na liście zwierząt łownych obcych gatunków inwazyjnych, takich jak bernikla kanadyjska, sterniczka jamajska i gęsiówka egipska, obok szopa pracza, jenota i norki amerykańskiej. Uzasadnienie tego pisma, w którym autor stwierdził: „w mojej ocenie wprowadzenie wymienionych gatunków ptaków na listę gatunków łownych jest najprostszym i najbardziej efektywnym sposobem eliminacji ich z wolno żyjącej populacji”, świadczy o całkowitej ignorancji i nieznajomości istoty i zadań współczesnego łowiectwa oraz postanowień prawa zapewniającego ochronę zwierząt łownych. Podobną ignorancję w zakresie istoty współczesnego łowiectwa wykazał profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie Jan Hartman, gdy w tygodniku „Polityka” z 24 listopada 2013 roku zamieścił swoją opinię, w której myśliwych nazwał „sadystycznym obrydłem” i napisał, że nie chce nawet wymieniać nazwy organizacji łowieckiej. Tu przychodzi na myśl sentencja wypowiedziana na wykładzie przez nieżyjącego profesora Szczerbińskiego, że nowości wymagające zmiany stereotypów znajdują zrozumienie w społeczeństwie za około 20 lat, czyli dopiero w następnym pokoleniu. Ta niezbyt optymistyczna refleksja, mówiąca, że jeśli założenia współczesnego łowiectwa, wielokrotnie przedyskutowane, opublikowane i nawet uchwalone w obowiązującej ustawie nie dotarły do prominentnych osobistości, to nie można wykluczyć, że nie zostały przyswojone przez myśliwych należących również do starszego pokolenia.

Zapewne wskutek stereotypowych i spłyconych poglądów opartych na pierwotnym lub średniowiecznym rozumieniu łowiectwa oraz powszechnej akceptacji ochrony przyrody często jeszcze pojawiają się opinie, które w uproszczeniu można podsumować twierdzeniem, że łowiectwo i ochrona przyrody to dwie sprzeczne i wykluczające się dziedziny, gdyż w ramach uprawiania łowiectwa myśliwi zabijają zwierzęta (w domyśle niszczą), a ochrona przyrody jest przeciwna niszczeniu (w domyśle zabijaniu). Tymcza-

sem wczytanie się ze zrozumieniem w obowiązujący zapis ustawy o ochronie przyrody mówiący, że: „ochrona przyrody polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody”, pokazuje, że między oboma ustawami nie ma sprzeczności. Zdaniem autorów „współczesne łowiectwo oraz ochrona przyrody deklarują taki sam cel, czyli dążenie do jak najlepszego zachowania zasobów przyrodniczych, ale różnią się zasadniczo sposobami jego osiągnięcia. Łowiectwo kładzie nacisk na gospodarowanie populacjami zwierząt (włącznie z ich ochroną), natomiast ochrona przyrody większą uwagę poświęca ochronie (choć dopuszcza aktywne zabiegi gospodarcze, a nawet zabijanie). Właśnie te różnice w sposobach działania, oprócz postaw etycznych i filozoficznych, są najczęściej powodem konfliktów między łowiectwem a ochroną przyrody” (Okarma i Tomek 2008).

Z celów i zadań łowiectwa wynika, że łowiectwo współczesne jest specyficzną formą gospodarowania w przyrodzie, niebędącą w założeniu działalnością produkcyjną ani sportową lub rekreacyjną, chociaż pewne elementy tych przebrzmiały już form i zachowań we współczesnym łowiectwie można zauważyć. Można z dużą dozą prawdopodobieństwa wyrazić przypuszczenie, że w najbliższej przyszłości obecnie obowiązujące zasady i koncepcje współczesnego łowiectwa zostaną zrozumiane i powszechnie zaakceptowane i znajdą twórcze zastosowanie w praktyce. Należy przy tym położyć większy nacisk na ochronę różnorodności biologicznej, zwłaszcza w odniesieniu do wszystkich rodzimych gatunków zwierząt oraz ich naturalnych siedlisk.

Trudno przewidzieć, jak będzie się przedstawiać łowiectwo za lat kilkadziesiąt, tak jak w połowie XX wieku ówcześni leśnicy i myśliwi nie przewidywali, że zamiast leśnictwa produkcyjnego nastąpi era leśnictwa wielofunkcyjnego wraz ze zmianą istoty łowiectwa. Wydaje się, że łowiectwo przyszłości będzie zależeć między innymi od postaw wynikających z filozofii. Jeśli podtrzymana zostanie koncepcja aktywnego zarządzania przyrodą wynikająca z filozofii „łacińskiej”, której współczesnym przedstawicielem był John Passmore¹, to łowiectwo z możliwymi modyfikacjami będzie polegać na twórczym i świadomym wykorzystywaniu odnawialnych zasobów przyrody, z pozyskiwaniem zwierząt i dbałością o zachowanie wszystkich rodzimych populacji. Jeśli natomiast zapanuje pogląd o nieingerencji w procesy przyrodnicze, z wykluczeniem zabijania dzikich zwierząt, wynikający z filozofii wschodniej „azjatyckiej”, której wyrazicielem jest Peter Singer², to zaniknie współczesne łowiectwo.

Zdaniem autorów ingerencja w życie dzikich zwierząt, łącznie z zabijaniem osobników, będzie zawsze koniecznością, ze względu na zagrożenie egzystencji niektórych gatunków oraz trwałości biocenoz (jak to ma miejsce obecnie w przypadku gatunków

¹ John Passmore (1914– 2004) – filozof australijski, profesor na wielu uniwersytetach w Australii, Nowej Zelandii, Anglii. Stanach Zjednoczonych, Meksyku i Japonii, wyznawca antropocentryzmu i zwolennik zachodniej tradycji naukowego racjonalizmu, przeciwnik zmian ram etycznych zalecanych przez „głębokich ekologów”, autor książki pt. „Odpowiedzialność człowieka za przyrodę”. Uważał, że „filozofie wschodnie zrównujące człowieka ze zwierzętami są bezradne wobec degradacji środowiska”.

² Peter Singer (ur. w 1946 r.) filozof australijski, profesor na wielu uniwersytetach, m.in. w Nowym Jorku, Oxfordzie, Kolorado, Kalifornii i Princeton (etyk, wegetarianin o diecie wegańskiej, ateista), uważa, że normy moralne nie powinny odnosić się jedynie do ludzi, lecz do wszystkich istot, z uwagi na niski poziom samoświadomości płodu nie znajduje krzywdy w przerwaniu ciąży, jest zwolennikiem legalizacji aborcji, także w zaawansowanej ciąży, oraz eutanazji, gdyż uważa, że życie płodu ma nie większą wartość niż życie zwierzęcia, autor książki pt. „Wyzwolenie zwierząt” (będącej swego rodzaju „biblią” obrońców praw zwierząt).

inwazyjnych lub osiągających nadmierne nienaturalne zagęszczenia) oraz ze względu na potrzebę ograniczenia konfliktów i szkód powodowanych przez niektóre gatunki w rozmaitych okolicznościach. Konieczne byłoby zaangażowanie znacznych oraz kosztownych środków i służb, jak to już zdarzyło się współcześnie w przypadku tysięcy dzikich gęsi schwytanych w Holandii w olbrzymie sieci, następnie zatrutych i utylizowanych. Zdaniem autorów nie ma racjonalnej alternatywy wobec łowiectwa polegającego na świadomym zarządzaniu populacjami zwierząt, opartym na „łacińskiej” filozofii.

Literatura

- Bobiatyński I. 1823. Nauka łowiectwa we dwóch tomach, T. I, Wilno, Drukiem Józefa Zawadzkiego, s. 1–245.
- Bobiatyński I. 1825. Nauka łowiectwa we dwóch tomach, T. II, Wilno, Drukiem Józefa Zawadzkiego, s. 1–360.
- Jastrzębski L., Lipko W., Stankiewicz E. 1968. Prawo łowieckie – komentarz. Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze, s. 1–611.
- Krawczyński W. 1924. Łowiectwo – przewodnik dla leśników zawodowych i amatorów myśliwych. Warszawa – Kraków – Lublin – Łódź – Poznań – Wilno – Zakopane, Nakład Gebethnera i Wolffa, s. 1–380.
- Krawczyński W. 1947. Łowiectwo – podręcznik dla leśników i myśliwych. Warszawa, Wydawnictwo Spółdzielni „Las”, s. 1–778.
- Krupka J. (red.). 1989. Łowiectwo. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, s. 1–528.
- Molenda T (red.). 1980. Mała encyklopedia leśna. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 1–854.
- Okarma H., Tomek A. 2008. Łowiectwo. Kraków, Wyd. Edukacyjno-Naukowe H₂O, s. 1–503.
- Szczerbiński W. 1962. Łowiectwo – podstawy ekologiczne. Poznań, Wyższa Szkoła Rolnicza w Poznaniu, s. 1–224.
- Tomek A. 2007. Różnorodność biologiczna i ochrona gatunkowa w: Grabowski M. (red.), Zasoby przyrodnicze szansą zrównoważonego rozwoju. Warszawa, Ministerstwo Środowiska, s. 21–34.

Akty prawne

- Dekret z 29 października 1952 r. o prawie łowieckim; Dz.U. Nr 44, poz. 300.
- Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona 5 czerwca 1992 r. w Rio de Janeiro ratyfikowana przez Polskę w 1996 roku. Dz.U. z 2002 r. Nr 184, poz. 1532.
- Ustawa z 17 czerwca 1959 r. o hodowli, ochronie zwierząt łownych i prawie łowieckim; Dz.U. Nr 36, poz. 226; tekst jednolity Dz.U. z 1973 r. Nr 33, poz. 197.
- Ustawa z dnia 13 października 1995 r. Prawo łowieckie; Dz.U. z 1995 r. Nr 147, poz. 713, tekst jednolity Dz.U. z 2005 r. Nr 127, poz. 1066).
- Ustawa o ochronie przyrody, Dz.U. Nr 92 z 2004 r. poz. 880.

Spoleczne motywacje użytkowania lasu i ochrony przyrody w lasach: skazani na konflikt czy poszukujący współpracy?

Adam WAJRAK

dziennikarz

Żeby odpowiedzieć na postawione w tytule pytanie, postanowiłem znaleźć odpowiedź na następujące: czym jest las dla ludzi podobnych do mnie. Przez moment szukałem porównania, które pozwoliłoby jak najtrafniej opisać to, czym jest las, szczególnie Puszcza Białowieska, dla takiego jak ja podglądacza i obserwatora, który stara się zrozumieć otaczającą go przyrodę, być świadkiem zachodzących w nim procesów, dla którego żyjące w nim zwierzęta, rośliny i grzyby to zadziwiający bohaterowie, zasługujący na najwyższy szacunek. Okazało się, że najlepsza „analogia” spoczywa w pod wodą, a las to dla mnie taka lądowa rafa koralowa.

Na pierwszy rzut oka jest to dość karkołomne porównanie, ale oba ekosystemy, choć tak bardzo różne, mają jednak wiele podobieństw. Podstawowe podobieństwo wiąże się z tym, że ich „twórcami” są organizmy długowieczne, które – zarówno żywe, jak i martwe – tworzą swoisty ruszt ekologiczny, na którym utrzymuje się olbrzymie bogactwo życia. Kolonie koralowców, składające się z wielu polipów, funkcjonują niczym jeden organizm i mogą żyć setki lat. Takie kolonie połączone ze sobą tworzą właśnie rafę. Niezwykle różnorodne są domem dla ryb, skorupiaków, mięczaków, morskich gadów oraz dla samych siebie. Bez koralowców o tym bogactwie nie byłoby mowy. Wracając do ekosystemów lądowych, koralowcami naszej lądowej „rafy” są właśnie drzewa, pełniące dokładnie taką samą funkcję. Żyją bowiem nieporównywalnie dłużej od nas i nawet po śmierci stanowią ważne spoivo ekosystemu. Dobrym przykładem są dęby, które dożywają 500–600 lat, po czym trwają w lesie do całkowitego rozkładu kolejne 100–200 lat. Podobnie jest z innymi drzewami, zamierającymi pojedynczo i powoli lub w sposób gwałtowny na dużych obszarach. Tworzą one strukturę, która jest warunkiem przyrodniczego bogactwa. Warto zwrócić uwagę, że tak jak w przypadku rafy koralowej, w lesie liczy się nie tylko ilość, wielkość, lecz także różnorodność gatunkowa form żyjących i obumarłych. Jako przykład weźmy

choćby obumierające z powodu korników świerki. Rzadki gatunek ptaka, jakim jest dzięcioł trójpalczasty, potrzebuje do życia drzew stojących w różnej fazie zamierania i w różnym wieku, natomiast niezwykle rzadki chrząszcz rozmiażg koweleński potrzebuje świerków przewróconych i do tego znajdujących się w wilgotnym środowisku. Tylko z obumierającymi świerkami związane jest ponad 100 gatunków rzadkich chrząszczy. Tam, gdzie nie brakuje drzew martwych i żywych, bogactwo życia jest wprost niebywałe i moim zdaniem porównanie właśnie z bogactwem raf jest jak najbardziej uzasadnione. Znana specjalistka zajmująca się grzybami dr Anna Kujawa tak pisze o najdłużej chronionych lasach Puszczy Białowieskiej: „Białowieski Park Narodowy jest najbogatszą w gatunki grzybów ostoją w Polsce. Na obszarze 0,03% powierzchni Polski rośnie co najmniej 47% wszystkich grzybów wielkoowocnikowych znanych z terenu naszego kraju”.

Komu zawdzięczamy to bogactwo? Patrząc na taki las, jak Puszcza Białowieska, a raczej jej fragmenty, można szybko dostrzec, kto lub co je kształtuje. Pierwszą oczywistą rzeczą jest konkurencja między gatunkami drzew. Nie ma tu „preferowanych” gatunków drzew, jak w lasach służących produkcji drewna. Sukces danego gatunku albo osobnika zależy od czynników środowiskowych oraz od jego właściwości osobniczych. Można powiedzieć, że mało które organizmy są poddawane tak wielkiej presji i selekcji jak siewki klonów, jesionów, dębów, grabów, świerków, sosen lub lip. Na las i jego odnowienie ma wpływ obecność roślinożerców i to zarówno dużych, jak jelenie, żubry czy łosie, jak i takich małych, jak kornik lub larwy pędzików. Odnowienie uwarunkowane jest też obecnością martwych drzew oraz takich drapieżników, jak wilk albo ryś, wpływających na zachowania dużych roślinożerców. Kluczową rolę mają też mniejsze i większe „katastrofalne” zaburzenia, takie jak pożary czy huragany. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na fakt, że prof. Kazimierzem Rykowskim, że dla lasu pożar czy huragan są nie tyle katastrofą, ile po prostu zaburzeniem. Katastrofa jest czymś oznaczającym zniszczenie, natomiast ani pożar, ani huragan nie oznaczają zniszczenia, a są tylko przekształceniem leśnego ekosystemu w inne jego stadium. Jest po prostu zmianą i to zmianą dla wielu leśnych gatunków korzystną. Zaburzenia, dzięki swej przypadkowości i nieregularności, różnią się od takich cyklicznych zjawisk, jak gradacje owadów. Te ostatnie są stałym elementem kształtującym ekosystem Puszczy. Na każdy las, a więc i na Puszcę Białowieską, oczywiście wpływa też obecność człowieka. Jednak do 1915 roku działalność człowieka w Puszczy nie miała charakteru gospodarki leśnej, stawiającej sobie określone cele i preferującej określone gatunki drzew. Działania człowieka miały charakter przypadkowy – jak na przykład wzniesienie pożarów, lub stały – jak prowadzony w niektórych miejscach wypas, który trudno nazwać świadomym kształtowaniem lasu. Mniejsze lub większe cięcia w Puszczy też miały charakter przypadkowy i nigdy z nie wyjechała stamtąd masa drewna dająca się porównać z ilościami wywozonymi od 1915 roku. W Puszczy nie było też prowadzone sztuczne odnowienie. Można więc powiedzieć, że do roku 1915 działania człowieka niewiele różniły się od naturalnych czynników. Warto tu dodać, że ostatek badania wskazują, że Puszcza jest ekosystemem niezwykle dynamicznym i zmieniającym się na przestrzeni dziejów, np. pod względem dominujących gatunków drzew. Nie ma tu stałości i przewidywalności, którą zakłada gospodarka leśna. To właśnie sprawia, że gdy tylko wchodzę w las, w najbar-

dziej naturalne fragmenty Puszczy, czuję się jak nurek zbliżający się do niesamowitej rafy koralowej, a gdy widziałem ścinane drzewa, szczególnie te wiekowe, byłem tak samo oburzony, jakbym był świadkiem łupania pneumatycznym młotem koralowych struktur, choć i w jednym i drugim wypadku pozyskujemy jak najbardziej cenny i „odnawialny” surowiec. Można by się rozwodzić nad stratami ekologicznymi, ale chyba najlepiej opisał je w „Lapidariach” z 1997 roku Ryszard Kapuściński, znakomity pisarz, reporter i jeden z najbardziej przenikliwych umysłów naszej epoki. Pisze on: „Jeżeli wycięliście stary las, a na jego miejsce posadziliście nowy, to nie znaczy, że zachowaliście w naturze równowagę albo że równowaga ta zostanie przywrócona, kiedy młody las urośnie. Starego lasu nie przywrócicie nigdy. Tego sędziwego drzewostanu z jego gęstwą, cieniem i zapachem, z jego wewnętrznymi splotami, powiązaniem, zależnościami nie da się odtworzyć, skopiować, powtórzyć. Wraz z wycięciem lasu jakaś część świata ginie na zawsze (Ryszard Kapuściński, „Lapidaria” Warszawa 1997, s. 493).

Prowadząc rozważania z punktu widzenia przyrodniczego użytkowania, pierwsze pytanie, jakie należy sobie postawić, to, czy leśnictwo jako takie sprzyja zachowaniu takich „leśnych raf koralowych” albo czegoś, co choć odrobinę by je przypominało. Wydaje się, że jednak nie. Przede wszystkim dlatego, że las nie potrzebuje naszych działań, aby istnieć i się rozwijać. Poza tym podstawowym celem leśnictwa jest przecież pozyskanie drewna, a to będzie się wiązać zawsze z utratą leśnej różnorodności biologicznej. Z rozmysłem piszę, że chodzi o leśną różnorodność biologiczną, ponieważ często wskazuje się, że dzięki działaniom leśników pojawiają się w lasach gatunki, często rzadkie, ale związane chociażby z otwartymi przestrzeniami. Pozyskanie drewna zawsze w mniejszym lub większym stopniu będzie wiązać się z mniejszym lub większym ograniczeniem czynników sprawiających, że las dla takich ludzi jak ja jest miejscem ciekawym. Oczywiście działania leśne mogą być mniej lub bardziej inwazyjne albo mniej lub bardziej zostawiające pole do działania naturze.

Choć większość Polaków jest przekonana, że mamy najlepszy model leśnictwa na świecie, to wydaje się, że jest to pogląd mający niewiele wspólnego z rzeczywistością. Gdy spojrzymy na dane, widać to bardzo dobrze. Po pierwsze, tak naprawdę mamy mało lasów. Polska ma lesistość wynoszącą około 30% i według „Raportu o stanie lasów w Polsce” z 2012 roku jest ona mniejsza niż lesistość wszystkich naszych sąsiadów (poza Ukrainą). Jest też mniejsza niż europejska średnia. Nieco lepiej, jak wskazuje raport, jest z zasobami drewna na pniu, choć są one mniejsze niż w Niemczech, w Czechach i Słowacji. Wskaźniki, które mogłyby świadczyć o ekologicznym podejściu do lasu, są również nie najlepsze. Lektura dwóch edycji (rok 2007 i 2011) raportu States of Europe’s Forests była nawet dla mnie sporym i niestety przykrym zaskoczeniem. Polskie lasy znajdowały się na przedostatnim miejscu w edycji 2007 i ostatnim miejscu w edycji 2011, jeśli chodzi o odnowienie naturalne, oraz na jednym z ostatnich w obydwóch raportach, jeśli chodzi o ilość martwych drzew nagromadzonych w lasach. Okazuje się, że terenów objętych ochroną bierną mamy naprawdę mało, choć wydawałoby się, że struktura własności polskich lasów, czyli to, że znakomita ich większość stanowi własność Skarbu Państwa, powinna takiej ochronie sprzyjać. Rezerwaty zajmują 1,4% lasów znajdujących się w zarządzie Lasów Państwowych, z czego zapewne znakomitą większość stanowią rezerwaty częściowe. Jeśli chodzi o obszary leśne wyłączone całkowicie

z interwencji, zajmujemy jedno z ostatnich miejsc w Europie (Analysis of Protected Forest Areas in Europe – Provisional Results of COST Action E27 PROFOR). Tu chciałbym zaznaczyć, że „aktywna ochrona”, mająca wszelkie cechy zwykłej gospodarki leśnej, jest prowadzona również na terenie większości polskich parków narodowych i prawdopodobnie jedynym chlubnym wyjątkiem są parki narodowe Białowiecki i Bieszczadzki.

Przez całe lata mieliśmy właściwie tylko trzech kluczowych użytkowników lasu – leśnika, myśliwego oraz na dokładkę zbieraczy grzybów i jagód. Ten obraz należy już do przeszłości. Mamy kolejnego ważnego użytkownika, którym jest po prostu obserwator przyrody. Mówią o tym chociażby szeroko omawiane w ramach „Narodowego Programu Leśnego” badania dotyczące użytkowania lasu prowadzone przez naukowców z wydziału Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego. Przypomnę tylko pobieżnie wyniki badań ankietowych, które wskazują, że ponad 80% ankietowanych osób chodzi do lasu, by spacerować, 44%, aby zbierać grzyby, na trzecim miejscu było obserwowanie przyrody, które jest ważne aż dla 33% respondentów. Uprawianie sportów jako cel wizyt w lesie deklarowało prawie 13%, a zbieranie jagód ponad 11%. W kategorii „inne”, w której ankietowani mogli wpisać inne cele, ponad 4% stwierdziło, że chodzi do lasu fotografować. To dużo, bo zaledwie dla 0,7% powodem odwiedzin w lesie było polowanie. Jeżeli dodać do tego, że preferowane były odwiedziny w lasach, które mają naturalną strukturę drzewostanów, a unikane drzewostany noszące ślady gospodarki leśnej, to mamy obraz użytkownika lasu, którego potrzeby stoją w jawnej sprzeczności z tym, co oferuje obecne podejście do lasów. Mamy grupę, zapewne stale rosnącą, która po prostu chce obcować z lasem w miarę naturalnym i naturalnie zachowującymi się, niepełochliwymi zwierzętami. Takie oczekiwania tylko w niewielkim stopniu zaspokajają parki narodowe. Po pierwsze, poruszanie się, czyli obcowanie z przyrodą, jest tam ograniczone, po drugie parki zajmują zaledwie 1% powierzchni kraju, a tylko część z nich to parki typowo leśne, wreszcie po trzecie w wielu, jak już wspomniałem, prowadzi się gospodarkę leśną i łowiecką ukrytą jedynie pod nazwami takimi jak „przebudowa drzewostanów”, „zapobieganie rozpadowi drzewostanów” lub „redukcja pogłowia zwierzyny”.

Z drugiej strony, mamy trochę całkiem dobrze zachowanych lasów o naturalnym charakterze, należących do skarbu państwa i znajdujących się w zarządzie Lasów Państwowych. Chodzi nie tylko o Puszcę Białowiecką, ale też o fragmenty lasów górskich i lasów na terenach podmokłych. Uchowaly się one czasami dzięki świadomym działaniom miejscowych leśników, czasami dzięki zawirowaniom historycznym, a czasami z braku technicznych możliwości ich eksploatacji. To wokół nich oraz innych „społecznie wrażliwych” terenów leśnych, takich jak lasy w pobliżu miast, dochodzi najczęściej do konfliktu między użytkownikami lasów zainteresowanymi przyrodą i rekreacją a gospodarką leśną, która wkracza na nie dzięki nowym możliwościom technicznym.

Należy jednak mieć świadomość, że nie jest to tylko ewenement polski, podobne sytuacje konfliktowe mamy właściwie we wszystkich rozwiniętych krajach. Warto wspomnieć tu chociażby burzliwą dyskusję wokół szwedzkiego modelu leśnictwa zainicjowaną serią artykułów autorstwa Macieja Zarembki Bielawskiego, które ukazały się w najbardziej opiniotwórczym dzienniku w tym kraju „Dagens Nyheter”. Szwedzi pytają dziś, dlaczego ich lasy są zamieniane w uprawy drzew, natomiast w Polsce coraz

więcej ludzi zadaje pytanie, dlaczego nasze puszcze zamieniacie w zwykłe lasy. Przy czym warto przypomnieć, że w Szwecji dyskusja dotyczy w znacznej mierze lasów prywatnych, natomiast w Polsce mówimy o lasach skarbu państwa, czyli należących do wszystkich obywateli.

Źródłem konfliktu jest niewątpliwie ustawa o lasach z 1991 roku. Ten wówczas nowocześniejszy akt prawny dziś w wielu aspektach nie przystaje ani do wiedzy, jaką mamy o lesie ani do oczekiwań społecznych. Założenie, że w każdym kawałku lasu musimy realizować wielofunkcyjną gospodarkę leśną, polegającą na zwalczaniu naturalnych czynników, które te lasy kształtują, i na pozyskiwaniu drewna, jest po prostu błędne. Wywołuje konflikty, rozbudza emocje, bo nie odpowiada aspiracjom i oczekiwaniom wobec lasów coraz większej części społeczeństwa. Nie służy też Lasom Państwowym jako instytucji lub firmie niezwykle uprzywilejowanej, bo przecież zarządzającej jedną czwartą kraju i do niedawna zatrzymującej dla siebie niemal całe dochody uzyskane z jej zasobów. Taka instytucja powinna być szczególnie wrażliwa i wyczulona na społeczne potrzeby. To warunek jej przetrwania jako zarządcy lasów skarbu państwa. Wydaje się, że rozumie to przynajmniej część kierownictwa Lasów Państwowych. Na szczególne uznanie zasługuje wprowadzenie przez Lasy Państwowe wraz z Ministerstwem Środowiska nowego planu urządzenia lasów dla nadleśnictw Puszczy Białowieskiej. Zakłada on zarówno minimalne pozyskanie, jak i ochronę najcenniejszy drzewostanów oraz brak ingerencji w zachodzące w nich procesy. Wprowadzenie takiej ochrony na poziomie planu urządzenia lasu jest jednak niezwykle trudne, chociażby dlatego, że plany zmieniane są raz na 10 lat. Wydaje się, że byłoby właściwie, aby dyrektor generalny Lasów Państwowych lub minister środowiska mieli ustawowo zagwarantowaną możliwość wyłączenia kompleksów leśnych o znaczeniu przyrodniczym lub społecznym, takich jak lasy w pobliżu miast, zarówno z produkcji, jak i z działań sanitarnych. Takie lasy nie wchodziłyby w skład ani parków narodowych, ani rezerwatów, w których z kolei jest ograniczona swoboda poruszania się. Taka forma ochrony istnieje w USA. To tzw. *wilderness areas*, na których człowiek jest gościem, nie dokonującym przekształceń i nie ingerującym w naturalne procesy. W USA podlegają one czterem służbom federalnym, w tym służbie leśnej. Idea zachowania takich dzikich terenów zdobywa też coraz więcej zwolenników w Europie, o czym świadczy chociażby uchwała Parlamentu Europejskiego w tej sprawie z 3 lutego 2009 r. (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0034+0+DOC+XML+V0//EN>).

I na koniec chcę zwrócić uwagę, że zaprzestanie tradycyjnego użytkowania dotyczyłoby zapewne niewielkiej części lasów. Uszczerbek finansowy, jaki poniosłyby Lasy Państwowe, byłby zapewne niewielki. Podobnie nie ucierpiałyby w znaczącym stopniu produkcja drewna. Zysk wizerunkowy, tak ważny dla funkcjonowania tego typu firmy, byłby olbrzymi. Wreszcie trzeba dodać, że te lasy nadal byłyby użytkowane przez leśników, zmieniałyby się jedynie forma użytkowania. Zwracał na to uwagę, o ile się nie mylę, właśnie w kontekście Puszczy Białowieskiej prof. Kazimierz Rykowski. Użytkowaniem można również nazwać czerpanie wiedzy o zachodzących w tych lasach procesach, o usługach ekosystemowych, takich jak zapylenie, rozsiewanie nasion, o warunkach koniecznych dla naturalnych odnowień, o magazynowaniu węgla, wreszcie – co wydaje się kluczowe – o wpływie zmian klimatycznych na ekosystemy leśne i zachodzące w nich

procesy. Taka wiedza, możliwa do zdobycia tylko w kompleksach leśnych „pozostawionych samym sobie” będzie, a może już jest na wagę złota.

Podsumowując – konflikty dotyczące użytkowania lasów są rzeczą nieuchronną i będą się zdarzać. Ważne jest jednak, aby władze, które decydują o przyszłości lasów, czyli minister środowiska lub dyrekcja generalna LP, miały narzędzia pozwalające na w miarę szybkie i bezbolesne ich rozwiązywanie. Narzędzia istniejące w obecnym stanie prawnym są daleko niedoskonałe, można nawet zaryzykować twierdzenie, że obecny stan prawny wręcz generuje konflikty z wrażliwymi przyrodniczo użytkownikami lasu. Podstawowym warunkiem wydaje się wprowadzenie możliwości rozdzielenia funkcji lasu, szczególnie rozdzielenia ich w przestrzeni.

Literatura

Raport o stanie lasów w Polsce 2012.

States of Europe's Forests.

Analysis of Protected Forest Areas in Europe – Provisional Results of COST Action E27 PROFO.

Ustawa o lasach z 1991 roku.

Ochrona przyrody w zrównoważonej gospodarce: wspomaganie czy hamowanie rozwoju?

dr Andrzej KASSENBERG

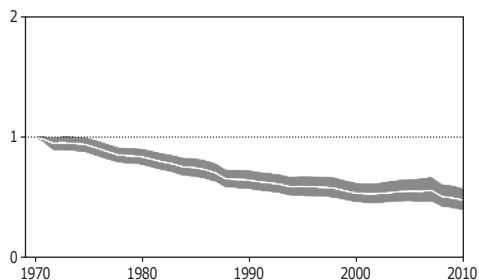
Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa

Wstęp

Dynamiczny rozwój świata w XX wieku i w początkach obecnego stulecia, w sensie zarówno gospodarczym, jak i demograficznym, wywarł znaczący wpływ na zasoby naturalne oraz na stan środowiska, a w konsekwencji na przyrodę i różnorodność biologiczną. W ciągu ostatnich 50 lat obserwuje się szybki proces zanikania wielu gatunków roślin i zwierząt. Według tzw. wskaźnika żyjącej planety (*Living Planet Index* – LPI), opracowywanego od lat przez organizację World Wild Fund for Nature (WWF) liczba populacji 3038 gatunków podstawowych, charakterystycznych dla ekosystemów występujących na kuli ziemskiej, zarówno lądowych, jak i wodnych, systematycznie spada. W latach 1970–2010 wskaźnik LPI zmniejszył się ogólnie o 52%, przy czym dla ekosystemów lądowych o 36%, morskich o 39%, a słodkowodnych o 76% (ryc. 1). Istnieje różnica jest pomiędzy strefą tropikalną, gdzie zanotowano spadek indeksu całkowitego o 56%, a strefą umiarkowaną, gdzie odnotowano spadek indeksu całkowitego o 36% (Living Planet Index 2014). Analizy prowadzone przez Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) także

wskazują duże zagrożenie, gdyż co roku ubywa na świecie 13 mln ha lasów, przede wszystkim w strefie tropikalnej (Global Forest Resources Assessment 2010).

W tej sytuacji, jeżeli mamy nie dopuścić do zasadniczego zubożenia bogactw przyrody ożywionej, niezbędne staje się radykalne zwiększenie znaczenia ochrony przyrody. W roku 2009 lądowe i morskie obszary przyrody chronionej obejmowały 19 mln km², co stanowiło 12,9% terenów lądowych,

Ryc. 1. Zmiany wskaźnika żyjącej planety (LPI) w latach 1970–2010 (rok 1970 = 1) (Źródło: Living Planet Index 2014. WWF)

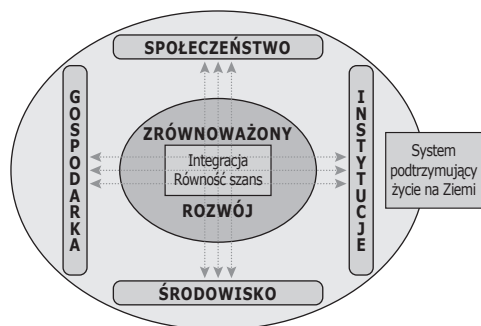
6,3% mórz wewnętrznych i tylko 0,5% mórz, które nie są akwenami wewnętrznymi. Aby uzyskać poprawę ochrony różnorodności biologicznej, a także uzyskać wzrost ochrony bioróżnorodności każdego z typów terenów w roku 2030 i 2050, już dziś, w roku 2015, niezbędne jest objęcie ochroną 12% pastwisk i łąk oraz 12% terenów leśnych (Living Planet Index 2012).

Wykładnia trwałej i zrównoważonej gospodarki: teoria i praktyka

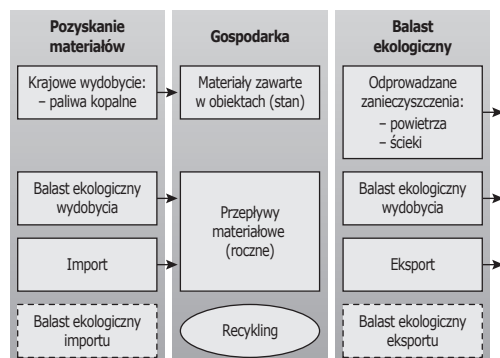
Od blisko 30 lat rozwija się teoria, a także praktyka trwałego i zrównoważonego podejścia do rozwoju czy do gospodarki. Człowiek i jego gospodarka funkcjonują w systemie społecznym, który jest nierozzerwalnie połączony ze środowiskiem przyrodniczym, czyli również w systemie ekologicznym. Oznacza to, że zmiany w jednym czy w drugim systemie są nierozzerwalnie połączone. Nie można zatem zrozumieć dynamiki funkcjonowania jednego systemu, jeżeli analizujemy go w oderwaniu od drugiego. Niestety, nie znajduje to odzwierciedlenia w praktyce gospodarczej czy w zarządzaniu przyrodą i jej zasobami. Ekonomisci posługują się modelem gospodarczym, socjologowie analizują zachowania społeczeństw, a naukowcy przyrodniczy podejmują próby zrozumienia, jak funkcjonuje przyroda. Wszyscy oni mają swój wkład w zrozumienie funkcjonowania świata, lecz tylko w sposób częściowy. Operują bowiem poszczególnymi komponentami, składowymi układu, a nie systemem jako całością. Dlatego tak ważne jest podejście interdyscyplinarne, zarówno w badaniach, jak i polityce, i myślenie systemowe. Społeczno-ekologiczne systemy są złożone i adaptatywne, a zmiany w nich nie są łatwe do przewidzenia, nie zachodzą bowiem liniowo. W chwili obecnej mamy do czynienia ze zmiennym, niestabilnym światem. Stany krytyczne i zaburzenia w tych systemach mogą, po przekroczeniu progu tolerancji, prowadzić do zmian nieodwracalnych. Dlatego tak ważne jest otwarte, elastyczne myślenie i postrzeganie układów społeczno-ekologicznych w różnych skalach czasu i przestrzeni jako części jednego systemu, a także przyglądanie się temu, jak system zmienia się i radzi sobie z zaburzeniami. Odporność wyznacza bowiem zdolność systemu do przeciwdziałania zaburzeniom. Innym słowy, pozwala na pewne zmiany bez przekraczania granic, poza którymi jest już inny stan tego systemu (Pisano 2012).

Kluczowym zagadnieniem, które należy rozpatrywać w perspektywie najbliższych 50 lat, jest zapewnienie funkcjonowania systemów ziemskich podtrzymujących życie. One bowiem będą decydować o zapewnieniu warunków przyrodniczych do funkcjonowania cywilizacji ludzkiej. Obrazuje to poniższy schemat, przedstawiający zrównoważony rozwój nie jako osiąganie kompromisu pomiędzy trzema jego składowymi – społeczeństwem, gospodarką i przyrodą, ale jako płaszczyznę, na której zachodzi integracja i równoprawne traktowanie tych trzech składowych. Granice tej płaszczyzny wyznaczają systemy podtrzymujące życie na Ziemi (np. zmiany klimatu globalnego). Zapewnienie im funkcjonowania jest koniecznym warunkiem przetrwania gatunku ludzkiego i dlatego nie może podlegać kompromisom (ryc. 2).

Należy pamiętać o tym, iż wytwarzanie dóbr konsumpcyjnych, zwłaszcza materialnych, prowadzi do coraz większego zaangażowania zasobów przyrodniczych i to pomimo

Ryc. 2. Zrównoważony rozwój

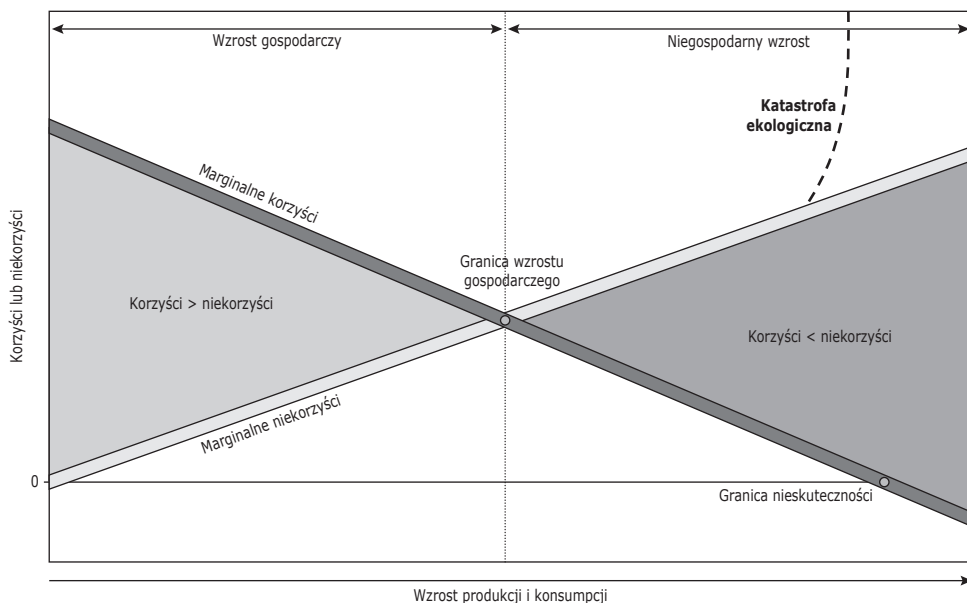
Ryc. 3. Schemat przepływów materiałowych w gospodarce (bez wody i powietrza) (Źródło: Economy-wide Material Flow Accounts and Derived Indicators. A Methodological Guide. Eurostat 2001)

poprawy efektywności ich wykorzystania. Związane to jest zarówno z rosnącą liczbą ludności, jak i z rozprzestrzenianiem się konsumpcyjnego modelu życia. Jednocześnie wytwarzanie to prowadzi do degradacji środowiska i odprowadzania do niego zanieczyszczeń w różnych formach, stanowiących balast ekologiczny (ryc. 3). Przyjęcie takiego założenia jest uwidocznione między innymi w opracowaniu Hermana Daly nt. wzrostu nieużytecznego (Daly 2005). Z biegiem czasu masa dóbr, które są użyteczne, staje się coraz mniejsza w stosunku do balastu ekologicznego. Jeżeli balast ten będzie stawał się większy, to zgodnie z Daly'm (2005) istnieje punkt, w którym użyteczność wzrostu gospodarczego staje się dyskusyjna, a w krańcowym przypadku wzrost taki staje się nieużyteczny. Zdaniem tego autora, jeżeli będziemy wytwarzać coraz więcej zanieczyszczeń (tzw. balast ekologiczny), to możemy doprowadzić do takiej degradacji środowiska, którą będzie można uznać za katastrofalną. W tym punkcie systemy podtrzymujące życie na Ziemi zostaną tak zaburzone, że cywilizacja zacznie chylić się ku upadkowi (ryc. 4) (Daly 2005).

Ze względu na utrzymanie życia na Ziemi najważniejszym problemem jest zapewnienie prawidłowego funkcjonowania klimatu globalnego, który w wyniku działalności człowieka ociepla się, co już obecnie prowadzi do znacznych zaburzeń. Warto wziąć pod uwagę także fakt, że zmiany klimatyczne wykazały fiasko obecnej gospodarki rynkowej. W gospodarce rynkowej cena produktu czy usługi nie uwzględniała i nie uwzględnia właśnie tych niekorzystnych tendencji zmian. To co dziś należałoby uwzględnić w gospodarce rynkowej, to koszty zaniechania, czyli uznanie, że dzisiejszą korzyścią jest pomniejszenie strat przyszłych.

Jeżeli przyjrzymy się wybranym powszechnie używanym produktom, takim jak samochód czy telefon komórkowy, to okaże się, że balast ekologiczny ich wytworzenia jest znaczący. Jest to bowiem, nie licząc zużycia wody, odpowiednio 15 ton odpadów w przypadku samochodu i 75 kg w przypadku telefonu komórkowego (Welfens i in. 1999). Należy wziąć pod uwagę bardzo dużą dynamikę wzrostu produkcji tych dóbr oraz powszechne i coraz szersze ich użytkowanie. Jednocześnie, w wyniku częstej wymiany, wiele z zakupionych wcześniej aparatów telefonicznych, mimo że są sprawne, nie jest

użytkowanych (tzw. efekt szuflady), np. w wyniku wprowadzania aparatów nowej generacji, a także ze względu na oddziaływanie reklamy (tzw. gadżety).

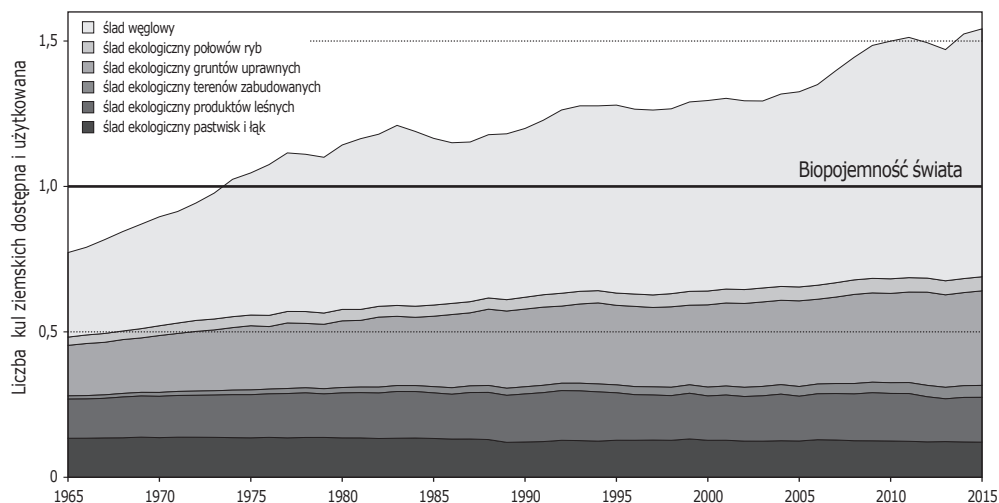

Ryc. 4. Kiedy wzrost jest nieużyteczny (Źródło: Daly H. Economics in Full World, „Scientific American”, September 2005)

Podstawową przyczyną takiej sytuacji jest, jak wcześniej wspomniano, znacząca niedoskonałość gospodarki rynkowej, która napędzana jest coraz większą konsumpcją. Za Careley’em i Spapensem (2000) można wyróżnić cztery podstawowe słabości rynku:

- a) brak ujmowania kosztów zewnętrznych w cenie dóbr i usług, co dotyczy zwłaszcza zagadnień społecznych (dezintegracja, ochrona zdrowia) i ekologicznych (degradacja). Jednocześnie na szeroką skalę stosowane są subsydia do dóbr szkodliwych dla środowiska, czyli o charakterze antyekologicznym. Często przeznaczamy znacznie więcej subsydiów na działania niekorzystne dla środowiska niż na korzystne. Przykładowo w roku 2013 subsydia wspierające paliwa kopalne na świecie wyniosły 550 mld USD, ponad czterokrotnie więcej niż do energii odnawialnej, i wstrzymują one inwestycje w efektywność energetyczną oraz odnawialne źródła energii. (World 2014). W Unii Europejskiej z 290 mld euro przeznaczanych na subsydia w transporcie prawie połowa trafiała do transportu drogowego, czyli transportu o największym, negatywnym oddziaływaniu na środowisko (Size 2007). Według raportu „Ukryty rachunek za węgiel” górnictwo węglowe i energetyka w Polsce oparta na węglu w latach 1990–2012 otrzymały 170 mld zł w postaci subsydiów. Dlatego łączne koszty w tych sektorach, wraz z kosztami zewnętrznymi (utracone zdrowie i szkody w środowisku), wynoszą blisko 900 mld zł, a wysokość dopłat i kosztów zewnętrznych związanych z górnictwem i energetyką węglową w przeliczeniu na oso-

- bę wynosi 1876 zł, podczas gdy w przypadku energetyki odnawialnej jest 144 razy mniejsza (Bukowski, Śniegocki 2014);
- operowanie krótkookresową perspektywą przyczynia się do niedoszacowania pełnych kosztów (np. kosztów zaniechania) i do pomijania perspektywicznych potrzeb przyszłych pokoleń. Przykładem jest niszczenie warstwy ozonowej, czego skutki będą odczuwać cztery pokolenia, pomimo iż obecnie zaprzestano produkcji i sprzedaży substancji niszczących ozon;
 - promowanie nadmiernego indywidualizmu i wartości materialnych w przeciwieństwie do wartości publicznych i pomniejszanie znaczenia wartości dobra wspólnego oraz konsumpcji niematerialnej. Istotą gospodarki rynkowej jest kupowanie dóbr i usług, choć nie zawsze są one potrzebne czy niezbędne. Kluczową rolę w tym zakresie odgrywa przemysł reklamowy, którego istotą jest zachęcenie do kupowania. Według firmy Zenith Optimedia światowe wydatki na reklamę w 2010 r. osiągnęły poziom 450 mld USD, podczas gdy na przeciwdziałanie pladze głodu na świecie wydaje się cztery razy mniej (Fura 2010). Według FAO, która ogłosiła raport na temat skali marnowania żywności, co roku wyrzucamy 1,3 mld ton jedzenia, co stanowi jedną trzecią całej produkowanej na świecie żywności;
 - dążenie do skupiania władzy i bogactwa w rękach niewielu, zwłaszcza w zarządach korporacji, banków, często kosztem interesów ogółu.

Ryc. 5. Światowy ślad ekologiczny wg komponentów 1961–2011 (Źródło: Global Footprint Network, 2015. National Footprint Accounts, 2015)

Wyrazem obciążenia środowiska i zawłaszczania zasobów przyrodniczych jest tzw. ślad ekologiczny¹. Według twórców tej koncepcji obecnie użytkujemy Ziemię tak,

¹ Ślad ekologiczny (ang. *ecological footprint*) – zapotrzebowanie człowieka na zasoby naturalne biosfery. Porównywana jest ludzka konsumpcja zasobów naturalnych ze zdolnością planety Ziemi do ich regeneracji. Ślad ekologiczny to

że do odtworzenia i odnowienia zasobów konsumowanych rocznie potrzeba jednego roku i 6 miesięcy (inaczej mówiąc, potrzebujemy 1,5 Ziemi do przetrwania). Obecnie 80% ludności świata mieszka w krajach, w których zużywa się więcej zasobów niż kraje te mogą odtworzyć (tzw. *biocapacity*²). Gdy porównamy ten wskaźnik w skali czasowej, to okaże się, że jeszcze w roku 1961 prawie wszystkie kraje na świecie nie przekraczały granicy odtwarzania zasobów (ryc. 5).

Szacuje się, że jeżeli nic się nie zmieni w dotychczasowej gospodarce świata, to w roku 2050 ślad ekologiczny przekroczony zostanie 2,5-krotnie. W chwili obecnej skutki braku możliwości pełnego odnowienia przenoszone są na przyszłe pokolenia, które albo będą musiały obniżyć zasadniczo standard życia, albo też wydatkować znacznie więcej środków, aby utrzymać standard życia na tym samym poziomie, co standard obecnej generacji. Jeżeli ten trend nie zostanie powstrzymany, przewidywać należy m.in. upadek rybołówstwa w wyniku przełowienia, utratę zasobów czystej wody czy też wzrost emisji gazów cieplarnianych i związanych z tym problemów globalnego ocieplenia.

Konieczne są zasadnicze zmiany, aby rozwój cywilizacji nie prowadził do degradacji i do deprecjacji kapitału przyrodniczego i społecznego. Zrównoważone podejście oznacza utrzymanie śladu ekologicznego na poziomie 1,7 gha na osobę przy obecnym (2011 r.) 2,6 gha na osobę (2015).

Zielona gospodarka a koncepcja ochrona przyrody

Światowy Fundusz na rzecz Przyrody (WWF) proponuje budowanie zielonej gospodarki poprzez koncentrację na sześciu powiązanych ze sobą obszarach. Są to (Living 2010):

1. **Zmiana definicji i sposobu mierzenia prosperity**, tak aby do tradycyjnie stosowanej miary, czyli PKB, dodać jako równoprawne: 1) wskaźnik rozwoju społecznego (*Human Development Index*), 2) współczynnik Gini'ego czyli wskaźnik nierówności społecznej, 3) wskaźnik żyjącej planety (*Living Planet Index*), 4) wskaźniki dotyczące usług ekosystemów i 5) ślad ekologiczny. Jednocześnie planowanie rozwoju powinno odbywać się w granicach wyznaczonych przez dostępne zasoby jak i zdolności do absorpcji zanieczyszczeń przez środowisko.
2. **Inwestowanie w kapitał przyrodniczy**, poprzez:
 - a) wzrost powierzchni obszarów chroniony do poziomu wyznaczonego przez konwencję o różnorodności biologicznej, tj. do co najmniej 10% w każdym regionie ekologicznym, chociaż organizacje pozarządowe postulują 15%;
 - b) podjęcie się działań na rzecz trzech kluczowych biomów³, tj. lasów, wód śródlądowych i oceanów:

szacowana ilość hektarów, ważona produktywnością biologiczną poszczególnych form użytkowania terenu, powierzchni lądu i morza, potrzebna do rekompensacji zasobów zużytych na konsumpcję i absorpcję odpadów. Ślad mierzony jest w globalnych hektarach (gha).

² Oznacza ona zdolność ekosystemów do wytwarzania użytecznych zasobów biologicznych i pochłaniania CO₂ wytwarzanego przez ludzkość, korzystając z obecnie dostępnych sposobów zarządzania i rozwiązań technologicznych. Stanowi punkt odniesienia do śladu ekologicznego i jest wyrażana w globalnych hektarach.

³ Biom – rozległy obszar o określonym klimacie, charakterystycznej szacie roślinnej i szczególnym świecie zwierzęcym.

- w odniesieniu do lasów – dotrzymanie zobowiązania wynikającego z wymienionej konwencji, tj. zatrzymanie do roku 2020 utraty powierzchni leśnej, a także, wprowadzenie nowej inicjatywy REDD+⁴ obok tradycyjnej ochrony obszarowej oraz szerokie zastosowanie najlepszej praktyki w zakresie zarządzania lasami i całego łańcucha dostaw związanych z drewnem;
- w odniesieniu do wód śródlądowych – prowadzenie lepszej polityki, aby wykorzystywać wodę w naturalnie dostępnych limitach i unikać fragmentacji systemów wodnych. Oznacza to także zapewnienie każdemu świeżej wody jako podstawowego prawa człowieka, prawidłowe wykorzystywanie wody w rolnictwie i projektowanie, budowanie oraz użytkowanie zapór oraz innej infrastruktury gospodarki wodnej w sposób zapewniający równowagę pomiędzy wymogami przyrodniczymi i potrzebami ludzi;
- w odniesieniu do oceanów – dotrzymywać limitów połowowych, tak aby nie prowadzić nadmiernej eksploatacji poszczególnych gatunków ryb oraz aby zasadniczo zmniejszyć poławianie żywych zasobów morza, które nie są przedmiotem połowów. W krótkim okresie czasu doprowadzi to niestety do ograniczenia zdolności połowowych flot rybackich, a gdy populacje ryb się odrodzą, konieczne będzie wyznaczenie limitów połowowych;
- inwestowanie w bio-wydajność (wydajność ekosystemów). Obok obejmowania obszarów ochroną konserwatorską niezbędne jest inwestowanie we wzrost wydajności tych ekosystemów. Oznacza to wzrost produktywności ekosystemów, rekultywację terenów zdegradowanych, poprawę zarządzania terenami biologicznie czynnymi czy zrównoważenie gospodarowania użytkami rolnymi, a także zbiorami. Niezbędna jest poprawa efektywności zarządzania w celu zmniejszenia śladu ekologicznego i wzrostu wydajności ekosystemów oraz wykorzystanie systemu certyfikacji co do zrównoważonych praktyk w zakresie produkcji, tak aby zachować integrację ekosystemów i ich trwałą produktywność;
- nadanie wartości ekonomicznej różnorodności biologicznej i usługom ekosystemów. Niezbędnym staje się wprowadzenie systemu obliczania wartości usług ekosystemów jako wytycznej do użytkowania terenów i wydawania pozwoleń do ich wykorzystywania. W pierwszej kolejności rządy powinny nadać wartość różnorodności biologicznej oraz usługom ekosystemów i stosować je w procesie decyzyjnym, a także w celu zmiany zachowań uczestników gry rynkowej. Ważnym jest, aby w cenie uwzględniać także koszty zewnętrzne związane z zachowaniem ilości i jakości wód i zdolności do pochłaniania węgla czy koszty związane z rekultywacją zniszczonych terenów.

3. Zapewnienie na odpowiednim poziomie usług energetycznych i żywienia.

Prowadzone studia pokazują możliwości energetyki odnawialnej w zaspokajaniu

⁴ *Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation (REDD)* tj. Redukcja emisji związanych z wycinką lasów i ich degradacją oznacza stworzenie ekonomicznej wartości związanej z sekwestracją węgla w biomase tworząc zachętę dla krajów rozwijających się do zredukowania emisji związanej z terenami leśnymi i inwestowanie w zrównoważony rozwój niskowęglowy. Inicjatywa "REDD+" proponuje więcej a mianowicie włączenie aspektów ochrony lasów, zrównoważonego ich zarządzania i wzrostu zatrzymywania węgla w biomase leśnej.

potrzeb energetycznych w połączeniu ze znaczącą poprawą efektywności energetycznej budynków i transportu. Jednocześnie niezbędnym staje się wycofywanie paliw kopalnych, tak aby nie powodować emisji gazów cieplarnianych. Taka strategia wymaga inwestowania w nowe technologie, innowacje, co może jednocześnie tworzyć „zielone” miejsca pracy. W zakresie wyżywienia strategia dotyczy nie tylko ograniczenia niedożywienia czy marnotrawstwa, ale także równoprawnego dostępu do produktów żywnościowych.

4. Właściwe użytkowanie terenów i związane z nim planowanie przestrzenne.

Kluczowym staje się pytanie, czy jesteśmy w stanie wyżywić i zapewnić warunki do mieszkania rosnącej liczbie mieszkańców naszej planety i jednocześnie ochronę bioróżnorodności i usługi ekosystemów. Według FAO wzrost produkcji żywności o 70% pozwoli na wyżywienie planety, a jednocześnie, w związku z rezygnacją z paliw kopalnych, coraz więcej terenów przeznaczać się będzie pod biopaliwa i biomateriały. FAO ocenia, że powierzchnia terenów odpowiednich, aby zadanie to zrealizować, jest wystarczająca. Jednak ze względu na odmienną sytuację w różnych krajach rozwiązanie tych problemów wymaga globalnego podejścia. Przykładowo Kanada i Australia mają możliwość wzrostu wykorzystania swoich terenów, nie przekraczając limitu śladu ekologicznego, ale np. Singapur, czy też Wielka Brytania są w odwrotnej sytuacji. Walka o wartościowe tereny czy o dostęp do wody staje się coraz bardziej powszechna, zwłaszcza w Afryce.

5. Dzielenie się ograniczonymi i nierównomiernie występującym zasobami. W sytuacji limitowanego dostępu do zasobów, ze względu na fizyczną ich skończoność lub ograniczoność w odnawialności, niezbędnym staje się znalezienie narzędzi do równoprawnego zaspokojenia dostępu do energii, wody czy żywności poszczególnym krajom czy ludziom. Jednym z rozwiązań jest określenie dostępnej ilości zasobów w formie budżetów dla poszczególnych krajów. Takim rozwiązaniem jest np. handel uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych, którego podstawą jest dopuszczalna wielkości emisji, w którym musi się realizować rozwój gospodarczy i społeczny. Niezbędnym staje się też zmiana zachowań rządów, firm, samorządów, gospodarstw domowych i poszczególnych osób w zakresie konsumpcji, tak aby ci, co konsumują dużo, często bardzo marnotrawnie, stworzyli możliwość konsumpcji tym, którzy konsumują mniej, często poniżej poziomu godnego życia, wszystko jednak w granicach wyznaczonych przez dostępne zasoby.

6. Niezbędne zmiany instytucjonalne, procesu podejmowania decyzji i rządzenia.

Obecny system rządzenia w odniesieniu do środowiska przyrodniczego poniósł klęskę. Dotyczy to zarówno rządów, jak i rynków. Niezbędna jest zatem zmiana i transformacja, ale nie bardzo wiadomo, kto i jak ma ją rozpocząć oraz konsekwentnie przeprowadzić. Społeczeństwa muszą jednak dostrzec szansę na prowadzenie gospodarki i rozwoju społecznego z uwzględnieniem wartościowania środowiska przyrodniczego i na właściwą alokację środków, dążąc do społecznie godnego życia. Ważne i niezbędne są działania na międzynarodową skalę. Niezbędnym jest wypracowanie nowego mechanizmu finansowego prowadzącego do takiej gospodarki rynkowej, która rozpoznaje zasoby środowiska i usługi ekosystemów jako wartości odmienne od wytworzonych przez człowieka. W tej zmianie istotna rola przypada przedsiębiorcom.

Miejsce i rola terenów leśnych w realizacji konwencji o różnorodności biologicznej

Sygnatariusze konwencji o różnorodności biologicznej uznają, że lasy stanowią najbardziej zróżnicowany zestaw siedlisk dla roślin (nie tylko drzew), zwierząt i mikroorganizmów, a tym samym są one zamieszkałe przez największą liczbę gatunków lądowych. Ta różnorodność występuje na różnych poziomach, tzn. na poziomie krajobrazów, ekosystemów, gatunków, populacji i genów. W biologicznie zróżnicowanych lasach możliwe jest dostosowywanie się organizmów do ciągle zmieniających się warunków środowiskowych oraz utrzymanie usług ekosystemów. Podkreśla to załącznik do decyzji II/9 konferencji stron konwencji o różnorodności biologicznej, w którym uznano że różnorodność biologiczna lasów to wynik procesów ewolucyjnych trwających przez tysiące, a nawet miliony lat, które są sterowane przez takie zjawiska jak klimat, ogień, konkurencja i zakłócenia. Różnorodność ekosystemów leśnych (pod względem fizycznym i biologicznym) oznacza wysoki poziom adaptacji ekosystemów. W poszczególnych ekosystemach leśnych, utrzymanie procesów ekologicznych zależy od utrzymania ich różnorodności biologicznej. Jednak mimo znaczenia i roli różnorodności biologicznej następuje jej zubożenie w wyniku działalności prowadzonej przez człowieka⁵.

Tabela 1. Wskaźniki stanu różnorodności biologicznej lasów i skumulowanych zmian w lasach

Wskaźnik	Opis
Skład gatunkowy drzewostanu	Powierzchnia lasów i innych gruntów leśnych, klasyfikowane według liczby gatunków drzew występujących i typu lasu
Odtwarzanie	Obszar odtwarzania w ciągu czasu trwania drzewostanów, w tym nierównych wiekowo, sklasyfikowanych według rodzaju odtwarzania.
Naturalność	Powierzchnia lasów i innych gruntów leśnych w kategorii „nienaruszone przez człowieka”, „półnaturalne” lub „plantacje” lub też według typu lasu
Udział gatunków obcych	Powierzchnia lasów i innych gruntów leśnych z dominującym udziałem drzew gatunków introdukowanych
Martwe drewno	Objętość stojącego i leżącego martwego drewna w lesie i na innych gruntach zalesionych w podziale na typ lasu
Zasoby genetyczne	Obszary dla ochrony i wykorzystania zasobów genetycznych drzew leśnych (ochrona <i>in situ</i> i <i>ex situ</i> genów) oraz obszary do produkcji nasion
Układ krajobrazu	Pokrycie terenami leśnymi krajobrazu w ujęciu przestrzennym
Zagrożone gatunki leśne	Liczba zagrożonych gatunków leśnych, sklasyfikowanych według kategorii IUCN Red List w stosunku do ogólnej liczby gatunków leśnych
Lasy chronione	Powierzchnia lasów i innych gruntów leśnych chronionych w celu zachowania różnorodności biologicznej, krajobrazu i specyficznych elementów naturalnych, zgodnie z wytycznymi MCPFE ⁶

Źródło: http://www.foresteurope.org/sfm_criteria/criteria/biological-diversity.

⁵ <http://www.cbd.int/forest/what.shtml>

⁶ Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe.

Postęp w kierunku zrównoważonej gospodarki leśnej musi być zgodny z ochroną różnorodności biologicznej. Różnorodność biologiczna jest kryterium, którym można opisać różne formy życia, ekosystemy, ich rolę, a także różnorodność genetyczną jaka występuje w lasach i sposób zarządzania nią. W XXI wieku, wobec nowych zagrożeń, konieczne staje się bardziej zrównoważone podejście do zachowania różnorodności biologicznej. Praktyka gospodarki leśnej jest coraz bardziej ukierunkowana na ochronę różnorodności biologicznej. Gospodarka leśna koncentruje się również na ochronie zasobów genetycznych, ponieważ gwarantuje ona, że różnorodność genetyczna drzew w lasach pozwala na przetrwanie, dostosowywanie i rozwój w zmieniających się warunkach środowiskowych. Do utrzymania i zwiększenia różnorodności biologicznej w lasach niezbędne są powiązania pomiędzy obszarami leśnymi. Do oceny aktualnego stanu różnorodności biologicznej lasów i skumulowanych zmian wprowadzonych w lasach proponuje się następujące wskaźniki: skład gatunkowy drzewostanu, odtwarzanie, naturalność, wprowadzanie gatunków, martwe drewno, zasoby genetyczne, układ krajobrazu, zagrożone gatunki leśne, chronione lasy (tab. 1)⁷.

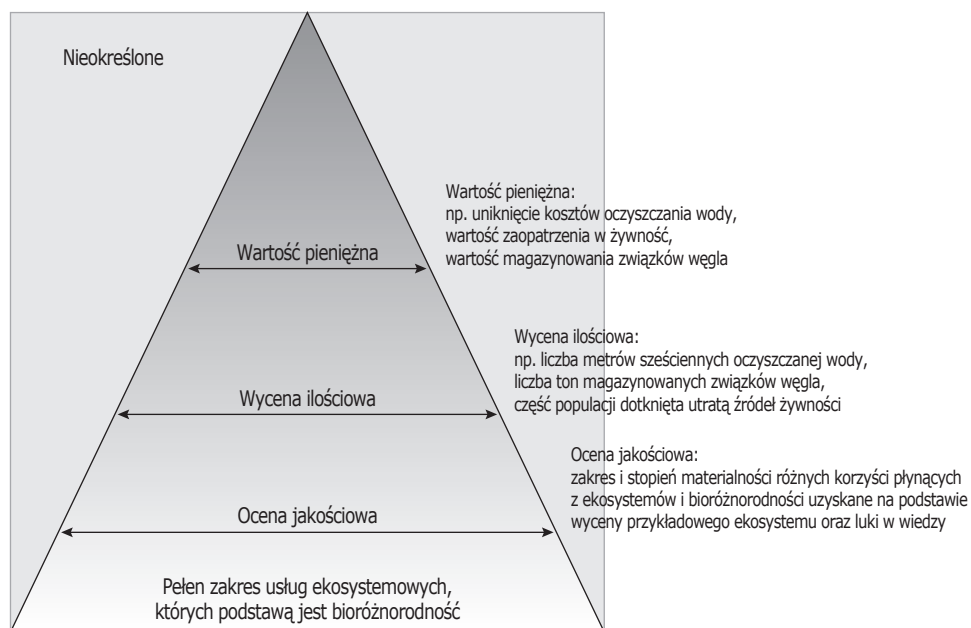
Perspektywa rozwoju koncepcji zrównoważonej gospodarki w zastosowaniu do leśnictwa w perspektywie do 2030 i dalej do 2080 roku

Tereny leśne, jak i cała przyroda, dostarczają ludziom korzyści w postaci tak zwanych usług ekosystemów. Są to między innymi:

- żywność,
- woda pitna,
- drewno,
- regulacja klimatu, ochrona przed naturalnymi zagrożeniami,
- kontrola erozji gleby,
- składniki farmaceutyczne,
- miejsce rekreacji.

Niestety, wiele usług ekosystemów traktuje się jako dobra publiczne, a w gospodarce rynkowej nie mają one wartości, czyli ceny. Postępuje utrata różnorodności biologicznej, a ekosystemy podlegają degradacji, tym samym ponosimy straty, które nie zawsze ujawniają się natychmiast, ale mogą wystąpić po wielu latach. Kontynuacja tej polityki prowadzi do dalszej degradacji i podwyższenia kosztów rozwoju dla przyszłych pokoleń. Dlatego tak ważnym jest, aby w gospodarce rynkowej nadać wartość usługom ekosystemów i wprowadzić ją do mechanizmu gospodarki rynkowej. Ocena znaczenia usług ekosystemów może być różna: pieniężna, ilościowa czy jakościowa (ryc. 5). Jednak prowadzone badania pokazują, jak znaczna jest skala wartości tych usług. Według bardzo uproszczonego rachunku wykonanego dla jednego parku narodowego na Madagaskarze wartość takich usług, jak surowce do produkcji leków, ochrona przed erozją,

⁷ http://www.foresteurope.org/sfm_criteria/criteria/biological-diversity

Ryc. 5. Ocena usług ekosystemowych (Źródło: P. ten Brink, Warsztaty na temat ekonomii globalnej utraty różnorodności biologicznej, 5–6 marca 2008 r., Bruksela; za *Ekonomia ekosystemów i bioróżnorodności*. Wspólnoty Europejskie, 2008)

magazynowanie związków węgla, turystyka i produkty leśne, wyniosła blisko 120 mln USD, a w rozbiu wygląda to następująco (Ekonomia 2008):

- „1. **Leki.** W lasach deszczowych Madagaskaru występuje szereg różnych roślin o ogromnym potencjale leczniczym i farmakologicznym, takich jak barwinek różyczkowy, używany przez tradycyjnych uzdrowicieli na Madagaskarze, a także jako źródło leków przeciwnowotworowych, np. w Europie. Szacowana wartość: 1 577 800 dolarów.
2. **Ochrona przed erozją.** Lasy, takie jak Masoala, chronią glebę przed erozją, pomagając w zmniejszeniu sedymentacji na polach ryżowych i w stawach hodowlanych. Szacowana wartość bieżąca netto: 380 000 dolarów.
3. **Magazynowanie związków węgla.** Mniejszy poziom wylesienia pozwala przeciwdziałać skutkom zmian klimatycznych, np. w Londynie (podniesienie poziomu morza) i Namibii (zwiększona śmiertelność). Szacowana wartość bieżąca netto: 105 110 000 dolarów.
4. **Rekreacja.** Niezwykła różnorodność lasów Madagaskaru obfitujących w unikatowe gatunki, takie jak lemur czarno-czerwony, przyciągnęła do Masoala w 2006 roku 3 000 turystów, z czego większość z Europy i USA, ale 37% z samego Madagaskaru. Szacowana wartość bieżąca netto: 5 160 000 dolarów.
5. **Produkty leśne.** Osiem tysięcy gospodarstw domowych w pobliżu Parku Narodowego Masoala korzysta na co dzień z produktów leśnych, zapewniających im jedzenie,

leki oraz materiały budowlane i tkackie. Szacowana zrównoważona wartość bieżąca netto: 4 270 000 dolarów”.

Podejście od strony usług ekosystemów powinno być podstawą koncepcji zrównoważonej gospodarki leśnej w perspektywie do 2080 roku. W tym celu należy wypracować system wyceny ekonomicznej ekosystemów i różnorodności biologicznej na terenach leśnych, uwzględniający aspekty przestrzenne: Oznacza to następujące potrzeby (Ekonomia 2008):

- a) oceny konsekwencji utraty bioróżnorodności;
- b) oceny kosztów i korzyści działań w celu ochrony bioróżnorodności;
- c) określenia ryzyka utraty różnorodności biologicznej i w tym kontekście jej wartości;
- d) uwzględnienia w ocenie ekonomicznej aspektów przestrzennych, zarówno w miejscu występowania ekosystemów, jak i w miejscu korzystania z ich usług;
- e) działań kompensacyjnych, gdyż często ci, co korzystają z usług ekosystemów, nie ponoszą kosztów ich ochrony.

Na podstawie warsztatów przeprowadzonych w roku 2008 w Brukseli, poświęconych utracie różnorodności biologicznej, można zaproponować następujące zasady przy wycenie usług ekosystemów, w tym ekosystemów leśnych (Ekonomia 2008):

- 1) „wycena powinna skupiać się na zmianach marginalnych, a nie na „całkowitej” wartości ekosystemu,
- 2) wycena wartości usług ekosystemowych musi być swoista dla danego kontekstu i ekosystemu, musi też odnosić się do stanu początkowego ekosystemu,
- 3) w wycenie bioróżnorodności należy zastosować dobre praktyki w dziedzinie „transferu korzyści”, potrzebna jest też dalsza praca nad sposobem agregacji wartości zmian marginalnych,
- 4) wartości powinny być określane z perspektywy beneficjentów,
- 5) w celu rozszerzenia akceptacji wyceny, w procesie jej opracowywania można zasięgać opinii społeczności lokalnej i umożliwić jej uczestnictwo w działaniach,
- 6) należy pamiętać o zagadnieniach nieodwracalności zmian i żywotności ekosystemów,
- 7) przedstawienie dowodów powiązań biofizycznych zapewnia lepszą jakość i wiarygodność wyceny,
- 8) przy wycenie usług ekosystemowych występują nieuniknione niepewności, dlatego dla potrzeb decydentów należy zastosować analizę wrażliwości,
- 9) ocena wartości może potencjalnie wskazywać na sprzeczne cele i kompromisy, ale należy ją przedstawiać w połączeniu z innymi danymi ilościowymi i jakościowymi”.

Podsumowanie

Odpowiadając na pytanie postawione w tytule tego opracowania, czy ochrona przyrody prowadzi do hamowania czy wspomagania rozwoju, odpowiedź wydaje jasna i jednoznaczna. Zdecydowanie ochrona przyrody, w tym różnorodności biologicznej, to wspomaganie rozwoju, zapewnienie korzyści z usług ekosystemów, których wartość jest znaczna, ale nie w pełni wyrażona w wartościach ekonomicznych. Ponadto nie stanowi

podstawy do podejmowania zrównoważonych decyzji rynkowych. Dlatego tak ważnym jest, aby dokonać wyceny usług ekosystemów leśnych jako podstawy nowej strategii zrównoważonej gospodarki w perspektywie roku 2080.

Literatura

- Bukowski M., Śniegocki A., Ukryty rachunek za węgiel. Warszawa, Warszawski Instytut Studiów Ekonomicznych. 2014.
- Carley M., Spapens P., Dzielenie się światem – zrównoważony sposób życia i globalnie sprawiedliwy dostęp do zasobów naturalnych w XXI wieku. Warszawa, Instytut na rzecz Ekorozwoju. 2000.
- Daly H. Economics in Full World, Scientific American, September 2005.
- Economy-wide Material Flow Accounts and Derived Indicators. A Metodological Guide. Eurostat 2001.
- Ekonomia ekosystemów i bioróżnorodności. Wspólnoty Europejskie, 2008.
- Fura M. 2010. Zenith Optimedia: Rynek reklamy na świecie wzrośnie w 2010 roku o 3,5 proc. http://forsal.pl/artykuly/437914,zenith_optimedia_rynek_reklamy_na_swiecie_wzrosnie_w_2010_roku_o_3_5_proc.html [dostęp 12.01.2015].
- Global Footprint Network 2015. National Footprint Accounts, 2015.
- Global Forest Resources Assessment 2010. Key findings. FAO.
- Kassenberg A. Globalne zagrożenia ekologiczne wyzwaniem współczesności. Olympus, 2(10) 2009.
- Kassenberg A. Wyzwania i możliwości dla rozwoju z punktu widzenia globalnych problemów ekologicznych. http://www.pte.pl/pliki/2/11/Artykul_AKassenberg.pdf
- Kassenberg A. Zagrożenia ekologiczne dla Europy, w: Europa w perspektywie roku 2050, Warszawa, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” Polskiej Akademii Nauk, 2007.
- Living Planet Index 2012. WWF.
- Living Planet Index 2014. WWF.
- Pisano U. Resilience and Sustainable Development: Theory of resilience, systems thinking and adaptive governance. ESDN Quarterly Report 26. 2012
- Size, Structure and Distribution of Transport Subsidies in Europe. European Environmental Agency. No. 3/ 2007.
- Welfens M.J., Śleszyński J. Schulz H. Mundel A., Stodulski W. Ekorozwój poprzez odmaterializowanie produkcji i konsumpcji – strategia dla nowej polityki ekologicznej w Polsce. Raport 2/99. Warszawa, Instytut na rzecz Ekorozwoju. 1999.
- World Energy Outlook 2014. International Energy Agency. 2014.

Linki

- <http://www.cbd.int/forest/what.shtml>
- http://www.footprintnetwork.org/images/uploads/Ecological_Footprint_Atlas_2010.pdf
- http://www.foresteurope.org/sfm_criteria/criteria/biological-diversity

Czy gospodarka leśna jest (może być) narzędziem ochrony przyrody? Rozważania przyrodnika

prof. dr hab. Romuald OLACZEK

Uniwersytet Łódzki, Łódź

Wstęp

Prosta odpowiedź na postawione w tytule pytanie brzmi: gospodarka leśna jest narzędziem ochrony przyrody i coraz szerzej spełnia postulaty ochrony przyrody w ekosystemach leśnych, ale nie jest narzędziem jedynym ani wystarczającym. Gospodarkę leśną i ochronę przyrody można rozumieć w szerokim znaczeniu, jako osobne systemy rządzące się własnymi prawami, albo w znaczeniu wąskim: gospodarkę – jako zestaw czynności dokonywanych w lesie, a ochronę przyrody – jako zbiór prawnych form ochrony obszarów, gatunków i obiektów. Udział gospodarki leśnej w ochronie przyrody realizuje się na trzech poziomach: jako powszechna dbałość o przyrodę, czyli rozwój zrównoważony, jako przestrzeganie reguł wyznaczonych w ustawie o ochronie przyrody (np. dotyczących ochrony gatunkowej) na całym obszarze leśnym, oraz jako narzędzie do osiągania celów ochrony na obszarach Natura 2000, w parkach narodowych, rezerwatach przyrody i na pozostałych obszarach i obiektach chronionych.

Pytanie ma znaczenie rzeczowe i prestiżowe dla gospodarki leśnej i dla ochrony przyrody. Rzeczowe, bo stan lasów, zależny od gospodarki leśnej, wpływa na jakość środowiska przyrodniczego; bo większość wartości i przedmiotów ochrony jest składnikiem leśnych ekosystemów, wywodzi się z lasu lub jest z nim związana, a państwowa własność lasów jest materialną podstawą całego systemu obszarów chronionych. Obszary te (zwłaszcza Natura 2000) zajmują niemałą część powierzchni leśnej; ich ochrona nakłada gospodarce pewne ograniczenia i zwiększa koszty, a co najmniej utrudnia procesy decyzyjne i procedury gospodarcze. Prestiżowe, bo jeśli nie gospodarka leśna, to co miałoby być narzędziem ochrony przyrody na gruntach leśnych? Tu zachodzi potrzeba uściślenia pojęcia ochrony przyrody, bo choć w społecznej świadomości lokuje się ono w innej sferze niż gospodarka, to jest nie tylko narzędziem i obejmuje nie tylko przyrodę, lecz wkracza w obręb zjawisk kulturowych, norm moralnych i wartości.

Gospodarka leśna chroni przyrodę, ale jest gospodarką, nie ochroną przyrody

W tle tytułowego pytania kryje się myśl, iż trwale zrównoważona gospodarka leśna tak dalece uwzględnia cele ochronne, że może być nieomal utożsamiana z ochroną przyrody; że leśnicy pielęgnując, chroniąc i użytkując lasy, jednocześnie chronią przyrodę i są kompetentni w ocenie tego, co jest dobre, a co złe dla przyrodniczych wartości lasów. „Tylko leśnictwo, rozumiane jako gospodarowanie dziką przyrodą na wielkich obszarach w długich okresach czasu, dysponuje mechanizmami zapewniającymi równoważenie leśnej gospodarki produkującej drewno z ochroną leśnej przyrody” (K. Rykowski, Kult czy ochrona przyrody? Spojrzenie z punktu widzenia ochrony lasu. Referat na seminarium ku czci prof. Bohdana Kielczewskiego, Poznań, 2012). Mimo niewątpliwej słuszności tego zdania, opinia na ten temat, a w ślad za tym postępowanie osób i urzędów działających w sferze ochrony przyrody, bywają jednak inne, co leśnicy odbierają jako przykre i niesprawiedliwe. „Dwudziestoletni wysiłek reformowania / ekologizowania gospodarki leśnej kończy się dla leśników postępującym ubezwłasnowolnieniem przez ochronę przyrody” – tak tę sytuację określił cytowany wyżej autor.

Leśnicy mają podstawy by sądzić, iż w następstwie zmian w prawie nowe urzędy ochrony przyrody, powstałe po 2008 r., odsuwają gospodarkę leśną i jej pracowników od wpływu na ochronę przyrody, nie cenią proekologicznej ewolucji gospodarki leśnej i odmawiają jej zasług i uprawnień w zakresie ochrony przyrody. Rzecz polega jednak na pewnym nieporozumieniu, pomieszaniu zakresu pojęć i skali problemów. *Ubezwłasnowolnienie* dotyczy działań w granicach prawnych form ochrony przyrody, *ekologizowanie gospodarki* zaś – zasad postępowania na całym areale lasów, czego chyba nikt nie podważa. Nie znaczy to, że relacje ochrony przyrody z gospodarką leśną są prawnie i w praktyce ustawione prawidłowo; moim zdaniem nie są. Nie będąc leśnikiem i nie pracując w leśnictwie, postrzegam tendencję ograniczania gospodarki ponad realne potrzeby ochrony przyrody, odczuwam także lekceważenie wiedzy i doświadczenia leśników ze strony zadufanych nowych urzędów. Jak się zdaje, Lasy Państwowe bez sprzeciwu przyjęły to odsunięcie, rezygnując z wszelkiej inicjatywy w sprawach ochrony przyrody. Nawet wtedy, gdy leśnicy widzą oczywistą potrzebę działania, nie wolno im nawet go planować dopóty, dopóki z inicjatywą nie wystąpi regionalna dyrekcja ochrony środowiska (RDOŚ). Organy kontrolujące Lasy Państwowe surowo traktują wszelkie działania nadleśnictw nie poprzedzone protokołem i wnioskiem RDOŚ o ich podjęcie.

Trzeba wziąć pod uwagę pewne „okoliczności łagodzące”, towarzyszące owemu *ubezwłasnowolnieniu*, mianowicie zależność gospodarki od praw ekonomicznych i rynku, także od gier politycznych, a gdy jest dochodowa – od antyspołecznych ciągot polityków ku prywatyzacji wszelkich dóbr wspólnych. Tu może tkwić przyczyna pewnej rezerwy – ludzi rozumnych, nie oszołomów – wobec uznania gospodarki leśnej za równoznaczną z ochroną przyrody, która jest mniej podatna na owe niebezpieczeństwa. Widać to na przykładzie różnicy zdań w sprawie Puszczy Białowieskiej i projektów trzech nowych parków narodowych, w których przecież prowadzona byłaby gospodarka leśna (poza fragmentami pod ochroną ścisłą) nie mniej ekologiczna, niż w nadleś-

nictwach, tyle że pod innym zarządem, wolna od presji rynku i dalsza od zaściankowej polityki.

Jeśliby przyjąć bez zastrzeżeń, że gospodarka leśna jest narzędziem ochrony przyrody, to równie uprawnionym byłoby stwierdzenie, że ochrona przyrody jest narzędziem gospodarki leśnej. Intuicyjnie czujemy, że oba zdania są prawdziwe częściowo, mianowicie na poziomie ogólnych celów jednej i drugiej działalności w kontekście interesu publicznego, wizji przyszłości, modelu cywilizacji. Wątpliwości zaś pojawiają się przy zestawieniu celów szczegółowych, metod ich osiągania oraz przy uwzględnieniu wewnętrznej złożoności systemu gospodarki leśnej i systemu ochrony przyrody. Przede wszystkim wymaga zastanowienia, czy to narzędzie wystarczające do wykonania wszystkich zadań ochrony przyrody i czy oznacza ono tylko działania w sferze fizycznej czy także w sferze organizacji i kosztów oraz ideowej motywacji ochrony.

Gospodarka leśna i wartości przyrody

Przez gospodarkę leśną rozumiem te zasady i sposoby postępowania, jakie są obecnie praktykowane w Lasach Państwowych, określone ustawą o lasach z dnia 28 września 1991 r. (z późniejszymi zmianami), ze świadomością dalszego ich kształtowania w kierunku proekologicznym. Zgodnie z nimi cały system gospodarki leśnej prezentuje się nie tylko jako narzędzie, lecz jako istotny składnik ochrony środowiska, w tym tej jego części, jaką jest ochrona przyrody. Czym innym jednak jest rola całego systemu w ochronie środowiska, a czym innym są lub mogą być konkretne działania gospodarcze w stosunku do poszczególnych składników lub obiektów przyrody, a w ujęciu uogólnionym – w stosunku do podstawowych wartości przyrodniczych: produktywności, różnorodności biologicznej i naturalności. Są to wartości, bowiem te właściwości przyrody można opisać kryteriami wartości uniwersalnych: produktywność jest dobra, nieproduktywność zła; różnorodność jest dobra i piękna, naturalność to prawda, ich przeciwieństwa są zaprzeczeniem lub uszczupleniem wartości.

Wartości są współzależne, ale czasami konkurencyjne wobec siebie. Gospodarka leśna poznaje i systematycznie je dokumentuje przez inwentaryzację, taksację leśną, prace studialne (glebowo-siedliskowe, fitosocjologiczne i inne) i czyni to dokładniej i bardziej systematycznie niż jakakolwiek inna dziedzina gospodarki w przyrodzie. Ma więc dobre podstawy do definiowania wartości oraz lokalizacji konkretnych obiektów wyróżniających się wartościami. Zabiegi i czynności w zakresie hodowli, ochrony i użytkowania lasu, określone w szczegółowych instrukcjach (uprawa i skład gatunkowy odnowień, czyszczenia, trzebieże, cięcia, zabiegi ochronne itd.), są zwykle planowane z poszanowaniem wartości przyrodniczych. Te same zabiegi i czynności mogą też być narzędziem do wykonywania planowych zadań na obszarach chronionych, jednak wtedy, gdy zachodzi potrzeba ochrony czynnej, służą innemu celowi. Sedno problemu mieści się jednak w szczegółach i w momentach, gdy zachodzi konieczność dokonywania wyboru priorytetu ważności i pilności ochrony tej lub innej wartości. Organy ochrony przyrody obecnie preferują ochronę różnorodności, na drugim planie stawiają naturalność, rozumianą jako wstrzymanie wszelkich działań człowieka. Schematyczne

stosowanie takich preferencji nierzadko utrudnia osiągnięcie celów ochrony przyrody, często budzi sprzeciw leśników i światłych przyrodników. Skłania to do rozważenia paru problemów, których nie rozwiąże dyskusja między wyznawcami różnych poglądów, lecz pożądane są badania naukowe oparte na długoletnich obserwacjach. Oto kilka przykładów.

Potrzebna jest wiedza o wpływie każdego działania stosowanego w gospodarce leśnej nie tylko na drzewostan, lecz także na każdą z wymienionych wyżej wartości całego leśnego ekosystemu w długiej perspektywie czasowej. Planowa i oparta na nauce gospodarka leśna ma w tym zakresie ponad 200 lat praktyki, więcej doświadczenia niż ochrona przyrody. Nie jest ono chyba należycie wykorzystane, skoro zaskakuje nas fakt, że np. Puszcza Jodłowa w Łysogórach zmienia się w las bukowy, a wraz z zalesieniem piaszczystych nieużytków zniknęły suche wrzosowiska i bory chrobotkowe. Czy mamy rzetelną naukową ocenę efektów ochrony konserwatorskiej ekosystemów leśnych? Badane są zmiany w drzewostanie, zmiany niektórych składników bioty i roślinności, ale bez porównania z ekosystemami gospodarczymi. Badania te nierzadko ujawniają fakt, że skutek ochrony okazuje się inny od oczekiwanego: rzekomo naturalna dąbrowa lub bór mieszany zamieniła się w cienisty las grądowy, wielogatunkowy grąd z jodłą stał się grabiną z dużą masą leżących jodeł i stojących suchych dębów, na miejscu boru chrobotkowego jest bór borówkowy; był błąd w określeniu przedmiotu ochrony czy w sposobie ochrony? Czy w warunkach gospodarki leśnej, obecnie proekologicznej, ale dziedziczącej skutki dawnej, innej gospodarki, utrzymuje się, zwiększa czy ubożeje różnorodność, dlaczego niegdyś pospolite w lasach sasanki stały się rzadkością? Czy rzeczywiście proekologiczna i wielofunkcyjna gospodarka na całym areale Lasów Państwowych może zastąpić prawne formy ochrony przyrody, a zatem czy racjonalne jest wyłączenie z gospodarki coraz to nowych fragmentów lasu, jako np. rezerwatów i ograniczanie gospodarki na obszarach Natura 2000 (*per analogiam*: czy budowa nowych domów i miast czyni zbędną ochronę zabytkowych budowli?). Czym zasady postępowania na obszarach chronionych różnią się od stosowanych w gospodarstwie leśnym, poza ich sformalizowaniem i wydłużeniem procesu decyzyjnego, przy spłyceńiu treści merytorycznych wskutek lęku przed jakimkolwiek działaniem? Sporządzane obecnie plany ochrony dla rezerwatów są schematyczne i pozbawione inwencji, różnią się między sobą głównie nazwami topograficznymi. Przyjmują je i głos decydujący co do sposobu wykonywania ochrony w ekosystemach leśnych mają urzędnicy o nader skromnej wiedzy z zakresu dynamiki ekosystemów. Czy zalecenia i zakazy związane z Naturą 2000 (np. co do ilości martwego drewna) są uzasadnione naukowo? Czy celowe i racjonalne jest prowadzenie takich działań, jak strategiczna ocena oddziaływania na środowisko planu urządzenia lasu każdego nadleśnictwa co 10 lat? Z drugiej zaś strony, czy PGL Lasy Państwowe byłoby skłonne przejąć wszystkie zadania ochrony przyrody, łącznie z funkcjami kulturowymi, edukacyjnymi i promocyjnymi? Raczej widzi się tendencję separacji działań Lasów Państwowych od urzędowej ochrony przyrody i powoływania własnych form ochrony o podobnych funkcjach (np. leśne kompleksy promocyjne, lasy o wysokiej wartości przyrodniczej). Niektóre z postawionych tu pytań i problemów wykraczają poza obowiązujący obecnie porządek prawny, powinny jednak być rozważane w perspektywie przyszłości.

Dbłość o przyrodę a ochrona przyrody

W ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (z późniejszymi zmianami) odróżnia się obowiązek powszechny, czyli „dbłość o przyrodę będącą dziedzictwem i bogactwem narodowym, która jest obowiązkiem organów administracji publicznej, osób prawnych i innych jednostek organizacyjnych oraz osób fizycznych” (art. 4.1), od obowiązku organów administracji publicznej, które „są obowiązane do zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony przyrody” (art. 4.2 i 4.3 tej ustawy). Mamy więc dwa określenia relacji ludzi do przyrody: dbłość i ochronę. Wynika stąd, że: 1) prawo ochrony przyrody nie obciąża gospodarki leśnej, a konkretnie PGL Lasy Państwowe (które nie są organem administracji publicznej), obowiązkiem tworzenia warunków dla ochrony, pozostawiając jedynie obowiązek dbłości o przyrodę; uwolnienie od obowiązku oznacza także pozbycie się uprawnień. 2) Warunki do osiągnięcia celów ochrony – zachowania, zrównoważonego użytkowania oraz odnawiania zasobów dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów, siedlisk przyrodniczych oraz tworów przyrody żywej i nieożywionej (według art. 2 ustawy o ochronie przyrody) – powinny być zapewnione przez organy administracji publicznej, bez wskazania miejsca, a więc także na gruntach skarbu państwa, którymi zarządzają Lasy Państwowe (art. 2 ustawy o lasach, z zastrzeżeniem art. 7.2). Wszyscy czujemy, że jest tu jakaś niezgodność, a przynajmniej nieracjonalność, polegająca na rozmiękaniu się kompetencji prawnych z kompetencjami wykonawczymi: organy mają uprawnienia i obowiązki, ale nie mają służb terenowych. Leśnicy mają służby i narzędzia, ale nie wolno im nawet wejść do rezerwatu poza wyznaczonym szlakiem. Mają więc powody czuć dyskomfort sytuacji, w której nie-leśnicy dyktują im sposoby postępowania i nierzadko ze strony organizacji ekologicznych czynią to w sposób arogancki.

Zgodność celów, sprzeczności w działaniu

Prawie wszystkie ogólne cele ochrony, opisane w art. 2. ustawy o ochronie przyrody, (z wyjątkiem kopalnych szczątków organizmów, ogrodów botanicznych i zoologicznych oraz zieleni w miastach i wsiach) mieszczą się wśród celów trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, wymienionych w art. 7.1 ustawy o lasach. Zachowanie różnorodności biologicznej, równowagi przyrodniczej, naturalnych fragmentów rodzimej przyrody i walorów krajobrazowych jest celem działalności zarówno w gospodarce leśnej, jak i w ochronie przyrody. Ustawa o lasach stawia je nawet szerzej i dopiero na końcu listy celów umieszcza produkcję drewna i innych surowców.

Gospodarka leśna spełnia cele ochrony przyrody na gruntach leśnych i w ekosystemach leśnych w sensie szerokim, przekraczającym pojęcie dbłości. Swoje zadania w tym zakresie umieszcza w programie ochrony przyrody, wchodzącym w skład planu urządzenia lasu, według którego prowadzi się gospodarkę leśną (art. 7.1 ustawy o lasach). Nic jej nie zastąpi w utrzymaniu i powiększaniu areалу lasów i zasobów leśnych, ochrony lasów i całej różnorodności leśnych ekosystemów. Cele gospodarcze i ochronne, a zatem koszty i korzyści, są tu zbieżne i tak oczywiste, że często nieza-

uważalne. Taki tryb postępowania, wsparty odpowiednim kształceniem kadr i zgodny z międzynarodowymi kanonami polityki leśnej, można uznać za wzorcowy i godny szacunku. Jednakże niektóre zadania ochrony przyrody, także wynikające z zobowiązań międzynarodowych, mogą wymagać działań sprzecznych z zasadami hodowli lasu, cyklem prac leśnych, sposobem i narzędziami ich wykonywania, co uzasadnia potrzebę wyłączenia pewnych obszarów z normalnej gospodarki, tworzenia drugiej, bardziej restrykcyjnej linii ochrony. Nie wolno dopuścić do tego, by stała się ona linią pryncypialnych różnic pomiędzy gospodarką a ochroną przyrody. Ustawa o ochronie przyrody stanowi 10 form prawnych służących takiej ochronie. Wszystkie one mogą znajdować się na gruntach leśnych, a 9 z nich na gruntach Lasów Państwowych (wyjątkiem są parki narodowe). Ustawa określa szczegółowo listę zakazów dotyczących tych form, które obowiązują wszystkich. Gospodarka leśna je przestrzega, ale w praktyce wyłaniają się sprzeczności, np. związane z ochroną gatunkową i obszarami Natura 2000.

Organy ochrony przyrody do pewnego czasu wprowadzały prawne formy ochrony przyrody w zgodzie z Lasami Państwowymi, projektodawcami rezerwatów byli często leśnicy z urzędowania lub z nadleśnictw. Podstawą tej zgody było przestrzeganie pewnych zasad. Między innymi takiej, że ochrona przyrody działa stymulująco na proekologiczny kierunek gospodarki, ale włącza zakazy prawne tylko tam i wtedy, gdy zasady gospodarki leśnej wyraźnie nie pozwalają osiągać celu ważnego dla ochrony przyrody. I drugiej: ochrona przyrody (jak i gospodarka) działa w przestrzeni społecznej, jej organy muszą się liczyć z opinią publiczną i racjonalnie uzasadniać motywy ochrony. Ostatnio się tego nie czyni, zajmuje raczej postawę: „ochrona przyrody dla przyrody”, albo „bo tak nakazują dyrektywy Unii Europejskiej”. Trzeba też wzajemnie szanować swoje kompetencje i mieć w pamięci, że organy ochrony przyrody mają uprawnienia ustawowe, a las na obszarze chronionym nie przestaje być lasem, nad którym zarząd właścicielski sprawuje nadleśnictwo i nie ma innych niż miejscowi leśnicy osób bardziej kompetentnych do sprawowania nad nim opieki i ochrony.

Sprzeciw nie tylko leśników budzi tendencja do rozszerzania listy gatunków chronionych i związanych z tym ograniczeń ponad racjonalną potrzebę. Gdyby się do nich stosować w całej rozciągłości, mogłoby to sparaliżować nie tylko gospodarkę leśną, ale przede wszystkim przestrzenną, rolną i wodną, strach byłoby wejść do lasu lub na łąkę. Koncepcja ochrony gatunkowej w Polsce wymaga zasadniczej zmiany: rozdzielenia powszechnej ochrony ograniczonej liczby gatunków, powszechnie znanych i rozpoznawalnych, od pozostałych gatunków zagrożonych, rzadkich i znanych tylko specjalistom, których ochrona byłaby obowiązkiem organów ochrony przyrody. Druga tendencja to domaganie się (głównie ze strony NGO) rozszerzania poza obszary chronione stosowności zakazów takich jak zaniechanie używania maszyn, przerwanie działań gospodarczych w okresie lęgowym ptaków, pozostawianie do naturalnej śmierci nie tylko pojedynczych drzew, ale całych drzewostanów, zaniechanie rębni zupełnych, zwalczanie korników i innych owadów, pozostawianie halizn i terenów po pożarach lub wiatrolomach w całości do naturalnej sukcesji, utrzymywanie polan z łąkami lub murawami. Ekologiczną racjonalność takich postulatów trzeba godzić z racjonalnością gospodarki. Tak, jak zmienia się treść pojęcia „szkodników”, powinna postępować zmiana treści ich

„zwalczania” – czy nie chodzi tu o przywrócenie równowagi przyrodniczej, będącej jednym z celów ochrony?

Wprowadzanie dyrektywy siedliskowej UE w Polsce spowodowało pogłębienie negatywnego stosunku do ochrony przyrody ze strony samorządów, organizacji gospodarczych i wielu osób. Lasy Państwowe, po wielu kłopotach, doprowadziły do tego, że zadania ochronne na obszarach Natura 2000 zostały włączone do planu urządzenia lasu. Jest to dolny próg racjonalności stosowania tej formy ochrony, ale jest jeszcze wiele do zrobienia w sytuacji, gdy prawne ograniczenia i obowiązki obejmują rozległe obszary Natura 2000 (SOO i OSO) w całości, mimo że siedliska i gatunki chronione zajmują tylko niewielką część. Jednym z takich obowiązków jest konieczność sporządzania oceny oddziaływania na środowisko, co niektórzy chcą interpretować w ten sposób, że każda czynność przewidziana w planie urządzenia lasu winna być poprzedzona taką oceną, a sam plan podlega ocenie strategicznej. Jest to przykład sztucznego tworzenia rynku usług zbędnych. Plan urządzenia lasu sporządzany jest ściśle według instrukcji opartych na ustawach, musi spełnić ich wymagania i nie może wykraczać poza nie. To instrukcje mogłyby być oceniane z punktu widzenia ich strategicznego oddziaływania na środowisko.

Gospodarka leśna przejmując zadania ochrony przyrody

Ewolucja gospodarki leśnej w kierunku proekologicznym przejawia się między innymi w tym, że adaptuje zadania ochrony przyrody i włącza je do własnych zasad działania. Oto proste przykłady.

1. W przeszłości zasady ochrony lasu nakazywały uprzątnięcie wszelkiego posuszu czynnego i jałowego, stojącego i leżącego, wszelkich suchych gałęzi itd. Dno lasu musiało być czyste. Tylko w rezerwach leśnych mogło pozostawać martwe drewno, jako substrat dla wielu organizmów: ochrona przyrody zasadnie wkroczyła więc tam, gdzie było pole zastrzeżone dla gospodarki. Obecnie martwe drewno jest uznawane za naturalny i niezbędny składnik leśnego ekosystemu i jego obecność nie stwarza istotnego zagrożenia. Żądanie zaś ustalania arbitralnych norm lub pozostawiania wszędzie całości martwego drewna w lesie, a nawet celowe uśmiercanie żywych drzew tam, gdzie nie ma naturalnego posuszu, jest absurdalne. Nie ma takiej potrzeby nawet w rezerwach.
2. Przez dziesięciolecia plany urządzenia lasu nakazywały likwidowanie wszelkich nieużytków leśnych. Typowy był zapis w rubryce wskazania gospodarcze: „Bagno – osuszyć, zalesić” albo „Halizna – meliorować, uproduktywnić”. Rzadko miało to sens ekonomiczny, nigdy ekologiczny. W ustawie z 1991 r. wprowadzono formę prawnej ochrony pod nazwą „użytek ekologiczny”. Skorzystały z tego w pierwszej kolejności nadleśnictwa, zgłaszające masowo propozycje takiej ochrony, która uwalniała je od owego wymuszonego „uproduktywniania”.
3. W okresie międzywojennym i tuż powojennym wydawało się, że pewne gatunki drzew leśnych stały się rzadkie i są zagrożone. Gdzie tylko urządzeniowcy lub botanicy odkrywali takie drzewostany, opisywali je jako godne ochrony. Utworzono w ten sposób liczne rezerwy nie tylko dla ochrony cisa lub brekinii, lecz także

modrzewia polskiego, lipy drobnolistnej, wiązów. Obecnie drzewa te są uprawiane w szkółkach leśnych i wprowadzane do odnowień lub same się rozsiewają i są w lasach dobrze widziane. Funkcja ochrony gatunków w tych rezerwach jest obecnie anachroniczna, co nie znaczy, że są one niepotrzebne: utrzymują biocenozę i pulę genową drzew ukształtowane w warunkach innego systemu gospodarki leśnej.

Docenić funkcje produkcyjne ekosystemu leśnego

Tylko na bezludnej wyspie można sobie wyobrazić istnienie lasu poza systemem gospodarczym, ale nie w świecie zamieszkałym przez ludzi. Gospodarka leśna, nawet niedoskonała, jest koniecznym warunkiem utrzymania powierzchni pokrytej lasami i spełniania przez ekosystemy leśne wszystkich oczekiwanych od lasów funkcji, w tym funkcji środowiskochronnej. Fakt, że funkcje ekologiczne i społeczne według art. 7 i 8 ustawy o lasach są obecnie stawiane przed funkcją produkcyjną, ma dwie przyczyny: historyczną, jako reakcja na dawniejsze ich niedocenywanie, oraz ekonomiczną, zawężającą produktywność leśnego ekosystemu tylko do produkcji towarowej. Funkcję produkcyjną lasów trzeba doceniać nie jedynie ze względu na drewno (ewentualnie jagody, grzyby i inne pożytki), lecz na produkcję pierwotną całej biomasy roślinnej, w której drzewa są w sposób oczywisty najważniejsze. Tylko dzięki tej produkcji, przez tę produkcję, lasy spełniają funkcje w środowisku: utrzymywanie różnorodności biologicznej, retencjonowanie węgla pobranego z atmosfery jako CO₂, wpływ na klimat, obieg wody, proces glebotwórczy itd. Konsumenci i reducenty, stanowiący znakomitą większość wolumenu różnorodności, ale małą część biomasy, spełniają w ekosystemie tylko funkcje regulacyjne; konieczne, ale zależne od podstawowej funkcji produkcyjnej. Zwykle widzi się rolę ekosystemu leśnego w pochłanianiu CO₂, ale nie zauważa, że CO₂ jest jednocześnie zwracane do atmosfery w toku oddychania, konsumpcji i rozkładu biomasy. Trwały ekosystem o zrównoważonym bilansie produkcji i respiracji, lub las, z którego nie pobiera się biomasy, mają znikomy wpływ na zawartość tego gazu cieplarnianego w atmosferze, uczestniczą tylko w jego krążeniu i retencji. Redukcja CO₂ dokonuje się tylko w procesie przyrostu biomasy, kumulowaniu związków węgla w torfie i próchnicy glebowej oraz przez przedłużenie trwałości drewna i przedmiotów z niego wykonanych. Biomasa jest ważnym źródłem niekonwencjonalnej energii, ale nie mniej ważne jest zatrzymywanie węgla w belkach, deskach, meblach, milionach ton papieru w książkach. Funkcja produkcyjna lasów nie powinna więc być minimalizowana ani traktowana wstydliwie w zderzeniu z postulatami ochrony przyrody.

Naturalność – zaufanie do przyrody

Jest kilka aspektów (zjawisk), w których naturalność się przejawia, może się odnawiać lub być tracona:

1. Procesy ewolucyjne i ekologiczne, w tym rozmnażanie i rozprzestrzenianie się organizmów, dobór naturalny i selekcja, konkurencja, sukcesja ekologiczna, także

procesy geologiczne i klimatyczne. Są one niezniszczalne, można je co najwyżej hamować lub zakłócać. Szacunek dla nich oznacza pogodzenie się z faktem, że ekosystemy, populacje i siedliska zmieniają się same lub zmieniają miejsce występowania, giną i jednocześnie się odradzają.

2. Biologiczna integralność organizmów, inaczej „czystość” genotypów powstałych w naturalnych procesach. Ich przeciwieństwem są twory sztucznego doboru i selekcji, mieszańce gatunków miejscowych z obcymi, a szczególnie organizmy genetycznie modyfikowane. Zrezygnować z nich nie można, byłoby to zatrzymaniem „postępu biologicznego”, ale gospodarka leśna jest szczególnie odpowiedzialna za utrzymanie dużej liczby organizmów naturalnych – „dzikich”. Każde sztuczne udoskonalenie genetyczne gatunku oznacza bowiem utratę części różnorodności genetycznej.
3. Rozmieszczenie organizmów w przestrzeni, naturalne zasięgi geograficzne gatunków. W gospodarce leśnej też są one bezustannie zmieniane: obecność jednych gatunków nie jest akceptowana (np. sosna Banksa, czeremcha amerykańska, robinia akacjowa), w stosunku do innych tolerowana (np. dąb czerwony). Inwazja obcych gatunków jest poważnym problemem w ochronie środowiska, gdyż jest jednym z głównych czynników redukcji różnorodności biologicznej. Gospodarka leśna musi zwiększyć obronę lasów przed inwazjami. Jeśli zaś chodzi o granice zasięgów rodzimych gatunków drzew leśnych, to funkcję ich utrwalenia pełnią rezerваты, które jak słupy graniczne wyznaczają dawny, naturalny kres występowania, chociaż gospodarka mogła spowodować zmiany (np. buk jest obecnie uprawiany w miejscach i na siedliskach, na których wcześniej nie występował). Wspomniane rezerваты winny być szczególnie dobrze chronione, jako żywe banki genów populacji, które wygrywały konkurencję z innymi gatunkami w skrajnych dla siebie warunkach. Powinny być wykorzystane jako źródło nasion; opór organów ochrony przyrody przeciw takiej służebności rezerwatów świadczy o niezrozumieniu celu ochrony.
4. Ekologiczna integralność ekosystemów, strukturalna i funkcjonalna spójność wszystkich ich składników. Naturalność ekosystemów i jej zakłócenia są głównym problemem konserwatorskim na obszarach chronionych, a stosunek do sposobu jej utrzymania lub przywracania najczęstszym tematem sporów leśników z „ochroniarzami”.

Pojęcie naturalności jest rozciągliwe. Ekosystemy, zasięgi mogą być naturalne pierwotnie lub wtórnie, w pełni naturalne, półnaturalne, częściowo naturalne. Minimalnym kryterium uznania lasu za naturalny jest zgodność drzewostanu z siedliskiem, nawet jeśli pochodzi ze sztucznego odnowienia. W ochronie przyrody wyznacza się więcej cech naturalności, ale to kryterium pozwala z biegiem czasu na odtworzenie się pozostałych cech struktury i składu gatunkowego. Nie wszystkie lasy w wielofunkcyjnej gospodarce muszą być w wysokim stopniu naturalne, ale znaczenia takich lasów dla środowiska leśnego nikt nie neguje. Przebudowa drzewostanów monokulturowych iglastych na liściaste i wielogatunkowe, czyli przywracanie naturalności ekosystemów leśnych, powinno być przyspieszone także ze względu na wpływ zmian klimatu, a przyrost produkcji drewna winno się uzyskać przez zalesienia porzuconych gruntów rolniczych i lepszą gospodarkę w lasach prywatnych.

Naturalność jest wysoko ceniona w ochronie przyrody, cały ruch w tym kierunku zaczął się od ochrony „nienaruszonej przyrody” lasów, bagien, wód i gór. Nie zawsze jest właściwie rozumiana. Z jednej strony pochopnie nazywa się naturalnym każdy las ze starym drzewostanem, nie kojarząc faktu, że obecność sosny w tym drzewostanie wśród dębów, buków, jodeł, grabów jest świadectwem dokonanego niegdyś zrębu zupełnego i sztucznego odnowienia. Że ten „naturalny” las jest dziełem gospodarki leśnej sprzed ponad stu lat. Stawia się żądanie zakazu jakichkolwiek działań na siedliskach Natura 2000 lub w rezerwatach z takimi drzewostanami, usuwania sosen nawet połamanych lub przewróconych przez wiatr, a także tworzenia warunków do odnowienia i wzrostu gatunków właściwych dla siedliska. W takich sytuacjach gospodarka leśna lepiej służy przywróceniu naturalności ekosystemu niż zasady ochrony przyrody, wiek i wielkość starych drzew przesłaniają rzeczywisty walor naturalności takiego ekosystemu.

Z drugiej strony nie docenia się siły procesów naturalnych w regeneracji zmienionych przez człowieka zjawisk lub obiektów ani tego, że podstawowym prawem przyrody jest wieczny ruch i zmienność. Protesty przeciw różnym czynnościom gospodarczym w lesie, np. zrębom, trzebieży, wywózce drewna, jeśli nie wynikają z interesowności lub złej woli, są właśnie wyrazem przekonania, że czyni się nieodwracalną szkodę, że drzewa się nie odrodzą, a spłoszone ptaki nie wrócą. Jeśli człowieka widzi się jako ewolucyjny twór i naturalny składnik ziemskiej przyrody, a nie coś poza i ponad przyrodą, to trzeba rozszerzyć pojęcie naturalności także na pewne skutki bytowania tego tworu na Ziemi. Ale to już wkracza w filozofię.

Różnorodność biologiczna w gospodarce leśnej

Obecnie prawie wszystkie cele ochrony przyrody sprowadza się do ochrony różnorodności biologicznej i geologicznej. Jest to cel łatwiej zrozumiały niż naturalność kojarzona z nieprzyjazną „dzikością”. Przedmioty ochrony są konkretne, rozpoznawalne, policzalne, jednoznaczne. Na stan różnorodności leśnej wpływ mają m.in. gospodarka rolna i wodna (one się przyczyniły do wyniszczenia lasów łęgowych w dolinach dużych rzek, największych skarbnic różnorodności w naszej strefie klimatycznej), ale główna rola przypada gospodarce leśnej. Jest to rola zachowania całej naturalnej różnorodności genetycznej i gatunkowej oraz zachowania, odtwarzania i, być może, pomnażania różnorodności ekologicznej i krajobrazowej. Niektóre typy ekosystemów (*siedlisk przyrodniczych* według terminologii z dyrektywy siedliskowej UE) są tworamı gospodarki leśnej lub sposobu dawnego użytkowania lasu na odpowiednich siedliskach. Takimi tworamı są niewątpliwie świetliste dąbrowy, bory chrobotkowe poza pasem nadmorskich wydm, także wyżynne bory jodłowe i buczyny poza pierwotnymi naturalnymi ich siedliskami, a spoza listy siedlisk Natura 2000 różne postaci borów sosnowych. Pasywna ochrona konserwatorska może spowodować przedłużenie życia drzewostanów, ale, nawet wstrzymując proces sukcesji, nie utrzyma typu ekosystemu, naturalność pokona antropogeniczną różnorodność. Ochrona tych (i zapewne innych) składników różnorodności nie może polegać jedynie na zabiegach utrzymania tego co istnieje. Racjonalna

ochrona musi polegać na tworzeniu nowych dąbrów, borów i buczyn. To jest ważne pole stosowania gospodarki leśnej jako narzędzia ochrony przyrody.

Wnioski

1. Jedynym skutecznym sposobem ochrony biomu leśnego i lasów jako dóbr wspólnych jest gospodarka leśna. Inaczej mogłoby być tylko na bezludnej wyspie.
2. Czynności i działania stosowane w gospodarce leśnej i służące jej celom mogą być również narzędziami czynnej ochrony przyrody.
3. Stworzenie sieci obszarów chronionych i szerokie wprowadzenie zasad ochrony przyrody było możliwe tylko dzięki państwowej własności lasów.
4. Gospodarka leśna służy ochronie przyrody, ale nie jest tym samym co ochrona przyrody. Jedna drugiej nie zastąpi.

Podsumowania i rekomendacje

Kluczowym zagadnieniem współczesności jest zapewnienie funkcjonowania ziemskich systemów podtrzymujących życie. Dlatego najbardziej dalekowzroczną polityką w zakresie ochrony przyrody w ujęciu globalnym jest utrzymanie biosfery w stanie nadającym się do zamieszkania. W tym świetle zasadnicze znaczenie, zarówno dla gospodarki, jak i dla zaspokojenia potrzeb indywidualnych, ma zapewnienie dostaw ekonomicznie efektywnej energii pochodzącej z bezpiecznych źródeł. Warunków tych nie spełnia energia pochodząca z paliw kopalnych, której wytwarzanie współprzyczynia się do zmian klimatycznych. Szacuje się, że negatywne koszty zewnętrzne związane z górnictwem i energetyką węglową są w Polsce ok. 144 razy wyższe niż w przypadku energetyki odnawialnej (**Kassenberg**).

Odpowiedzią na taki stan rzeczy, na co wskazuje wielu ekspertów, jest tworzenie ram dla funkcjonowania tzw. zielonej gospodarki (na temat „zielonej gospodarki” wypowiadali się eksperci paneli KLIMAT i WARTOŚĆ). W tym celu należy m.in.: (1) zmienić definicje oraz sposoby i miary oceny poziomu życia [tradycyjny PKB powinien być uzupełniony o wskaźnik rozwoju społecznego (*Human Development Index*), wskaźnik nierówności społecznej (współczynnik Giniego), wskaźnik stanu globalnej różnorodności biologicznej (*Living Planet Index*), stopień konsumpcji zasobów naturalnych (*ecological footprint*)]; (2) inwestować w kapitał naturalny/przyrodniczy: zwiększyć udział powierzchni chronionych (do 10–15%), zwiększyć bio-wydajność (zwiększyć produkcję biomasy, w tym drewna), nadać wartość ekonomiczną różnorodności biologicznej i usługom ekosystemowym; (3) zwiększać udział energii odnawialnej oraz jej efektywne wykorzystanie (zmniejszanie strat, inwestowanie w nowe technologie); (4) harmonizować użytkowanie i ochronę przyrody poprzez planowanie przestrzenne; (5) wprowadzić instytucjonalne zmiany procesów podejmowania decyzji i zarządzania przestrzenią przyrodniczą poprzez ich szersze uspołecznienie (**Kassenberg**).

Zachodzi potrzeba uściślenia pojęcia ochrony przyrody, odnosi się ono bowiem do innej niż gospodarka sfery społecznej świadomości. Dotycząc przyrody wkracza w obręb zjawisk kulturowych, norm moralnych i wartości. Jeśli przyjmuje się, że gospodarka leśna jest narzędziem ochrony przyrody, to równie uprawnionym byłoby stwierdzenie, że ochrona przyrody jest narzędziem gospodarki leśnej. Oba zdania są prawdziwe na poziomie ogólnych celów jednej i drugiej działalności w kontekście interesu publicznego, wizji przyszłości, modelu cywilizacji. Gospodarka leśna poznaje i systematycznie dokumentuje stan leśnej przyrody przez inwentaryzację, taksację leśną, prace glebowo-siedliskowe, fitosocjologiczne i inne, a czyni to dokładniej i bardziej systematycznie niż jakakolwiek inna dziedzina gospodarki w przyrodzie. Ma więc dobre podstawy do definiowania wartości oraz lokalizacji konkretnych obiektów wyróżniających się takimi wartościami (**Olaczek**).

Wiele wartości przypisywanych przyrodzie/lasom odnosi się do usług ekosystemowych. Dlatego jednym z najważniejszych zadań jest wypracowanie i wdrożenie systemu wyceny ekonomicznej wartości ekosystemów i różnorodności biologicznej na terenach leśnych (Kassenberg).

REKOMENDACJA 1: Ochrona przyrody w swej dalekiej perspektywie w ujęciu globalnym powinna zmierzać do ochrony systemów podtrzymujących życie. Kluczem jest przede wszystkim zapewnienie bezpiecznych dla życia i efektywnych ekonomicznie odnawialnych źródeł energii. Takim źródłem jest biomasa. Lasy stanowią największe lądowe biomasy i jednocześnie są to największe zasoby przyrody, która powinna być chroniona. Świadomość tego faktu powinna towarzyszyć zarówno tworzeniu gospodarczych programów rozwojowych, jak i strategiom ochrony przyrody. Niezbędna jest także przy tworzeniu prawa.

REKOMENDACJA 2: Cele ochrony przyrody określone w ustawie o ochronie przyrody oraz cele współczesnej gospodarki leśnej określone w ustawie o lasach nie są sprzeczne, a w głównych punktach pokrywają się. Gospodarka leśna jest narzędziem ochrony przyrody, a ochrona przyrody służy gospodarce leśnej. Oba zdania są realne na poziomie ogólnych celów jednej i drugiej działalności w kontekście interesu publicznego, wizji przyszłości lasów, wizji ochrony przyrody i modelu cywilizacji.

REKOMENDACJA 3: O stanie przyrody decyduje typ gospodarki. Bazą pozwalającą na zachowanie w stanie zadowalającym zasobów przyrodniczych w długiej perspektywie czasowej, nie tylko w skali międzynarodowej, jest szeroko rozumiana polityka gospodarcza skupiona wokół koncepcji „zielonej ekonomii”. Wymaga ona: zmiany paradygmatu wzrostu gospodarczego z aspektów ilościowych na jakościowe, nowych miar oceny poziomu i jakości życia oraz inwestowania w kapitał naturalny. Oznacza to potrzebę uzupełnienia tradycyjnego kryterium oceny rozwoju, jakim jest produkt krajowy brutto (PKB), o wskaźniki rozwoju społecznego oraz stanu różnorodności biologicznej i stopnia konsumpcji zasobów naturalnych.

REKOMENDACJA 4: Jednym z najpilniejszych zadań środowisk naukowych jest opracowanie metod wartościowania środowiska leśnego/przyrodniczego, określenie ekonomicznej wartości różnorodności biologicznej oraz usług ekosystemowych jako pozytywnych efektów zewnętrznych.

Zadaniem środowisk politycznych jest natomiast nadanie tym wartościom znaczenia normy ekonomicznej przy planowaniu rozwoju gospodarczego kraju i włączenie tych wartości do rachunków narodowych. W konsekwencji powinna nastąpić stosowna alokacja środków i zwiększenie inwestycji w kapitał naturalny, zwiększenie biologicznej produktywności, zwiększenie udziału energii odnawialnej, harmonizowanie użytkowania i ochrony przyrody poprzez planowanie przestrzenne oraz wzmocnienie uspołecznienia zarządzania przyrodą.

Niezbędnym jest wypracowanie nowego mechanizmu finansowego gospodarki rynkowej tak, aby rozpoznawała zasoby środowiska i usługi ekosystemów jako wartości warunkujące wszelką działalność gospodarczą.

Równie pilnym posunięciem politycznym jest wyłonienie/znalezienie odpowiedniej reprezentacji takiego kierunku myślenia w organach władzy ustawodawczej i wykonawczej oraz wprowadzenie konstytucyjnego zapisu o zakazie prywatyzacji lasów własności skarbu państwa, co gwarantowałoby ochronę bogactwa rodzimej przyrody.

W latach 1991–2014 Sejm RP uchwalił dwie ustawy o ochronie przyrody (w 1991 i 2004 r.) oraz liczne poprawki do każdej z nich. Rozszerzona została ponad potrzebę lista kategorii ochrony (**Olaček**). Oprócz ochrony ścisłej i częściowej ustawa podaje dodatkowo definicje ochrony czynnej i ochrony krajobrazowej.

Zgodnie z ustawą z 2004 r. oraz w ślad za konwencją o różnorodności biologicznej (CBD, 1992), ochrona przyrody (art. 2 ust. 1. ustawy) „polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody”¹. W świetle prawa użytkowanie przyrody jest więc integralną częścią jej ochrony. Ustawa wymienia twory i składniki przyrody podlegające ochronie, cele ochrony (art. 2 ust. 2) oraz wskazuje² (art. 4 ust. 1 i 2), że „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony przyrody jest obowiązkiem administracji publicznej”. Jakkolwiek ustawa nie wymienia lasów, jako przedmiotu ochrony, to jednak z wyliczenia *tworów i składników* oraz *celów* wynika, że bez lasów ochrona przyrody w Polsce

¹ Art. 2. ustawy o ochronie przyrody z 2004 roku:

- „1. Ochrona przyrody, w rozumieniu ustawy, polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody:
- 1) dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów;
 - 2) roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową;
 - 3) zwierząt prowadzących wędrowny tryb życia;
 - 4) siedlisk przyrodniczych;
 - 5) siedlisk zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów;
 - 6) tworów przyrody żywej i nieożywionej oraz kopalnych szczątków roślin i zwierząt;
 - 7) krajobrazu;
 - 8) zieleni w miastach i wsiach;
 - 9) zadrzewień.
2. Celem ochrony przyrody jest:
- 1) utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów;
 - 2) zachowanie różnorodności biologicznej;
 - 3) zachowanie dziedzictwa geologicznego i paleontologicznego;
 - 4) zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów, wraz z ich siedliskami, przez ich utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony;
 - 5) ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień;
 - 6) utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych, a także pozostałych zasobów, tworów i składników przyrody;
 - 7) kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję w dziedzinie ochrony przyrody”.

² Art. 4. Ustawy o ochronie przyrody:

- „1. Obowiązkiem organów administracji publicznej, osób prawnych i innych jednostek organizacyjnych oraz osób fizycznych jest dbałość o przyrodę będącą dziedzictwem i bogactwem narodowym.
2. Organy administracji publicznej są obowiązane do zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony przyrody”.

byłaby niemożliwa. Ustawa nie wskazuje miejsca, gdzie *warunki prawne, organizacyjne i finansowe* ochrony przyrody mają być spełniane, a więc regulacja dotyczy wszystkich obszarów, także gruntów skarbu państwa. Zapis ten zatem nie obciąża gospodarki leśnej obowiązkiem ochrony przyrody w lasach lub tworzenia warunków dla ochrony przyrody, ponieważ Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe (PGL LP), które zarządza lasami Skarbu Państwa (art. 2 ustawy o lasach, z zastrzeżeniem art. 7 ust. 2), nie jest organem administracji publicznej (**Ołaczek**). Ustawa o ochronie przyrody pozostawia Lasom Państwowym jedynie obowiązek *dbałości* o przyrodę, podobnie jak to czyni wobec innych osób prawnych i innych jednostek organizacyjnych oraz osób fizycznych (art. 4 ust. 1). *Dbałość* o przyrodę, która jest powinnością wszystkich a *ochrona przyrody*, która jest obowiązkiem administracji publicznej, to dwie różne rzeczy. Gospodarka leśna spełnia cele ochrony przyrody na gruntach i w ekosystemach leśnych w sposób, przekraczający pojęcie *dbałości* (**Ołaczek**), ale wynika to z ustawy o lasach (art. 6 ust. 1 pkt 1 oraz art. 7), a nie z ustawy o ochronie przyrody. Instrukcje i zasady regulujące gospodarkę leśną idą często dalej, niż to wynika z postulatów ochrony przyrody (np. punkt 2 „Instrukcji urządzania lasu”). Dla ochrony przyrody w lasach ustawa o ochronie przyrody jest zbędna. Rzeczywisty stan rzeczy i praktyka gospodarcza w leśnictwie jest ewidentnym zaprzeczeniem regulacji ustawy o ochronie przyrody.

Zarządzenie nr 35 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 10 sierpnia 2011 r. w sprawie realizacji programów hodowli i ochrony zwierząt łownych i chronionych podejmowanych przez jednostki organizacyjne Lasów Państwowych na lata 2011–2016, zawierające program hodowli i ochrony głuszcza, oraz zarządzenie nr 29 dyrektora generalnego Lasów Państwowych z dnia 30 czerwca 2006 r. w sprawie ochrony cisa są przykładem nieskuteczności organów państwa powołanych do ochrony przyrody (generalnego i regionalnych dyrektorów ochrony środowiska) i „wyręczania” ich przez Lasy Państwowe (**Kapuściński**). W art. 57 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody zapisano: „Generalny dyrektor ochrony środowiska opracowuje programy ochrony zagrożonych wyginięciem gatunków roślin, zwierząt i grzybów”. Największe opóźnienia w działaniach państwowej administracji ochrony środowiska występują przy sporządzaniu na czas planów ochrony (także planów zadań ochronnych) dla obszarów Natura 2000. Główny ciężar zadań z zakresu ochrony przyrody w lasach ponoszą Lasy Państwowe, mimo ustawowych regulacji. Zapis art. 54 pkt. 5 i 6 ustawy o lasach³, mówiący o finansowaniu z budżetu państwa wybranych zadań dotyczących ochrony przyrody w lasach w zarządzie PGL LP oraz edukacji leśnej społeczeństwa, jest zapisem „martwym”, niemającym nic wspólnego z praktyką. Dobitym tego przykładem jest także finansowanie przez Lasy Państwowe kosztów czarterowania samolotów do gaszenia pożarów. Kolejny niezrealizowany przepis zawarty jest

³ „Lasy Państwowe otrzymują dotacje celowe z budżetu państwa na zadania zlecone przez administrację rządową, a w szczególności na: opracowanie planów ochrony dla rezerwatów przyrody znajdujących się w zarządzie Lasów Państwowych, ich realizację, ochronę gatunkową roślin i zwierząt oraz sprawowanie nadzoru nad obszarami wchodzącymi w skład sieci Natura 2000; finansowanie edukacji leśnej społeczeństwa, w szczególności poprzez tworzenie i prowadzenie leśnych kompleksów promocyjnych, zakładanie ścieżek przyrodniczo-leśnych”.

w art. 114 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody⁴, który zobowiązuje regionalnego dyrektora ochrony środowiska do gromadzenia dokumentacji dotyczącej zasobów, tworów i składników przyrody. W większości przypadków Lasy Państwowe nie otrzymują dotacji i wyręczają administrację publiczną ochrony przyrody. We własnym zakresie i na własny koszt wykonują także inwentaryzację siedlisk przyrodniczych i gatunków chronionych (**Kapuściński**).

Nierozwiązany pozostaje wciąż problem racjonalnego użytkowania płodów runa leśnego i ochrony runa, mimo bardzo pozytywnych zapisów na ten temat w „Zasadach hodowli lasu”. Zapisy te są jednak raczej życzeniem niż zobowiązaniem.

Nowelizacja dokumentów techniczno-gospodarczych z punktu widzenia ochrony przyrody w lasach powinna być poprzedzona uporządkowaniem przepisów (ustaw i rozporządzeń) dotyczących lasów i ochrony przyrody, które obecnie są mało przejrzyste (zwłaszcza w zakresie podziału kompetencji), a czasem wewnętrznie sprzeczne (**Kapuściński**).

Większość form ochrony przyrody w Polsce znajduje się na terenach zarządzanych przez Lasy Państwowe, czyli w przeważającej części obejmują one obszary stanowiące własność skarbu państwa. Dlatego ochrona przyrody w lasach, niezależnie od kategorii ochronności, powinna podlegać Lasom Państwowym i z ich nadwyżek powinna być finansowana (**Kapuściński**). Należy przyjąć takie rozwiązania prawno-finansowo-organizacyjne, ażeby możliwy było transfer zysków ze sprzedaży drewna na cele związane z ochroną przyrody (**Cyglicki**).

Prawie wszystkie ogólne cele ochrony przyrody, opisane w art. 2 ustawy o ochronie przyrody (2004), mieszczą się w celach trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, wymienionych w art. 7 ust. 1 ustawy o lasach⁵ (**Olaczek**). Cele te są osiąmane w Lasach Państwowych poprzez regulacje wewnętrzne, liczne programy kierunkowe oraz rutynowe działania gospodarczo-ochronne.

Zasadniczym zwrotem w gospodarce leśnej w kierunku ochrony przyrody na poziomie operacyjnym spowodowało zarządzenie nr 11 (1995) i następnie nr 11a (1999) generalnego dyrektora Lasów Państwowych w sprawie doskonalenia gospodarki leśnej na podstawach ekologicznych (**Kapuściński**). Zarządzenie na nowo zdefiniowało las

⁴ „Regionalny dyrektor ochrony środowiska gromadzi dokumentację dotyczącą zasobów, tworów i składników przyrody, a w szczególności cennych ze względów naukowych tworów przyrody, stanowisk chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, a także ich siedlisk oraz siedlisk przyrodniczych”.

⁵ Ustawa o lasach (1992, tekst z 2011 r.) Art. 7. 1. „Trwale zrównoważoną gospodarkę leśną prowadzi się według planu urządzenia lasu lub uproszczonego planu urządzenia lasu, z uwzględnieniem w szczególności następujących celów:

- 1) zachowania lasów i korzystnego ich wpływu na klimat, powietrze, wodę, glebę, warunki życia i zdrowia człowieka oraz na równowagę przyrodniczą;
- 2) ochrony lasów, zwłaszcza lasów i ekosystemów leśnych stanowiących naturalne fragmenty rodzimej przyrody lub lasów szczególnie cennych ze względu na:
 - a) zachowanie różnorodności przyrodniczej,
 - b) zachowanie leśnych zasobów genetycznych,
 - c) walory krajobrazowe,
 - d) potrzeby nauki;
- 3) ochrony gleb i terenów szczególnie narażonych na zanieczyszczenie lub uszkodzenie oraz o specjalnym znaczeniu społecznym;
- 4) ochrony wód powierzchniowych i głębinowych, retencji zlewni, w szczególności na obszarach wododziałów i na obszarach zasilania zbiorników wód podziemnych;
- 5) produkcji, na zasadzie racjonalnej gospodarki, drewna oraz surowców i produktów ubocznego użytkowania lasu”.

jako przedmiot gospodarowania, przyjmując, że jest to „całość organizmów roślinnych, zwierzęcych i mikroorganizmów zgodnych z biotopem, czyli ewolucyjnie zmieniającym się środowiskiem bytowania tych organizmów”. Znamienne dla nowego spojrzenia na ochronę przyrody w lasach było wprowadzenie zasady „zachowania w stanie nienaruszonym śródleśnych nieużytków jak np.: bagna, trzęsawiska, mszary, torfowiska, remizy, wrzosowiska, wydmy, gołoborza i wychodnie skalne, wraz z ich florą i fauną w celu ochrony pełnej różnorodności przyrodniczej m. in. poprzez uznanie ich jako użytki ekologiczne”. Zarządzenie m.in. ograniczyło stosowanie zrębów zupełnych i wprowadziło pozostawianie kęp i grup drzew do następnej kolei rębów lub do naturalnego rozpadu, zwiększenie udziału gatunków liściastych.

Od 1997 r. integralną częścią planu urządzenia lasu (PUL) każdego nadleśnictwa jest program ochrony przyrody (POP). W programie tym znajdują się niezbędne informacje dotyczące zakresu oraz sposobów prowadzenia ochrony przyrody w lasach, zgodnie z ustawą o lasach oraz ustawą o ochronie przyrody (**Dawidziuk, Zajączkowski**)⁶. Również „Instrukcja ochrony lasu” (2011), zawiera część poświęconą ochronie przyrody – część IV (**Referowska-Chodak**). Koszty wszystkich opracowań oraz realizacji zadań ochronnych zawartych w programie ochrony przyrody i w „Instrukcji urządzania lasu” oraz koszty realizacji zarządzeń dyrektora generalnego Lasów Państwowych pokrywa PGL LP.

REKOMENDACJA 5: Ochrona przyrody w lasach, według ustawy o ochronie przyrody (2004), jest obowiązkiem administracji publicznej (GDOŚ), natomiast obowiązkiem PGL LP, podobnie jak obowiązkiem innych podmiotów, osób prawnych i fizycznych, jest jedynie dbałość. Dbałość o przyrodę, która jest powinnością wszystkich a ochrona przyrody, która jest obowiązkiem administracji publicznej, to dwie różne rzeczy. Ochrona przyrody w lasach jest domeną gospodarki leśnej. Rzeczywistość rozmija się z zapisami ustawy i pilnym zadaniem jest przywrócenie stanu sprzed 2008 roku.

REKOMENDACJA 6: W Lasach Państwowych, od uchwalenia nowej ustawy o lasach w 1991 roku, nieprzerwanie podejmowane są wysiłki zmierzające do odwrócenia surowcowego kierunku rozwoju gospodarki leśnej i nadania jej cech zgodnych z zasadami ochrony środowiska i ochrony przyrody w lasach. Zasadnicze cele ustawy i jej kolejne nowelizacje pokrywają się z celami ustawy o ochronie przyrody (2004), co oznacza, że na terenie zarządzanym przez Lasy Państwowe

⁶ Plany ochrony przyrody w nadleśnictwie mają następującą strukturę:
„Wstęp, cel i założenia metodyczne
Ogólna charakterystyka obszaru
Formy ochrony przyrody, krajobrazu i obszary funkcyjne
Walory przyrodniczo-leśne nadleśnictwa
Walory historyczno-kulturowe
Zagrożenia środowiska przyrodniczego
Plan działań z zakresu ochrony przyrody
Turystyka i promocja wartości przyrodniczych
Porównanie stanu lasu – zestawienia historyczne”.

realizowane są również przepisy tej ustawy. Integralną częścią ochrony przyrody w lasach jest jej użytkowanie. Użytkowaniem jest osiąganie korzyści materialnych (surowce i produkty) i niematerialnych (usługi środowiskowe, informacje naukowe, walory estetyczne, zdrowotne, kulturowe).

Ochrona przyrody w lasach stała się częścią wielofunkcyjnej gospodarki leśnej i w całym zakresie (wszystkie formy ochrony na terenach leśnych) powinna podlegać Lasom Państwowym (PGL LP) i z nadwyżek PGL LP powinna być finansowana.

W roku 2008 Sejm przyjął dwie ustawy⁷, które m.in. wprowadzają nowy system zarządzania ochroną przyrody. Za główne kompetencje powstałej w 2008 roku Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska (GDOŚ) uznano: kontrolę szkód w środowisku, egzekwowanie ocen oddziaływania na środowisko, promocję i informowanie o środowisku, zarządzanie ochroną środowiska i przyrody (w tym obszarami Natura 2000). W odniesieniu do obszarów Natura 2000 (w tym lasów, które na tych obszarach rosną) GDOŚ jest centralnym nadzorującym i decyzyjnym organem administracyjnym. Kompetencje nowej administracji przejawiają się w ocenianiu wpływu na środowisko planów urządzenia lasu (na poziomie regionalnych dyrektorów), a także nadzorowaniu obszarów Natura 2000 i opracowywaniu planów ochrony dla nich (**Referowska-Chodak**).

Wspomniane ustawy wprowadzają szereg zmian w ustawie o ochronie przyrody, ustawie „Prawo ochrony środowiska”, a także w innych ustawach. Zmiany spowodowały zwiększenie wydatków na ochronę przyrody w ostatnim okresie, ale nie na zwiększenie efektywności ochrony, lecz na utrzymanie zatrudnienia w nowej instytucji centralnej – Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska oraz 17 dyrekcjach regionalnych. W odniesieniu do lasów nastąpiło zdublowanie struktur i kompetencji. Nowe koszty powstały również w związku z ustanowieniem obszarów Natura 2000, a ogólnie – z wywiązywaniem się z zapisów dyrektywy siedliskowej (**Referowska-Chodak**). Obowiązki zarządczo-nadzorcze nowej administracji rozciągają się na Lasy Państwowe, co w odniesieniu do ok. 40% lasów państwowych spowodowało niezdrową konkurencję o ochronę przyrody w tych lasach, nakładanie się zadań i kompetencji, wprowadziło sytuację „dwóch gospodarzy”, rozproszyło odpowiedzialność i spowodowało konflikty. Głos decydujący co do sposobu wykonywania ochrony w ekosystemach leśnych zaczęli mieć urzędnicy o skromnej często wiedzy z zakresu dynamiki ekosystemów leśnych (**Olaczek**). W efekcie stopniowych zmian prawnych leśnictwo zostało formalnie odsunięte od działań związanych z ochroną przyrody. Kompetencje w tym względzie są aktualnie rozproszone pomiędzy różne instytucje (**Referowska-Chodak**). Leśnicy są w dalszym ciągu odpowiedzialni za całość obszaru podlegającego ich zarządowi, są wystarczająco merytorycznie przygotowani, jak również mają wieloletnie doświadczenia oraz dysponują źródłami finansowymi. Wiele decyzji i rozwiązań od nich jednak nie zależy i nie mogą decydować o zasadach i metodach ochrony różnorodności biologicz-

⁷ Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2008 r. nr 199 poz. 1237) oraz Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz.U. z 2008 r. nr 199, poz.1227)

nej. Rozproszyła się w związku z tym i rozmyła odpowiedzialność za ochronę przyrody, a zakres praw i obowiązków nowych decydentów nie został w pełni opisany. Stworzono sytuację dalece nieracjonalną z wielu punktów widzenia.

Powołanie administracji państwowej ds. ochrony przyrody/środowiska i oddanie jej kompetencji w odniesieniu do obszarów Natura 2000 wprowadziło trudności w społecznym rozumieniu takich pojęć, jak „nadzorujący”, „sprawujący nadzór”, „zarządzający”, „plany zadań ochronnych”, „projekty planów ochronnych”. Powstałe regulacje są niejasne i rodzą wiele pytań co do identyfikacji i podziału zadań, funkcji i odpowiedzialności, zarówno jeśli chodzi o jednostki publiczne, jak i branżowe (**Jurzyk-Nordlów** i in.), zwłaszcza w sytuacji nakładania na siebie obszarowych form ochrony, np. rezerwat w parku narodowym czy rezerwat na obszarze Natura 2000 lub na terenie nadleśnictwa posiadającego program ochrony przyrody jako część planu urządzenia lasu. Pojawił się dylemat nadrzędności: czy gospodarka leśna ma się mieścić w planach zadań ochronnych czy też zadania ochronne są częścią gospodarki leśnej. Które plany mają wyższą rangę: czy plany ochronne opracowywane przez RDOŚ czy też plany urządzenia lasu?

Plan urządzenia lasu (PUL) został zaliczony do dokumentów, które należy poddać strategicznej ocenie oddziaływania na środowisko, chociaż gospodarka leśna nie stanowi zagrożenia dla przedmiotów ochrony na obszarach Natura 2000, ponieważ uwzględnia wymogi ochrony przyrody, a zadania z tego zakresu są uzgadnianie z właściwymi organami ochrony przyrody. Paradoks polega na tym, że PUL zatwierdzane są przez ministra środowiska, zatwierdzającego też instrukcje, wg których sporządzane są plany i funkcjonuje gospodarka leśna.

Sposób uzgodnień i konsultacji projektów planu zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000 położonych na gruntach zarządzanych przez Lasy Państwowe, przyjęty w ustawie o ochronie przyrody jest konfliktowy z uwagi na duże uprawnienia służb ochrony środowiska, bez powiązania z ekonomiczną odpowiedzialnością za ich realizację. Istnieje wyraźna nierównowaga pomiędzy regionalnymi dyrekcjami Lasów Państwowych i regionalnymi dyrekcjami ochrony środowiska, wyrażająca się tym, że plan zadań ochronnych nadleśnictwa przed zatwierdzeniem przez dyrektora RDLP musi być uzgodniony z dyrektorem RDOŚ, natomiast decyzje dyrektora RDOŚ nie muszą być uzgadniane z dyrektorem RDLP, a co więcej, nie jest wymagana nawet opinia dyrektora RDLP, która obowiązuje przy sporządzaniu planów ochrony dla obszarów Natura 2000. Istnieje więc nieuzasadniona asymetria kompetencji administracyjnych, kompetencji merytorycznych, zakresu odpowiedzialności oraz obciążeń finansowych. Ustanowienie państwowej administracji ochrony środowiska spowodowało – w zakresie dotyczącym lasów – niejasności prawne, stworzyło zbędną administrację, chaos kompetencyjny oraz otworzyło pola konfliktów.

Podział zadań, odpowiedzialność i sposób podejścia do problematyki ochrony przyrody w planowaniu leśnym na szczeblu lokalnym również nie został wystarczająco sprecyzowany. Szczególne znaczenie – z uwagi na dużą skalę problemu – mają sposoby planowania gospodarki leśnej i ochrony zasobów leśnych na obszarach Natura 2000, gdzie ochrona przyrody ma być realizowana w warunkach ich gospodarczego użytkowania, zarówno na obszarach Lasów Państwowych, jak i lasów prywatnych (**Dawidziuk i Zajączkowski, Referowska-Chodak, Król**).

Po wprowadzeniu w 2008 roku nowych regulacji mamy w Polsce dwa nakładające się na siebie nurty ochrony przyrody w lasach. Obydwa dotyczą w większości tych samych obszarów, problemów i zadań. Stanowią irracjonalne dublowanie wysiłków i kosztów. Mamy do czynienia z głębokim rozmięciem się kompetencji prawnych z kompetencjami wykonawczymi: organy administracji państwowej (GDOŚ i RDOŚ) mają uprawnienia i obowiązki, ale nie mają służb terenowych, kompetencji i warunków finansowych; gospodarka leśna (PGL LP) ma służby, kompetencje i środki, ale nie ma zdolności decyzyjnych (**Olaczek**).

REKOMENDACJA 7: Regulacje ustawowe w zakresie ochrony przyrody w części dotyczącej lasów są niejasne, niekompletne i sprzeczne, wprowadzają niejasności w zakresie kompetencji i odpowiedzialności, stwarzają możliwość dowolnej interpretacji i generują zbędne koszty. Jednym z głównych zadań jest uporządkowanie prawa ochrony przyrody w relacji do gospodarki leśnej: zlikwidowanie podwójnej władzy, określenie kompetencji, źródeł finansowania, odpowiedzialności.

REKOMENDACJA 8: Pilnej i głębokiej analizy prawnej oraz regulacji wymaga prawodawstwo z zakresu ochrony przyrody w odniesieniu do jednostek sprawujących nadzór nad obszarami chronionymi i zarządzającymi nimi, planujących ochronę przyrody i realizujących plany ochrony. Chodzi o jasne sformułowanie zależności między ochroną przyrody a jej użytkowaniem, ochroną środowiska a korzystaniem ze środowiska, zwłaszcza w odniesieniu do obszarów Natura 2000 na obszarach leśnych.

REKOMENDACJA 9: Brak jest spójnej koncepcji ochrony przyrody w Polsce, zwłaszcza zasad tworzenia „docelowej” sieci obszarów chronionych. Weryfikacji wymagają obecne formy ochrony, sposoby administrowania nimi, zasady tworzenia planów ochronnych, realizacji zadań i ponoszone koszty oraz źródła finansowania. Istnieje potrzeba opracowania krajowej koncepcji rozwoju ochrony przyrody, w której znaczące miejsce powinna zajmować docelowa sieć form ochrony przyrody w Polsce. Koncepcja taka powinna być systematycznie weryfikowana przy uwzględnianiu zmian środowiska przyrodniczego oraz postępu naukowego. Znaczącą rolę powinno się w niej przypisać wielkoobszarowej ochronie przyrody w lasach, która jest realizowana w Lasach Państwowych poprzez prowadzenie wielofunkcyjnej gospodarki leśnej.

Istnieje potrzeba nowelizacji ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko w części dotyczącej ochrony przyrody na terenach w zarządzie PGL LP.

Ekologizacja gospodarki leśnej, niezależnie od tego, jak ją rozumie zarządca lasów i w jakiej postaci ją wdraża (wykorzystanie ekologii jako nauki, model „leśnictwa bliskiego przyrodzie”, realizacja celów ekologicznych), jest procesem nieodwracalnym.

Leśnictwo czerpie dziś z dorobku nauk biologicznych, np. z geobotaniki, ekologii zwierząt czy ekologii krajobrazu, i jest otwarte na najnowsze nurty w ochronie przyrody. W lasach państwowych ustanawiane są obszary poświęcone wyłącznie ochronie przyrody, jak „Las Ochronny Szast” pozostawiony do naturalnej regeneracji przyrodniczej po huraganie w 2002 roku, czy wyłączone z użytkowania fragmenty lasów na siedliskach skrajnych (**Pawlaczyk**). Wśród powierzchni lasów oddanych przyrodzie niedostatecznie reprezentowane są te typy ekosystemów, które są w polskich lasach najpospolitsze – bory, grądy, buczyny i dąbrowy. Niezbyt udana z punktu widzenia ochrony przyrody okazała się koncepcja leśnych kompleksów promocyjnych, w których gospodarka leśna jest taka sama jak na pozostałym obszarze, a same LKP służą bardziej promocji PGL LP niż ekologizacji leśnictwa (**Pawlaczyk**).

Ochrona przyrody w lasach oznacza m.in. zachowanie pełnej różnorodności biologicznej ekosystemu leśnego. Dzisiejsze leśnictwo nie zagraża większości elementów leśnej różnorodności biologicznej (**Pawlaczyk**). Wprowadzone zostały zmiany w odniesieniu do tych elementów różnorodności, które związane są z obecnością martwych drzew i martwego drewna. Na tym tle pojawiają się główne kontrowersje wywoływane ochroną przyrody w gospodarce leśnej: martwe drzewa, drzewostany i martwe drewno są uznawane za elementy negatywne z punktu widzenia hodowli i ochrony lasu, natomiast w ochronie przyrody traktuje się je jako efekt jednego z najbardziej naturalnych, koniecznych dla trwałości życia, procesów (**Holeksa**). Przy zachowaniu jedności miejsca i czasu jest to nieusuwalna sprzeczność między gospodarczymi funkcjami lasu a ochroną przyrody (**Pawlaczyk**). Odpowiedzią na pytanie, ile ochrony przyrody chcemy mieć w leśnictwie, może być albo podejście integracyjne (kształtowanie takiego lasu, aby w każdym miejscu w maksymalnym stopniu godził on funkcję gospodarczą i potrzeby ochrony przyrody), albo segregacyjne (podział przestrzeni leśnej na wydzielone fragmenty służące funkcji gospodarczej i fragmenty służące ochronie przyrody) (**Pawlaczyk**). Rozstrzygnięcie jest sprawą społecznego wyboru, tzn. decyzji politycznych. Możliwe jest, rzecz jasna, połączenie obydwu podejść w konkretnych lokalizacjach i ustalenie odpowiednich proporcji między nimi, tzn. tworzenie ciągłości rozwiązań od pełnej integracji (las wielofunkcyjny) do pełnej segregacji (las jedno/dwu funkcyjny), z pełną listą rozwiązań pośrednich. Dużą rolę może odegrać tu akceptacja dla indywidualnych wyborów i indywidualnych rozwiązań na poziomie nadleśnictw, rozmaite sytuacje wymagają bowiem zróżnicowanych i zindywidualizowanych działań.

REKOMENDACJA 10: Należy uznać, że istnieją sprzeczności między funkcjami gospodarczymi a ochroną przyrody w lasach. Niektóre elementy struktury lasu niezbędne do zachowania różnorodności biologicznej są niepożądane lub tolerowane tylko do pewnego stopnia (martwe drewno, martwe drzewa, martwe drzewostany). Różnorodność biologiczna związana z tymi elementami nie będzie w lasach gospodarczych dostatecznie chroniona. Rozstrzygnięcia w tym względzie powinny mieć charakter wyboru społecznego a znalezienie kompromisu (leśnictwo integracyjne, segregacyjne (lub w innym ujęciu – wielofunkcyjne) czy posiłkujące się obydwoma opcjami) jest zadaniem polityki leśnej i nowego prawa leśnego.

REKOMENDACJA 11: Konieczne staje się opracowanie kompleksowych zasad prowadzenia ochrony przyrody w lasach zagospodarowanych przy respektowaniu zasady zrównoważonego rozwoju w gospodarce leśnej, a więc z uwzględnieniem aspektów przyrodniczych, gospodarczych i społecznych zarówno na szczeblu krajowym, jak i regionalnym oraz lokalnym (z uwzględnieniem potrzeb miejscowej ludności). Istotnym postępowaniem w tym względzie może być wprowadzenie do praktyki leśnej sporządzania ekspertyzy ekonomicznej dla nadleśnictwa jako integralnej części planu urządzenia lasu.

W ciągu ponad stu lat ochrona przyrody w lasach zmieniała swoje priorytety i metody. Współcześnie ochrona współlistnieje z innymi wymiarami aktywności społecznej, w tym z użytkowaniem przyrody. Lasy są przykładem bogactwa przyrodniczego i jednocześnie ważnym składnikiem bogactwa ekonomicznego i mają znaczący udział w funkcjonowaniu gospodarki państwa i w kształtowaniu warunków życia ludności (Holeksa).

Pierwotną formą ochrony czynnej jest ochrona konserwatorska, której celem jest utrwalenie pożądanego stanu przyrody. W odniesieniu do leśnych biocenoz i ekosystemów jest to zamiar skazany na niepowodzenie. Może być praktykowany w ograniczonej skali czasu jedynie w stosunku do pojedynczych osobników bądź ich ugrupowań (Holeksa). Niewłaściwe jest rozpowszechnienie ochrony konserwatorskiej w parkach narodowych i rezerwach przyrody.

Dynamikę lasów, nie tylko naturalnych, kształtują czynniki biotyczne i abiotyczne niezależne od oddziaływań antropogenicznych. Naturalny las nie jest postrzegany jako stabilny w każdym miejscu, lecz jako zróżnicowana przestrzeń i zmieniająca się w czasie mozaika jego różnych postaci. Minimalna powierzchnia lasu niezbędna, by mógł on osiągnąć stan równowagi wynosi 50 ha w przypadku lasów mieszanych w górach i na niżu oraz 100 ha w przypadku górskich borów świerkowych. Taką minimalną wielkość powinny mieć biocenotyczne rezerваты leśne oraz powierzchnie lasu referencyjnego, jeśli mają spełniać swoje zadanie. Przyszłość ochrony przyrody w lasach coraz bardziej zależy od pracy leśników; od sposobu gospodarowania na terenach leśnych poza rezerwatami i parkami narodowymi (Holeksa).

REKOMENDACJA 12: Należy rozważyć wdrożenie następujących reguł powoływania rezerwatów przyrody w lasach:

- 1) Liczba rezerwatów powinna zwiększać się: (a) wraz ze wzrostem zróżnicowania lasów, nie tylko w związku ze zmiennością warunków klimatycznych i glebowych, ale także ze względu na różne formy użytkowania lasów; (b) wraz ze stopniem przekształcenia lasów na skutek ich gospodarczego wykorzystania i związanej z nim niedostępności dla gatunków związanych z lasami naturalnymi;
- 2) Powierzchnia rezerwatów powinna być powiązana z wielkością powierzchni, na której las osiąga stan równowagi, wyrażający się stałością układu powierzchniowego jego różnych postaci; zwrócić należy uwagę na ustalenie minimalnej powierzchni lasów objętych ochroną ścisłą/bierną, na której ist-

niałaby możliwość zachowania wszystkich stadiów oraz faz rozwojowych, a przez to zdolność do autoreprodukcji i autoregulacji zbiorowisk leśnych; ma to również istotne znaczenie przy ustalaniu powierzchni referencyjnych.

Naturalne zaburzenia rozwoju lasu (huragany, pożary, powodzie) są okazją do obserwacji procesów adaptacyjnych ekosystemów leśnych do zmian środowiska. Nie dowiemy się o tych procesach wiele, jeśli nie zastosujemy wobec nich ochrony biernej i nie pozwolimy na spontaniczny przebieg procesów odpowiedzialnych za formowanie się w nich składu gatunkowego warstwy drzew, jak to ma miejsce w lasach referencyjnych (jak np. w „Lesie Ochronnym Szast”) (**Pawlaczyk**). Ustanowienie prawem chronionych lasów referencyjnych mogłoby być pierwszym krokiem w kierunku harmonizacji działań służących potrzebom sektora leśno-drzewnego oraz działań systemowo powiązanych z potrzebami ochrony przyrody (**Cyglicki**). Korzystanie z naturalnych procesów adaptacyjnych ekosystemów leśnych ma szczególne znaczenie w związku z dostosowywaniem lasów i gospodarki leśnej do zmian klimatycznych. Dla zmniejszenia efektów zachodzących zmian już teraz proponuje się powiększanie sieci rezerwatów i lasów referencyjnych (**Cyglicki**).

Lasy referencyjne są wyrazem zasady przezorności (ostrożności) w koncepcji ochrony przyrody przez umiarkowane użytkowanie (wg konwencji o różnorodności biologicznej). Zasada przezorności mówi, że wszelkie wątpliwości muszą być interpretowane zawsze na korzyść środowiska przyrodniczego (**Dawidziuk, Zajączkowski**). Przy braku wiedzy w określonym obszarze ważne jest, żeby nowo wprowadzane rozwiązania w gospodarce leśnej realizować w taki sposób, aby w przypadku pojawienia się negatywnych tendencji można było podejmować skuteczne działania odwracające. Niezweryfikowane dotychczas rozwiązania nie powinny być wdrażane zbyt szerokim frontem. Niezwykle istotne są możliwości porównania wartości przyrodniczych, ekonomicznych i społecznych lasów referencyjnych i lasów zagospodarowanych metodami gospodarki leśnej. Użyteczność lasu zawiera się w usługach ekosystemowych/środowiskowych takich, jak gromadzenie zasobów genowych, produkcja biomasy, magazynowanie węgla z atmosfery, przeciwdziałanie erozji wodnej i wietrznej oraz retencja wodna, estetyka krajobrazu, inspiracje artystyczne, kultura materialna i tradycje. Użytkowaniem lasu jest czerpanie wiedzy o zachodzących w tych lasach procesach, takich jak zapylenie, rozsiewanie nasion, warunki konieczne dla naturalnych odnowień, oraz, co wydaje się kluczowe, o mechanizmach ewolucji przyrody i adaptacji jej struktur do zmian środowiska/klimatycznych. Taka wiedza, możliwa do zdobycia w kompleksach leśnych pozostawionych samym sobie już jest, a w przyszłości z pewnością będzie, na wagę złota (**Wajrak**). Dlatego ochrona przyrody w formie ochrony biernej (lasy referencyjne) jest bezcenna.

REKOMENDACJA 13: Należy dokonać przeglądu rezerwatów leśnych pod kątem adekwatności sformułowanych niegdyś celów i przedmiotów ochrony. Większe znaczenie w ochronie przyrody powinny mieć lasy produkcyjne. Ich rola powinna ulec zwiększeniu, zwłaszcza w kontekście prognozowanych zmian klimatu: im to znaczenie będzie większe, tym mniejsza będzie potrzeba rozwijania systemu biocenotycznych rezerwatów leśnych.

REKOMENDACJA 14: Lasy Państwowe stworzyły nową formę biernej/rezerwatowej ochrony przyrody – lasy referencyjne. Wartością chronioną są tu naturalne procesy ekosystemowe, składające się na zdolności regeneracyjne oraz adaptacyjne ekosystemów leśnych, których ewolucja została zakłócona gwałtownymi zdarzeniami egzogenicznymi, jak huragan czy pożar. Niezwykle istotne są możliwości porównania wartości przyrodniczych, ekonomicznych i społecznych lasów referencyjnych i lasów zagospodarowanych metodami gospodarki leśnej.

Należy rozwijać koncepcję lasów referencyjnych i tworzyć ich sieć, która docelowo powinna zajmować ok. 10% lasów gospodarczych pod zarządem LP. Należy ujednolicić kryteria wyróżniania takich obszarów i ustanowić zasady postępowania obowiązujące we wszystkich lasach tej kategorii.

REKOMENDACJA 15: Nowe rezerваты leśne powinny mieć charakter biocenotyczny i obejmować w pierwszej kolejności reprezentatywne, najlepiej wykształcone fitocenozy lub ich fragmenty, a także te, które zajmują na ogół niewielkie areale w strefach ekotonowych, przy ciekach, w otoczeniu bagien i na stromych zboczach. Należy przy tym wykorzystać w stopniu maksymalnym tworzone lasy referencyjne.

W odniesieniu do ochrony przyrody obowiązują zasady zrównoważonego rozwoju, tzn. godzenie użytkowania przyrody z jej ochroną, co wyraża najlepiej konwencja o różnorodności biologicznej. Formą racjonalnego korzystania ze środowiska naturalnego jest ochrona obszarowa (**Kalinowska**), a ochrona przyrody w lasach nie może być rozpatrywana w oddzieleniu od innych form ich użytkowania (**Cyglicki**). Taka wizja ochrony utrwalona jest w postanowieniach największych zgromadzeń profesjonalnych – światowych kongresów parków (*World Parks Congress*) IUCN (Caracas, 1992; Durban, 2003; Sydney, 2014). Materiały z kongresów zalecają zarządzanie parkami w duchu zrównoważonego rozwoju. W deklaracji przyjętej na III Kongresie Rezerwatów Biosfery w 2008 roku w Madrycie postuluje się wzmocnienie współpracy z lokalnymi społecznościami, administracją różnego szczebla, prywatnymi przedsiębiorcami, mediami, organizacjami pozarządowymi i ośrodkami naukowymi. Do takiej szerokiej współpracy powinny dążyć również polskie parki narodowe (**Kalinowska**).

Pierwsze parki narodowe w Polsce powołano jako jednostki Lasów Państwowych. Najbardziej charakterystyczne dla polskich parków pozostały ekosystemy leśne, gdyż 61,4% powierzchni zajmują lasy, a w Roztoczańskim PN, Magurskim PN i Babiogórskim PN stanowią one ponad 95% powierzchni.

Roczny koszt funkcjonowania parków narodowych wynosi ok. 200 mln zł (2011), z czego z budżetu państwa przeznacza się ok. 137 mln zł. Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 roku o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2011 r. Nr 224, poz. 1337) wprowadziła zmianę organizacyjno-prawną parków narodowych z jednostek budżetowych na państwowe osoby prawne. Istotną cechą takiej zmiany jest możliwość prowadzenia działalności gospodarczej, co zapewnia łatwiejsze funkcjonowanie i finansowanie działalności parków. Dążyć natomiast należy do takich rozwiązań prawno-finansowych, aby było możliwe finansowanie ochrony przyrody

w lasach z zysków ze sprzedaży drewna (**Cyglicki**), tzn. wypracowane dzięki przyrodzie nadwyżki przeznaczone byłyby na jej ochronę.

Potrzebę racjonalnego traktowania idei Natura 2000, której interpretacja przez administrację ochrony przyrody w Polsce (GDOŚ i RDOŚ) jest zdeformowana nadmiernymi restrykcjami, potwierdza preambuła dyrektywy siedliskowej (1992–2007) mówiąca: „uznając za główny cel niniejszej dyrektywy wspieranie zachowania różnorodności biologicznej, przy uwzględnieniu wymagań gospodarczych, społecznych, kulturowych i regionalnych, niniejsza dyrektywa przyczynia się do realizacji ogólnego celu polegającego na trwałym rozwoju; zachowanie takiej różnorodności biologicznej może w niektórych przypadkach wymagać utrzymania lub wręcz pobudzania działalności człowieka” (**Referowska-Chodak, Danielewicz**).

Plan tworzenia nowych parków narodowych zapisany jest w dokumencie strategicznym „Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju do 2030”, który stwierdza: „W celu zwiększenia stopnia ochrony funkcji obszarów węzłowych oraz walorów przyrodniczych i krajobrazowych Polski zostaną powołane nowe parki narodowe: Jurajski PN, Mazurski PN, Turnicki PN i powiększone niektóre z istniejących już parków narodowych”. Jak wiadomo, próby takie już były i kończyły się niepowodzeniem, m.in. z powodów lokalnych konfliktów społecznych.

Wymóg wyrażenia przez samorządy lokalne zgody na powstanie nowego parku narodowego nie jest polską specyfiką (patrz: ustawa z 2004 r.). Znajduje się on w ustawieniach Światowej Komisji IUCN ds. Obszarów Chronionych (WCPA IUCN) i został wprowadzony w innych krajach UE (**Kalinowska**). Równie istotną barierą przy tworzeniu nowego parku jest konieczność zapewnienia odpowiednich środków w budżecie państwa na organizację i funkcjonowanie parku. Potrzebą nie mniejszą niż powstanie nowego parku jest zapewnienie łączności ekologicznej pomiędzy już istniejącymi obszarami chronionymi.

W niedalekiej przyszłości należy się liczyć z koniecznością rozstrzygnięcia dylematu: czy parki narodowe mają chronić procesy przyrodnicze czy też stan różnorodności biologicznej, dla której zostały utworzone. Będzie to stanowić duże wyzwanie, zarówno jeśli chodzi o zabiegi ochronne, jak i o przygotowywanie planów ochrony. Zwiększać się będzie zagrożenie ze strony gatunków obcych i organizmów chorobotwórczych, a także niezbędne będą większe wysiłki na zapewnienie bezpieczeństwa przeciwpożarowego. Już dzisiaj tzw. ochrona aktywna, mająca wszelkie cechy zwykłej gospodarki leśnej, jest prowadzona na terenie większości polskich parków narodowych. W wielu parkach narodowych prowadzi się gospodarkę leśną i łowiecką ukrytą jedynie pod nazwami takimi jak „przebudowa drzewostanów”, „zapobieganie rozpadowi drzewostanów” lub „redukcja zwierzyny” (**Wajrak**).

Wciąż brak podstaw prawnych do trwałego wyznaczenia sieci korytarzy ekologicznych i ich ochrony (**Kalinowska, Kassenberg**). Poważnym zagrożeniem dla wszystkich obszarów chronionych jest chroniczny brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w gminach (**Kalinowska, Holeksa**). Obserwowane w Polsce obniżenie rangi planowania przestrzennego, brak hierarchiczności planów, brak planów ochrony obszarów cennych przyrodniczo, brak planów zagospodarowania przestrzennego oraz obniżenie roli analiz fizjograficznych stanowią istotne przyczyny nadmiernej eksploa-

tacji przestrzeni przyrodniczej oraz zagrożeń dla dzikiej przyrody (**Kassenberg, Pawlaczyk**).

W świetle zmian środowiska, a zwłaszcza jego biotycznych elementów, głównie z powodu zmian klimatu, zasadne stają się pytania o przyszłość ochrony przyrody: o ochronę jakiej przyrody należy dzisiaj zabiegać, na jak długo ochrona ta wystarczy i czy inwestycje w ochronę dzisiaj czynione mają sens dla przyrody przyszłości (**Kalinowska**)?

REKOMENDACJA 16: Byłoby celowe przeprowadzenie, przy zastosowaniu narzędzi proponowanych przez IUCN, szczegółowej klasyfikacji polskich obszarów prawnie chronionych, zweryfikowanie celów, ustanowienie spójnych definicji, zredukowanie form ochrony.

REKOMENDACJA 17: Zapis w ustawie o ochronie przyrody z 2004 roku o potrzebie zgody samorządu terytorialnego na powołanie parku narodowego jest zgodny z zaleceniami najwyższych władz międzynarodowych ochrony przyrody i nie jest rzeczywistą przeszkodą w tworzeniu nowych parków. Poprawa ochrony przyrody w Polsce może nastąpić po usunięciu następujących przeszkód: brak lub złe rozwiązania w zakresie współpracy administracji ochrony przyrody z lokalną ludnością i organizacjami gospodarczymi; obniżenie rangi i brak planów zagospodarowania przestrzennego i brak ich hierarchiczności; brak planowania przestrzennego na różnych poziomach; brak zharmonizowanych planów ochrony obszarów cennych przyrodniczo oraz obniżenie roli analiz fizjograficznych. Istotną przeszkodą jest niedostateczny poziom edukacji przyrodniczej społeczeństw lokalnych. Powyższe przyczyny powodują nadmierną eksploatację przestrzeni przyrodniczej i prowadzą do powstawania zagrożeń dla dzikiej przyrody w Polsce.

REKOMENDACJA 18: Niezbędne jest trwale wyznaczenie sieci korytarzy ekologicznych oraz ustanowienie podstaw prawnych do ich ochrony.

Rozproszenie odpowiedzialności za ochronę przyrody powoduje, że decyzje zapadają na wielu poziomach i w wielu gremiach, brak spójnej koncepcji i konsekwencji w budowaniu systemowych rozwiązań (**Referowska-Chodak**). Rozproszenie to znajduje również wyraz w postaci mnogości organizacji ekologicznych, których – wraz z oddziałami – jest ponad 400. Zaradzić temu może ustanowienie jednego gospodarza odpowiedzialnego za lasy gospodarcze, lasy ochronne i lasy chronione oraz ustanowienie jednolitego nadzoru nad drzewami/drzewostanami poza lasem oraz zadrzewieniami. Efektem takiego rozwiązania mogłaby być lepsza organizacja przestrzeni przyrodniczej i możliwość zaspokojenia potrzeb wszystkich grup interesu, zarówno tych oczekujących restrykcyjnej ochrony przyrody, jak i tych potrzebujących drewna i innych materialnych pożytków z lasu. Intensyfikacja danej funkcji lasu w jednym miejscu rekompensowana byłaby intensyfikacją drugiej funkcji w innym miejscu. W rezultacie takiego rozwiązania zarówno powierzchnia chroniona, jak i użytkowanie lasów nadal mogłyby się

zwiększać się (patrz: **Pawlaczyk** – leśnictwo segregacyjne; **Wajrak**). Rozwiązanie to jest możliwe, jeżeli rozpatrujemy to zagadnienie na poziomie dużych kompleksów leśnych czy też w odniesieniu do całego kraju (patrz: Rekomendacja 19 panelu WARTOŚĆ; **Żylicz, Degórski**). Należałoby zmienić tryb planowania leśnego i rozpocząć planowanie gospodarki leśnej na poziomie dużych kompleksów leśnych, o granicach naturalnych, a nie na poziomie poszczególnych nadleśnictw oddzielonych sztucznie granicami administracyjnymi. Obejmować powinno ono zasadę strefowania, według której pewne obszary podlegałyby regularnej gospodarce produkcyjnej, inne charakteryzowałyby się pozyskaniem o wiele mniej intensywnym, a jeszcze inne zostałyby wyłączone z użytkowania produkcyjnego. Do tych ostatnich zaliczyć należy obszary marginalne dla gospodarki leśnej w ujęciu produkcyjnym, a niezwykle cenne dla ochrony różnorodności biologicznej – lasy łąkowe, bory wilgotne i bagienne, olsy i lasy bagienne (**Cyglicki**).

REKOMENDACJA 19: W poszukiwaniu przyszłych rozwiązań harmonizacji ochrony przyrody w lasach z gospodarką leśną, uznając konieczność zarówno zwiększania obszarów chronionych, jak i intensyfikacji użytkowania lasów zgodnie z potrzebami sektora leśno-drzewnego, należy wziąć pod uwagę przekazanie zarządu oraz nadzoru nad wszystkimi lasami w Polsce jednej instytucji. Jednolity zarząd objąłby zarówno różne formy ochrony przyrody leśnej (np. parki narodowe), jak i lasy państwowe gospodarcze, ochronne i chronione. Jednolitym nadzorem merytorycznym powinny być objęte lasy prywatne, drzewa i drzewostany poza lasem (plantacje i uprawy intensywne), zadrzewienia. Efektem takiego rozwiązania mogłaby być lepsza organizacja przestrzeni przyrodniczej i możliwość lepszego zaspokojenia potrzeb wszystkich grup interesu, zarówno oczekujących restrykcyjnej ochrony przyrody, jak i potrzebujących drewna i innych materialnych pożytków z lasu. Zmniejszenie eksploatacji na rzecz ochrony w jednym miejscu rekompensowane by było intensyfikacją użytkowania w innym. W efekcie takiego rozwiązania, w skali kraju, zarówno powierzchnia chroniona, jak i użytkowanie lasów w ramach kontrolowanych przyrostów mogłyby się zwiększać.

Skuteczna ochrona krajowej flory i fauny nie jest możliwa bez uwzględnienia obszarów należących do prywatnej własności. Powszechnym narzędziem ochrony różnorodności biologicznej w prywatnych lasach powinna stać się, podobnie jak w lasach państwowych, zrównoważona gospodarka leśna. Takie obiekty ochrony jak użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne czy pomniki przyrody, stanowiące lokalne formy ochrony przyrody, w większości zlokalizowane są na gruntach niepaństwowych. Chodzi również o korytarze ekologiczne łączące kompleksy leśne, przebiegające często przez tereny lasów prywatnych. Zdecydowana większość właścicieli gruntów prywatnych postrzega ochronę przyrody jako wstępny krok na drodze do wyłączenia ich lasów z użytkowania. W przypadku lasów niepaństwowych zachowanie wartości przyrodniczych będzie zależało od dostępności środków finansowych i konkretnych ustaleń dotyczących rekompensat oraz od przygotowania właścicieli poprzez odpowiednią edukację (**Król**).

Należy podkreślić, że prowadzona przez właścicieli lasów ekstensywna gospodarka leśna przyczyniła się do zachowania wielu cennych ekosystemów leśnych, których znaczące powierzchnie objęte zostały ochroną w formie obszarów Natura 2000.

W celu zwiększenia odpowiedzialności osób sprawujących nadzór nad lasami prywatnymi należy powierzać go specjalistycznym służbom podległym administracji rządowej, ewentualnie w pełnym zakresie i z pełną odpowiedzialnością przekazać Lasom Państwowym.

REKOMENDACJA 20: Wyzwaniem dla polskiego leśnictwa prywatnego będzie zaangażowanie gospodarki leśnej w zrównoważony rozwój wsi i terenów wiejskich.

Państwo nie posiada wypracowanego systemu wzmacniania gospodarki leśnej ani ochrony przyrody w lasach prywatnych, a przyznawane środki finansowe nie zaspokajają realnych potrzeb. Jednym z najważniejszych problemów w przypadku realizacji zadań z zakresu ochrony przyrody na gruntach prywatnych, wymagającym pilnego uregulowania, jest ustalenie rekompensat za utracone przychody. Brakuje miarodajnych kryteriów i wskaźników określających stan właściwej ochrony siedlisk przyrodniczych i gatunków, dlatego trudno jest o właściwe wyceny skutków ochrony.

Niezbędne jest stworzenie nowych instrumentów prawnych dotyczących możliwości zrzeszania się ich właścicieli.

REKOMENDACJA 21: Konieczna jest nowelizacja ustawy o lasach i ustawy o ochronie przyrody ustanawiająca rozwiązania prawno-administracyjne w odniesieniu do ekonomicznej strony działalności lasów prywatnych. Obecnie brak procedur współpracy administracji powiatu, odpowiedzialnej za nadzór nad lasami prywatnymi, z instytucjami zajmującymi się ochroną przyrody. Na szczeblu regionalnym powinno powstać ciało doradcze złożone z przedstawicieli instytucji nadzorującej lasy prywatne, reprezentantów właścicieli lasów oraz specjalistów z zakresu ochrony przyrody.

Należy rozważyć wprowadzenie do ustawy o lasach rozdziału o lasach prywatnych, regulującego najważniejsze sprawy wynikające z prawa własności, w tym również ogólnospołeczną dostępność tych lasów w celach rekreacyjnych, z uwzględnieniem publicznego wsparcia finansowego.

REKOMENDACJA 22: Nadzór nad lasami prywatnymi powinien uwolnić prywatną gospodarkę leśną od doktryny lasu wielofunkcyjnego i nie narzucać sposobu gospodarowania, ale dać właścicielowi wybór: las produkcyjny (gospodarstwo plantacyjne), las rekreacyjny, las chroniony/rezerwatowy, las ochronny (chroniący inne walory środowiska). Dla każdego typu prywatnej gospodarki leśnej należy stworzyć narzędzia prawne i finansowe dla właścicieli, którzy dostosowując się do planów przestrzennego zagospodarowania, będą decydować o typie prowadzonej gospodarki leśnej.

Subwencje oraz ulgi podatkowe powinny pobudzać właścicieli lasów do podejmowania decyzji korzystnych z ogólnospołecznego punktu widzenia.

Ochrona przyrody w lasach prywatnych będzie możliwa bez ograniczania pozostałych funkcji pod warunkiem zapewnienia czytelnych zasad rekompensat uwzględniających prawo własności.

W latach 1980–2012 udział lasów objętych różnymi formami ochrony wzrósł z 5,5% do 40,7%. Dane statystyczne i wielokierunkowe analizy wskazują, że prowadzona w Polsce gospodarka leśna uwzględnia cele ochronne i jest najlepszym narzędziem ochrony przyrody na gruntach leśnych (**Olaczek, Referowska-Chodak, Dawidziuk, Błasiak**). Nie ulega wątpliwości, że praktyka współczesnego leśnictwa jest coraz bardziej ukierunkowana na ochronę różnorodności biologicznej (**Kassenberg, Pawlaczyk, Cyglicki**). Na gruntach Lasów Państwowych znajduje się 9 z 10 ustawowych form ochrony przyrody (bez parków narodowych), 86% liczby rezerwatów, 100% liczby parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu oraz użytków ekologicznych, 30% pomników przyrody, 88% liczby obszarów Natura 2000 w Polsce (tylko 13 na 430 nadleśnictw nie ma w swoich granicach nawet fragmentu obszaru chronionego). Powierzchnia 3201 stref ochrony ścisłej wokół siedlisk ptaków, gadów, ssaków, owadów, roślin i porostów wynosi 141,5 tys. ha, co stanowi 2% powierzchni Lasów Państwowych. Mimo ustawowego obowiązku (za wykonanie którego odpowiadają organy ochrony przyrody) wiele z tych obszarów nie posiada planów ochrony (np. 50% rezerwatów na gruntach zarządzanych przez PGL LP). Lasy Państwowe utworzyły 9 ośrodków rehabilitacji zwierząt, utrzymują 6 ogrodów botanicznych oraz 4 arboreta. Niezwykle ważne zadanie wypełnia Leśny Bank Genów w Kostrzycy, w którym zgromadzono 7263 zasoby genowe 41 gatunków roślin leśnych, zarówno całych populacji, jak i pojedynczych osobników, w tym 29 gatunków drzew i krzewów. Pozostałe gatunki (12) to rośliny chronione, wpisane do „Polskiej czerwonej księgi roślin” (**Błasiak**). Stałym elementem ochrony przyrody w lasach, utrwalonym w „Instrukcji ochrony lasu”, jest monitoring wybranych form ochrony przyrody, prowadzony w odniesieniu do rezerwatów, obszarów Natura 2000, pomników przyrody oraz chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów pod kątem oceny stanu ich zachowania i zagrożeń. Głównym celem strategii ochrony lasu przed nadmiernym rozwojem organizmów niepożądanych w lasach gospodarczych jest ekosystemowa samoregulacja liczebności populacji (**Hilszczański i Sierota**).

O zmianach w gospodarce leśnej na rzecz ochrony przyrody w lasach w ostatnich latach świadczą fakty: zmalała powierzchnia drzewostanów jednogatunkowych z 4518 tys. ha do 4134 tys. ha, natomiast wzrosła powierzchnia drzewostanów składających się z 2–3 gatunków drzew z 3698 tys. do 4437 tys. ha. Choć zmalała również powierzchnia drzewostanów budowanych przez 4–5 gatunków drzew (z 786 tys. do 606 tys. ha) oraz przez 6–10 gatunków (z 57 tys. do 23 tys. ha), to było to po części efektem eliminacji gatunków obcych (**Referowska-Chodak**). O pozytywnych efektach współczesnej gospodarki leśnej świadczy też wyższy niż w 2000 r. wskaźnik liczebności pospolitych ptaków leśnych, gdyż wielkość ich populacji zależy od jakości prowadzonej gospodarki. Średnie roczne tempo zmian liczebności populacji wynosi ponad 1 (jest dodatnie) w przypadku następujących zagrożonych gatunków ptaków: kani czarnej i rudej, bielika, orla przedniego, dudka, orlika krzykliwego i rybołowa. Od roku 2000 do dnia dzisiejszego wzrosła w Polsce liczebność żubrów, niedźwiedzi, rysiów, wilków, orłów bielików oraz bobrów, łosi, kruków,

kormoranów. Liczebność niektórych z wymienionych gatunków chronionych zaczyna być kłopotliwa dla gospodarki człowieka i wymaga regulacji (kormoran, kruk, bóbr, wilk). Nie zahamowano zmniejszania się liczby głuszców, oraz cietrzewi. W przypadku tych gatunków Lasy Państwowe wdrożyły projekty czynnej ochrony, które pozwolą przynajmniej zatrzymać spadek ich liczebności (**Referowska-Chodak**). Pogarsza się również liczebność płazów (**Danielewicz**) oraz niektórych gatunków ptaków leśnych, jak sikory: czarnogłówka i uboga, pełzacz ogrodowy czy gajówka, ale także zięba, gil i mysikrólik (**Błasiak**).

Duży krok uczyniono w integracji wiedzy siedliskowo-leśnej i wiedzy fitosocjologicznej oraz europejskiej praktyki ochrony przyrody (**Pawlaczyk**). Wyniki badań fitosocjologicznych wykorzystywane są do planowania docelowych typów drzewostanów, przynajmniej w ramach tzw. siedlisk przyrodniczych. Istotnie zwiększono możliwość indywidualizacji decyzji hodowlanych i ochronnych, pozostawiając często swobodę w tych decyzjach nadleśniczym, np. w zakresie pozostawiania większych ilości posuszu czynnego i martwego drewna czy ustalania wieku dojrzałości rębnej poszczególnych drzewostanów.

Jakkolwiek znowelizowane w 2011 r. zasady i instrukcje poszerzyły deklaracyjną akceptację i rekomendację dla dalszej ekologizacji leśnictwa, to w zasadzie nie wprowadziły niczego nowego, czego nie byłoby już wcześniej, np. w zarządzeniu 11a. Zarządzenie to wprowadziło praktykę pozostawiania biogrup w cięciach rębnych co należałoby rozszerzyć na inne sposoby zagospodarowania. Uwagę zwracają istniejące rozwiązania regionalne, z wyznaczaniem powierzchni trwale wyłączonych z użytkowania i zabiegów hodowlanych (**Pawlaczyk**).

Żaden ekosystem w Polsce, jego stan i zmiany nie są tak dobrze monitorowane i dokumentowane jak lasy. Gospodarka leśna systematycznie, w cyklu 10-letnim, inwentaryzuje i dokumentuje stan tego ekosystemu poprzez taksację, prace glebowo-siedliskowe i fitosocjologiczne w ramach prac urzędzeniowych (**Błasiak**). W ciągu ostatnich 14 lat indeks agregujący informację o liczebności 32 gatunków ptaków, preferujących lasy jako siedliska lęgowe, wykazywał tendencję wzrostową. Jego wartości kształtują się na poziomie o 25–27% wyższym niż około roku 2000. Można to tłumaczyć rosnącą lesistością kraju i wzrostem średniego wieku drzewostanów, co jest efektem prośrodowiskowej gospodarki leśnej (**Błasiak** za: Główny Inspektorat Ochrony Środowiska). Ukierunkowując się na „potencjalną roślinność naturalną” czy szukając „zgodności fitocenozy z biotopem” w dążeniu do gospodarki proekologicznej, należy pamiętać, że zasady te zachowują swoją ważność w stosunkowo krótkim okresie 20–40 lat, co oznacza, że może być potrzebna ich aktualizacja poprzez uwzględnianie bieżących i prognozowanych kierunków zmian w warunkach środowiska.

Lasy Państwowe zwiększają finansowanie badań służących ochronie przyrody: biologia trufli, występowanie nietoperzy, dzięciołów białogrzbietego i trójpalczastego w Puszczy Białowieskiej, wymagania siedliskowe lerki.

Z funduszu LIFE+ realizowane są Lasach Państwowych projekty obejmujące ochronę orlika krzykliwego na wybranych obszarach Natura 2000 (RDLP w Białymstoku) oraz ochronę nizinnych populacji głuszca na terenie Borów Dolnośląskich (RDLP we Wrocławiu) i Puszczy Augustowskiej (RDLP w Białymstoku).

Nie do przecenienia dla ochrony przyrody w lasach są działania LP w zakresie małej retencji. W latach 1998–2005 dzięki wykonaniu 1124 zbiorników retencyjnych

o sumarycznej powierzchni około 1360 ha zgromadzono i zatrzymano w ekosystemach leśnych 8,4 mln m³ wody. Zbudowano w tym czasie ponad 2200 różnego typu budowli piętrzących: zastawki, progi wodne i małe jazy czy bystrotoki (**Blasiak**). Projekty małej retencji realizowane przez PGL LP obejmują renaturalizację obszarów wodno-błotnych, odbudowę systemów nawadniających oraz przebudowę systemów melioracji odwadniających, budowę oraz odbudowę obiektów retencionowania wody. Łączna wartość obecnie realizowanych projektów małej retencji wynosi 367 mln zł, prace obejmują ponad 3300 obiektów na terenie 233 nadleśnictw w ponad 400 gminach, a zdolności retencionowania wody zwiększą się o ponad 31 mln m³. Działania zmierzające do hydrologicznej rehabilitacji środowiska leśnego przynoszą dobre i stosunkowo szybkie efekty, sprzyjające regeneracji i rewitalizacji nie tylko poszczególnych siedlisk, lecz także całych krajobrazów hydrogenicznych (**Danielewicz**).

W tym świetle miarą zaangażowania LP w ochronę przyrody nie mogą być bezpośrednie koszty ochrony widniejące w sprawozdaniu finansowo-gospodarczym, choć i te w latach 2006–2012 wzrosły ponad dwu i półkrotnie (z 3,2 do 8,1 mln zł) (**Blasiak**).

Obecna sytuacja ochrony przyrody w lasach nie jest gorsza niż w końcu zeszłego wieku, a kontynuując aktualny model gospodarki leśnej (wraz z programami czynnej ochrony gatunków najbardziej zagrożonych, programem małej retencji w lasach oraz programem rekultywacji na cele przyrodnicze terenów zdegradowanych, popoligonowych i powojkowych) w perspektywie 2030 czy 2080 roku stan ten powinien zostać utrzymany lub ulec poprawie. Lasy Państwowe przejęły *de facto* zadania ochrony przyrody, łącznie z funkcjami kulturowymi, edukacyjnymi i promocyjnymi. Sytuacja wykracza poza obowiązujący obecnie porządek prawny i powinna znaleźć rozwiązanie w nowych lub w znowelizowanych regulacjach prawnych.

REKOMENDACJA 23: Stan leśnej przyrody, oceniany z wielu punktów widzenia, potwierdza kompetencje współczesnej gospodarki leśnej w zakresie ochrony przyrody w lasach. Należy utrzymać i rozwijać dotychczasowe kierunki zmian w zakresie urządzania, użytkowania, hodowli i ochrony lasu, wzmocnić zaś społeczny nadzór oraz udział w przygotowywaniu planów i ich realizacji. Należy usankcjonować ustawowo przejęcie przez Lasy Państwowe pełnej kontroli nad użytkowaniem i ochroną przyrody w lasach.

Rozważyć należy potrzebę opracowania dodatkowej „Instrukcji ochrony przyrody” jako uzupełnienia do programu ochrony przyrody w nadleśnictwie, w której znalazłyby się regulacje określające sposoby zachowania i odtwarzania chronionych siedlisk i gatunków, monitorowania ich stanu oraz oceny efektów podejmowanych działań.

W ostatnich latach nastąpiło wprawdzie zwiększenie powierzchni odnowień naturalnych (z 4,7 do 5,9 tys ha, co jednak przy zakresie sztucznych odnowień (43,2 tys ha) w dalszym ciągu jest dalece niewystarczające (**Wajrak**). Niekorzystnie prezentują się tendencje zmniejszania się obszarów naturalnej sukcesji oraz zmniejszanie się obszarów sztucznych zalesień. W dalszym ciągu lesistość Polski jest niższa niż średnia lesistość

Unii Europejskiej. Zasoby martwego drewna w lasach Polski też są mniejsze niż w lasach Europy (**Wajrak**).

Zwiększanie obszaru lasów, tzn. zalesienia, nie są realizowane zgodnie z założeniami. Według obserwowanych tendencji nie osiągniemy zakładanego poziomu lesistości 30% do roku 2020, lecz dopiero około roku 2050 (wg KPZL poziom lesistości w 2050 powinien wynosić 33%).

REKOMENDACJA 24: Zalesienia są jednym z głównych mechanizmów poprawy stanu środowiska przyrodniczego w ogóle, a wzmacniania ochrony przyrody w szczególności. Zalesienia wraz z zadrzewieniami spełniają wiele postulatów z tego obszaru: ochrony różnorodności biologicznej, ochrony krajobrazu, zmniejszania fragmentacji, budowy korytarzy ekologicznych, zwiększania sekwestracji węgla.

Ochronie przyrody w lasach służy wzmóŜona produkcja drewna poza ekosystemami leśnymi oraz wykorzystywanie w moŜliwie duŜym stopniu jego właściwości substytucyjnych w stosunku do kopalnych źródeł energii oraz materiałów i surowców wysokoemisyjnych.

Z punktu widzenia ochrony środowiska, krajobrazu i ochrony przyrody potrzebny jest w Polsce krajowy program zadrzewień.

REKOMENDACJA 25: NaleŜy zwiększyć obszar odnowień naturalnych w lasach gospodarczych do 30% oraz tworzyć warunki leśnej sukcesji ekologicznej na terenach nieleśnych.

Będzie rosła presja na prowadzenie gospodarki leśnej zbliŜonej do natury lub półnaturalnej, jak równieŜ presja na zwiększanie obszarów chronionych w lasach (**Referowska-Chodak, Holeksa, Kapuściński, Pawlaczyk**). Taki scenariusz uwzględniał w większości regionalne programy operacyjne polityki leśnej państwa (2004). Presję w tym kierunku wywiera takŜe system certyfikacji FSC, który zaleca pozostawianie co najmniej 5% powierzchni drzewostanów rębnych do naturalnej śmierci i rozkładu drewna (Krajowy Standard 2014 – pkt. 6.3.11) oraz program lasów referencyjnych, pozostawianych bez ingerencji człowieka, zajmujących wraz z innymi powierzchniami chronionymi co najmniej 10% powierzchni certyfikowanej jednostki. Jednocześnie – jako przeciwwaga i źródło surowca – moŜe pojawić się większa powierzchnia plantacji (upraw agroleśnych), które – zamiast zalesień – będą zakładane na nieuŜytkach i gruntach marginalnych (np. w celu wykorzystania powierzchni gruntów prywatnych do produkcji biomasy na cele energetyczne) (**Referowska-Chodak**).

Zmiany klimatyczne mogą postawić w nowym świetle dotychczasowe strategie ochrony przyrody. Przede wszystkim konieczna będzie weryfikacja w gospodarce leśnej takich pojęć, jak gatunki obce i gatunki rodzime, naturalne zasięgi występowania i regionalizacja nasienna, potencjalna roślinność naturalna i zgodność fitocenozy z biotopem. NaleŜy wziąć pod uwagę róŜne reakcje rodzimych gatunków drzew i dotychczasowe optimum ekologiczne tych gatunków. Być moŜe trzeba będzie skorzystać z zasobów „obcych” gatunków, jak daglezja, dąb czerwony czy robinia akacjowa. Z gospodarczego punktu widzenia powierzchnia zajmowana przez daglezie powinna wzrosnąć z aktual-

nego poziomu ok. 1,5 tys. ha do ok. 20 tys. ha w 2030 roku, ze względu na wartość jej drewna, a także wysoką odporność na czynniki klimatyczne (**Referowska-Chodak**).

Całościowa ocena zasobów martwego drewna powinna być oparta na monitoringu wszystkich grup organizmów z nim związanych oraz na wiedzy o jego roli zarówno w ochronie środowiska, jak i w ochronie lasu przed uszkodzeniami biotycznymi. Martwe drewno jest miejscem bytowania organizmów o różnych funkcjach i różnym znaczeniu gospodarczym, a nie celem samym w sobie. Tylko z obumierającymi świerkami związane jest ponad 100 gatunków rzadkich chrząszczy, a na obszarze 0,03% Polski (Puszcza Białowieska) występuje co najmniej 47% wszystkich gatunków grzybów wielkoowocnikowych znanych z terenu naszego kraju (**Wajrak**). Wprawdzie nieodłącznym kryterium oceny stanu leśnego siedliska przyrodniczego jest wielkość zasobów martwego drewna (**Danielewicz**), ale żądanie ustalania arbitralnych norm lub pozostawiania wszędzie całości martwego drewna w lesie lub sztuczne zwiększanie ilości martwego drewna w lasach nie jest uzasadnione (**Olaczek**).

Różnorodność genetyczna jest podstawowym źródłem różnorodności biologicznej na wszystkich jej poziomach. Genetyczne zasoby gatunków powinny być zachowane na przyszłość, zarówno dla zabezpieczenia całej rozpiętości puli genetycznej, jak i dla możliwości użytkowania najlepszych proveniencji. Utrata zróżnicowania zasobów genowych może mieć negatywne konsekwencje dla dobrej kondycji lasów, zdolności adaptacyjnych i ich produktywności. Może także utrudniać lub uniemożliwiać zmiany w populacjach w odpowiedzi na zmiany klimatu czy też zmiany takich właściwości, jak magazynowanie dwutlenku węgla (**Olaczek, Kassenberg**). W tym kontekście należałoby odejść od sztucznej selekcji poszukiwania „najlepszych” populacji i zachowywać pule genowe wszystkich populacji drzew leśnych, w tym pule genowe mniej doskonałe. Selekcja jako taka jest antytezą dla różnorodności. Programy hodowli selekcyjnej zawężają pulę genową drzew leśnych, działając w ten sposób na szkodę różnorodności biologicznej (**Cyglicki**).

REKOMENDACJA 26: Zmiany klimatyczne w najbliższym dziesięcioleciu mogą być przesłanką radykalnych zmian strategii ochrony przyrody, w tym koncepcji ochrony przyrody w lasach. Jeśli utrzymają się obserwowane tendencje zmian, to pilnie należy zweryfikować takie pojęcia, jak gatunki obce, gatunki rodzime, „najlepsze” populacje, potencjalna roślinność naturalna, zgodność składu gatunkowego z siedliskiem. Zweryfikować należałoby także postępowanie i plany przebudowy drzewostanów. Zmiany, jakie zachodzą w przyrodzie, skłaniają do refleksji nad zasadnością długotrwałego utrzymania chronionych siedlisk przyrodniczych i gatunków w takim samym stanie zbliżonym do wzorca podręcznikowego.

REKOMENDACJA 27: Utrzymywanie martwego drewna w ekosystemach leśnych jest jednym z najważniejszych elementów ochrony przyrody w lasach. Nie może jednak być traktowane w sposób ortodoksyjny i stanowić celu samego w sobie, w oderwaniu od jego funkcji ekologicznych. Funkcje te zależą natomiast od wielu czynników, m.in. gatunku drewna (iglaste, liściaste), wymiarów jednostkowych (średnica i długość fragmentu drzewa), ilości sumarycznej (m^3/ha), stanu

rozkładu/stanu fizjologicznego (stojące, leżące, zdrowe, zasiedlone, rozłożone), siedliska (borowe, lasowe, wilgotne, suche), przeznaczenia drzewostanu (gospodarcze, ochronne, chronione), rodzaju gospodarki (zrębowa, przerębowa), wieku drzewostanu i fazy rozwojowej (uprawa, młodnik, drągowina, drzewostan dojrzały, klasa odnowienia). Ustanawianie norm i progów ilościowych powinno być poprzedzone licznymi szczegółowymi badaniami, a przede wszystkim być odniesione do warunków lokalnych.

Funkcja produkcyjna lasów służy ochronie przyrody z uwagi na produkcję pierwotną całej biomasy roślinnej, której najważniejszą część – w sposób oczywisty – stanowią drzewa. Funkcja ta nie powinna być minimalizowana ani traktowana wstydlawie w zderzeniu z postulatami ochrony przyrody (**Ołaczek**). Ochrona przyrody poprzez jej użytkowanie jest jak najbardziej możliwa we współczesnej gospodarce leśnej (**Cyglicki**). Ochronie przyrody w lasach służy także produkcja drewna poza ekosystemami leśnymi. Drewno służy ochronie przyrody w sposób pośredni, poprzez właściwości substytucyjne w relacji do obciążających środowisko kopalnych źródeł energii czy wysokoemisyjnych materiałów, jak stal czy beton. Ma to znaczenie zwłaszcza w tzw. wielofunkcyjnej gospodarce leśnej, która do wzmożonej produkcji drewna mogłaby korzystać – zgodnie z zaleceniami europejskiej Leśnej Platformy Technologicznej – również z drzew modyfikowanych genetycznie (**Referowska-Chodak**). Zrezygnować z nich nie można, byłoby to bowiem zatrzymaniem „postępu biologicznego” (**Ołaczek**). Racjonalna ochrona musi polegać na tworzeniu nowych dąbrów, borów i buczyn. To jest ważne pole stosowania gospodarki leśnej jako narzędzia ochrony przyrody.

Skutek ochrony okazuje się często inny od oczekiwanego, a chroniąc jeden gatunek, skazujemy inny na pogorszenie warunków bytowania. Chroniona Puszcza Jodłowa w Łysogórach zmienia się w las bukowy, a wraz z zalesianiem piaszczystych nieużytków znikają suche wrzosowiska (**Ołaczek**). Przeciwdziałanie takim zjawiskom w imię zachowania obiektów chronionych w ich stanie pierwotnym jest nieracjonalne i jest w istocie nie ochroną przyrody, lecz sztucznym powstrzymywaniem naturalnych procesów ekologicznych w dążeniu do zachowania stanu przyrody w chwili ustanawiania ochrony.

Sprzeciw budzi tendencja do rozszerzania listy gatunków chronionych i związanych z tym ograniczeń ponad racjonalną potrzebę. Może to w przyszłości sparaliżować nie tylko gospodarkę leśną, gospodarkę przestrzenną, rolną czy gospodarkę wodną, ale wszelkie działania prorozwojowe. Koncepcja ochrony gatunkowej w Polsce wymaga zasadniczej zmiany (**Ołaczek**).

Nie jest racjonalne domaganie się stosowania poza obszarami chronionymi zakazów takich jak zaniechanie używania maszyn, przerwanie działań gospodarczych w okresie lęgowym ptaków, pozostawianie do naturalnej śmierci nie tylko pojedynczych drzew, ale całych drzewostanów, zaniechanie rębni zupełnych, zwalczania korników i innych owadów, pozostawianie halizn i terenów po pożarach lub wiatrołomach w całości do naturalnej sukcesji, utrzymywanie polan z łąkami lub murawami. Ekologiczną racjonalność takich postulatów trzeba godzić z racjonalnością gospodarki (**Ołaczek**).

Lasy Państwowe, po wielu kłopotach, doprowadziły do tego, że zadania ochronne na obszarach Natura 2000 realizowane są przez włączenie ich do planu urządzenia lasu. Pozo-

staje jednak jeszcze kilka spraw do pilnej regulacji. Jednym z nich jest obowiązek sporządzania oceny oddziaływania planu urządzenia lasu na środowisko, co bywa interpretowane w ten sposób, że każda czynność przewidziana w planie urządzenia lasu winna być poprzedzona taką oceną, a sam plan podlega ocenie strategicznej. Jest to przykład sztucznego tworzenia rynku usług zbędnych. To instrukcje sporządzania planów, a nie same plany powinny być oceniane z punktu widzenia ich strategicznego oddziaływania na środowisko.

REKOMENDACJA 28: Zasadniczej zmiany wymaga koncepcja ochrony gatunkowej w Polsce. Strategie i metody ochrony przyrody nie mogą paraliżować rozwoju społeczno-gospodarczego kraju a w szczególności prorozwojowej gospodarki przestrzennej, gospodarki leśnej, rolnictwa i gospodarki wodnej.

Prowadzona w Polsce gospodarka leśna jest zgodna z zasadami ekorozwoju i zapewnia ochronę różnorodności biologicznej lasów (Cyglicki). Dla organizacji ekologicznych ciągle jednak pozostaje otwarte pytanie: na ile obecne instrumenty prawne, rynkowe i finansowe pozwolą skutecznie przeciwdziałać utracie leśnej różnorodności biologicznej, a także umożliwią w kolejnych dekadach korzystanie z jej elementów w sposób zrównoważony. Mimo umiarkowanego użytkowania [w ostatnich 20 latach zwiększono co prawda pozyskanie drewna o 100%, ale przy utrzymaniu zasady pozyskiwania ok. 60% przyrostu drewna (Błasiak)] i wielu niewątpliwych sukcesów na polu ochrony przyrody w lasach (Referowska-Chodak, Błasiak, Kapuściński, Cyglicki) stan wartości biologicznych naszych lasów (takich jak naturalność, wielkość powierzchni chronionych, skład gatunkowy, sposób odnowy czy też ilość martwego drzewa) budzi niepokój organizacji ekologicznych (Cyglicki). Dlatego mimo korzystnych zmian ciągle są formułowane postulaty: a) zmiany przepisów ustawy o ochronie przyrody w zakresie poszerzenia granic parków narodowych i obszarów chronionych istniejących oraz tworzenia nowych; b) nowelizacji ustawy o lasach w celu umożliwienia harmonizacji działań produkcyjnych z potrzebami ochrony przyrody (zapewnienie odpowiedniego udziału lasów chronionych na poziomie krajowym i wspólny mechanizm ich finansowania); c) zrewidowania dotychczasowych planów, instrukcji i zasad leśnych (Cyglicki).

REKOMENDACJA 29: Powoływanie nowych obiektów ochrony przyrody w lasach może nastąpić po naukowym udokumentowaniu ich wyjątkowej wartości przyrodniczej, wskazaniu istniejących zagrożeń dla tych wartości oraz ekonomicznym i społecznym uzasadnieniu potrzeb ochrony. Decyzja o powołaniu powinna być poprzedzona publiczną debatą oraz uzyskaniem konsensusu najważniejszych grup interesu.

Spośród 233 typów siedlisk ważnych dla Unii Europejskiej, w Polsce występują wszystkie typy leśne (81 typów), w tym 17 zaliczonych do grupy lasów. W Polsce występuje 48 taksonów roślin i porostów oraz 142 taksony zwierząt, które stanowią przedmiot zainteresowania UE i których ochrona wymaga wyznaczenia obszarów specjalnej ochrony lub ochrony ścisłej albo, których pozyskiwanie ze stanu dzikiego i eksploatacja może podlegać działaniom w zakresie zarządzania (Danielewicz).

W Polsce największą naturalnością charakteryzują się trudno dostępne lasy górskie i bagienne, lasy w krainach o dużej lesistości i ekstensywnym rolnictwie. Do najbardziej zniekształconych zbiorowisk należą kwaśne dąbrowy i buczyny, grądy i jedliny, na tle których wyróżniają się stosunkowo dobrze zachowane łęgi oraz olsy (**Danielewicz**). W świetle tej wiedzy niekwestionowaną formą działań ochronnych wobec dość licznej grupy gatunków, między innymi w lasach, okazała się ochrona czynna.

Właściwy stan mają tylko jaworzyny i lasy klonowo-lipowe (*Tilio platyphylli-Acerion pseudoplatani*), natomiast stan zły siedliska aż 9 typów (kwaśne dąbrowy, łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe oraz olsy źródliskowe, łęgowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe, ciepłolubne dąbrowy, sosnowy bór chrobotkowy, a także górskie bory świerkowe). Wśród najgorzej utrzymanych znajdują się siedliska przyrodnicze w dolinach rzecznych, silnie przekształcone w wyniku gospodarki leśnej (m.in. z powodu niewielkich zasobów martwego drewna oraz niewystarczającej powierzchni), a także świetliste dąbrowy i bory chrobotkowe z uwagi na spontaniczną recesję. Właściwy stan ochrony prezentuje 1/3 gatunków roślin i 1/3 gatunków zwierząt. Przypadki nietrafnego określenia jednostek potencjalnej roślinności naturalnej zdarzają się w skali niedużych, chronionych obiektów leśnych, w których po upływie kilku dziesięcioleci zaobserwowano, odmienny od przewidywań, kierunek rozwoju zbiorowisk (**Danielewicz**).

Dotychczasowe doświadczenia pokazały, iż w wielu wypadkach restytucja stała się skutecznym środkiem służącym odtwarzaniu i zwiększaniu różnorodności biologicznej (np. restytucja jodły w Sudetach), czasami jednak kończyła się niepowodzeniem (np. próby reintrodukcji dropia) lub efektami nie przez wszystkich aprobowanymi (jak reintrodukcja bobra) (**Danielewicz**).

REKOMENDACJA 30: Niezbędne jest kompleksowe wypracowanie systemu waloryzacji leśnych siedlisk przyrodniczych, z uwzględnieniem funkcji, jakie mają pełnić w lasach gospodarczych. Weryfikacji należy poddać koncepcję potencjalnej roślinności naturalnej jako wzorca do oceny stanu siedlisk oraz składu gatunkowego w procesie przebudowy drzewostanów. W świetle dotychczasowej praktyki, a także wobec dynamiki zmian w środowisku, weryfikacji należy poddać ideę i program przebudowy drzewostanów według dotychczasowych zasad.

Likwidowaniu konfliktów na linii ‘gospodarka leśna – ochrona przyrody w lasach’ służyć powinny społeczne konsultacje. W 2011 r., przy nowelizacji instrukcji i zasad, nie poddano ich projektów żadnym konsultacjom społecznym, a w zespołach zadaniowych je opracowujących zabrakło ekspertów z zakresu ochrony przyrody spoza leśnictwa. Jest to wyrazem negatywnej zmiany, jaka zaznaczyła się w polityce Lasów Państwowych m.in. w sferze woli współpracy z organizacjami pozarządowymi i szerszym gronem przyrodników (**Pawlaczyk**).

Pojawił się nowy, ważny użytkownik lasu, którym jest obserwator przyrody. Jest to stale rosnąca grupa, która chce obcować z lasem w miarę naturalnym. Takie oczekiwania tylko w niewielkim stopniu zaspokajają parki narodowe (**Wajrak**).

W Polsce są dobrze zachowane lasy o naturalnym charakterze, należące do skarbu państwa i znajdujące się w zarządzie Lasów Państwowych. Na szczególne uznanie

zasługuje wprowadzony nowy plan urządzenia lasu dla nadleśnictw Puszczy Białowieskiej, który zakłada zarówno minimalne pozyskanie, jak i ochronę najcenniejszy drzewostanów oraz brak ingerencji w zachodzące w nich procesy. Oprócz Puszczy Białowieskiej, również fragmenty lasów górskich i lasów na terenach podmokłych zostały zachowane dzięki świadomym działaniom miejscowych leśników (**Wajrak**). To wokół nich oraz innych „społecznie wrażliwych” terenów leśnych, takich jak lasy w pobliżu miast, dochodzi najczęściej do konfliktu różnych grup użytkowników lasów o odmienne zainteresowania przyrodą (**Wajrak**).

Ustawa o lasach z 1991 roku, wówczas nowoczesny akt prawny, dziś w wielu aspektach nie odzwierciedla ani wiedzy, jaką mamy o lesie, ani oczekiwań społecznych. Założenie, że w każdym kawałku lasu musimy realizować wielofunkcyjną gospodarkę leśną, jest po prostu błędne. Wywołuje konflikty, rozbudza emocje, nie odpowiada coraz większej części społeczeństwa. Nie służy też Lasom Państwowym (**Wajrak**).

REKOMENDACJA 31: Należy rozważyć możliwość przeznaczenia części kompleksów leśnych o znaczeniu przyrodniczym i społecznym w pobliżu dużych aglomeracji na otwarte dla wszystkich obszary dzikiej przyrody (tzw. *wilderness areas*). Takie lasy nie wchodziłyby ani w skład parków narodowych, ani rezerwatów, które ograniczają swobodę poruszania się. Główna idea stworzenia takich obszarów polega na niekrępującym przybliżeniu dzikiej przyrody do ludzi, którzy przez dużą część życia mają kontakt z rzeczywistością wirtualną. Lasy te nadal byłyby użytkowane przez leśników, zmieniłaby się jedynie forma użytkowania. Idea zachowania takich „dzikich” terenów zdobywa też coraz więcej zwolenników w Europie, o czym świadczy chociażby uchwała Parlamentu Europejskiego w tej sprawie z 3 lutego 2009 r.

REKOMENDACJA 32: Preferowaną formą ochrony przyrody w lasach gospodarczych powinna być poprawna ekologicznie gospodarka leśna, uwzględniająca ekologiczną rolę takich elementów i działań jak: posusz czynny, martwe drewno, biogrupy, starodrzew, odnowienie naturalne, ekologiczna sukcesja zalesieniowa, przyrodnicze typy drzewostanów, oraz ochrona bierna na wybranych obszarach rezerwatów i w miarę potrzeby w ustanawianych lasach referencyjnych.

Ewolucja łowiectwa w ostatnich dekadach XX w., od sprawnego ubicia lub chwytania dzikich zwierząt, do ochrony zwierząt łownych i gospodarowania ich zasobami, uczyniła z łowiectwa ważnego partnera ochrony przyrody. Na czoło zadań wysunięto postulat zachowania wszystkich gatunków zwierząt i rozmnożenie ginących oraz współdziałanie z ochroną przyrody w zakresie zabezpieczenia przed zniszczeniem różnorodności biocenoz (**Tomek, Okarma**). Deklaratywne cele łowiectwa są dzisiaj tożsame z wieloma celami ochrony przyrody: 1) zachowanie wszystkich rodzimych gatunków zwierząt, 2) utrzymanie i zagospodarowanie biotopów umożliwiających egzystencję dzikim zwierzętom, 3) zachowanie właściwej jakości osobniczej oraz dobrej zdrowotności osobników, 4) ograniczenie szkód oraz zharmonizowanie egzystencji zwierząt z zadaniami rolnictwa, leśnictwa i rybactwa, 5) łagodzenie konfliktów między ludźmi i dzikimi zwierzętami,

6) wykorzystanie odnawialnych zasobów przyrody poprzez trwałe użytkowanie populacji zwierzęcych, 7) zapewnienie myśliwym możliwości wykonywania polowania, rekreacji, wypoczynku oraz kontaktów z przyrodą (**Tomek, Okarma**). Ważnym zadaniem stało się zharmonizowanie łowiectwa z leśnictwem, co, według opinii wielu przedstawicieli hodowli lasu, do tej pory nie nastąpiło. Łowiectwo współczesne nie jest z założenia działalnością produkcyjną ani sportową lub rekreacyjną, chociaż pewne elementy tych przebrzmiałych już form i zachowań we współczesnym łowiectwie można zauważyć. Na poziomie zapisów ustawowych eksperci nie dostrzegają sprzeczności między współczesnym łowiectwem a ochroną przyrody. Różnice i konflikty pojawiają się w opinii publicznej i wynikają z różnic kulturowych, poglądów filozoficznych i wyznawanych zasad moralnych. O przyszłości łowiectwa jako formy ochrony przyrody zadecyduje racjonalne współistnienie postaw wywodzących się zarówno z filozofii zachodniej, jak i filozofii wschodniej, odmiennie traktujących miejsce człowieka w przyrodzie (**Tomek, Okarma**).

Wyrazem niekompetencji władz ochrony przyrody i głębokim niezrozumieniem łowiectwa jest natomiast wprowadzenie gatunków obcych (bernikla kanadyjska, sterniczka jamajska, gęsiówka egipska, szop pracz, jenot, norka amerykańska) na listę gatunków łownych w celu „najprostszego i najbardziej efektywnego sposobu eliminacji ich z wolno żyjącej populacji”.

REKOMENDACJA 33: Jednym z najbardziej konfliktogennych i prawnie nieuregulowanych obszarów związanych z ochroną przyrody w lasach jest styk gospodarki leśnej z gospodarką łowiecką⁸. Potrzebne jest przede wszystkim rozstrzygnięcie ustawowe: kto gospodaruje zwierzyną w lasach? Niezależnie od rozstrzygnięć prawnych, zmniejszenie szkód w lasach i poprawa w zakresie racjonalnej ochrony zwierzyny mogą nastąpić w wyniku współpracy Lasów Państwowych z Polskim Związkiem Łowieckim (w porozumieniu z samorządami) w zakresie następujących działań: (1) koordynacji gospodarki łowieckiej na poziomie rejonów hodowlanych; (2) uwzględnieniu w planach łowieckich obecności w łowisku dużych drapieżników objętych ochroną gatunkową; (3) wspólnym opracowaniu programu regulacji liczebności jeleniowatych; (4) zaniechaniu dokarmiania zwierzyny w lasach; (5) szerszym korzystaniu z pośrednich metod ochrony lasu przed zwierzyną.

Opracował:
Prof. dr hab. Kazimierz Rykowski

⁸ Ustawa o lasach (tekst jednolity Dz.U. z 1991 r., Nr 101, poz. 444), art. 6 pkt.1: „Gospodarka leśna – działalność leśna w zakresie [...] gospodarowania zwierzyną [...] z wyjątkiem skupu zwierzyny”.

Ustawa Prawo łowieckie (tekst jednolity Dz.U. z 2013 r., poz. 1226), art. 1: „Łowiectwo [...] oznacza ochronę zwierząt łownych i gospodarowanie ich zasobami”.

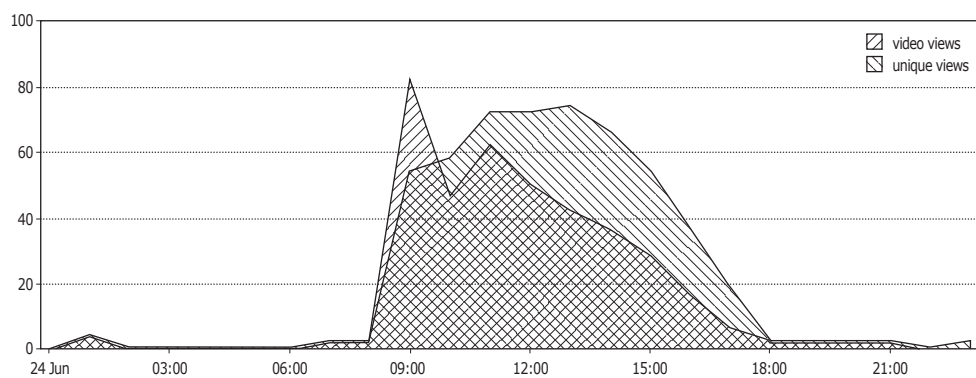
Aneksy

Sprawozdanie z organizacji i przebiegu panelu OCHRONA

Zgodnie z przyjętym zakresem i harmonogramem prac (zlecenie DGLP nr BLP-393), w ramach przygotowania Narodowego Programu Leśnego zorganizowano i przeprowadzono w dniu 26 czerwca 2014 r. czwarty panel ekspertów OCHRONA: Lasy i gospodarka leśna jako narzędzia kształtowania środowiska naturalnego i ochrony przyrody.

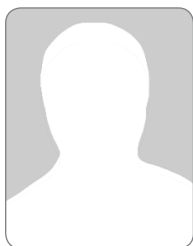
Wykonane prace obejmowały:

1. Przygotowanie panelu, tj. ustalenie tematyki, zakresu oraz struktury 18 eksperckich opracowań programowych.
2. Przygotowanie transmisji *on line* czterech sesji obrad panelu na stronie www.npl.ibles.pl.
3. W panelu OCHRONA w dniu 26 czerwca 2014 wzięło udział 104 uczestników z 36 instytucji, w tym: z 2 ministerstw, 3 urzędów wojewódzkich, 11 ośrodków naukowych, 6 jednostek i instytucji Lasów Państwowych, 2 instytucji ochrony środowiska, ze stowarzyszenia Ruch Obrony Lasów Państwowych oraz przedstawiciele prywatnej własności leśnej i prywatnego przemysłu drzewnego, samorządów i inni.
4. Statystyki wskazują, że transmisję *on line* obrad panelu OCHRONA śledziło od 60 do 85 internautów, a liczba wejść na stronę NPL w czasie obrad panelu wyniosła 68 (ryc. 1).
5. Efektem obrad konferencji panelowej OCHRONA oraz dyskusji są 33 rekomendacje do Narodowego Programu Leśnego (rozdz. Podsumowania i rekomendacje).

Ryc. 1. Oglądalność transmisji *on line* obrad panelu OCHRONA

Nasi Eksperci

JOLANTA BŁASIAK

Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Warszawa

Absolwentka Wydziału Leśnego AR w Poznaniu. Pracowała w Nadleśnictwie Kaliska (RDLP w Gdańsku), od 2005 r. pracuje w Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych, początkowo w Wydziale Ochrony Lasu, od 2007 r. jest naczelnikiem Wydziału Ochrony Przyrody.

Była koordynatorem inwentaryzacji przyrodniczej wykonanej w latach 2006–2007 w Lasach Państwowych. Od 2009 r. jest członkiem Państwowej Rady Ochrony Przyrody.

ROBERT CYGLICKI

Fundacja Greenpeace Polska, Warszawa

Animator i członek ruchu pozarządowego związanego z ochroną środowiska, międzynarodowymi finansami publicznymi oraz polityką rozwojową. W latach 2004–2006 członek komitetów ds. funduszy europejskich przy Ministerstwie Infrastruktury. Jako specjalista CEE Bankwatch Network prowadził kampanię na rzecz reformy Europejskiego Banku Inwestycyjnego w obszarze przejrzystości i spójności działalności finansowej banku z politykami środowiskowymi Unii Europejskiej.

W Polsce zaangażowany m.in. w kampanię na rzecz ochrony Doliny Rospudy. Członek komisji ds. Strategii Rozwoju I Pan-Europejskiego Korytarza Transportowego, której prace posłużyły do zmiany przebiegu części drogowej korytarza „Via Baltica”. Od 2009 roku bezpośrednio związany z fundacją Greenpeace Polska, w której pełni funkcję dyrektora programowego i specjalisty ds. polityk środowiskowych Unii Europejskiej. Współinicjator kampanii obywatelskiej na rzecz zmiany ustawy o ochronie przyrody, pod którą podpisało się ćwierć miliona Polek i Polaków. Koordynator kampanii „I love Puszcza”, która doprowadziła do zawarcia kompromisu w sprawie gospodarczego użytkowania Puszczy Białowieskiej do czasu ustanowienia parku narodowego na całym jej terenie.

WŁADYSŁAW DANIELEWICZ

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Ukończył studia leśne. Jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, na Wydziale Leśnym, w Katedrze Botaniki Leśnej. Zajmuje się dendrologią i ochroną przyrody. Opublikował ponad 150 prac naukowych i popularnonaukowych. Należy do Polskiego Towarzystwa Botanicznego (w latach 1990–2008 – członek zarządu sekcji dendrologicznej, 1999–2004 – redaktor naczelny *Rocznika Dendrologicznego*), Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego (wiceprezes pierwszego zarządu po utworzeniu PTD w 2009 roku, obecnie przewodniczący oddziału wielkopolskiego), Polskiego Towarzystwa Leśnego i Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Jest członkiem Regionalnej Rady Ochrony Przyrody w Poznaniu, Rady Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego, Komitetu Nauk Leśnych PAN, Rady Naukowej Instytutu Dendrologii PAN, Rady Naukowej Ośrodka Kultury Leśnej w Gołuchowie, Rady Ogrodu Botanicznego UAM w Poznaniu oraz przewodniczącym Rady Naukowo-Społecznej LKP Bory Lubuskie. Był członkiem regionalnych organów opiniotwórczo-doradczych do spraw wprowadzenia powszechnej okresowej inwentaryzacji połączonej z oceną stanu lasów oraz do spraw prognozowania zmian w ekosystemach leśnych (rdLP w Pile, Poznaniu i Zielonej Górze), a także członkiem wojewódzkiego zespołu specjalistycznego do spraw obszarów Natura 2000 w Poznaniu.

JANUSZ DAWIDZIUK

Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej, Sękocin Stary

Dr inż. Janusz Dawidziuk ma 59 lat. Jest absolwentem Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (dyplom na Wydziale Leśnym w 1979 r.). W 1984 r., również na SGGW, ukończył Stacjonarne Studia Doktoranckie.

Karierę zawodową w leśnictwie rozpoczął w 1979 r. od stanowiska stażysty i starszego taksatora w białostockim oddziale Biura Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej.

W 1984 r. został nadleśniczym terenowym w Nadleśnictwie Supraśl na terenie Okręgowego Zarządu Lasów Państwowych w Białymstoku. W latach 1986–1987 był zastępcą nadleśniczego, a w latach 1987–1991 nadleśniczym Nadleśnictwa Browsk w Puszczy Białowieskiej.

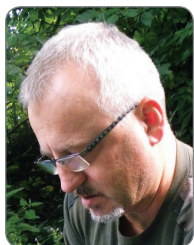
W 1991 r. powołany został na stanowisko zastępcy dyrektora generalnego Lasów Państwowych, a w 1993 r. na stanowisko dyrektora generalnego, które zajmował przez kolejne cztery lata. W latach 1998–2001 pracował w Biurze Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej, początkowo jako starszy inspektor, a następnie jako dyrektor oddziału w Warszawie. W 2001 r. ponownie objął stanowisko dyrektora generalnego Lasów Państwowych, które piastował do grudnia 2005 r. Po odwołaniu z funkcji dyrektora generalnego wrócił do pracy w BULiGL na stanowisko zastępcy dyrektora, a w kwietniu 1998 r., w drodze konkursu, objął stanowisko dyrektora BULiGL, na którym aktualnie pracuje.

Wykładał na wydziałach leśnych SGGW i Akademii Rolniczej w Poznaniu.

Jest aktywny społecznie w licznych instytucjach o charakterze doradczym. Był m.in. członkiem Państwowej Rady Ochrony Środowiska (1996–1999), Państwowej Rady Ochrony Przyrody (1996–1999), Rady Leśnictwa (1995–1998; 2002–2005), Rady Naukowej Instytutu Badawczego Leśnictwa (1996–1999; 2002–2007). Jest członkiem PTL, SITLiD, PZŁ, Ruchu Obrony Lasów Polskich, Towarzystwa Przyjaciół Lasu, Komitetu Nauk Leśnych PAN.

Jest autorem licznych publikacji w branżowej i naukowej prasie leśnej.

Zainteresowania: teoria zarządzania, ekonomia, zarządzanie lasu, historia.

JACEK HILSZCZAŃSKI

Instytut Badawczy Leśnictwa, Zakład Ochrony Lasu, Sękocin Stary

Absolwent Wydziału Leśnego Akademii Rolniczej w Krakowie, profesor doktor habilitowany leśnictwa. Doświadczenie zawodowe zdobywał w kraju oraz na stażach zagranicznych dotyczących metod ochrony lasu, biologii i ekologii owadów w Anglii, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych oraz w trakcie stypendium post-doktorskiego w Katedrze Ekologii Zwierząt Wydziału Leśnego Szwedzkiego Uniwersytetu Rolniczego w Umeå. Autor publikacji przede wszystkim z zakresu ochrony lasu przed tzw. szkodnikami wtórnymi oraz ekologii owadów saproksylicznych.

JAN HOLEKSA

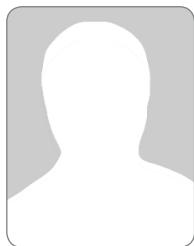
Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań

Profesor doktor habilitowany, biolog, pracownik naukowy w Zakładzie Ekologii Roślin i Ochrony Środowiska na Wydziale Biologii UAM w Poznaniu.

Przez kilkanaście lat pracował w Instytucie Botaniki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. W swojej pracy naukowej zajmuje się ekologią ekosystemów leśnych oraz ochroną przyrody.

Jest członkiem Komitetu Ochrony Przyrody PAN, przewodniczącym sekcji geobotaniki i ochrony szaty roślinnej Polskiego Towarzystwa Botanicznego oraz wiceprzewodniczącym Rady Naukowej Babiogórskiego Parku Narodowego.

Należy do inicjatorów powołania trzech rezerwatów leśnych: w Puszczy Białowiejskiej i w Nadleśnictwie Rajgród na Podlasiu oraz w Beskidzie Śląskim. Jest współautorem planu ochrony Babiogórskiego Parku Narodowego oraz kilkunastu planów ochrony rezerwatów leśnych z terenu Beskidu Śląskiego i Beskidu Żywieckiego. Uczestniczy w pracach rad redakcyjnych trzech czasopism poświęconych ekologii i ochronie przyrody. W jego dorobku znajduje się kilkadziesiąt prac naukowych z zakresu ekologii roślin i ekologicznych podstaw ochrony przyrody, a także liczne opracowania popularyzujące wiedzę o życiu lasu i wartościach przyrodniczych naszego kraju.

SYLWIA JURZYK-NORDLÖW

Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Szczecinie

Jest zastępcą regionalnego dyrektora ochrony środowiska w Szczecinie i regionalnym konserwatorem przyrody w Szczecinie.

ANNA KALINOWSKA

Uniwersytet Warszawski

Dr ekologii, absolwentka Wydziału Biologii UW, gdzie pracowała w latach 1969–1997. Od 1992 roku zastępca dyrektora, a od 1999 dyrektor Uniwersyteckiego Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym i Zrównoważonym Rozwojem – międzywydziałowej jednostki Uniwersytetu Warszawskiego. Pełniła też funkcje w administracji, m.in. w Ministerstwie Środowiska, oraz

w innych krajowych i międzynarodowych instytucjach jak np. CCMS/NATO i REC.

Występowała m.in. na światowych kongresach ochrony przyrody IUCN i V Światowym Kongresie Parków. Autorka licznych publikacji naukowych, ekspertyz oraz książek i podręczników na temat różnorodności biologicznej, ochrony środowiska i edukacji ekologicznej.

W latach 1998–2004 członek Rady Światowej Unii Ochrony Przyrody IUCN. Członek Komisji Edukacji i Komunikacji IUCN. W 2002 roku otrzymała tytuł „Człowiek Roku Polskiej Ekologii”. Odznaczona m.in. odznaką „Za Zasługi dla Ochrony Środowiska” oraz Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

RYSZARD KAPUŚCIŃSKI

Liga Ochrony Przyrody, Warszawa

Dr inż., prezes Ligi Ochrony Przyrody. W latach 1973–1993 pracownik w Świętokrzyskim Parku Narodowym (kolejno na stanowisku: starszego asystenta, kierownika Pracowni Naukowo-Badawczej Parku i zastępcy dyrektora Parku; w latach 1993–1994 dyrektor Krajowego Zarządu Parków Narodowych; w latach 1994–2009 pracownik w Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych (kolejno na

stanowisku: naczelnika wydziału i zastępcy dyrektora).

Autor licznych artykułów i opracowań dotyczących głównie ochrony przyrody, m.in. dwóch poradników: „Ochrona przyrody w lasach” (PWRiL, 2009) oraz „Ochrona przyrody terenów otwartych” (MULTICO Oficyna Wydawnicza, 2012).

ANDRZEJ KASSENBERG

Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa

Ekspert ds. polityki zrównoważonego rozwoju na poziomie krajowym i regionalnym, obecnie specjalizujący się w problematyce energetycznej i ochrony klimatu. W 1971 r. uzyskał stopień magistra geografii na Uniwersytecie Warszawskim, a w 1980 r. doktora nauk technicznych w Instytucie Architektury i Urbanistyki Politechniki Gdańskiej.

Od lat współpracuje z wieloma organizacjami zawodowymi. Uczestniczy również w radach naukowych instytucji krajowych i międzynarodowych oraz radach programowych czasopism. Współpracuje z placówkami zarówno naukowymi (z Polski i z zagranicy), jak i organizacjami ekologicznymi (międzynarodowymi).

Był uczestnikiem obrad Okrągłego Stołu ze strony Solidarności w tzw. podstoliku ekologicznym. Współtwórca oraz prezes fundacji „Instytut na rzecz Ekorozwoju”. Współtwórca oraz pierwszy przewodniczący w latach 1990–1994 komisji ds. ocen oddziaływania na środowisko przy Ministrze Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa. Obecnie jej wiceprzewodniczący. W latach 1991–1995 i 1998–2010 członek rady ds. środowiskowych przy prezydencie Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju. Od listopada 2009 członek rady zarządzającej Regionalnego Centrum Środowiskowego na Europę Środkową i Wschodnią a od listopada 2012 jej przewodniczący. Członek kilku komitetów PAN, m.in.: Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, „Człowiek i Środowisko”, „Polska XXI” i Problemów Energetyki. Od 1980 roku członek Polskiego Klubu Ekologicznego, a przez 10 lat członek zarządu głównego tej organizacji. Od 1998 do 2001 roku członek rady konsultacyjnej przy prezesie Urzędu Regulacji Energetyki.

Laureat kilku nagród, m.in. naukowej nagrody Polskiej Akademii Nauk, nagrody Ministra Środowiska za wybitne osiągnięcia za „Ramową strategiczną ocenę oddziaływania na środowisko Narodowego Planu Rozwoju na lata 2004–2006”. W 2005 r. otrzymał tytuł „Człowiek Roku Polskiej Ekologii”. Laureat Nagrody Pracy Organicznej w Ochronie Środowiska im. Wojciecha Dutki w 2008 r.

Autor albo współautor ponad 150 opracowań, raportów i publikacji z zakresu szeroko rozumianego zrównoważonego rozwoju.

MICHAŁ KIELSZNIA

Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa

Jest absolwentem Akademii Rolniczej w Szczecinie, Wydziału Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej, oraz doktorem nauk ekonomicznych o specjalności ekonomika ochrony środowiska (SGGW w Warszawie).

Pełnił funkcję zastępcy generalnego dyrektora ochrony środowiska i jednocześnie był dyrektorem Departamentu Kontroli Szkód w Środowisku, Ekozarządzania, Promocji Informacji o Środowisku w GDOŚ. Był również dyrektorem Departamentu Parków Narodowych i Natury 2000, Departamentu Obszarów Natura 2000 oraz Departamentu Obszarów Natura 2000 i Ocen Oddziaływania na Środowisko w Ministerstwie Środowiska oraz kierownikiem Biura Konserwacji

Przyrody w Szczecinie, kierownikiem Ośrodka Dydaktyczno-Muzealnego „Świdwie”. Od 2008 r. jest generalnym dyrektorem ochrony środowiska.

ALFRED KRÓL

Zespół Ochrony Lasu w Krakowie

Urodzony 3 września 1947 roku. W roku 1970 ukończył studia na Wydziale Leśnym Akademii Rolniczej w Krakowie, w roku 1977 uzyskał stopień doktora nauk leśnych. Odbywał staże w instytutach naukowych w Niemczech i Norwegii. W roku 1978 kierował wyprawą naukową „Indie–Nepal”.

Ze względów rodzinnych w roku 1986 podjął pracę w Nadleśnictwie Myślenice na stanowisku nadleśniczego terenowego. W latach 1988–1991 był kierownikiem Zakładu Gospodarki Leśnej Regionów Górskich Instytutu Badawczego Leśnictwa w Krakowie. Był przewodniczącym zespołu naukowego opracowującego raport pt. „Stan lasów w Sudetach, przyczyny, przebieg i konsekwencje zamierania lasów oraz zadania gospodarki leśnej”.

W 1991 r., w drodze konkursu, został dyrektorem Okręgowego Zarządu Lasów Państwowych, a następnie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krakowie. Funkcję tę pełnił do 2007 r.

Prowadzi wykłady na Uniwersytecie Rolniczym w Krakowie, jest członkiem rad naukowych parków narodowych Małopolski. Jest autorem 110 publikacji, w tym 42 artykułów naukowych opublikowanych w czasopiśmie krajowych i zagranicznych.

W roku 2013 wybrany został prezesem Zarządu Okręgowego Ligi Ochrony Przyrody w Krakowie.

Otrzymał liczne odznaczenia państwowe, w tym Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski i Złoty Krzyż Zasługi.

HENRYK OKARMA

Instytut Ochrony Przyrody PAN w Krakowie

Biolog, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Profesor doktor habilitowany, członek korespondent PAN. Pracuje w Instytucie Ochrony Przyrody Polskiej Akademii Nauk w Krakowie i Instytucie Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Jego badania naukowe dotyczą biologii i ekologii dużych ssaków drapieżnych i ssaków kopytnych oraz interakcji drapieżnik-ofiara, inwazyjnych obcych gatunków ssaków, biologii łowieckiej oraz szeroko pojętej ochrony przyrody. Kierował kilkunastoma projektami badawczymi, wykonał liczne opracowania aplikacyjne dotyczących przede wszystkim zagadnień ochrony i gospodarowania populacją wilka. Jest autorem i współautorem ponad 120 publikacji naukowych i popularno-naukowych oraz kilku książek, m.in. „Wilk” (1992), „Łowiectwo” (2008), „Ryś” (2013). Był jednym z redaktorów książki „Obce gatunki inwazyjne w faunie Polski” (2011 r.).

Jest członkiem rad naukowych kilku instytutów naukowych oraz parków narodowych oraz członkiem Komitetu Ochrony Przyrody PAN, Komitetu Ekologii PAN i Komitetu Zoologii PAN.

ROMUALD OLACZEK

Uniwersytet Łódzki

Urodzony w 1934 w Łowiczu, profesor doktor habilitowany, geobotanik, emerytowany profesor Uniwersytetu Łódzkiego. Studia geograficzne ukończył ze specjalizacją w zakresie geomorfologii pod kierunkiem prof. Jana Dylika na UŁ (1956), stopień doktora nauk biologicznych uzyskał (1963) na podstawie pracy, której promotorem był prof. Jakub Mowszowicz, stopień doktora habilitowanego w 1972 r., a tytuł profesora nauk przyrodniczych w 1983 r.

Pracował na Uniwersytecie Łódzkim na stanowiskach od asystenta (1956), po kierownika katedry i dyrektora instytutu. Badania jego dotyczyły flory Polski w procesie antropogenicznych przemian oraz naukowych podstaw ochrony przyrody.

Ważniejsze publikacje: „Formy antropogenicznej degeneracji leśnych zbiorowisk roślinnych w krajobrazie rolniczym...” (1972), „Siedliska marginalne w systemie klasyfikacji gruntów i problem użytków ekologicznych” (1991), „Przyroda Polski pod ochroną” (1998), „Słownik szkolny – ochrona przyrody i środowiska” (1999), „Skarby przyrody i krajobrazu Polski” (2008), „Rezerваты – ochrona przyrody w lasach...” (2012). Współautor pracy „Mapa potencjalnej roślinności naturalnej Polski 1: 300 000” (1995). Redaktor naukowy i współautor prac: „Zasoby glebowe i roślinne – użytkowanie, zagrożenie, ochrona” (1988), „Czerwona księga roślin i zbiorowisk roślinnych województwa łódzkiego” (2011).

Inne dokonania: współtwórca 3 parków krajobrazowych, dokumentacji naukowej do projektów Jurajskiego Parku Narodowego i kilkudziesięciu rezerwatów, wprowadzenie do prawa ochrony przyrody pojęcia „użytek ekologiczny”, a do języka polskiego wyrazów „antropopresja”, „metaplantacja”, zorganizowanie pierwszego w uniwersytetach polskich kierunku studiów interdyscyplinarnych „ochrona środowiska” (1991), wypromowanie 12 doktorów i ponad 100 magistrów. Członek Państwowej Rady Ochrony Przyrody (od 1988, w latach 1991–1995 przewodniczący), Komitetu Ochrony Przyrody PAN, Rady Naukowej Kampinoskiego Parku Narodowego (w przeszłości kilku innych komitetów i wielu rad naukowych).

PIOTR OTAWSKI

Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa

Doktor nauk prawnych, adiunkt i wykładowca na wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, radca prawny, magister ochrony środowiska.

Wcześniej był zastępcą generalnego dyrektora ochrony środowiska, doradcą ministra środowiska oraz wykładowcą w Wyższej Szkole Zarządzania i Bankowości w Poznaniu, przewodniczącym rady nadzorczej Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu.

Jest członkiem komisji kodyfikacyjnej kodeksu prawa budowlanego, autorem kilkudziesięciu publikacji dotyczących prawnych problemów ochrony środowiska, w szcze-

gólności w obszarze ochrony przyrody, na styku z zagadnieniami planowania przestrzennego i regulacji procesu inwestycyjnego.

Jest współtwórcą kilku projektów aktów prawnych z zakresu prawa ochrony środowiska m.in. ustawy z 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocenach oddziaływania na środowisko.

ŁUKASZ PARADOWSKI

Ministerstwo Środowiska, Departament Leśnictwa i Ochrony Przyrody, Warszawa

Urodził się w 1989 roku w Rypinie. Absolwent Wydziału Leśnego SGGW w Warszawie. Na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi realizował zadania w zakresie wdrażania działań: „Zalesianie gruntów rolnych oraz zalesianie gruntów innych niż rolne” i „Odtwarzanie potencjału produkcji leśnej zniszczonego przez katastrofy oraz wprowadzanie instrumentów zapobiegawczych” w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. Od roku 2013 specjalista ds. urządzania lasu w Ministerstwie Środowiska.

Specjalizuje się w sprawach dotyczących leśnictwa prywatnego oraz ochrony przyrody na obszarach leśnych. Jako delegat krajowy uczestniczył w pracach grupy doradczej procesu Forest Europe ds. udoskonalenia paneuropejskich wskaźników trwale zrównoważonej gospodarki.

PAWEŁ PAWLACZYK

Klub Przyrodników

Ukończył studia leśne na Wydziale Leśnym AR w Poznaniu (1990). Pracował w Białowiejskiej Stacji Geobotanicznej Uniwersytetu Warszawskiego, zajmując się badaniami w zakresie ekologii lasu i drzew leśnych. Następnie był pracownikiem naukowym Drawieńskiego Parku Narodowego, a od 2001 r. jest pracownikiem ekologicznej organizacji pozarządowej – Klubu Przyrodników. Autor kilkudziesięciu publikacji książkowych z zakresu ekologii lasu, ochrony przyrody, prawa ochrony przyrody. Był współpracownikiem miesięcznika „Przegląd Leśniczy”. W latach 2004–2009 był wiceprzewodniczącym Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Jest członkiem Komitetu Ochrony Przyrody PAN oraz członkiem Rady Naukowej Słowińskiego Parku Narodowego. Zajmuje się w szerokim zakresie problematyką ochroną przyrody, w tym problematyką obszarów Natura 2000 i związaną z wdrażaniem ramowej dyrektywy wodnej oraz problematyką planowania ochrony przyrody.

EWA REFEROWSKA-CHODAK

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Wydział Leśny, Warszawa

Dr inż., adiunkt w Katedrze Ochrony Lasu i Ekologii. Zajmuje się szeroko pojętą ochroną przyrody (różnorodności biologicznej) w Polsce, lasach, Lasach Państwowych, rozwojem systemów certyfikacji gospodarki leśnej w kontekście ochrony różnorodności biologicznej oraz edukacją leśną.

Wykłada przedmioty związane z ochroną przyrody i edukacją ekologiczną/leśną na kierunku studiów „leśnictwo”, „turystyka i rekreacja”, „ochrona środowiska”, „biologia”. Jest promotorem ponad 60 prac dyplomowych (inżynierskich/magisterskich).

Członek Polskiego Towarzystwa Leśnego oraz Rady PEFC Polska (członek zarządu), w ramach której bierze udział w rewizji polskiego standardu PEFC.

ARLETA SIARKIEWICZ-HOSZOWSKA

Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa

Jest absolwentką Akademii Rolniczej w Poznaniu, Wydziału Leśnego, oraz podyplomowego studium z zakresu ochrony środowiska leśnego na tej samej uczelni. Ukończyła również studium podyplomowe „Ochrona parków narodowych” w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW) w Warszawie oraz międzyuczelniane studium podyplomowe (SGGW/SGH) z zakresu oceny

i wyceny zasobów przyrodniczych.

Od listopada 2009 roku pracowała w Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, m.in. na stanowiskach zastępcy dyrektora Departamentu Obszarów Natura 2000 i dyrektora Departamentu Informacji o Środowisku. Wcześniej pracowała w Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Szczecinie oraz w Nadleśnictwie Kliniska, gdzie pełniła funkcję m.in. kierownika Ośrodka Edukacji Przyrodniczo-Leśnej.

Od sierpnia 2014 r. jest dyrektorem Wolińskiego Parku Narodowego.

Jest członkiem Regionalnej Rady Ochrony Przyrody w województwie zachodniopomorskim (od 2009 r.). Odznaczona Srebrną Odznaką Honorową Towarzystwa Leśnego i Złotą Honorową Odznaką Ligi Ochrony Przyrody.

ZBIGNIEW SIEROTA

Instytut Badawczy Leśnictwa, Zakład Ochrony Lasu, Sękocin Stary

Absolwent Wydziału Leśnego SGGW. Stropień doktora uzyskał w 1980 r., doktora habilitowanego w 1996 r., tytuł profesora w 2000 r. Od 1971 r. pracownik naukowy Instytutu Badawczego Leśnictwa. Zajmuje się fitopatologią leśną – zagadnieniami predyspozycji chorobowej drzew, chorobami korzeni drzew leśnych, biologicznymi metodami ochrony lasu przed chorobami infekcyjnymi

oraz monitoringiem fitopatologicznym.

Jest autorem i współautorem ponad 220 publikacji (w tym ponad 170 recenzowanych artykułów naukowych, 50 popularnonaukowych, 4 książek, 30 raportów i ma-

teriałów konferencyjnych) oraz 50 referatów naukowych i licznych wytycznych dla praktyki leśnej.

Był promotorem 4 zakończonych rozpraw doktorskich, obecnie jest promotorem 2 przewodów. Był koordynatorem programów badawczych, m.in. Proforest Centre of Excellence 5 PR UE, autorem i współautorem ponad 120 dokumentacji naukowych, ekspertyz, sprawozdań z badań, laureatem 3 nagród zbiorowych Ministra Leśnictwa i Ministra Środowiska, nagrody „Mistrz Techniki '80”, 2 nagród naukowych V Wydział PAN oraz nagrody LP im. A. Loreta (2003). W latach 2007–2014 był przewodniczącym Komitetu Nauk Leśnych PAN.

ANDRZEJ TOMEK

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja, Wydział Leśny, Kraków

Urodzony 17.01.1944 r. Nauczyciel akademicki w zakresie nauk leśnych, specjalizacji „gospodarka łowiecka” i „ekologia zwierząt”.

Studia na Wydziale Leśnym WSR w Poznaniu ukończył w 1966 r., doktorat uzyskał w 1973 r., a tytuł doktora habilitowanego w 2002 r. na Wydziale Leśnym Akademii Rolniczej w Krakowie.

Odbył staże naukowe w Niemczech (Giessen: Forsteinrichtungs- und Versuchsanstalt, 3 miesiące), Słowacji (Zvolen: Wydział Leśny, 1 miesiąc), na Ukrainie (Lwów: Wydział Leśny, 2 tygodnie).

Pracuje (od 1966) na Wydziale Leśnym WSR w Krakowie, przekształconej w AR, a następnie w Uniwersytecie Rolniczym, jako profesor nadzwyczajny (2007–2013), a jako profesor wizytujący na Uniwersytecie Przyrodniczym w Poznaniu (od 2013).

Prowadził wykłady z zakresu gospodarki łowieckiej, myślistwa, gospodarki populacjami zwierząt i ochrony fauny (na Wydziale Leśnym Akademii Rolniczej w Krakowie od 1974 r.), ekologicznych podstaw gospodarki łowieckiej i gospodarki w parkach narodowych (na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1996–1999 oraz na studiach podyplomowych AR w Krakowie od 1996 r. i AR w Poznaniu w latach 1984–1986), a także na szkoleniach w Polskim Związku Łowieckim (od 1975 r.) i w Lasach Państwowych (1996) i dla strażników ochrony przyrody (1972–1976 i 1981–1985).

Organizator i kierownik studiów podyplomowych „Gospodarka łowiecka i ochrona zwierząt” na UR w Krakowie (2007–2013) oraz w Poznaniu (od 2013 r.). Członek rad naukowych parków narodowych Roztoczańskiego (1990–2000), Bieszczadzkiego (1990–1995), Magurskiego (od 2003 r.) i Stacji Badawczej PZŁ w Czempieniu (1993–1996). Ponadto członek Sekcji Zwierząt Łownych i Rzadkich przy Komitecie Nauk Leśnych PAN (1998–1991), Komisji do Spraw Ocen Oddziaływania na Środowisko (2003–2010) oraz Komisji Ochrony Przyrody (1990–2001 i od 2004) przy Województwie Małopolskim, obecnie przy Dyrekcji Ochrony Środowiska, a także członek Polskiego Towarzystwa Leśnego, Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Leśnictwa i Drzewnictwa, Polskiego Związku Łowieckiego i National Geographic Society. Działacz Polskiego Związku Łowieckiego: przewodniczący Okręgowej Komisji Hodowlanej (1986–1988 i od 2000), członek: głównej komisji szkoleniowej (1990–1995), głównej komisji hodowlanej (1995–2000 i od 2005).

Osiągnięcia naukowe: 224 opracowania pisemne, w tym 96 publikacji, obejmujących 31 prac twórczych, współautorstwo podręcznika „Łowiectwo” (2008) oraz 9 monografii i książek naukowych, ponadto współautorstwo scenariuszy 5 filmów przyrodniczych, autorstwo 14 projektów i 43 ekspertyz oraz licznych dokumentacji, opinii i recenzji.

ADAM WAJRAC

Urodzony w 1972 r. Dziennikarz związany z „Gazetą Wyborczą” niemal od początku jej istnienia. Zajmuje się tematyką przyrodniczą, w tym leśnictwem. Od 1997 roku mieszka w Teremiskach, wiosce położonej w Puszczy Białowieskiej, skąd pochodzą jego liczne korespondencje przyrodnicze.

W 2006 roku zainicjował zbieranie podpisów pod petycją w sprawie obrony Doliny Rospudy. Za cykl artykułów na ten temat otrzymał w 2007 roku nagrodę im. Andrzeja Woyciechowskiego za najlepszy materiał dziennikarski, który wpłynął istotnie na życie Polaków. Jest również laureatem nagrody Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich za tekst specjalistyczny (1998), otrzymał ponadto wyróżnienie Bohatera Europy (2005), przyznawane co roku przez amerykański tygodnik „Time” za obronę środowiska naturalnego.

Autor kilku książek o tematyce przyrodniczej. Prowadził w TVP2 program „Wajrak na tropie”. Poza podglądaniem zwierząt w Polsce, szczególnie w Puszczy, uwielbia wyprawy polarne

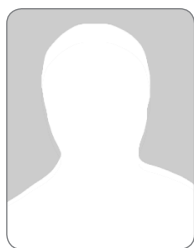
STANISŁAW ZAJĄCZKOWSKI

Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej, Sękocin Stary

Studia leśne na SGGW w Warszawie ukończył w 1968 r. W latach 1968–1974 pracował w BULiGL, oddział w Krakowie. W okresie 1974–1977 odbył stacjonarne studia doktoranckie na Wydziale Leśnym SGGW. Pracę doktorską z zakresu produktywności lasu obronił w 1978 r. Od marca 1978 r. pracuje w zarządzie BULiGL w Warszawie (od 2009 r. w Sękocinie Starym). W 1996 r. został zastępcą dyrektora BULiGL i pełni tę funkcję do chwili obecnej. Autor licznych artykułów w prasie fachowej (Sylwan, Las Polski) nt. urządzania lasu, dotyczących w szczególności inwentaryzacji zasobów leśnych oraz regulacji użytkowania rębного i przedrębного, przebudowy, a także ochrony przyrody w lasach.

Brał udział w pracach nad „Instrukcją urządzania lasu” na kolejne 10-letnie cykle urządzania lasu (1994, 2003, 2012). Współautor instrukcji wykonywania wielkoobszarowej inwentaryzacji stanu lasów oraz wdrażanej obecnie koncepcji banku danych o lasach.

Autor licznych recenzji oraz referatów i prezentacji na konferencje naukowo-techniczne i seminaria z zakresu leśnictwa. Od 2003 r. jest przewodniczącym komisji urządzania lasu przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Leśnego.

ANNA ŻORNACZUK-LUBA

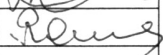
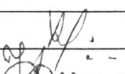
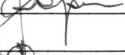
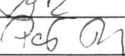
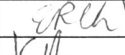
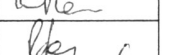
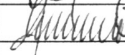
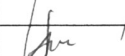
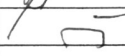
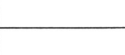
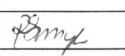
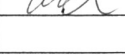
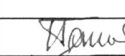
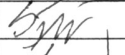
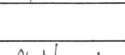
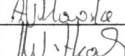
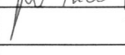
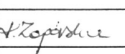
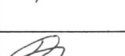
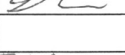
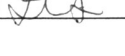
Ministerstwo Środowiska, Warszawa

Absolwentka Wydziału Leśnego SGGW w Warszawie. Ukończyła dzienne studia doktoranckie na Wydziale Leśnym SGGW, praca doktorska pod kierunkiem prof. dr hab. Andrzeja Grzywacza.

Od 2005 r. pracuje w Ministerstwie Środowiska, początkowo w obszarze współpracy międzynarodowej w leśnictwie. Od września 2012 r. pełni funkcję zastępcy dyrektora Departamentu Leśnictwa i Ochrony Przyrody. Koordynator polskiego przewodnictwa w Radzie Unii Europejskiej w obszarze leśnictwa. Od 2012 r. członek Biura Komitetu Leśnego i Przemysłu Leśno-Drzewnego Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ (UNECE Committee on Forests and the Forest Industry).

Lista uczestników

LISTA UCZESTNIKÓW NA PANELU EKSPERTÓW: OCHRONA			
Lasy i gospodarka leśna jako narzędzia kształtowania środowiska naturalnego i ochrony przyrody			
Sękocin Stary, 24 czerwca 2014 r.			
Lp.	Nazwisko i imię	Instytucja	Podpis
1	Anderwald Dariusz	LZD Rogów	
2	Banach Leszek	RDLP Zielona Góra	
3	Bartoszewicz-Burczy Hanna	Instytut Energetyki	
4	Błasiak Jolanta	DGLP	
5	Buchholz Lech	Świętokrzyski Park Narodowy	
6	Cyglicki Robert	Greenpeace Polska	
7	Danielewicz Władysław	Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu	
8	Dawidziuk Janusz	BULIGL	
9	Głowacz Michał	RDLP Kraków	
10	Górski-Kłodziński Mariusz	RDLP Olsztyn	
11	Hilszczański Jacek	IBL	
12	Holeksa Jan	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu	
13	Janas Grzegorz	RDLP Katowice	
14	Jenoch Piotr	ZG PZŁ	
15	Jurzyk-Nardłowski Sylwia	RDOŚ w Szczecinie	
16	Kalinowska Anna	Uniwersytet Warszawski	
17	Kassenberg Andrzej	Instytut na rzecz Ekorozwoju	
18	Kawałko Agata	Urząd Statystyczny w Białymstoku	
19	Kiełsznia Michał	GDOŚ	
20	Kmiecik Marek	RDLP Wrocław	
21	Konczal Agata		
22	Kowalkowski Alojzy	IBL	
23	Kozioł Czesław	Leśny Bank Genów Kostrzyca	
24	Król Alfred	Zespół Ochrony Lasu w Krakowie	
25	Kusiak Władysław	Przegląd Leśniczy	
26	Majewski Sławomir	RDLP Piła	
27	Mazur Wojciech	RDLP Wrocław	
28	Mroziński Paweł	RDLP Wrocław	

29	Okarma Henryk	IOŚ w Krakowie	
30	Olaczek Romuald	Uniwersytet Łódzki	
31	Otawski Piotr	GDOŚ	
32	Pacholczyk Katarzyna	Nadleśnictwo Konstantynowo	
33	Kapuściński Ryszard	Liga Ochrony Przyrody	
34	Krawczyk Robert	Nadleśnictwo Wielbark	
35	Kozyra Adam	OKL Gołuchów	
36	Pawelec Marcin	RDLP Kraków	
37	Pawlaczyk Paweł	Klub Przyrodników	
38	Referowska-Chodak Ewa	WL SGGW Warszawa	
39	Remuszek Karolina	Nadleśnictwo Wielbark	
40	Rosiński Dariusz	BULIGL	
41	Roźniarek Benedykt	OKL Gołuchów	
42	Siarkiewicz-Hoszowska Arleta	GDOŚ	
43	Siembida Mariusz <i>Arkański</i>	Lasy Miejskie Warszawy	
44	Sierota Zbigniew	IBL	
45	Skąpski Roman	Biebrzański Park Narodowy	
46	Słowiński Krzysztof	ZPK Pojezierza Iławskiego	
47	Smyk Regina	RDLP Szczecin	
48	Sobiech Ewa	Urząd Statystyczny w Białymstoku	
49	Sokołowski Michał	Pieniński Park Narodowy	
50	Symonides Ewa Luiza	Instytut Botaniki Uniwersytetu Warszawskiego	
51	Tomaszewska Elżbieta	Urząd Stytystyczny w Białymstoku	
52	Tomek Andrzej	WL Uniwersytet Rolniczy im. H.Kołłątaja w Krakowie	
53	Trzaskowski Sławomir	CILP	
54	Tyburski Łukasz	Kampinoski Park Narodowy	
55	Wajrak Adam	Dziennikarz	
56	Witkowska Anna Maria	Urząd Statystyczny w Białymstoku	
57	Witkowski Janusz	RDLP Łódź	
58	Woźniak Katarzyna	Słowiński Park Narodowy	
59	Popczyk Bartłomiej	ZG PZŁ	
60	Zagórska Katarzyna	GUS	
61	Zajączkowski Stanisław	BULIGL	
62	Zawadzka Dorota	Uniwersytet Łódzki <i>KOO</i>	
63	Zub Halina	Biebrzański Park Narodowy	
64	Zubkowski Rafał	Las Polski	
65	Żornaczuk-Luba Anna	Ministerstwo Środowiska	

66	mgr. Ignata Gura	RDLP Olsztyn	
67	Wynisław Rold	DGLP	
68	Mania z Górska-Kozłowska	RDLP Olsztyn	
69	Anna Michał-Rosińska	BULIEL o/Bng	
70	K. Rybowski	IBL	
71	R. Bonajski	IBL	
72	Krzysztof Gajda	RDLP Warszawa	
73	Janusz Bogusz	MS DLP	
74	Marek Polowinski	DGLP	
75	Stefan z ad. Zeger	IBL	
76	Bruno Jankowski	RDLP Łódź	
77	Kam. G. G. G.	RDLP w. Krasno	
78	Robert K. K.	N. d. W. W.	
79	Jacek B. B.	UW	
80	Krzysztof Szabla	RDLP Katowice	
81	Monika W.	RDL Katowice	
82	Adam Jurkiewicz	RDL Katowice	
83	M. T. L.	M. d. K. K. / G. K.	
84	Janusz C.	IBL	
85	Krzysztof W.	RDLP W.	
86	Jerzy F.	RDLP	
87	Edward P.	IBL	
88	Stanisław T.	GLP	
89	G. W. A. D.	JP - P. M.	
90	K. W. K.	RDLP w. P.	
91	T. B.	RDLP w. P.	
92	P. K.	RDLP P.	
93	G. K.	RDLP P.	
94	S. K.	RDLP P.	
95	A. K.	BULIEL 2. A.	
96	P. K.	RDLP B.	
97	K. K.		
98	T. K.	GUS - DR	
99	J. K.	L2D S.	
100	W. K.	GUS	
101	T. K.	IBL	
102	M. K.	Unia S.	

103	Krzysztof Jaliczka	TBL, 222L	
104	Edyta Dowolny	RDLP na Szczywie	Edyta Dowolny
105	Jan Sękowski	ZEL 3Bt-	
106	Pawel Zeleni	DGLP	
107	Stanisław Zygalski	BULIGL	
108	Bogdan Napi	BULIGL	
109	Mieczysław Piotrowski	RDLP o Torzenie	
110	Piotr Litych	RDLP Wzwa	
111	Anna Kondrat-Dobrowa	GDOS, DZP	
112	Grzegorz Jankowski	TBL	
113	Anne Wollheim	Indygot Agropizyki PAN dulin	
114	Andrzej Bigosowski	" - " - "	
115	Jan Wawrzyniak	TBL	
116	Ryszard Zaczarowski	CBK PAN	
117	Adam Kuliszewski	TBL	
118	Danuta Grogan	3B2-ZEL	
119	Andrzej Sierkowski	ZEL	
120	Henryk Olejnik	TBL - ZEL	
121	Grzegorz Olszowski	ZEL - TBL	
122	Artur Świdziński	ZIN	
123	Marek Jankowski	TBL	
124			
125			
126			
127			
128			
129			
130			
131			
132			
133			
134			
135			
136			
137			
138			
139			

